

ଉତ୍ତମ ଶିଳ୍ପୀ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૪૭૦ ધર્મોક્ત

પુસ્તકનું નામ ૭૩૨૧ અમીતો

વિષય ૬-૩

॥ ॐ ॥

ઝેરી જમાનો.

ભાગ ૪-૫ મો.

લેખક, સત્યેન્દ્ર પ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

શાહપુર, વડવાળી મહેતાપોળ-અમદાવાદ.

પ્રકાશક,

બુકસેલર, કચરાભાઇ વનમાળીદાસ પટેલ.

મોટીહામ-અમદાવાદ.

પ્રથમ પ્રકાશન.

પ્રત ૧૦૦૦-

સર્વ હક પ્રકાશકે સ્વાધિન રાખ્યા છે.

મંવત ૧૯૭૭.

સને ૧૯૨૧.

અમદાવાદ—સલાપોસ્ટરોડ.

ધી "ડાયમંડ બુકબિલ્ડિંગ" પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં,

પરીખ દેવીદાસ હાનલાલે છાપ્યું.

મુદ્રક ૨. ૪-૦-૦.

પ્રસ્તાવના.

શ્રી પરમકૃપાળુ પરમાત્માની કૃપાથી આ નવલકથા પૂર્ણ થાય છે. આ નવલકથા વિશે જે લખવાનું હતું તે પ્રથમ ભાગ અને દ્વિતીય ભાગની પ્રસ્તાવનામાં લખાઈ ચૂક્યું છે. એટલે તત્સંબંધે ફરીથી લખવું એ યોગ્ય ગણાય નહિ.

જનસમાજમાં નવલકથાઓના વાંચનનો શોખ વધવો એ એક શુભ ચિહ્ન છે. નીતિમય નવલકથાઓના વાંચનથી ધર્મ, નીતિ, કર્તવ્ય-પરોપકાર વગેરેના જ્ઞાનનો અલભ્ય લાભ થાય છે. વ્યથિત હૃદયનાઓને પણ નવલકથાના વાંચનથી શાન્તિ મળે છે. જે નવલકથાઓમાં જ્ઞાનદાયક દૃષ્ટાંતો સાથે ઉચ્ચ આશયો આલેખવામાં આવ્યા હોય તેવી નવલકથાઓ સંસારના સન્મિત્ર સ્વરૂપ ગણાય એમાં શું નવાઈ? દરેક પુસ્તકમાંથી તત્ત્વ ગૃહણ કરવું એ વાંચક અંધુઓનું કર્તવ્ય છે. વિબુધ વાંચકો આ પુસ્તકમાંથી પણ સારા ગુણ ગૃહણ કરશે તો લખનારનો શ્રમ સફળ થએલો સમજશે.

યુરોપી યાદવી પૂર્ણ થઈ એમ કહેવાય છે; પણ તેના અંગે ઉત્પન્ન થએલી મોંઘવારી ઘટવાને બદલે વૃદ્ધિ પામતી રહી છે. દરેક વસ્તુઓના ભાવ બેહદ વધી ગયા છે. એ કારણથી પુસ્તકોની કિંમતમાં પણ ધણોજ વધારો કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રકાશકો આવા મોંઘવારીના સમયમાં સારાં સ્વરૂપમાં પુસ્તકો બહાર પાડે છે, તેને માટે તેમને અભીવંદન ઘટે છે. પણ પુસ્તકની કિંમત ઓછી હોય તો તેઓ સારો લાભ જન સમાજ લઈ શકે; એ વાત પુસ્તક પ્રકાશકોએ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. પરમકૃપાળુ પરમાત્મા સર્વને શુભ બુદ્ધિ સમર્પો એ અંતિમ પ્રાર્થના સહ અત્રેજ વિરમું છું.

વિક્રમાર્ક ૧૯૭૭ ભાદ્રપદ પૂર્ણિમા.

શાહપુર—અમદાવાદ.

તા. ૧૭-૯-૨૧

} સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

અનુક્રમણિકા.

ભાગ શ્રેણી.

અકરણ.

પૃષ્ઠ.

૧. કમનશિળ કેદીયો.	૧
૨. દેવીનું મંદિર કે શિક્ષાનું સ્થાન ?	૬
૩. કમળા.	૨૫
૪. ભલો કે ભેદી ?	૩૫
૫. ઠાકોરનો મહેમાન કે ભયંકર શયતાન ?	૪૮
૬. સાહેબ સપડાયા	૫૮
૭. કૃષ્ણનંદનાં કારસ્થાન.	૭૧
૮. આનંદમાં આસ્ત.	૮૦
૯. જંગલમાં બે સાધુઓ.	૯૦
૧૦. અજબ સંયોગ.	૧૦૦
૧૧. મહંતનું મંદિર.	૧૧૩
૧૨. કૃષ્ણદાસ અને તેનું ભક્તમંડળ.	૧૨૧
૧૩. મહામાયા અને કમળા.	૧૩૨
૧૪. સાધુના સ્વરૂપમાં શયતાન.	૧૪૨
૧૫. કિશોરચંદ્ર	૧૫૫

ભાગ પાંચમે.

૧. મહંમદનું આગમન	૧૬૫
૨. ગૌરક્ષાનો ઉપદેશ	૧૭૨
૩. માર્ગમાં મેળાપ	૧૮૩
૪. પૈસાદાર પરીણા	૧૯૧
૫. મોહનજી કે કપટનજી ?	૧૯૯
૬. વાતો અને નિશ્ચય	૨૧૦
૭. ભાનુકુમાર અને કપટકળા	૨૧૫
૮. રામલાલનું ખુન	૨૨૩
૯. મધ્યરાત્રિ-પાપીની પાયમાલી	૨૩૨
૧૦. ભાનુકુમારનો ભેદ	૨૩૯
૧૧. છત્રીસગઢમાં	૨૪૯
૧૨. સમાચાર અને પ્રયાણ	૨૬૨
૧૩. અમરદોષ્ટમાં અશાન્તિ	૨૬૭
૧૪. મહંતના મંદિરમાંથી કમળાનું મુક્ત થવું	૨૭૯
૧૫. સાધુ સપડાયા	૨૮૭
ઉવટ.	૩૦૨

આ ગ્રંથકાર કૃત નવલકથાઓ.

કાળરાત્રિનું ખૂનીખંજર-ભાગ ૧ લો સચિત્ર.	૨-૮-૦
કાળરાત્રિનું ખૂનીખંજર-ભાગ ૨ નો સચિત્ર,	૩-૦-૦
ઝેરી જમાનો ભાગ ૧ લો સચિત્ર.	૩-૦-૦
ઝેરી જમાનો ભાગ ૨-૩ નો.	૪-૦-૦
ઝેરી જમાનો ભાગ ૪-૫ મો.	૪-૦-૦
પદ્મલતા યાને કંટકમાં ગુલાબ સચિત્ર.	૩-૦-૦
બહાદુર બાળા-ભાગ ૧-૨-નો	૩-૦-૦
જીલ્મી જલ્મીમ યાને મુજતી ધરા-સચિત્ર	૩-૦-૦
કુસુમકાન્ત યાને સંસાર રોત્રંજ. ભાગ ૧ લો.	૩-૦-૦
કુસુમકાન્ત યાને સંસાર રોત્રંજ ભાગ ૨ નો.	૩-૦-૦
તરણુ તપસ્વિની ભાગ ૧ લો સચિત્ર.	૩-૦-૦
તરણુ તપસ્વિની ભાગ ૨ નો સચિત્ર.	૩-૦-૦
વસંત વિજય યાને ચઢતી પડતીના ચમત્કાર-ભા. ૧.	૨-૦-૦
વસંત વિજય યાને ચઢતી પડતીના ચમત્કાર-ભા. ૨.	૩-૦-૦
વસંત વિજય યાને ચઢતી પડતીના ચમત્કાર-ભા. ૩.	૩-૪-૦
વસંત વિજય યાને ચઢતી પડતીના ચમત્કાર-ભા. ૪.	૩-૮-૦
કુંજ કિશોરી. સચિત્ર.	૨-૪-૦
માયાવી મોહિની	૩-૦-૦
કમુદ કુમારી સચિત્ર.	૩-૦-૦
વિશ્વની મોહિની છપાય છે.	૩-૦-૦

સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહિતા.

શાકપુર-અમદાવાદ.

ૐ

ઝેરી જમાનો.

ભાગ ત્રીજો.

પ્રકરણ ૧ હું.

કમનશિષ્ય કેદીયા.

જો કાર્યકો પ્રારંભ કરકે અંત દિખલાતે નહિ,
વે નીચ નર સંસારમેં જ્ય કીર્તિશ્રી પાતે નહિ;
નરવર વહિ જો વિધન બાધાઓં બયોંસે ના ડરે,
કિતની કકિનતાયેં પડે પર કાર્યકો પૂરા કરે.

આર્ય-આદર્શ.

કુટિલ કૃષ્ણનંદના વિશાળ મકાનમાં આવેલા ભોંયરાની અંદર
જે સ્થળે ભગીનીદેવીની વિકાળ મૂર્તિ આવેલી
હતી, તે સ્થળની બાજુમાં એક નાનો ઓરડો આવેલો હતો. રાત્રિનો
સમય હતો. સર્વત્ર અંધકાર વ્યાપેલો હતો. સૃષ્ટિમાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય
સ્થાપન થઇ ચૂક્યું હતું. આવા વખતે આ ભેદી ભોંયરાના ઓરડામાં
જે માણસો ગમગીન રહેતે બેઠેલા જણાતા હતા. લાકડાની દીવીપર
દીપકનું કોડીયું સળગતું હતું. ભોંયરાના અંધકારને દૂર કરવા કોડીયાના
દીપકનું અજવાળું પુરતું નહોતું. છતાં કંઈક જાંખું અજવાળું પથ-
રાઇ રહ્યું હતું. ચિંતાતુર અને ગમગીન વદતે બેસી રહેલા માણસોનો
દેખાવ બહુધા કેદીયાને મળતો આવતો હતો. બન્નેનાં મુખ શીકાં

અને નિસ્તેજ જણાતાં હતાં. ત્યારે શું આ લોકો ખરેખાત કેદીઓજ હશે ? હા. એમજ જણાય છે. ઝીણી નજરે જુઓ અને ઝોળખો કે એ બન્ને કમનશીબ કેદીઓ કોણ છે ? અફસોસ. હવેજ ખબર પડી કે આ બન્ને કેદીઓ બીજા કોઇ નહિ પણ આપણા પરિચિત સત્યવીર અને કુલસીંગ છે.

સવિતા નાશી છૂટી અને આ બન્નેની આવી ગતિ થઇ. કૃષ્ણનંદને તેમને આ બેદી ભોંયરાના ઓરડામાં લાવી પૂર્યા હતા. આ સ્થળે પૂરાયે તેમને પાંચ દિવસ થવા આવ્યા હતા. આ અરસ્સામાં કૃષ્ણનંદને કે તેનો કોઇ પણ માણસ આ બન્નેની પાસે આવ્યો ન્હોતો. આટલા દિવસ સૂધી ખાવાનું પણ કંઇ મળ્યું ન્હોતું. ફક્ત પાણીની એક માટલી ત્યાં મૂકવામાં આવેલી હતી. કુલસીંગ પ્રથમ કૃષ્ણનંદને તો સેવક હતા. તેથી આ ભોંયરાથી જાણીતો હતો. આ ભોંયરામાં તેને અને સત્યવીરને લાવી રાખતાંજ તેના શરીરમાંથી ભયની કંપારીયો નીકળી ગઇ હતી. આનું કારણ એ હતું કે આ ભોંયરામાં પૂરાએલો માણસ કદી પણ બહાર નીકળી શકતો નહિ. આ ભોંયરામાં પૂરાનારના ભાગ્યમાં મરવાનુંજ લખાએલું હતું. કુલસીંગે ભોંયરાના તમામ બેદથી સત્યવીરને જાણીતો કર્યો હતો. આવા ભયાનક અગોચર સ્થાનમાં પૂરાવાથી સત્યવીરની નિરાશાનો પાર રહ્યો નહિ. ઓરડામાં પૂરાયા પછી તેમણે બે દિવસ સૂધી કોઇ માણસના આવવાની રાહ જોઇ; પણ તેમની પાસે કોઇ આવ્યું નહિ. ત્રીજા દિવસની સાંજે એક માણસે ત્યાં આવી પાણીની માટલી મૂકી. બન્નેએ પાણી અને ખોરાક સિવાય ત્રણ દિવસ ગાળ્યા હતા. પાણીનાં દર્શન થતાંજ તેઓએ જળપાન કર્યું અને પાણીનું માટલું મૂકી પાછો જનાર માણસને જતો અટકાવી સત્યવીરે કહ્યું, “ ભાઈ ! ઉભો રહે. અમારીપર દયા કર અને હું પૂછું તેના ખરા જવાબ આપવાની મહેરબાની કર.”

તે માણસ કંઇ પણ નહિ બોલતાં ડોળા ધુરકાવતો સત્યવીરની સામે જોઇ રહ્યો.

સત્યવીરે તેને નમ્ર અવાજે પૂછ્યું, “ભાઈ ! અમને કંઈ ખાવાનું મળશે કે નહિ ?”

તે માણસે હાથ હલાવી ના પાડી.

સત્યવીરની ખાત્રી થઇ કે આ માણસ મુંગો છે. એથી તેને કંઈ નહિ પૂછતાં જવાની ઇસારત કરી. તે માણસ ચાલતો થયો. તેના ગયા પછી કુલસીંગે સત્યવીરને પૂછ્યું, “કેમ કંઈ સમજ્યું ?”

“શું ?” સત્યવીરે પૂછ્યું.

“એ મુંગા માણસ વીશે ?”

“ના.”

“એવા અનેક મુંગાઓ કૃષ્ણનંદનના નોકરો છે. અને તેઓ આ ભોંયરાની રખેવાળીનું કામ કરે છે.”

સત્યવીરને હુખ ઘણી લાગી હતી. કુલસીંગ કુધાર્થી વ્યાકુળ અનેકો હતો. તેનાથી બરાબર બોલાઈ શકાતું નહોતું. આવી દુઃખી અવસ્થામાં તેમણે ચાર દિવસ પૂરા કર્યા. ભૂખના દુઃખથી તેઓ મરવા જેવા બની રહ્યા હતા. ઉમા થઇ ફરવાની અને બોલવાની શક્તિ પણ ક્ષીણ થઇ હતી. બન્ને જણા એક બીજાના મુખ સામે જોઇ બેસી રહેતા.

આજે પાંચમા દિવસની રાત્રિ હતી. હુખના દર્દથી કુલસીંગ અચેતન જેવો થઇ પડ્યો હતો. સત્યવીરની શક્તિ જો કે નાશ પામી હતી, છતાં પણ તે હિંમતથી કુલસીંગના શરીર આગળ બેસી તેના માથાપર જળ છાંટતો હતો. શીતળ જળથી કુલસીંગ સાવધ થયો. તે બળાત્કારે ઉઠી બેઠો થયો અને સત્યવીરના મુખ સામે જોઇ રહ્યો. બન્નેએ થોડીવાર સૂંવી એક બીજાના મુખ સામે જોયા કર્યું. કુલસીંગની આંખોમાંથી અશ્રુ ટપકતાં હતાં. સત્યવીરે ક્ષીણ સ્વરે કહ્યું, “ભાઈ ! ધિરજ ધર. આપણે દુઃખના દરીયામાં ડૂબ્યા છીએ. દૈત્યના હાથમાં દબાયા છીએ. પીશાયના પ્રકોપથી આજે પાંચ દિવસથી ભૂખ્યા તરફડીએ છીએ. શું કરવું ? ક્યાં જવું ? કંઈ સમજ

પડતી નથી. કર્મના અંતરાયે કરીને બચાનક કષ્ટ ભોગવી રહ્યા છીએ. આ દુઃખમાંથી પ્રભુ સિવાય આપણો કોઈ ઉદ્ધારક નથી. પ્રભુ જરૂર આપણને મદદ કરશે. કદાચ તે આપણી કસોટી કરતો હશે. માટે ધીરજ ધર.”

કુલસીંગ બળાત્કારે બેસી ગએલા અવાજથી બોલ્યો, “હું નહોતો ધારતો કે પાપીનો ઇરાદો આપણને ભુખથી મારી નાખવાનો હશે ? આવી રીતે ભુખથી તરફડી મરવા કરતાં આત્મહત્યા કરીને મરી જવું તે ઘણું સાફ છે. સત્યવીરભાઈ ! મારી ધીરજ જતી રહી છે. મારી આશા અદૃશ્ય થઈ છે. પ્રભુ આપણને મદદ કરી શકશે નહિ. સમય વિતતાં પ્રભુ પ્રત્યેની મારી અટલ શ્રદ્ધા પણ નાશ પામતી જાય છે. આપણે ભૂખ્યા વરૂઓના સપાટામાં સપડાયા છીએ. જીવતાંજ દોઝખમાં પડ્યા છીએ. આપણા નશીબમાં ભુખથીજ મરવાનું છે. હાય ! આ તે કેમ સહન થાય ? ભુખના દુઃખથી મારો જીવ ઉડાણમાં ઉતરી પડે છે. રામ-પ્રભુ બચાવો-રહાય કરો.” આમ બોલતો કુલસીંગ ફરીથી બેશુદ્ધ બની જમીન પર પટકાઈ પડ્યો.

સત્યવીરે પુનઃ તેના માથા પર પાણી છાંટવા માંડ્યું. આ અરસામાંજ કોઇનાં ચાલી આવવાનાં પગલાંનો અવાજ સત્યવીરના કાને અથડાયો. સત્યવીરને માણસ આવ્યાની આશા બંધાઈ. તેણે દાર તરફ દ્રષ્ટિ કરી. બંધ બારણાં ઉઘડ્યાં. એક કદરૂપા દેખાવનો માણસ ત્યાં આવી ઉભો. તેના હાથમાં ચાર જડા રોટલા હતા. આ ખોરાક સત્યવીર અને કુલસીંગને માટે હતો. કૃષ્ણનંદનો ઇરાદો કદાચ બન્નેને ભુખથી મારી નાખવાનો હશે; પણ તેઓ મરી જશે અને હિરે તેમની પાસે રહી જશે આ વિચાર આવતાં તેણે પાંચમે દિવસે આવનારે માટે રોટલા મોકલ્યા હોવા જોઈએ.

કદરૂપા માણસના હાથમાં રોટલા જોતાંજ સત્યવીરે રોટલા તરફ ઝડપ મારી; અને તે માણસના હાથમાંથી રોટલા ખેંચી લીધા.

“ભાઈ ખાવાનું આવ્યું, ઉઠ.” સત્યવીરે કુલસીંગને ઠંઠાં બોલવા માંડ્યો.

હુખના બડકામાં બળતારને ખાવાનો શબ્દ સંભળતાંજ શુદ્ધિ આવી. તે તત્કાળ ઉઠી બેઠો થઇ બોલ્યો, “ક્યાં છે ખાવાનું? લાવો આપો.” કુલસીંગ બહાવરાની મારફત આમતેમ બેવા લાગ્યો.

સત્યવીરે તેના હાથમાં રોટલો મૂક્યો. મરતા માણસમાં જીવ આવે; દુખતા માણસને એકાદ હોડીયું હાથ લાગે; એ મુજબ ખાવાનું મળતાં કુલસીંગે ઝડપથી ખાવા માંડ્યું. પાંચ દિવસના અપવાસીયોએ જોત જોતામાં રોટલા પૂરા કર્યા. રોટલા જડા હતા. બન્નેમાંથી કાંઈએ તેમની જીંદગીમાં આવા રોટલા ખાધા નહોતા. પણ આ વખતે જડા-સુકા રોટલા તેમને અતી સ્વાદમય લાગ્યા. ક્રુધા શાન્ત થઇ. બન્નેએ પાણી પીધું. ખરા વખતે ખોરાક મળવાથી તેમણે પ્રભુનો પાડ માન્યો.

ખાવા આપવા આવેલો માણસ હજી ઉભો હતો. તે આ વખતે હસતો હતો. બન્ને કેદીયોની ખાવાની રીત જોઇ તેને ગમ્મત પડી હતી. જેનું હૃદય દૈવ જેવું હોય તેનેજ આવા કરુણ દેખાવથી હસવું આવે. જેવો કૃષ્ણનંદન ફર હતો. બચાંકર હતો તેના જેવાજ તેના સેવકો પણ હતા.

સત્યવીર અને કુલસીંગને શાન્ત થયેલા જોઇ તે માણસે પૂછ્યું, “કેમ રોટલા પસંદ પડ્યાને?”

સત્યવીરને તેનું પૂછવું મસ્કરી રૂપ લાગ્યું; પણ તેણે અજાણ બની કહ્યું, “બાઇ! તારા લાવેલા રોટલામાં અમૃત જેવો સ્વાદ હતો. તારો ઉપકાર માનીએ છીએ કે તે આ વખતે અહિં આવી અમને રોટલા આપ્યા.”

“તેને માટે તારો ઉપકાર નહિ પણ બીજાનો માનવો જોઇએ.”

“કોનો કૃષ્ણનંદનનો?” સત્યવીરે પૂછ્યું.

“ના.”

“ત્યારે કોનો?”

“શ્રીમતી કપટજ્ઞાનો.”

“ શું તેમણેજ રાટલા મોકલ્યા હતા ?

“ હા, તમે જૂને મરી જશો જાણીનેજ તમારી પર દયા કરવામાં આવી હતી. ”

“ તેની એ દયાને માટે અમે ઉપકાર માનીએ છીએ. ”

“ શ્રીમતી એક કલાક પછી અહિં આવનાર છે. ” કદરૂપાએ વંદુ જણાવ્યું.

“ શા માટે ? શું અમારો જીવ લેવા ? ” કુલસીંગ બોલી ઉઠ્યો.

“ ચૂપ રહે. નિમકહરામ ! તારે મારી સાથે બોલવાનો અધિકાર નથી. જે હવેથી વચમાં બોલીશ તો ચાચુકના સપાટા લગાવી તારી પીઠ બાગી નાખીશ. ”

કુલસીંગને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો. પણ શું કરે ? તે સમય વર્તી ગુસ્સાના ધુંટને પી ગયો. ફરીથી કંઈ બોલ્યો નહિ. કદરૂપો જવાની તૈયારી કરતાં બોલ્યો, “ હું જાઉં છું અને તમને ચેતાવું છું કે જે વખતે શ્રીમતી અહિં આવે ત્યારે તમે બંને જણા તેની સાથે માન પૂર્વક વર્તન ચલાવજો. જે શ્રીમતીના મુખથી એમ સાંભળવામાં આવશે કે તમે તેની સાથે બરાબર માનબર વર્તન ચલાવ્યું નથી; તો એમ સમજજો કે તમને જીવતાજ સળગાવી મકવામાં આવશે. ” આટલી સૂચના આપી તે કદરૂપો માણસ મોટી ફજાગે બરતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. સત્યવીર અને કુલસીંગ તેની પીઠ પાછળ જોઈ રહ્યા.

આવાનું આવાથી બંનેની ગએલી હિંમત તાજી થઈ. શરીર સ્ફુર્તિવાળું થયું. સત્યવીરે કુલસીંગ પ્રત્યે કહ્યું, “ કુલસીંગ ! આવાનું આવવાના બેઠની તને કંઈ ખબર પડી કે ? ”

“ ના, હું તો બ્યારથી અહિં પૂરાયો છું; ત્યારથીજ શુદ્ધ-સાન લોસરી ગયો છું. મારી બુદ્ધિને પણ ગુમાવી બેઠો છું. ”

“ કપટકળા અહિં આવશે ત્યારે તને બેઠની બરાબર ખબર પડશે. ”

“ મૂઝ રાંડ તેના અહિં આવવાથી કંઈ નવુંજ તોફાન જામશે. ” કુલસીંગે કહ્યું.

“ તોશન જગો યા ન જગો, આપણને હવે તોફાન-દુઃખની દરકાર નથી. આપણે આ બચંકર શયતાનગૃહમાં પુરાયા છીએ. અહિંથી જીવતા છૂટવું એ પ્રભુને હાથ છે. પણ આશા અમર છે. ”

“ આપણી આશાઓ નકામી છે. કોટીકાળે પણ આ સ્થળેથી આપણો છૂટકો થનાર નથી. ” કુલસીંગે દુઃખપૂર્ણ અવાજે કહ્યું.

સત્યવીર બોલ્યો, “ બાઈ ! આમ નાહિંમત શાને થઈ જાય છે ? વિચાર કર કે આપણે આજ સૂધી બુખ્યા રહ્યા, બુખના દુઃખથી મરવાની અણીપર આવી પહોંચ્યા; પણ અંતે પ્રભુની કૃપાથી રોટલા મળ્યા. આ શું સચવે છે ? શું આમાં તને પ્રભુનો હાથ માલમ પડતો નથી ? પ્રભુએજ આપણા માટે ખાવાનું મોકલ્યું અને તેજ દયાળુ આપણને અહિંથી છોડાવશે. માટે આ વખતે આપણ હિંમત અને ધિર-જનો ત્યાગ કરવો જોઈએ નહિ. આપણે આપણા ધારેલા કાર્યને પૂર્ણ કરવાને પ્રયત્ન કરવા જોઈએ. હતાશ થવાથી કંઈ વળશે નહિ. કુલ-સીંગ ! શું આ વાક્ય તેં નથી સાંભળ્યું ?

જો દેખકર દારણ દુઃખોકો સામને આયે હુએ,
દેખે ન ગએ વે કબી ઉનસે સ્વસ્થ થબડાયે હુએ;
ઉત્સાહસે જીસ કાર્યકા, આરંભ ઉનને કરદીયા,
છોડા અધૂરા ના ઉસે, જૈસે વના પૂરા ક્રિયા.
વિધ્ન કિતનેહિ પડે, પરના તજેંગે કામકો,
હમ કાર્યકો સંપૂર્ણ કરકેહી લહે વિશ્રામકો;
ધુ બધોર પુરૂષોંકી યહી બસ એક હૈ આરાધના,
ઇસ દેહકાહી અંત હો યા કાર્યકી હો સાધના.

આર્ય-આહરં.

માટે હિંમતવાન થા. પ્રભુ પર અડગ શ્રદ્ધા રાખ. આપણે અહિંથી જરૂર છૂટીશું; અને પાપીઓને પાયમાલ કરીશું. તારે તો આ વખતે હિંમતવાન થઈ મને હિંમત આપવી જોઈએ. ”

કુલસીંગ બોલ્યો; “ બાઈ ! આપણે એવા કૂર દૈત્યના સપા-

ટામાં સપડાયા છીએ કે જેની કૂરતાની સીમા નથી. બ્યારે હું તેના નોકર હતો, ત્યારે મેં અનેક ગરીબ જનોને રીબાઈ મરતા જોયા છે. તે વખતે મને કંઈ લાગતું નહોતું પરંતુ તે દેખાવ અત્યારે યાદ કરતાં કંપું છું, ધ્રુજું છું. હું.....”

સત્યવીરે કુલસીંગને આગળ બોલતો અટકાવ્યો. કારણ કે ચાલતાં કોમનાં આવવાનાં પગલાંનો અવાજ તેને સંભળાયો. બન્ને શાન્ત થઈ બેઠા. એવામાંજ તેમના ઝોરડાતું બારણું ઉપડ્યું. પ્રથમ એક શ્વેતવસ્ત્રી માણસે અંદર પ્રવેશ કરી શ્વેત જમીન પર મૂક્યું. તેજ પળે એક મદમરત મહિલા ત્યાં આવી ઉભી રહી. આ કપટકળા હતી. કૃષ્ણનંદનની કુટિલ પુત્રીએ નોકરને બહાર જઈ ઉભા રહેવાનું કહ્યું. હજીજે જેવો જણાતો નોકર બહાર જઈ ઉભો. કપટકળાને જોઈ કુલસીંગે તેનું મુખ બીજી બાજુએ ફેરવી લીધું. કપટકળાએ તેને જોઈ ઘાંત કચકચાવ્યા, સત્યવીર કપટકળાની સામે જોઈ રહ્યો હતો. પછી કપટકળા તેની સામે જોઈ કૃત્રિમ હસવા લાગી.

સત્યવીરને તેનું હસવું બચકર લાગ્યું. થોડીવાર સૂધી બન્નેમાંથી કોમએ બોલવાની શરૂઆત કરી નહિ. આખરે કપટકળાએ પૂછ્યું, “કાં દિવાનજી! પાછા અહિં પધાર્યાં? ખરેખર તમે તો ઉજળા હો નીકળ્યા. જોકે લોકો અમને હો માને છે, પણ અમે તમારા જેવા વિશ્વાસપાતક હો નથી. કેમ પ્રથમનો પ્રસંગ યાદ છેને? યાદ કરો કે તમે મને કેવી આશા આપી હતી છે? સારા માણસ ધારી અમે તમારું સ્વાગત કર્યું. તેના બહલામાં તમે અમારું કેટલું ખરાબ કર્યું છે તે અમારું મનજી જાણે છે. વાઈ કહો હવે આ સ્થળે આરામ છે ને?”

સત્યવીર તેનાં વચન સાંભળી કંઈએ અને મંદ સ્વરે બોલ્યો, “કપટકળા! તમારે એક દુઃખીની મરકરી કરી તેને અધિક દુઃખી ન કરવો જોઈએ.”

“શું તમે આ સ્થળે દુઃખી છો?” કપટકળાએ બચકર પૂછ્યું.

“એવો મારું મનજી જાણે છે.”

“ પહેલાં વિચાર કર્યો હોત તો આ દશા ન થાત ? ”

“ નશીબમાં લખાયું હોય તે મિથ્યા થતું નથી. ”

નશીબને એક બાજુ રહેવા દ્યો. તમે પોતેજ તમારા હુખના ઉપન કર્યા છો. ”

“ તમે ગમે એમ માનો. ”

“ બોલો હવે શી મરજી છે ? ”

“ શાની ? ”

“ અહિંથી છૂટવું છે કે રીખાઈ રીખાઈને મરવું છે ? ”

“ મરવાની ઇચ્છા કોઈપણ કરેજ નહિ. ”

“ ત્યારે મારી બે ચરતો કમુલ કરો ? ”

“ જણાવો ? ”

“ એક તો તમે જે હિરો લઇ ગયા છો તે પાછો આપો અને બીજું મને તમારી અર્ધાંગના બનાવી મુખ આપો. જે તમારે જીવતા રહેવું હોય તો આ બે ચરતોનું પાલન કરવુંજ પડશે. ” આટલું કહી કપટકળા સત્યવીરના મુખ સામે તીવ્ર નજરે જોઇ રહી.

પ્રકરણ ૨ જી.

દેવીનું મંદિર કે શિક્ષાનું સ્થાન ?

સત્યવીર ઉડા વિચારમાં પડ્યો. કપટકળાને શું જવાબ આપવો તેનો નિશ્ચય કરવા લાગ્યો. કપટકળાએ ફરીથી પૂછ્યું, “ કેમ શું જવાબ આપવો છે ? વિચાર કરીને જ જવાબ આપજો. તમારા જવાબ ઉપરજ તારા મ્હોત-જીવનનો આધાર છે. સમજશો નહિ કે આ વખતે કપટકળા તમારાથી ઠગારો. હું કૃષ્ણનંદનની પુત્રી છું તે ખ્યાલમાં રાખજો. ”

તેના શબ્દો સાંભળી સત્યવીરે તેના તરફ તીવ્ર નજરે જોઈ કહ્યું,
કપટકળા ! તમારી શરતો મારાથી સ્વીકારી શકાય એમ નથી.”

“ કારણ ? ” કપટકળાએ ભવાં ચઢાવી પૂછ્યું.

“ મારી મરજી. ”

“ પરીણામનો કંઈ વિચાર કર્યો ? ”

“ હા, મ્હોત. ખીજું શું ? ”

“ પણ ભયંકર મ્હોત. ”

“ તેથી શું ? એક વખત તો જરૂર મરવાનું છે, ત્યારે બહેને
આ ક્ષણેજ પ્રાણ જાય. ”

“ સત્યવીર ! સામાટે દુઃખી થાય છે ? ”

“ હું સુખ-દુઃખને સમાન ગણતાં રીખ્યો છું, એટલે દુઃખ મને
બ્યાકુળ કરી શકશે નહિ તેમ મારા પવિત્ર વિચારમાંથી મને ક્યા-
વશે પણ નહિ. ”

“ એક આશાભરી અજ્ઞાને નિરાશ કરવી અને દેવીના મુકુ-
ટનો હિરો ચોરવો એ પવિત્ર વિચાર કહેવાય કે ? ”

“ હા, મારો વિચાર અને નિશ્ચય કેવળ પુણ્યમયજ છે. તમે
તમારી દુષ્ટ વિષયી આશાને પૂર્ણ કરવા ઇચ્છો છો, તે તમારી ઇચ્છા
આશા પૂર્ણ કરવાનો અધિકાર ફક્ત તમારા પતિનેજ છે. તમે પરણેલાં
છો. હું પણ લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી બંધાએલો છું. એટલે મારાથી તમારી
અધઢીત આશા પૂર્ણ કરી શકાયજ નહિ. ”

ખીજું તમે દેવીના મુકુટનો હિરો બલે પવિત્ર માનતાં હો પણ હું
માનતો નથી. તે હિરો નિર્દોષજનોનાં ખૂનથી ખરડાએલો છે. પવિત્ર
દેવીના તાજામાં કલંકરૂપ છે. આથીજ મેં તે હિરો ત્યાંથી કાઢી લીધો
હતો. તે હિરાની જો કે મને ઝાઝી દરકાર નથી. તે હિરો જો આ
વખતે મારી પાસે હોત તો હું જરૂર તમને આપી દેત. પણ તે હિરો
હાલ મારી પાસે નથી; તેમ તે ક્યાં છે, કોની પાસે છે તે પણ
હું જાણતો નથી. ”

દેવીનું મંદિર કે શિક્ષાનું સ્થાન ?

૧૧

“ તારે તો જરૂર તારે મરવુંજ પડશે. ”

“ અને તમારે પણ કાળને વશ એક દિવસે અવસ્ય થવુંજ પડશે. ”

“ રીબાઘ-રીબાઘને મરીશ. ” કપટકળાએ ગુસ્સાથી કહ્યું.

“ મારા કરતાં તારે ઘણું રીબાઘું પડશે. ”

“ શામાટે ? ”

“ તું પુણ્યવાન પતિનો ત્યાગ કરી બ્રહ્મ થએલી છે. ”

“ કોણ કહે છે કે હું બ્રહ્મ થએલી છું ? ”

“ હું કહું છું. ” સત્યવીરે હિંમતથી કહ્યું.

“ પૂરાવો ? ”

“ આયનામાં જઈને જો કે ત્હેં કરેલાં કામથી તારા મુખપર કેટલી કાળાશ છવાઈ છે ? લોકો તને કળીયુગની સતી સમજે છે. તું પતિ વિનાની થઈ પારકાની આગળ પાપમય ઇચ્છા પ્રકટ કરે છે. તારાં પાપનો શું એ ઓછો પૂરાવો છે ? ”

“ હું તેને પાપ સમજતી નથી. ”

“ શ્રેષ્ઠીણી એમજ સમજે ? ”

“ ચૂપકર. તારી જીભજ બહાર ખેંચી કઢાવીશ. ”

“ તારાથી થાય એ કરીલે. તારા દૈત્ય પિતાના આ નરકાગારમાં હું હિંમતથી ઉભો છું. ”

“ સત્યવીર ! હજી પણ એક વખત કહું છું કે સમજ ? ”

“ હું સમજું સમજું છું. તારે વિશેષ કહેવાની કાંઈ જરૂર નથી. ”

“ હમણાં મારા પિતા આવશે. પછી મારાથી કંઈ પણ બની શકશે નહિ ? ”

“ તારે શું કરવું છે ? ” સત્યવીરે કંટાળીને પૂછ્યું.

“ મારે તને બચાવી મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી છે. ”

“ તારી તે ઇચ્છા મારાથી કદાપિ પૂર્ણ થનાર નથી. વળી મને બચાવવાની તારે તકલીફ લેવાની પણ કાંઈ જરૂર નથી. ”

“ તું કોઈ વિચિત્ર માણસ છે. ”

“ તું બલે એમજ માની લે.”

“ સત્યવીર જાઉં છું ? ” પુનઃ કપટકળાએ પૂછ્યું.

“ તું અહિંથી જસ્ટીથી જાય એમજ હું ઇચ્છું છું.”

“ એમ તો હવે જોયા કરજો કે તારી કેવી અવદશા થાય છે ? ” કહી કપટકળાએ જોરથી ખૂમ મારી નોકરને બોલાવ્યો અને તેને જ્ઞાનસ પકડી આગળ ચાલવાની આજ્ઞા કરી. નોકર જ્ઞાનસ ઉપાડી આગળ થયો.

કપટકળાએ સત્યવીર તરફ બયાનક નજર ફેંકી સેવકની પાછળ ગમન કર્યું.

કપટકળાના ગયા પછી સત્યવીરે કુલસીંગ પ્રત્યે કહ્યું, “ કુટીલ કુટીલાનું બોલવું સાંભળ્યું ને ? ”

“ હા, અને હવે તેને આપેલા જવાબથી તમારે અને મારે મ્હોતને મળવાની તૈયારી કરવી જોઈએ.”

“ આપણે મ્હોતને મારેજ અહિં આબ્યા છીએ.”

“ પણ મ્હોત બચાંકર રીતે થશે. આપણે અસહ્ય વેદના સહન કરીને મરવું પડશે. મેં ધણું જનોને મરતાં મારી નજરે જોયાં છે. ત્યોની કૂરતાનું વર્ણન કરતાં અને કંપારી છૂટે છે. દુષ્ટોની શિક્ષા બયાનક છે. તેમના શીકારને તેઓ દેવીના સામે ઉભો રાખે છે. તે સ્થળે બે મોટા સઘડાઓમાં લોઢાના સળીયા તપાવવામાં આવે છે. અને તે ગરમ સળીયાને કમનશીખ માણસના શરીર પર લગાવી ડાંમ દેવામાં આવે છે. આથી શરીરની આમડી બળી જાય છે. માંસ નીકળી આવે છે; અને કમનશીખ માણસ હૃદય ભેદક ચીસો પાડે છે. તે દેખાવ જોઈ બલમલાની છાતી ફાટી જાય, પણ તે દૈત્યોના દિલમાં સ્હેજ પણ દયા ઉત્પન્ન થતી નથી. આવી રીતની કમકમાટી ભરેલી બીજી જાતની પણ અનેક શિક્ષાઓ કરે છે; કે જ્યાં શીક્ષા ભોગવનાર મહા દુઃખદાયક કષ્ટ સહન કરીને આખરે મરે છે. સત્યવીરભાઈ ! મેં એવી જીવલેણ શીક્ષાઓ નજરે જોએલી હોવાથી

શિક્ષાનું નામ સાંભળતાં ધુળું છું, કંપું છું.”

સત્યવીર તેને ધિરજ ધરવાનું સૂચન કરતાં બોલ્યો, “ પાપીઓની શીક્ષા કરવાની રીત જો કે ઘણી બયંકર છે અને તેવી શિક્ષાને અમલ આપણી પર થવાનો સંભવ છે. આપણે તે ભોગવવાને હિંમતથી તૈયાર થઇ રહેવું જોઇએ. આપણે મરણ કિનારે ઉભા છીએ. આપણે હિંમત અને આત્મબળ એકત્ર કરવું જોઇએ. આત્મા અમર છે. શરીર જડ છે, નકામું છે. જ્યારે ત્યારે પડવાનું છે; તો બલેને તે આજેજ પડે. આપણને ડામ દેશે, આપણા કુહાડીથી કટકા કરશે, અરે જીવતી ચામડી ઉતારશે; પણ તે સઘળું આપણે સહન કરીશું. સહન કરવાની શક્તિ શ્રીહરી આપશે. જો આવા વખતે આપણે બચબીત થઇ ધુજીશું તો દુઃખનો વધારે અનુભવ કરવો પડશે. માટે હિંમતથી આપણે સર્વ સંકટો-ત્રાસજનક વેદનાઓ સહન કરી મરવાને હિંમતવાન થવું જોઇએ.”

કુલસીંગ દુઃખ પૂર્ણ અવાજે બોલ્યો, “ આપનું કહેવું યથાર્થ છે. આપના શબ્દોથી હું હિંમતવાન બન્યો છું. હું ખુશીથી અરે એક પણ અશ્રુબિંદુ પાડ્યા વીના મરણને શરણ થઈશ; પણ મને તમારા માટે ધણું લાગી આવે છે. તમારું શરીર સુકોમળ છે. ત્રાસજનક વેદના તમારાથી કેવી રીતે સહન કરી શકાશે? ”

“ ગભરા નહિ. મારા સંબંધી વિચાર કરવાને હવે વખત નથી. દુઃખ સહન કરવાને પ્રભુ અખુટ ધૈર્ય અને બળ તે વખતે આપશે.”

“ આપણે જીવવાની આશાને હવે ત્યાગવી જોઇએ.”

“ આશા અમર છે. જીવન છે ત્યાં સદી આશા છે. કાલની કેને ખબર છે? ”

“ આસપાસના સંયોગો જોતાં અને વિચારતાં આપણી આશા નકામી છે.”

“ જો થાય એ જોવાનું છે. કુલસીંગ! આપણી હાલની સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક છે. પ્રભુનું ધ્યાન ધરો અને હવે શયન કરો.”

“ રાત્રિ કેટલી ગમ હશે ? ”

“ મધ્યરાત્રિ થવા આવી હશે. ”

“ આપણે લગીર બહાર ફરીશું ? ”

“ બહાર ક્યાં ખુલ્લું મેદાન છે ? બહાર તો સાંકડી ચાલો આવેલી છે અને તેમાંથી ખરાબ દુર્ગંધ આવે છે. ”

“ ત્યારે શું કરવું ? મને ઉંઘ આવનાર નથી. અનેક વિચારો મને અકળાવી રહ્યા છે. ”

“ તારા હૃદયની વ્યાકુળતા હું સમજું છું; પણ આપણો ઉપાય નથી. માટે અકળામણને દૂર કરી સખળ થા. ”

કુલસીંગ કંઈ બોલ્યો નહિ. સત્યવીરે પ્રભુ સ્મરણ કરવા માંડ્યું. કુલસીંગ પ્રભુ સ્મરણ કરવા લાગ્યો. પણ સ્મરણમાં એકાગ્રતા મેળવી શક્યો નહિ. તે સૂતો અને અનેક વિચારોમાં તદ્રુપ થઈ પડ્યો રહ્યો.

સત્યવીરે પૂર્ણ ધ્યાનસ્થ થઈ પ્રભુની સ્તુતી કરી; અને અંતે પાછલી રાત્રે શયન કર્યું.

નિદ્રામાં પડેલા દુઃખી જીવો જગૃતાવસ્થાનું તમામ દુઃખ વિસરી શાન્તિમાં પડ્યા હતા. પ્રાતઃકાળ થઈ ચૂક્યો હતો; પણ મોડી રાત્રે નિદ્રાવશ થએલા હોવાથી તે બંને હજી જાગૃત થયા નહોતા.

બહાર પ્રભાતકાળ થયો હતો; પણ આ બોંયરામાં લગીર પણ પ્રકાશ જણાતો નહોતો. બોંયરામાં તો ગાઢ અંધકાર વ્યાપેલો હતો.

સત્યવીર અને કુલસીંગ નિદ્રાનું સુખ અનુભવી રહ્યા હતા; પણ તેમના આ સુખની અદેખાઈ કરતા પ્રભાતકાળે એક માણસને આ બોંયરામાં મોકલ્યો. આવનાર માણસ હાથમાં કાનસ પકડી જ્યાં તેઓને પૂર્યા હતા ત્યાં આવ્યો. બંને કેદીયો ધસધસાટ ઉંઘતા હતા. આવનાર માણસ હક્યો પણ તરતજ તેણે તેના સુખનો રંગ બદલ્યો. તેનું વિચિત્ર બિહામણું મુખ શુરસામય જણાતું. તેણે જમીન પર જોરથી પગ પછાડી બૂમ પાડી કે; “ ઓ હરામખોરો! ઉઠો સવાર થઈ ગયું છે. હજી ઉંઘમાં કેમ મરી પડ્યા છો ? ” તેના

આવાજથી સત્યવીર અને કુલસીંગ જાગી ઉઠ્યા. પેટમાં દ્રાસકો પડ્યો. સુખમય સમય જતો રહ્યો. દુઃખમય દશા આવી ઉભી રહી.

સત્યવીરે આંખે ચોળતાં આવનાર માણસને પૂછ્યું, “ કેમ બાઈ ? ”

તે માણસ ખરાડી ઉઠ્યો, “ શું કેમ બાઈ ! સવાર થયું છે; છતાં ઢોર જેવા છો કે જેથી મારા જગાડવાથી જાગ્યા ? મ્હોત માથે ભમી રહ્યું છે અને તમે સુખેથી ઉઘો છો જણી હું અજાણ થાઉં છું. ખરેખર તમે કોઈ વિચિત્ર માણસો છો. ”

“ બાઈ ! અમે વિચિત્ર માણસો નથી; પણ ખરેખરા માણસો જ છીએ, પાછલી રાત્રે સુતેલા હોવાથી અમે બહેલા જાગૃત કેવી રીતે થઈ શકીએ ? કહો હવે અત્યારમાં તમારું આવવું શા કારણથી થયું છે ? ”

“ તમને તૈયાર થઈ રહેવાનું હું જણાવવા આવ્યો છું. ”

“ અમારે ક્યાં જવાને તૈયાર થઈ રહેવાનું છે ? ” સત્યવીરે પૂછ્યું.

“ આજે તમારે મહાકાળીના મંદિરમાં જવાનું છે. ”

“ મહાકાળીનું મંદિર ક્યાં આવેલું છે ? ”

“ અહિં નજીકમાં જ. ત્હં જોયું છે છતાં મને કેમ પૂછે છે ? જે દેવીના પવિત્ર મુગટમાંથી તેં હિરો હાથ કર્યો હતો; તેજ દેવીના સામે તમારે ઉભા રહેવાનું છે. ”

“ વાઈ પછી ? ”

“ ત્યાં તમને તમારાં કર્મની શીક્ષા મળશે. ”

“ અમને શિક્ષા કરનાર કોણ છે ? ”

“ ચૂપ થા. ખરાડા પાડીશ નહિ. મારા માનવંતા સરદાર આજે તમને બયાનક સજા કરનાર છે. ”

“ વાઈ તારે હવે બીજું કંઈ કહેવું છે ? ” સત્યવીરે રક્ત નેત્રે પૂછ્યું.

“ ના ? આટલું જ જણાવવાની જરૂર હતી. ”

સત્યવીરે તે માણસના તરફથી નજર ખેંચી લીધી. તે માણસ

કૂર નજરે જોઇ ત્યાંથી ચાલતો થયો. તેના ગયા પછી સત્યવીરે કુલસીંગ તરફ જોઇ કહ્યું, “ભાઈ! પેલા માણસનું કહેવું તે સાંભળ્યું ને ?”

“હા, પૂરેપૂરું સાંભળ્યું. આજે આપણે રીખાઈને મરવાનું છે. અરેરે ઘણું જ કષ્ટ. આપણાથી વેદના સહન થઈ શકશે નહિ. આપણે રીખાઈ-રીખાઈને મરીશું. દેવીના મંદિરમાં જવાનું છે એ સાંભળ્યા પછી મારી બ્યાકુળતાનો પાર નથી. હું ધીર અંધકાર નિહાળી રહ્યો છું. સત્યવીરભાઈ! આપણે આજે જીવતાં જ નહીં કુંડના દુઃખનો અનુભવ કરવાનો છે. અફસોસ ! શું થશે ?” કુલસીંગ નિરાશ થઈ શોક કરવા લાગ્યો.

તેને હિંમત આપવાના ઉદ્દેશથી સત્યવીર બોલ્યો, “કુલસીંગ ! તું શા માટે શોક કરે છે ? જ્યારે ત્યારે આપણે મરવાનું તો છેજ, આપણા ભાગ્યમાં રીખાવાનું હશે તો રીખાઈશું. જેટલું દુઃખ પડશે એટલું સહન કરીશું. શોક કરવાથી આપણે દુઃખને દૂર કરી શકનાર નથી. માટે હિંમતવાન થા. પ્રભુ પર ભરોસો રાખ.”

“મને મારે માટે નથી લાગતું એના કરતાં વધુ તમારા માટે લાગે છે. તમે કોઈ દિવસ દુઃખ વેઠ્યું નથી. તમારાથી દૈત્ય લોકોની શિક્ષા શી રીતે સહન થઈ શકાશે.” કુલસીંગે કહ્યું.

“શિક્ષા સહન કરવાનું સામર્થ્ય પ્રભુ આપશે. તું મારી દિકર કરીશ નહિ. પાપીની ત્રાસજનક શિક્ષા હું હિંમતથી સહન કરીશ.”

“પણ તે કૂર સજ્જ મૃત્યુ સમાન છે.”

“ખુશીથી મરીશું.”

“હા ! પ્રભુ શું થશે ?” કુલસીંગની આંખો આંસુથી ઉભરાઈ.

સત્યવીરે તેને અનેક પ્રકારે સમજાવ્યો; પણ તેના હૃદયનું શાન્ત-વન થયું નહિ, સમય વિતવા લાગ્યો. દસ વાગતાં એક માણસ ખાવાનું લઈ ત્યાં આવ્યો. સત્યવીરે અને કુલસીંગે તેની પાસેથી ખાવાનું લઈ ખાઈ લીધું. હાથ ધોતાં કુલસીંગ બોલ્યો; “આ બોજન છેલ્લી વારને માટેજ છે.”

સત્યવીરે મૌનતાથી કુલસિંગનું બોલવું સાંભળ્યું. ખાતાની ખાલી શાળીયો ઉપાડી ખાવાનું લઈ આવનાર માણસ ચાલ્યો ગયો.

મધ્યાન્હકાળ થયો. સત્યવીર અને કુલસિંગ જમીન પર આડા થયા હતા. સત્યવીર દુઃખમાંથી છૂટવાને પ્રભુને પોકારી રહ્યો હતો. કુલસિંગ વ્યાકુળતા અનુભવી રહ્યો હતો. ફૂર માણસોની ભયાનક જીવલેણ શિક્ષાઓ તેણે નજરે જોએલી હતી. તે શિક્ષાઓનો ચિતાર તેની નજર સમક્ષ જણાઈ આવતો હતો. તેના હૃદયમાં અત્યારે કેટલું કષ્ટ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યું હતું તેનું બાન તેનેજ હતું. તેના દુઃખી દિલમાંથી નિઃશ્વાસપર નિઃશ્વાસ નિકળતા હતા. સમય જતાં વળી પાછો એક માણસ ત્યાં આવ્યો. તેનો દેખાવ ખીહામણો હતો. તેણે મોટા અવાજથી બંને કેદીઓને કહ્યું, “ ચાલો એકદમ ઉભા થાવ.”

તેના મોટા અવાજથી સત્યવીર ચમકીને ઉભો થયો. કુલસિંગ પવનથી હાલતા પાંદડાંની માફક ધ્રુજતો હતો. તેણે અશ્રુપૂર્ણ નયને સત્યવીરના મુખ સામે જોઈ કહ્યું, “ બાઈ ! મારા મહેરબાન ! આપણે વખત ભરાઈ ચૂક્યો છે. યમદૂત લઈ જવાને હાજર થયો છે. આપણે નકાલિય તરફ જવાનું છે. ત્યાં ગયા પછી શું થશે એ જાણવું મુશ્કેલ છે, કદાપિ આપણું આ મિલન છેલ્લુંજ હોય. બાઈ ! આવો, આપણે છેલ્લીવારને માટે બેટી લઈએ.”

કુલસિંગ અને સત્યવીર ગાઢ આલીંગનથી ભેટ્યા. દૂર ઉભેલા માણસથી તેમનું મિલન જોઈ શકાયું નહિ. તેણે ઘાંટો પાડી કહ્યું, “ અરે ઓ હરામખોરો ! આ શું ધાંધલ કરી રહ્યા છો ? ચાલો એક ખીજથી છૂટા પડો. નહિતો આ ચાલુક તમારી પીઠ ફેાડી નાખશે.”

સત્યવીરે કુલસિંગના હૃદયથી અલગ થતાં કહ્યું, “ તારે ચાલુક વાપરવાની જરૂર નથી. તારાથી અમારું આ છેવટનું સુખ પણ જોઈ શકાતું નથી; એથી સમજી શકાય છે કે તારું દિલ સંપ્ત છે. ચાલ બાઈ અમે આ પળેજ તું લઈ જાય ત્યાં આવવાને તૈયાર છીએ.”

“ મારી પાછળ પાછળ ચાલ્યા આવો.” આમ કહી તે માણસ

આગળ ચાલ્યો. સત્યવીર અને કુલસીંગ તેની પાછળ જવા લાગ્યા. આગળ ચાલનાર માણસ તે બન્નેની તરફ વારંવાર દૃષ્ટિ કરતો અને તેમને જશ્દી ચાલવાનું કહેતો હતો. એક સાંકડી અને લાંબી ચાલમાં ચાલી તેઓ દેવીના ઓરડા સમિપ આવ્યા. દેવીના ઓરડા મોટા અને ઓરડા હતા. ઓરડાની સામેજ દેવીની વિકાળ મૂર્તિ આવેલી હતી. દેવીને ચાર હાથ હતા. મોટી જીભ બહાર કાઢેલી હતી. દેવીના ચારે હાથમાં વિવિધ આયુધો આવેલાં હતાં. દેવીની સન્મુખ અમ્મિકુંડ આવેલો હતો. અમ્મિકુંડની આસપાસની જમીન લોહીથી રંગાયેલી હતી. આ સ્થળને દેખાવ અતી બચાનક ભાસતો હતો. આ વખતે આ ઓરડામાં દસ માણસો હાજર હતા. સઘળા અમ્મિકુંડની સમિપ લાઇન બંધ બેઠેલા હતા. કૃષ્ણનંદન-રામલાલ અને કપટકળા એક બાજુએ બેઠેલાં હતાં. અમ્મિકુંડમાં આ વખતે અમ્મિ સળગતો નહોતો. પણ કુંડની નજીકમાં લોખંડના બે સપ્રડા સળગતા હતા. ધગધગતા અંગારામાં બે લોખંડના સાણસા તપીને લાલચોળ થયેલા હતા. દેવીના ઓરડામાં બેઠેલું દસ્યુમંડળ કેદીઓની રાહ જોઇ રહ્યું હતું, આ વખતેજ સત્યવીર અને કુલસીંગ ત્યાં આવી ઉભા રહ્યા. તેમને લઇ આવનાર માણસ એક તરફ ઉભો રહ્યો. કેદીઓના દેખાવ જોઇ ત્યાં બેઠેલા સઘળા હશી પડ્યા. તેમનું એ હાસ્ય ભયંકર હતું. થોડીવારે સઘળા શાન્ત થતાં કૃષ્ણનંદને બોલવું શરૂ કર્યું, “સત્યવીર ! તહે અમારી સાથે વિશ્વાસઘાત કર્યો છે. વિશ્વાસઘાતકને અમે મ્હોતની સજા કરીએ છીએ. પણ તારી પ્રત્યેની દયાથી તને હજી મુધી જીવતો રાખવામાં આવ્યો છે. હવે હું એ જાણવા માગું છું કે તારે જીવવું છે કે મરવું છે ?”

સત્યવીર થોડીકક્ષણ મૌન રહી બોલ્યો, “મ્હોત જીવતની દોરી શ્રી જગતાતના હાથમાં છે; પણ દરેક મનુષ્યો મરવા કરતાં જીવવાનું ધર્મજીવ પસંદ કરે છે.”

“મ્હોતથી બચવાનો ફક્ત એકજ રસ્તો તારા હાથમાં છે ?” કૃષ્ણનંદને કહ્યું.

“ તે શું છે ? ” સત્યવીરે ગંભીર અવાજે પૂછ્યું.

“ દેવીના મુગટનો પવિત્ર હિરો આપી દે અને તારા છુટકારાને અર્થે રૂપીઆ પચાસ હજાર મંગાવી આપ.” કૃષ્ણનંદને જણાવી દીધું.

“ તમારા કહેવા પ્રમાણે વર્તવાની મારી શક્તિ નથી. ”

“ શું હિરો અને નાણાં તારી પાસે નથી ? ” કૃષ્ણનંદને ડોળા ધુરકાવીને પૂછ્યું.

“ ના; હિરો ક્યાં છે તે હું જાણતો નથી. મારી પાસે દ્રવ્ય છે પણ હું તમારા જેવા પાપાત્માઓને આપવા ઇચ્છતો નથી. ”

“ તારા આ શબ્દોનું પરીણામ શું આવશે તે જાણે છે કે ? ” કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું.

“ હા. ”

“ શું ? ”

“ મ્હોત. ”

“ હા, એજ, માટે મારું કહેવું કમુલ કર. ”

“ હું મરવાને તૈયાર છું. ”

“ શું જીંદગીથી કંટાળ્યો છે ? ” રામલાલે પૂછ્યું.

“ તે મારે સમજવાનું છે. તારે પૂછવાની કંઈ પણ જરૂર નથી. ”

“ સત્યવીર! શામાટે હઠીલો થાય છે? શામાટે સોના જેવી જીંદગી ગુમાવે છે? સમજ, વિચાર કર. મારા બાપુ દયાળુ છે. તેમની માંગણી તું કમુલ કર. ” કપટકળાએ કહ્યું.

“ હું એકજ નિશ્ચયથી અહિં ઉભો છું. ”

“ તારો નિશ્ચય જણાવી દે ? ” કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું.

“ મારો નિશ્ચય મેં જણાવી દીધો છે; છતાં શામાટે પૂછો છો ? ”

“ સત્યવીર! હજી પણ કહું છું કે સમજી જા ? ”

“ હું સમજીનેજ અહિં આવ્યો છું. ”

“ તારી હઠથી તારી જીંદગી ખલાસ થશે ? ”

“ જીંદગી સદા કાયમ રહેશે એવું કોણ કહે છે ? ”

“પણ જ્યાં સુધી જીવવાનું હોય ત્યાંસુધી તો જીવું ?”

“હા, તે પણ હું સારી રીતે સમજું છું. મારા નશીબમાં જીવવાનું લખાએલું હશે તો તમારાથી માંડે મહોત લાવી શકા-
જેજ નહિ.”

સત્યવીરના આવા જવાબથી કૃષ્ણનંદન ગુસ્સે થયો. તેણે કંઈક અવાજે કહ્યું, “જ્યારે તું તારી હઠને વળગી રહે છે; ત્યારે હવે જોયા કરજો કે તારા શું હાલ થાય છે.” આમ બોલી તેણે નજીકમાં બેઠેલા બે માણસોને ઉદ્દેશી કહ્યું, “ચાલો ઉભા થાવ. તમે તમારું કામ શરૂ કરો. પ્રથમ પેલા બેવકાને તેના કર્મની સજા કરો. આપણી સજા કેવી બયંકર છે તેનું આ હડીલાને બાન કરાવો.”

કૃષ્ણનંદનની આજ્ઞા થતાંજ બે બીમકાય યમરાજ સ્વરૂપ માણસો ઉભા થયા; અને બડબડાટ સળગતા સઘડા પાસે જઈ ઉભા.

કૃષ્ણનંદને મોટા અવાજથી પુલસીંગને નજીક આવવાનું સૂચવ્યું. મરીબ ખીચારો પુલસીંગ મરવાના નિશ્ચયથી ધ્રુજતા પગે અમ્મિકુંડ આગળ આવી ઉભો. પાપાત્માઓનાં મુખ ગુસ્સામય જણાવા લાગ્યાં. પુલસીંગ પ્રત્યેની તેમની દૃષ્ટિમાંથી જાણે આગ વરસતી હોય એમ જણાવા લાગ્યું.

કૃષ્ણનંદને વિકટ હાસ્ય કરીને પૂછ્યું, “કેમ અધ્યા શું વિચાર કરી રહ્યા છે ?”

“આ મહોતના ઓરડામાં મને શાનો વિચાર થતો હશે તે તમે કદપનાથીજ વિચારી જુઓ.” પુલસીંગે જવાબ આપ્યો.

“અધ્યા તું વળી આવું બોલતાં ક્યારનો શીખ્યો ?”
કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું.

“જ્યારથી આ પવિત્ર પુરૂષનો સહવાસ થયો છે; ત્યારથીજ હું પવિત્ર બન્યો છું.”

“તું તારો ગૂન્હો કમુલ કરે છે ને ?”

“મેં શું ગૂન્હો કર્યો છે કે હું કમુલ કરું ?”

“ શું તેં અમારી સાથે વિશ્વાસઘાત નથી કર્યો ? તું અમારો નોકર થઈ દગાબાજ નથી નીકળ્યો ? ”

“ તમે બલે તેમ માનતા હો, પણ હું માનતો નથી. હું તો એમજ સમજું છું કે મેં જે કંઈ કર્યું છે તે ફક્ત મારા બલને માટેજ. મેં તમારી નોકરી ત્યાગી માફ જીવન સફળ કર્યું છે. મારો આ લોક અને પરલોક મેં સુધાર્યો છે. હું મરીશ પણ આનંદથીજ. ”

“ ત્યારે તારા મનથી તો અમે અધર્મીઓજ છીએ નહિ વાઈ ? ” રામલાલે પૂછ્યું.

“ હા, આખું જગત તમને પાપનાં પુતળાંજ માને છે. તમારાં ભયાનક પાપકર્મોથી આ પૃથ્વી પણ કંપી રહી છે. ”

“ નિમકહરામ ! ચૂપ થા અને તારાં કર્મનાં ફળ ભોગવનાં તૈયાર થા. ” કૃષ્ણનંદન ગર્જી ઉઠ્યો.

“ હું તો તૈયાર થઈનેજ અહિં ઉભો છું. હું તમારી સખ્તમાં સખ્ત શિક્ષા ખમવાના નિશ્ચયથીજ અહિં આવ્યો છું. હું મરવાથી ડરતો નથી. તેમજ જીવવાને માટે તમારા જેવા પાપી પલીતોની દયા પણ ઇચ્છતો નથી. ”

“ બસ બોલતો બંધ થા. ” કૃષ્ણનંદને સઘડા પાસે ઉભેલા માણસો પ્રત્યે કહ્યું; “ તમારૂં કામ શરૂ કરો. ”

તરતજ તે બંને માણસોએ તેમના હાથે જડાં કપડાં લપેટી લીધાં. બીજા ચાર માણસોએ ડુલસીંગને મજબુત પકડ્યો. હાથે કપડાં લપેટી તૈયાર થએલા માણસોએ લાલચોળ થએલા સાણસા દેવતા-માંથી બહાર કાઢ્યા. સત્યવીર કંધ્યો-ધ્રુજ્યો અને એ ત્રાસજનક દેખાવ નહિ જોવાની ઇચ્છાથી પીઠ ફેરવીને ઉભો. તત્કાળ કૃષ્ણનંદને તેને કહ્યું, “ તારાથી પીઠ ફેરવીને ઉભું રહેવાશે નહિ. તારે તારા નોકરના હાલ ખુલ્લી આંખોએ જોવાના છે. માટે હવે એવી રીતે ઉભો રહે, નહિ તો બળાકારે ઉભો રાખવામાં આવશે. કૂર કસાઈના શબ્દો સાંભળી સત્યવીર કંધ્યો. તે ન છુટકે પાપીનું કહેવું કમુલ

કરી પ્રથમની માફક ઉભો અને કશું દેખાવ જોવાને માટે હૃદયને હિંમત આપવા લાગ્યો. પેલી તરફ ફુલસીંગિ આંખો બંધ કરી દીધી. તેનું દુખી મન પ્રભુને પોકારવા લાગ્યું, તેણે તેના મનને હિંમતવાન બનાવ્યું. દેહ જડ છે. જ્યારે ત્યારે આગમાં સળગવાનો છે; તો ભલે તે આજે જ ભસ્મ થાય, આમ વિચારતો ફુલસીંગ દ્રઢતાથી ઉભો રહ્યો. પાપીયોએ તેમના કામની શરૂઆત કરી. કસાઈનાં પણ કાળજી કંપે એવો દેખાવ શરૂ થયો. પિશાચ જેવા જણાતા બે માણસોએ લાલચોળ તપેલા સાણસા ફુલસીંગના શરીર પર ચાંપ્યા. ચામડી ચરચર અવાજથી બળવા લાગી. માંસ ખદખદવા લાગ્યું. ફુલસીંગના મુખમાંથી એક ઝીણી ચીસ નીકળી ગઈ. સત્યવીરની આંખોએ અંધારાં વળ્યાં. ફુલસીંગનું દુઃખ તેનાથી જોઈ શકાયું નહિ. તેણે બે હાથ જોડી દયા દર્શાવવાની કૃષ્ણનંદનને વિનંતી કરી. પણ તેની વિનંતી તરફ દુર્લક્ષ્ય કરી પાપીએ શ્કત એટલું જ જણાવ્યું કે જોયા-કર, તારા હાલ પણ આખરે એવાજ થવાના છે.”

પેલી તરફ ફુલસીંગના શરીરપરની ચામડી બળી ગઈ. માંસ ખદખદી ગયું. અંતે વેદના સહન નહિ થવાથી ફુલસીંગ ચક્રી ખાધ જમીન પર પડ્યો. કૃષ્ણનંદને તેને ત્યાંથી લઈ જવાની આજ્ઞા કરી. ડાંમ દેનાર બે માણસો તેને ઉપાડી તેની કોટડીમાં મૂકી આવ્યા. સત્યવીર શાદી આંખે સઘળાની તરફ જોઈ રહ્યો અને હવે મારો વારો આવ્યો એમ સમજવા લાગ્યો. પણ એટલામાં જ કૃષ્ણનંદને કહ્યું, “કેમ જોયું ને ? તારી પણ આવીજ દશા થવાની છે. નિમ-કહરામ ફુલસીંગને અત્યારે જે જગાએ ડાંમ દેવાયો છે તેજ જગાએ આઠમા દિવસે ફરીથી ડાંમ દેવામાં આવશે. તે બેવકા જ્યાં સૂધી મરશે નહિ ત્યાં સૂધી તેને આવીજ રીતે દર આઠ દિવસે ડાંમ દેવામાં આવશે. મારો વિચાર તને પણ આજે જ શીક્ષા કરવાનો હતો; પણ મારી કપટકળાના કહેવાથી તને એક માસની મુદત આપવામાં આવે છે. તેટલા સમયમાં તું પૂર્ણ વિચાર કરી બેજો.”

આટલું કહી કૃષ્ણનંદને તેને ત્યાંથી લઇ જવાની તેના માણસોને આજ્ઞા આપી. પુલસીંગને લઇ ગએલા માણસો સત્યવીરને કોટડીમાં મૂકી આવ્યા. સત્યવીર પુલસીંગની દશા જોતાંજ અશ્રુ વહાવા લાગ્યો અને દુઃખી સેવકની બનતી સારવાર કરવા લાગ્યો. આ પછી કૃષ્ણનંદને તેના માણસો સાથે દેવીના મંદિરમાંથી બહાર નીકળ્યો. મકાનમાં આવતાંજ તેની નજર એક નવા આવેલા માણસ પર પડી. કૃષ્ણનંદને તેને ઓળખતો હોવાથી તેની પાસે ગયો અને તેની સાથે હાથ મેળવી રામ રામ કરી બોલ્યો, “કાં દાદુભા ! એકાએક કેમ આવવું થયું ?”

“સરકારના હુકમથી મારે એકદમ આ તરફ આવવું પડ્યું.”

“દરબાર સાહેબ ખુશીમાં તો છે ને ?”

“હા, પણ કંઈક અકળાએલા લાગે છે.”

“શાથી ?”

“એતો ભગવાન જાણે ભા. આપણને શી ખબર પડે ?”

“તમને શું કહીને અહિં મોકલ્યા છે ?”

“તમને મારી સાથે લઇ જવાનો હુકમ કર્યો છે.”

“બીજું કંઈ ?”

“એક કાગળ લખી આપ્યો છે.”

“લાવો.”

દાદુભાએ પાસાબંડીની કસે આંધેલો કાગળ છોડી કૃષ્ણનંદનના હાથમાં મૂક્યો.

કૃષ્ણનંદને કાગળને ઉકેલી વાંચવા માંડ્યો. તેમાં આ પ્રમાણે દુંકાણમાં લખેલું હતું.
પ્રિયમિત્ર.

આ પત્ર મળતાંજ તમે તુર્ત આ તરફ આવજો. એક ઘણાજ અગત્યના કામને માટે તમને બોલાવવાની જરૂર પડી છે. આ કામમાં તમને સારો લાભ મળવાનો સંભવ છે. માટે એક પળવારનો

પણ વિલંબ કર્યા વિના દાદુભાની સાથે જરૂર આવજો. વધુ વાત-ચિત રૂબરૂમાં કરીશું.

હી.

તમારો વિશ્વાસુ.

સુર્યમલ.

કાગળ વાંચી કૃષ્ણનંદન થોડીકવાર વિચારમાં પડી બેઠો, “દાદુભા ! ચાલો તમે જમી લ્યો. હું તમારી સાથેજ આવવાની તૈયારી કરું.”

કૃષ્ણનંદને એક માણસની સાથે દાદુભાને જમવા મોકલ્યો. બાદ તેણે મુસાફરીની તૈયારી કરી. તેણે પોતાની સાથે પાંચ માણસોને આવવાની આજ્ઞા કરી. સેવકોએ મુસાફરીને માટે ઉંટ તૈયાર કર્યાં. તૈયારી પૂરી થતાં કૃષ્ણનંદને કપટકળાને અને રામલાલને પાસે બોલાવી કહ્યું. “હું અમરકોટ તરફ જઈ છું. અહિંની જોખમદારી તમારે શીર છે.”

“આ તરફની કંઈ પણ ફિકર રાખશો નહિ.”

“બાપુ ! પાછા ક્યારે આવશો ?” કપટકળાએ પૂછ્યું.

“એતો ત્યાં ગયા સિવાય કેવી રીતે કહી શકું ? પણ બનતા સૂધી જલ્દીથી પાછો આવીશ.”

“રસ્તામાં સંભાળજો.” કપટકળાએ કહ્યું.

“એતો ઠીક, પણ તમે અહિંની બરાબર સંભાળ રાખજો. પેલો સત્યવીર ઘણો પ્રખ્યાત છે. તે જેવો ઉપરથી સુંદર જણાય છે તેવો અંદરથી નથી.”

“અમારાથી તે અજાણ્યો નથી.”

કૃષ્ણનંદને બીજી અનેક પ્રકારની સચનાઓ આપી. દાદુભા જમી તૈયાર થઈ આવ્યો. કૃષ્ણનંદન સઘળાને મળી ઉંટ પર સ્વાર થયો. દાદુભા અને તેના માણસો પણ ઉંટ પર આરૂઢ થયા. સઘળાએ ઉંટને અમરકોટના માર્ગે ચલાવ્યાં. કપટકળા અને રામલાલ તેઓની પાછળ જોઈ રહ્યાં. સઘળા નજરની બહાર જતાં કપટકળા રામલાલના ગળામાં હાથ નાખી ધરમાં પ્રવેશી.

પ્રકરણ ૩ જી.

ક્રમળા.

ઉન્હાળાના દિવસો હતા. તાપ સખ્ત પડતો હતો. ખરા મધ્યાહનો સમય હતો. પૃથ્વી તપેલી હતી. જમીનમાંથી ઉની વરાળો નીકળતી હોય એમ જણાતું હતું. પહાડી પ્રદેશ વિકટ ભાસતો હતો. પંખીયો પણ સખ્ત તાપથી કંટાળી માળામાં બરાધ બેઠો હતાં. પર્વતના પથરાઓ ઉન્હા લાલ જેવા તપેલા હતા. આવા સમયે એક યુવાન રમણી પહાડી પ્રદેશમાં ભ્રમણ કરતી હતી. સખ્ત તાપથી રમણીનું મુખ લાલચોળ થઈ ગયું હતું. શરીર પરસેવાથી ભીંજાઈ હતું. જમીન ગરમ થએલી હોવાથી રમણીના પગ દાઝતા હતા. તે અતી ઉતાવળી ગતીએ ચાલી જતી હતી.

પ્રિય પાઠકો! આ રમણી બીજી કોઈ નહિ પણ ક્રમનશીય ક્રમળા હતી. બીલ સરદારને સ્વધામ પહોંચાડી ક્રમળા નાશી છૂટી હતી અને ધણા દિવસના અંતે આ પહાડી પ્રદેશમાં આવી આગળ વધતી હતી. બીલ ઠાકોર પાસેથી મેળવેલો હિરો તેની પાસે હતો. ક્રમળાનો વિચાર કોઈ સારા શહેરમાં પહોંચી જઈ સરકારી અમલદારનો આશ્રય લેવાનો હતો. વીલીયમ સાહેબ કરીને એક દયાળુ અંગ્રેજ ગૃહસ્થ સુરતમાં રહે છે એવું ક્રમળાએ સાંભળેલું હોવાથી તેણે પ્રથમ સુરત તરફ જવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. બીલ ઠાકોરના ગામમાંથી નીકળ્યા પછી તે આખો દિવસ મુસાફરી કરતા અને સાંજ પડતાં કોઈ ગામમાં પહોંચી જઈ ધર્મશાળામાં સુકામ કરી રસોઈ ખનાવી જમતી અને રાત્રિ ત્યાંજ ગાળતી. બાદ પ્રાતઃકાળે પંથે પડતી. રસ્તામાં તેને અનેક ભોંકિનો સંગાથ થતો. સર્વની સાથે વાત કરતી; પણ પોતાની ખરી વાત કોઈને જણાવતી નહોતી. તેને ખબર હતી કે હમ ભોંકોની અનેક ટોળીયો જુદા-જુદા વેશથી સર્વત્ર ફરે છે. તે

ટાળીયોનો સરદાર કૃષ્ણનંદન છે. એ ઠગ લોકોમાંનો કોઈ માણસ જુદા વેશથી મુસાફરી કરતો હોય અને પોતાને ઝોળખી કૃષ્ણનંદનને જણાવે કે કમળા જીવતી છે; તો બારે દુઃખમાં ફસાવું પડે. આ હેતુથી કમળા પોતાની ખરી હકીકત કોઈને પણ જણાવતી નહોતી. તેણે પોતાનું નામ પણ જુદું જ રાખ્યું હતું. ઘણાં દુઃખ પડવાથી તે દ્રઢ થઈ હતી. તે સાહસીક અને હિંમતવાન બની હતી. તે પોતાની મુસાફરી ઘણી વખતે એકલી જ કરતી. તેની પાસે દાગીનાની નાની પોટકી હતી. તેમાંથી એક દાગીનો વેચી નાણાં કમાઈ લેતાં દુઃખ ડૂબેલી કમળા શરીરે સુકાઈ ગઈ હતી. તેનું રૂપ રંગ બદલાઈ ગયું હતું, કદાચ કિશોર તેને જુએ તો પણ ઝોળખી શકે નહિ એવો તેનો દેખાવ થઈ રહ્યો હતો. ગરીબ કમળા દુઃખ દરીયામાં ડૂબેલી બાળા હવે દુઃખથી ડરતી નથી. તે જગતનાં સુખને પણ ઇચ્છતી નથી. સુખ દુઃખ શું છે એ પણ બહુ ઘણી ગઈ હતી. ફક્ત તેની એક જ ઇચ્છા સજીવ હતી. તેણે તેની સઘળી આશાઓ અને ઇચ્છાઓને બખીબૂત બનાવી દીધી હતી; પણ કિશોરને મળવાની—જોવાની ઇચ્છા—આશાનો ત્યાગ કરી શકી નથી. તેનું શરીર શુષ્ક અને મરવાને લાયક થઈ રહ્યું હતું; પણ કેવળ કિશોરને જોવાની પ્રત્યજ ઇચ્છાથી તે ટકી રહ્યું હતું. કમળાનું મન કિશોરમાં જ તદ્દપ બનેલું હતું. તે કિશોર મળજ થઈ રહી હતી. હું કિશોરને જરૂર મળીશ. હું અંતે મારા તે દેવનાં દર્શન અવશ્ય કરીશ એવી દ્રઢ માન્યતા તેના હૃદયમાં હતી. મધ્યાહ્નકાળે તાપથી તપતી—પગે બળતી મલીન વસ્ત્રથી વિચિત્ર લાગતી કમળા ઝડપથી આગળ વધતી હતી. તેને પાણીની તરસ લાગી હતી. પાણીની શોધમાં આસપાસ નજર નાખતી ઉતાવળે પગે જતી હતી. પણ એટલામાં ક્યાંઈએ જળાશય નહોતું કે જેથી તે પાણી પી તરસ છીપાવી શકે. એટલામાં કોઈ માણસ પણ જણાતું નહોતું કે તેને પૂછે. કમળા તરસનું કષ્ટ સહન કરી રહી. ઉપર તાપ. નીચે તાપ કમળા—અબળા ક્યાં સુધી કષ્ટ

સહન કરે. તરસથી કંઠે કાંટા પડવા લાગ્યા. જીવ ચઢડોળે ચઢ્યો. આંખોએ લાલ-પીળું જણાવા લાગ્યું; છતાં ક્રમળા હિંમતથી રસ્તો કાપે જતી હતી. એવી અવસ્થામાં તે લગભગ એ માઇલ નીકળી આવી. એ સ્થળે જૂઠ્ઠાની ઘટા આવેલી હતી. અહિં નજીકમાં પાણી હશે. લાવ ખોળી કાઢું કહી ક્રમળા આસપાસ જોવા લાગી. પણ એટલામાંજ તરસ અને થાકથી તેની આંખે અંધારાં વળ્યાં. તે ધબલ જમીન પર પડી. થોડીવારમાં તો તેનું શરીર શ્વ તુલ્ય થઇ પડ્યું. અંધાર અરણ્યમાં જમીનના બીછાના પર નિઃસ્વાય ક્રમળા અભાવસ્થામાં પડી રહી. જંગલ હિંસક પ્રાણીઓથી ભરપુર હતું. હમણાંજ વાઘવરૂ આવી ક્રમળાના શરીરને ઉપાડી જશે એમ પ્રતિપળે શંકા થયા કરતી હતી. આખરે શંકા સત્ય થઇ. ગાઢી ઝાડીમાંથી એક વરૂ નીકળી આવ્યું અને ધીમે પગલે ક્રમળાની તરફ આવવા લાગ્યું. ભક્ષ મળવાથી તે આનંદથી પૂંછડી હલાવતું હતું. દુખીયારી ક્રમળાનો જીવન દીપક જોલવાઇ જવાની તૈયારીમાં હતો. વરૂના તીણા નખ થોડીવારમાંજ તેના સુકોમળ શરીરમાં ભોંકાઇ જવાનો સંભવ હતો. પણ સર્વ સ્થળે અદૃશ્ય રહેલી પરમાત્માની શક્તિ અસ્હાયને કેવો રીતે મરવાદે ? જો એમ થવાદે; પોતા પર વિશ્વાસ રાખનારને મરવાદે તો પછી પોતાના નામને કલંક લાગે. પરમાત્માની પ્રેરણાથી એક ભરવાડ ઝાડીમાંથી નીકળી આવ્યો. લાંબી ડાંગ તેણે ખભાપર મૂકી હતી. શરીરે પહેલવાન જેવો જણાતો હતો. માથાપર મોઢું ફાળીયું વીંટલું હતું. ઝાડીમાંથી બહાર આવતાંજ તેની દૃષ્ટિ વરૂ અને ક્રમળાના અજતુલ્ય શરીર પર પડી. ભરવાડ ચોંક્યો અને તરતજ વરૂ તરફ દોડ્યો. પ્રયંડ ભરવાડને જોતાંજ વરૂ ભક્ષને ત્યાગી જીવ લઇને નાહું, અને ઝાડીમાં પેશી ગયું. ભરવાડ ક્રમળાની નજીક આવી વાંકો વળી અચેતન શરીર તરફ જોઇ રહ્યો. તે એમ સમજ્યો હતો કે વરૂએ આને મારી નાંખી હશે. પણ શરીર તરફ જોતાં વરૂએ કરેલી ઇચ્છા કંઈ પણ જણાઇ નહિ. ભરવાડ વિચારમાં પડ્યો. તે મન સાથે જોલવા લાગ્યો, આ

ખાઇ કોણ હશે ? તે આવી રીતે અહિં વગડામાં કેમ પડી હશે ? તે અહિં ક્યાંથી આવી હશે ? વાઘ-વરૂએ તેને મારી નાખી હોય એમ જણાતું નથી. જો વાઘવરૂએ તેની પર હુમલો કર્યો હોય તો પંજા વાગેલા હોય. જો હું લગીર મોડો આવ્યો હોત, તો જરૂર વરૂ આને ફાડી ખાત. પણ આ હશે કોણ ? મને લાગે છે કે દુનીયાંથી કંટાળી આ ખાઇ અહિં આવી હશે અને કોઇ જાણે નહિ તેથી આ વગડામાં આવી ઝેર ખાઇ મરી ગઇ હશે. રામ-રામ, દુનીયાંમાં કેવાં દુખી રહે છે.” આમ બબડતો ભરવાડ ઘણીવાર સૂધી કમળાના મુખ સામે જોઇ રહ્યો. છેવટે કંઈક વિચાર આવતાં તે નીચે બેઠો અને દયાના ભારથી દયાઇ કમળાના કપાળ પર હાથ મૂક્યો. કપાળ ગરમ લાગતાંજ તે આનંદની ચીસ પાડી ઉઠ્યો અને નજીકની ઝાડીમાં આવેલા પાણીના ઝરા તરફ દોડ્યો. પાણી ભરવાનું કંઈ પાત્ર પાસે નહિ હોવાથી તેણે માથેથી ફાળીયું ઉતારી પાણીમાં પલાળ્યું; અને તે પલાળેલું ફાળીયું લઇ ઉતાવળે પગે કમળાની પાસે આવી કમળાના માથા પર પાણી નાખવા માંડ્યું. પાણીની શીતળતાથી બહાંડે ભ્રમણ કરતો પ્રાણ ધીમે ધીમે નીચે ઉતર્યો. ભરવાડ ફરીથી ફાળીયું ભીંજવી આવ્યો અને કમળાના માથે પાણી રેડવા લાગ્યો. કમળામાં ચૈતન્ય આવ્યું. તેણે બોલવાને માટે મુખ ઉઘાડ્યું, પણ કંઠે કંટા પડેલા હોવાથી તે વધુ કંઈ બોલી શકો નહિ, પણ ફક્ત પાણી એટલો શબ્દ તેના મુખમાંથી સંભળાયો. ભરવાડ તરત સમજી ગયો કે પાણી નહિ મળવાથીજ આની આ ગતી થઇ છે. તત્કાળ તેણે તેના પ્રચંડ હાથથી કમળાને ઉપાડી ખભા પર નાખી પાણીના ઝરા તરફ ચાલવા માંડ્યું. થોડીવારમાંજ ઝરા પાસે આવી તેણે કમળાને જમીન પર સૂવારી અને બોબાથી પાણી ભરી કમળાના મુખમાં રેડ્યું. પાણી પેટમાં જતાં કમળા સાવધ થવા લાગી. ભરવાડે બે બોબા પાણી પાતું. કમળા બેઠી થઇ અને પાણી જેતાંજ પાણી તરફ દોડી. ભરવાડે તેને અટકાવી કહ્યું, “જો વધારે પાણી પીશો તો તરત મરી જશો; માટે થોડીકવાર સચુર કરો.”

“મારી તરસ હજી મટી નથી.” કમળાએ કહ્યું.

“છતાં પણ થોડીવાર ધીરજ ધરો.”

સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થતાં કમળાને પોતાની સ્થિતિનું ભાન થયું. પોતાની બેશુદ્ધાવસ્થામાં આ ભરવાડે સારી સારવાર કરી નજી તેણે મનથી ભરવાડનો ઉપકાર માન્યો. તેણે ભરવાડને પૂછ્યું, “ભાઈ! તમે અહિં આવ્યા તે વખતે મારી કેવી દશા હતી?”

“ખરેખરા મડદા જેવો.” ભરવાડે જણાવ્યું.

“ત્યારે તો તમેજ મને સાવધ કરી નહિ વાઈ?”

“ભગવાને. મેં કાંઈ કર્યું નહોતું. મને ભગવાનેજ અહિં મોકલ્યો. જો હું લગાર મોડો આવ્યો હોત તો વરૂ તમને ફાડી ખાત.”

“વરૂને તમે જોયું હશે?”

“હા, તે તમને ફાડી ખાવાની તૈયારીમાંજ હતું; પણ મારા દોડી આવવાથી તે નાહું અને ઝાડીમાં પેસી ગયું.”

“તમે મારો જીવ બચાવ્યો તેને માટે ભગવાન તમારું ભલું કરશે.”

“યુન! હુંતો એમજ સમજું છું કે ભલું કરનારનું ભગવાન ભલુંજ કરે છે. ભગવાનની કીરપાથી અને તમારાં જેવાં યુનની આશિષથી હું સુખી છું અને મારે ઘેર ચાર છોકરાં છે.”

“ભગવાન સૌને સુખી રાખો. ભાઈ! હું હવે પાણી પીઉં?”

“હા, હવે પેટ ભરીને પીઓ.”

કમળાએ પાણી પીધું. પૂર્ણ સ્વસ્થતા પ્રાપ્ત થઈ. ગાઢી ઝાડી આવેલી હોવાથી સઘળે શીતળતા બ્યાપેલી હતી. ભરવાડે તેને થોડી-વાર આરામ લેવાનું કહ્યું. કમળાએ જમીનપર આડી થઈ પૂછ્યું.

“ભાઈ! તમે આ જંગલમાં થઈને ક્યાં જતા હતા?”

“હું મારે ઘેર જતો હતો.”

“તમારું ઘર ક્યાં આવ્યું?”

“અહિંથી હજી દહ ગાઉ છે.”

“ત્યારે તો તમે જવ. દસ ગાઉ જતાં રાત પડશે; માટે દિવસ પહેલાં પહેાંચી જવ.”

“એ તો હું દિ પહેલાંજ મારા ઘરે જતો રહીશ; પણ તમે કાણ છો અને ક્યાં જવ છો એતો જણાવો ?”

કમળા વિચારમાં પડી. આ બધા ભરવાડને શું કહેવું તે વિચારવા લાગી. વિચારને અંતે તેણે કહ્યું:—“ભાઈ ! મારે સુરત જવું છે. મારી સાથે માણસો હતાં; પણ હું દૈવયોગે તેમનાથી વિખુટી પડી અહિં આવી ચઢી છું.”

“ત્યારે હવે એકલાંજ સુરત જશો ?” ભરવાડે આશ્ચર્ય દર્શાવતાં પૂછ્યું.

“હાસ્તો.”

“તમને ભો નહિ લાગે ?”

“ના, ભગવાનને ભરૂંસે જમશ.”

“સુરત તો બહુ ખેટું રહ્યું.”

“હા, પણ ગામ વાસો કરતી પહેાંચી જમશ. અહિંથી ગામ કેટલું આધું છે ?”

“ચાર ગાઉ.”

“રસ્તો સીધો છે કે આડો અવળો છે ?”

“છે તો સીધો. ચાલો હું તમને એક શેરડાપર ચઢાવી દઉં, કે જેથી તમે ગામની ભાગેળેજ જમને ઉભાં રહેશો.”

કમળા ઉભી થઈ અને ભરવાડ સાથે ચાલી. ભરવાડ ઝાડી વટાવીને કમળાને રસ્તાપર લઈ આવ્યો; અને આજ રસ્તે ચાલ્યાં જતો એમ જણાવ્યું. કમળાએ ભરવાડને આશ્ચિય આપી અને પોટ-ટીમાંથી પાંચ રૂપીઆ કાઢી ભરવાડને આપતાં કહ્યું, “ભાઈ ! આ સ્થો અને તમારાં છોકરાંને કાંઈક ખાવાનું લઈ આપજો.”

ભરવાડે ના પાડતાં કહ્યું, “ના બુન; મારે એ જોઈએજ નહિ. ભગવાનના પરતાપે મારે લીલાલ્હેર છે.”

“પણ હું તમને ક્યાં આપું છું ? હું તો તમારાં બચ્ચાંને માટે આપું છું. ક્યો, તમને સોગન છે.”

બરવાડે મહા પરાણે પાંચમાંથી બે રૂપીઆ લીધા અને પછી કમળાને થોડેક દૂર સૂંચી મૂકી આવી પાછો વળ્યો. કમળા બરવાડે બતાવેલા રસ્તે ચાલવા લાગી. રસ્તો સીધો હતો. ખેતરાં આવતાં તેમાં પણ જવાનો શેરડો પડેલો હતો. સાંજ પડતાં કમળા એક નાના ગામની ભાગેળે આવી. ભાગેળ આવતાંજ તેના મનમાં વિચાર થયો કે હવે ક્યાં જવું !

કમળા થોડીકવાર વિચારાવસ્થામાં ઉભી રહી. એવામાં એક માણસ તેની પાસે થઇને નીકળ્યો. કમળાએ તેને પૂછ્યું, “ભાઈ ! આ ગામમાં ધર્મશાળા છે કે ?”

“ના.” જવાબ મળ્યો.

“ત્યારે અહિં આવતાં જતાં મુસાફર લોકો ક્યાં ઉતરે છે ?” કમળાએ પૂછ્યું.

“ગામમાં એક મંદિર છે ત્યાં.”

“તે મંદિરમાં કોઈ રહે છે ?”

“હા, એક પૂજારી રહે છે. તમારે શું કામ છે ?”

“મારે આજની રાત ત્યાં રહેવું છે.”

“તમે ક્યાંથી આવો છો ?”

“હું આધેથી આવું છું.”

“ક્યાં જવું છે ?”

“સુરત તરફ.”

“એકલાં છો કે સાથે કોઈ છે ?”

“હાલ તો એકલી છું; પણ મારી સંગાથનાં માણસો પાછળ આવે છે. સવાર થતાં તેઓ આવી પહોંચશે.”

“ત્યારે તો મંદિર તરફ જવ; પણ ઘણું કરીને ત્યાં પણ તમને જગા મળશે નહિ.”

“ કેમ વાં ? ”

“ એક સાધુ અને સાધ્વી થોડા દિવસથી આ ગામમાં આવી મંદિરમાં ઉતર્યા છે. ”

“ હું તેમની આજ્ઞા માગીને ત્યાં રહીશ. ”

“ તો ભલે. આમ ચાલ્યાં જવ એકલે મંદિર પાસે જમને ઉભાં રહેશે. ”

કમળા તે માણસે બતાવેલા રસ્તે ચાલી અને મંદિર આગળ આવી ઉભી. સાયંકાળનો સમય હતો, મંદિરમાં આરતીની તૈયારી થઈ રહી હતી. ગામ લોકો દર્શનાર્થે એકત્ર થયાં હતાં. મુરલીધર ભગવાનનું મંદિર હતું. કમળાએ મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. ગામ લોકો મુરલીધર ભગવાનની સામે હાથ જોડીને હારબંધ ઉભા રહ્યા હતા. એક માણસે પીતળની ધડીયાળ હાથમાં લીધી હતી. બીજે ઢાલ વગાડવાની તૈયારી કરી રહ્યો હતો. મંદિરનો પૂજારી આરતીની વાટા પ્રકટાવતો હતો. મુરલીધર ભગવાનની મૂર્તિથી થોડેક દૂર એક સાધુ અને સાધ્વી ઉભેલાં હતાં. સાધુ હંપુષ્ટ હતો. તેના શરીરનો રંગ ધૂવણો હતો. ઉમ્મર આશરે ચાળીસેક વર્ષની હોય એમ જણાતું હતું, બાંધો મજબુત અને કઠે ડીંગણો હતા. શરીરપર રેશમી ભગવું પહેરણું પહેરેલું હતું. તેની પાસે ઉભેલી સાધ્વી ગૌરવર્ણની હતી. દેખાવમાં યુવાન અને સુંદરી હતી. તેની ઉમ્મર પચીસેક વર્ષની જણાતી હતી. ભગવી કંથાપર કંઠમાં માળાઓ શોભી રહી હતી. દેખાવ યોગીની સમાન હતો. લલાટપર કેશરનું લેપન કરેલું હતું. હાથમાં માળા હતી. માથાના કાળા લાંબા વાળ કમ્મર સુધી લટકી રહ્યા હતા, બન્નેનો દેખાવ શીવ અને શકતી સમાન જણાતો હતો. બન્નેના હાથમાંની માળાઓ ફરી રહી હતી. બન્ને ધ્યાનસ્થ થઈ મુર્તિને અવલોકી રહ્યાં હતાં. પૂજારી કે જે બ્રાહ્મણ જેવો જણાતો હતો, તેણે આરતી પ્રકટાવી. ધંટ વાગ્યો. ધડીયાળ અને ઢાલના ધ્વનિ થઈ રહ્યા. પૂજારીએ મહાન આડંબરથી ભગવાનની આરતી

ઉતારી અને પછી આરતી લઇને બક્ત મંડળમાં ફર્યો. ભાવીક બક્તોએ આરતીનું વંદન કર્યું. બાદ શાન્ત મુખમુદ્રાએ ઉભાં રહેલાં સાધુ અને સાધવીએ વૈરાગ્યમય ભજન ગાયાં. પૂજારીએ પ્રસાદ વહેંચ્યો, એકત્ર થયેલાં જનો સાધુ અને સાધવીના ચરણ સ્પર્શ કરી પોત પોતાને ઘેર જવા લાગ્યાં. થોડીવાર થતામાં તો મંદિરમાં કોઇ રહ્યું નહિ. પૂજારી, સાધુ અને સાધવી ત્યાં રહ્યાં. ક્રમળા એક બાળુએ ઉભી રહી હતી. સઘળાં માણસો ચાલ્યાં ગયાં. પેલી બાઇ કેમ ઉભી રહી હશે ? સાધુરામના મનમાં વિચાર ઉદભવ્યો. તેણે ક્રમળા સામે જોયું. ક્રમળાનું શરીર સ્કાંધ ગયું હતું પણ તેના મુખપર પવિત્રતાનું તેજ પથરાઇ રહ્યું હતું. તેને જોઇ સાધુ સાધવી અને પૂજારી થોડીકક્ષણ વિચારમાં રહ્યા. અંતે મન સાથે કાંઇક નિર્ણય કરી સાધુરામ ધીમે પગલે ક્રમળાની પાસે આવી બોલ્યો, “ તમે કોણ છો ? સઘળાં ચાલ્યાં ગયાં છે; છતાં તમે અહિં કેમ ઉભાં રહ્યાં છો ? ”

સાધુ મહારાજને શું જવાબ આપવો ? ક્રમળા વિચારમાં પડી. તે મન સાથે વિચારવા લાગી કે આ સાધુમહારાજ દેવ જેવા જણાય છે; તેમને મારી ખરી હકીકત જણાવું ? પણ તેથી ક્ષયદો શું ? શું તેમનાથી માફ દુઃખ ઓછું થઇ શકશે ? ”

ક્રમળા તરફથી કંઇ જવાબ નહિ મળવાથી સાધુએ ફરીથી પૂછ્યું; “ બાઇ ! જવાબ કેમ આપતી નથી ? ”

“ મહારાજ ! હું શું કહું ? ” ક્રમળા આગળ બોલી શકી નહિ. તેને હ્રોમો ભરાઇ આવ્યો.

સાધુ તીવ્ર નજરે ક્રમળા તરફ દૃષ્ટિ કરી બોલ્યો, “ મને લાગે છે કે તું ધણી દુઃખી છે ? ”

“ આપનું ધારવું સસ છે. હું વિશેષ શું કહી શકું ? ” ક્રમળાએ ગદ્ગદ કંઠે કહ્યું.

“ બાઇ ! શાન્ત થા. દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવું એ અમારા જેવા સાધુપુરુષોનો ધર્મ છે. વાઈ હવે જણાવ કે તું ક્યાંથી આવે છે ? ”

“ હું ઘણે દુસ્થી આવું છું. ”

“ તારાં કોઇ સગાં બહાલાં છે ? ”

“ સગામાં ફક્ત એક પતિ છે. પણ તે હાલ ક્યાં છે તે હું જાણતી નથી. ”

“ શું તારા પતિએ તને તજ દીધી છે ? ”

“ ના; પણ પ્રારબ્ધયોગેજ મારી આ ગતી થઇ છે. ”

“ બાપ ! તું વિનાસકોએ તારી સઘળી વાત જણાવ, અને તારૂં રક્ષણ કરીશું અને પુત્રી પ્રમાણે ચાહી તને સુખી કરવાના પ્રયત્ન કરીશું. ”

કમળાએ અશ્રુપૂર્ણ નયને પોતાની કર્મકથા જણાવા જેટલી લાગી એટલી જણાવી. તેની વાત શ્રવણ કરી સાધુ પણ સ્તબ્ધ બન્યો. તેણે સંકેતવસ્ત્રધારીણી સાધ્વીને પાસે બોલાવી તેના કાનમાં કંઈક ધીરેથી વાત કરી. સાધ્વીએ કમળાને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું, “ બેટા ગભરાઈ નહિ, તું આજથી મારી પુત્રી છે. તારે હવે સુરત જવાની જરૂર નથી, તું અમારી સાથે ચાલજે. આપણા નિવાસસ્થાને ગયા પછી અને તારા પતિની શોધ કરાવીશું. ”

“ મા ! આપનું નિવાસસ્થાન ક્યાં આવ્યું ? ” કમળાએ પૂછ્યું.

“ સુન્દરપુરમાં. ”

“ મારી ઉપર આપે અનહદ કૃપા કરી છે. ”

“ અમારી શ્રેણ સિવાય કંઈ કર્યું નથી. બેટા. ” સાધ્વીએ કહ્યું.

“ બહેન ! તારૂં નામ શું ? ”

“ કમળા. ”

“ સાધુ નામ સાંભળી મનમાં હસ્યો. બાદ તે અને સાધ્વી કમળાને લઈ મંદિરના અંદરના ભાગમાં ગયાં. પૂજારીએ જમવાની તૈયારી કરી રાખી હતી. સઘળાં જમવા બેઠાં. કમળાએ આજે ઘણા દિવસે ધરાધને ખાધું. પોતાને આશ્રય આપવાથી તેણે મન સાથે સાધુ અને સાધ્વીનું કલ્યાણ ઇચ્છ્યું. ”

જમ્યા પછી સધળા એકત્ર થઈને બેઠાં. થોડીવાર મંજનતી ધુન મચી રહી. રાત્રિ વિતતાં મંદિરનાં દ્વાર વસાયાં. સૌ નિદ્રાને શરણ થયાં. મોટું પરાઈ થતાં સાધુ અને સાધ્વીએ જાગૃત થઈ કમળાને જાગૃત કરી. કારણ કે સાધુમહારાજ આજે મુજશરપુર તરફ ઉપડી જનાર હતા. તેઓ તેમની સાથેની યોગીની સાથે યાત્રાએ નીકળ્યા હતા. છ માસ યાત્રામાં ફરી પોતાને ગામ પાછા ફરતાં તેમણે દરેક દિવસથી આ મંદિરમાં આવી મુકામ નાખ્યો હતો, અને આ મંદિરમાં રહી તેમણે લોકોને સારો ઉપદેશ આપ્યો હતો. મહારાજના પધારવાથી પૂજારીને પણ સારી આવક થઈ હતી આજે તેમનો જવાનો નિશ્ચય જાણી પૂજારીએ તેમને બે ચાર દિવસ વધુ રહેવાનો આમ્રહ કર્યો. પણ સાધુમહારાજે તો જવાનીજ ઇચ્છા દર્શાવી. પૂજારીએ મુસાફરીની સઘળી વ્યવસ્થા કરી આપી. પ્રાતઃકાળ થતાં સાધુ મહારાજ સાધ્વી અને કમળા પથે પળ્યાં અને પાંચ દિવસ ચાલુ મુસાફરીના અંતે મુજશરપુરમાં આવી તેમના મંદિરમાં સુબેથી રહેવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૪ થું.

ભલો કે ભેદી ?

કૃષ્ણનંદનના મોટા અને ભેદી મકાનની પાછળ એક મોટું તળાવ આવેલું હતું. શિષ્યમરતુ હોવા છતાં તળાવ પાણીથી છલાછલ ભરેલું હતું. તળાવના કિનારે એક હોડીયું પડેલું હતું. કોઈ કોઈ વખતે રામલાલ અને કપટકળા હોડીયામાં બેસી તળાવની સડેલ કરતાં. આ તળાવ ધણું ઉંડું હતું. કૃષ્ણનંદનની દૂરતાનો ભોગ થઈ અનેક મનુષ્યોનાં મુઠ્ઠાંઓ આ તળાવના તળાએ ગએલાં

હતાં. આ તળાવના કિનારે કૃષ્ણનંદને એક નાનો બગીચો બનાવેલો હતો. બગીચામાં કેળ-પપૈયા-અંજીર-આંખા વગેરેનાં વૃક્ષો શોભી રહ્યાં હતાં. પુષ્પોનાં વૃક્ષોનો તો સુમાર નહોતો. બગીચાની આસપાસ થુવરની અને કાંટાની વાડ કરવામાં આવેલી હતી. અંદર જવા આવવાને માટે બે રસ્તા રાખેલા હતા. બગીચો મકાનની પછીતેજ આવેલો હતો. એક રસ્તો પછીતે અને બીજો માર્ગ તળાવની બાજુએ આવેલો હતો. કૃષ્ણનંદન અને તેનાં માણસો સિવાય બીજા કોઈથી આ બગીચાનો લાભ લઇ શકાય એમ નહોતું. તળાવની બાજુએ આવેલા પ્રવેશદ્વાર આગળ એક કાળા રંગનો ચોક્કીદાર નિરંતર બેસી રહેતો. તેની ઝુંપડી ત્યાં આવેલી હતી એટલે તે રાત્રિ દિવસ ત્યાંજ રહેતો.

આજે સાંજનો સમય હતો. ગરમીનો ઉકળાટ ધીમે ધીમે શાન્ત પડતો હતો. ચોક્કીદાર એક ખાટલા પર બેસી રહી ચલમ પુંકી રહ્યો હતો. ચોક્કીદારના ખાટલાના એક છેડા પર એક ગૌરવર્ણનો ગરીબ છોકરો બેઠેલો હતો. છોકરાનું મુખ ગૌર અને મોહક હતું. મુખ પર મુગ્ધ દુટવાનું એક પલ્લ ચિહ્ન જણાતું નહોતું, તેની આંખો ચપળ અને મધુર બાસતી હતી. લલાટ વિશાળ હતું. દેખાવ આકર્ષક હતો. તેને જોઈ દરેક માણસને તેની સાથે વાત કરવાનું દિલ થાય એવો તેનો મોહક ચહેરો હતો. આવો રૂપસંપન્ન છોકરો કોઈ શ્રીમાનનું ગૃહ દિવાવવાને બદલે શરીર પર ફાટાં તૂટાં વસ્ત્રો પહેરી આ ઉબ્જડ ગામમાં આવી ચઢ્યો હતો. તેણે માથા પર રૂમાલ બાંધ્યો હતો. શરીરપરનાં મેલાં અને ફાટેલાં વસ્ત્રો તેના સૌન્દર્યને કલંક રૂપ હતાં. તે એક કલાક પૂર્વે ચોક્કીદારની પાસે આવ્યો હતો. ચોક્કીદાર તેને જોતાંજ તેની તરફ આકર્ષાયો અને તે છોકરા પ્રત્યે તેને પ્રેમ ઉપજ્યો. તે છોકરાએ તેની પાસે આવી પોતાને ચોક્કીદાર વિશ્રાન્તિ લેવા દેવાની વિનંતી કરી. ચોક્કીદારે તરતજ હા પાડી. તે છોકરો ત્યાં બેઠો. ચોક્કીદારે તેને પાણી પાતું. ઉપરાંત બેચાર ફળ પણ ખાવાને આપ્યાં. બાદ તે છોકરો ચોક્કીદારની સાથે ખાટલા પર બેઠો. કાળા

રંગનો-ભુતના બાઈ સમાન બચકારક દેખાતો ચોકીદાર । તેની ઝીણી આંખો વડે ગારબદન છોકરાના મુખ તરફ એકી નજરે જોઈ રહ્યા હતા. તેના જાડા હોઠ પહોળા રહી તેનું હાસ્ય ખતાવી રહ્યા હતા. હજી સુધી બન્ને વચ્ચે કોઈ પણ પ્રકારની વાતચીત થઈ નહોતી. છેવટે ચોકીદારે મોટેથી હસી પૂછ્યું; “ બલો તું કોણ છે એ તો કહે ? ”

છોકરાનો સ્વભાવ હસમુખો હતો. વળી તે વાચાળ પણ હતો. તરત તેણે કહ્યું; “ હું કોણ છું તે તમારી આંખોથી જોઈ લ્યો. ”

“ મેં તને જોયો. તું એક છોકરો છે. ” ચોકીદાર વધુ હસવા લાગ્યો.

“ ત્યારે શું કામ પૂછો છો કે તું કોણ છે ? ”

“ અલ્યો, તેં તો મને પાંધ્યો ? તું કાલો છે. તેથી મને બલો ગમે છે. કહે બાઈ તું અહિં ક્યાંથી આવ્યો ? ”

“ આ ગામથી બીજા ગામ અને બીજાથી ત્રીજા એમ ગામ ગળતો અહિં આવ્યો. ”

“ તારું ગામ કીયું ? ”

“ મારું ગામ છેજ નહિ. ”

“ તારાં માઆપ ? ”

“ તે પણ હાલ છેજ નહિ ? ”

“ રહેવાનું ? ”

“ તે પણ છેજ નહિ. ”

“ તું આવું બોલ્યા કરતાં હાચું કહેને ? ”

“ હું હાચુંજ કહું છું. ” છોકરાએ તેના શબ્દની નકલ કરી કહ્યું.

“ તારું નામ ? ”

“ તમેજ કહેકે મારું નામ કેવું હશે ? ” છોકરાએ તેને પૂછ્યું.

“ જોવો તું રૂપાળો છે એવું તારું નામ પણ હાઈજ હશે. ”

“ ના, મારું નામ રૂપાળું નથી. મારું નામ તો બીબુંજ છે. ”

“ કહે જોઈએ ? ”

“ મારું નામ બલાબાઈ. ”

“એવુંજ હોવું જોઈએ. તારું મન બહું છે એવુંજ તારું નામ છે. કહે બલા ! તું ધંધો કું કરે છે ?”

“વાંસળી વગાડવાનો.”

“હેં ? તને વાંહળી વગાડતાં આવડે છે કે ?”

“મઝેની રીતે.”

“ક્યાં છે વાંહળી ?” ચોકીદારે આતુરતાથી પૂછ્યું.

“આ રહી જુઓ.” છોકરાએ વાંસળી બતાવી.

“વગાડ જોઈએ ?”

“ના, એતો વખત વિના વગાડાય નહિ.”

“કાં એનો પણ વખત હશે કે ?”

“કેમ નહિ ? શું તમે એટલું પણ સમજતા નથી કે વખત સિવાય કંઈ થાય નહિ ?”

“ઓય માણો ! તું તો મને અડાવા લાગ્યો. પણ ભા ધીરો થા. અમને એવી વખત બપોલની હમજણ પડે ના. વારું બલા તું મારું એક કહેવું હમજણ ?”

“શું ?”

“તું હમજી નય તો કેઈ ?”

“હમજી જમજી. કહો ?”

“જાણે તું એકલો છે અને હું પણ એકલો છું. તું મારી હાથે રહે. બંટી બાજરો મળશે એ આપણે વહેંચી ખાશું, બોલ શો વચ્ચાર છે ?”

“પૂરેપૂરો. હું પણ એવોજ વિચાર કરતો હતો. શું ખચકે તમને જોઈ મારો જીવ તમારી તરફ ધણોજ ખેંચાઈ ગયો છે.”

“એવું કારણ હમજ્યો ?”

“ના.”

“આપણા સનેહ પેલા ભવમાં હશે અને પછી હું કે તું મરી ગયા હોઈશું. પછી એ અધુરો સનેહ પૂરો કરવા પાછા આજે ભેગા થયા હશું. અમ એમજને ?”

“ તમારી વાત તો ભારે ભયંકર છે, પણ તદ્દન ખરી છે. કેમ ખરૂંને મારા શ્યામરાજભાઈ ? ”

“ અલ્યા તેં મારૂં કંઈક નવું નામ પાડ્યું નહિ વારૂં ? ”

“ હા, તમે હજી સૂઝી તમારૂં નામ જણાવ્યું નહિ; તેથી મારે તમારૂં નામ એકદમ અને આ પળેજ પાડવાની જરૂર પડી. ”

“ રંગ છે તને; પૂરેપૂરા ભારે હોંશીયાર. ”

“ ત્યારે હવે તમારૂં જીતું નામ જણાવો ? ”

“ મારૂં નામ કાળાભાઈ. ”

“ શું કાળાભાઈ ? ભારે ભયંકર નામ ? મારો વિચાર તેમાં સુધારો કરવાનો છે ? ”

“ ત્યારે કરી નામ. ”

“ હું તમારૂં કાળાભાઈ નામ બદલી આજથી શ્યામરાજ ભયંકરભાઈ એ નામ રાખું છું. ”

“ અલ્યો એતો ઘણું લાંબું થીયું ? ”

“ ભયંકર નામ લાંબાંજ જોઈએ, કે જે નામ સાંભળી સઘળા ઘૂંછે. ”

“ અરે રંગ છે મારા ભલીયા. તું તો મને રમકડા જેવોજ લાગે છે. ”

તે છોકરો આગળ જવામ આપે એવામાં એક માણસ ત્યાં આવતો જણાયો. તેને જોઈ કાળાભાઈ ભલાને કહેવા લાગ્યા. “ ભલા ! પેલો જે માણસ આવે છે; તે અહિં આવીને જાય ત્યાં સુધી તું છાનોમાનો બેઠી રહેજે. ”

“ તે કાણ છે ? ”

“ અમારા શેઠનો નોકર છે ? ”

“ તમારા શેઠ ક્યાં રહે છે ? ”

“ આ હામી ઉંચી હવેલી ફેખાય છે તેમાં. ”

“ તેમનું નામ ? ”

“ કરશનનંદન. ”

“તે શું વેપાર કરે છે?”

“એ બધું હું તને પછીથી કહીશ. હમણાં તો પેલાને આની જવા દે.”

આવનાર માણસ નજીક આવી બોલ્યો, “કાળાભાઈ! હું તમને વરંધી પહોંચાડવા આવ્યો છું?”

“તે અમનું છે કહી નાંખતે?”

“બહેનબા હમણાં અહિં ફરવા આવશે.”

“હાઈ. ખીજું કંઈ કહેવું છે?”

“ના. પણ આ તમારીજોડે બેઠો છે એ છોકરો કોણ છે?”

“એ તો મારા ભાઈનો દીકરો છે, તે ઘણા દાડે આજ મને મળવા આવ્યો છે.”

“તે રૂપાળો છે.”

કાળાભાઈ ગુસ્સે થઈ બોલ્યા, “જા હેંડયો જા, ક્યાંક તારી નજર લાગશે.”

આવનાર માણસ પાછળ જોતો જોતો ચાલતો થયો. તેના ગયા પછી કાળાએ કહ્યું.

“ભલા! તું લગી ખુંખારો કરી ચુંકી નાખ.”

“શું ફરવા?”

“પેલા રાંડનાની કદાચ નજર લાગી હોય તો કંઈ થાય નહિ, તેની નજરથી પથરા પણ શાટી જાય છે.”

“હું તો નજરને પણ પી જાઉં એવો છું. મારા ગુસ્સા પરતાપે નજર નાશી જાય અને ભૂત બડકો થઈ એકદમ ભાગી જાય.”

“અરે રંગ છે રે મારા ભલા! તું તો ભારે બહાદુર નેક-બ્યો.” કાળાએ તેની પીઠ ઠોકી.

“કાળાભાઈ! બોલ્યો જુતનો ભાઈ તમને શું કહી ગયો?”

“શેઠની દિકરી અહિં ફરવા આવવાની છે એમ કહી ગયો.”

“તમારા શેઠને દીકરી છે કે?”

“ અરે ભારે ચમરાક, ફરંદી અને માથાની ફરેલી છે.”

“ એમકે ? તેનું નામ શું ? ”

“ કપટકળા. ”

“ તેનામાં નામ પ્રમાણે જ ગુણ હશે ? ”

“ અરે વધારે. પણ તે આવે ત્યારે તું ઝુંપડીમાં બેસજો.”

“ શું કરવા ? ”

“ તું રૂપાળો છે એટલે એ રાંડ ક્યાંક તને જોઈ મોહી પડે.”

“ તે બલેને મોહી પડે, પણ હું તેની પર પ્રેમ કરીશ ત્યારે તે ? ”

“ ના બા ના; આપણે એમ શા હાથ કરવું જોઈએ. એ રાંડની શંખણી છે. ”

“ અને તે કદાચ મને જોઈ લેશે તો ? ”

“ તે પછીથી થઈ પડશે. હું બધા જગ્યાપ આપીશ. ”

“ તે મને પૂછશે કે તું કોણ છે તો મારે શું કહેવું ? ”

“ તારે કહેવું કે હું એક ગરીબ માહણ છું અને મારા કાકાને ઘેર આવ્યો છું. ”

“ હું તો એમ નહિ કહું ? ”

“ કયમ વાઈ ? ”

“ હું તમને કાકા નહિ કહું. ”

“ ત્યારે ? ”

“ મામા. ”

“ બલે એમ કહેજો કે મામાને ઘેર આવ્યો છું. લે જો; પેલી આવતી જણાય છે. તું ઝુંપડીમાં જતો રહે. ”

“ ના, હું આ સામેના ઝાડ પાછળ ઉભો રહીશ અને જોઈશ કે તે કેવી છે. ”

“ જા, એમ તો એમ; પણ ઝટ જા. તને જોશે તો મારે થશે. ”

બલો નામધારી છોકરો મનમાં હસતો-હસતો ત્યાંથી ચાલતો

થયો અને એક ઝાડના ઓથે જમને ઉભો રહ્યો.

થોડીવારમાંજ કપટકળા ત્યાં આવી. તેણે સુંદર કપડાં પહેર્યા હતાં પણ તે તેને શોભતાં નહોતાં. ઉતાવળે પગે ચાલી આવેલી કપટ-કળાને જોઈ કાળાએ ઉભા થઈ સલામ કરી.

કપટકળાએ ફવાખથી પૂછ્યું, “ રામલાલ આવ્યાતા કે ? ”

“ નાહ. ” કાળાએ બે હાથ જોડી જવાખ આપ્યો. ”

“ અંદરની બાજુએ કોઈ છે કે ? ”

“ નાહ. ”

“ ઠીક; સરત રાખજો. હું અંદર ફરવા જઈ છું. રામલાલ આવે તો અંદર આપવા દેજો. ”

કપટકળા હાથમાની રમાલ મુખપર ફેરવી અંદર ચાલી. વાધની માફક ફલંગો ભરતી કપટકળા હાથમાંના રમાલને હલાવતી આગળ ચાલી. જે સ્થળે પેલો છોકરો ધૂપાઈ ઉભો હતો, ત્યાં થઈનેજ તે આગળ વધી; પણ તેની નજર તે છોકરાપર પડી નહિ. એ અર-સ્તામાં એકાએક તેના હાથમાંથી રમાલ પડી ગયો. કપટકળાને રમાલ પડી ગયાનું બાન રહ્યું નહિ. એ તો આગળ ચાલીજ ગઈ. પેલા છોકરાની નજરે એ રમાલ પડ્યો, તેણે તરતજ ઉપાડી લીધો. તે મન સાથે વિચારવા લાગ્યો કે, મારે આ રમાલ તેને આપવો કે નહિ. જો આપવા જઈ અને તે રાંડ ક્યાંક ગુસ્સે થાય તો ? છોકરો વિચારને અંતે ખોલ્યો; “ ગમે એમ થાય. મારે તેની પાસે જઈ રમાલ તો આપવો. તે શા માટે મારીપર ગુસ્સે થશે ? મેં તેનો શો અપ-રાધ કર્યો છે ? પ્રભુ પ્રતાપે હું મહા ગુરસાધારીને પણ શાન્ત કરવાની હિમત ધરાવું છું. મારે મારા કામને પૂર્ણ કરવાને માટે ગમે એવાં પણ જોખમ ખેડવાં જોઈએ. જોઈ તો ખરો કે તે સ્ત્રી કેવી છે ? લોકો તેને ભયંકર માને છે, મારો કાળો કાકો અરે મામો પણ તેને માથાની ફરેલી માને છે. ભલે ગમે તેવી હોય; પણ આખરે અખળા છે ને ? હું મરદ છું. મરદની આગળ સ્ત્રીનું શું

ગબ્બું ? ” આમ બોલી તે છોકરો હસ્યો અને એક હાથમાં રમાલ અને બીજા હાથમાં વાંસળી પકડી કપટકળાને શોધતો આગળ ચાલ્યો.

કપટકળા તળાવને કિનારે આવી ત્યાં પડેલા એક બાંકડાપર એસી જળ તરફ જોઈ રહી હતી. તેના મનમાં અત્યારે અવનવો તરંગો થઈ રહ્યા હતા. પેલો છોકરો તેને દરેક જગ્યાએ જોતો જોતો તળાવ નજીક આવી પહોંચ્યો. તેણે કપટકળાને બેઠેલી જોઈ. કપટકળા પીડ ફેરવીને બેઠેલી હોવાથી તેણે આવનાર છોકરાને જોયો નહિ- તે છોકરો ધીમે પગલે કપટકળાના બાંકડા નજીક આવી ધીમેથી બોલ્યો, “ માનવંતા બાનુ સાહેબ. ”

અચાનક આવું નવાઈનું બોલવું સાંભળી કપટકળા ચમકી, આશ્ચર્ય પામી અને પોતાને સાંઝે માન મળવાથી આનંદ પામી. તેણે તેની પછોળી આંખો વીકારી તે છોકરા સામે જોયું. પુનઃ તે છોકરાએ મંદ-મંદ હસીને કહ્યું: “ માફ કરજો બાનુ સાહેબ કે મેં તમારી આંતિને બંગ કર્યો છે. પણ મારે ન છૂટકેજ આમ કરવાની જરૂર પડી છે. આ આપનો રમાલ પડી ગયેલો હોવાથી હું આપને આપવા આવ્યો છું. ”

“ શું મારો રમાલ ? ” કપટકળાએ ભમકાથી પૂછ્યું.

“ હાજી, આ રહ્યો; લ્યો. ”

કપટકળાએ રમાલ લઈ પૂછ્યું; “ તમે કાણ છો ? ”

“ હું એક ગરીબ માણસ છું ? ”

કપટકળા વિચારવા લાગી કે કુદરત તરફથી ગરીબ માણસને કેવું રૂપ મળે છે ? આ છોકરો ધણો સુંદર છે, તે જેવો સુંદર છે એવોજ બોલવા-ચાલવામાં પણ સુંદર છે. તેના મધુરા અને નમનતાઈ ભરેલા સ્વર સાંભળી માઈ દિલ તેની તરફ ખેંચાય છે. જો આ છોકરો પુખ્ત વયનો યુવાન હોત તો હું જરૂર તેની સાથે મહોબત બાંધી આનંદ કરત. પણ આ છોકરો હજી નાનો છે. તેના મુખપર મુછનો દોરો પણ ફેટેલો નથી. બીચારો ગરીબ માણસ. જો તેને સાંઝે

ખાવાનું-પીવાનું મળે તો જલ્દીથી યુવાન બની જાય. આ છોકરો ગરીબ છે. એને મારી પાસે નોકરીમાં રાખ્યો હોય તો સારી સેવા બગાડી શકે અને તેના મીઠા શબ્દો સાંભળી મને પણ આનંદ મળે. લાવ હું તેને સધળું પૂછી લઉં. આમ વિચારતી કપટકળાએ પૂછ્યું; “છોકરા! તું અહિં કેને ત્યાં આવેલો છે?”

“મારા મામાને ત્યાં.”

“તારા મામાનું નામ શું?”

“કાળુભા.”

“શું અમારો કાળીયો?”

“હા.”

“તે તારો મામો થાય?”

“હાજી.”

“તારું ગામ કયું?”

“મારું ગામ કાશ્મીર તરફ આવેલું છે; પણ હું ધણી વખતથી આ તરફ આવીને રહેલો છું.”

“તું ધણી શું કરે છે?”

“આ બંસરી બજાવતો.” છોકરાએ વાંસળી બતાવી કહ્યું.

“શું તને વાંસળી વગાડતાં આવડે છે?”

“ધણીજ સરસ રીતે. તમે સાંભળશોતો ખુશખુશ થઈ જશો.”

“એમ! તો આવ મારી પાસે બેસ અને તારી બંસી બજાવ.”

છોકરાએ તરતજ કપટકળાની જોડે સ્થાન લીધું અને વાંસળી વગાડવા માંડી, સાંજનો શાન્ત સમય, એકાન્ત અને બંધીનો ટહુકાર અપૂર્વ આનંદ ઉપજાવવા લાગ્યો. બંધીનો સુર મારે તરફ ફેલાઈ રહ્યો, બંધી બજાવવામાં ઉત્તાહ છોકરાએ મનમોહક વાંસળી વગાડવા માંડી. બંસીના નાદથી કપટકળા ડોલવા લાગી. છોકરા પર તેને અપૂર્વ અદ્ભુત પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. તે એકજ દ્રષ્ટે તે છોકરાની સામે જોઈ રહી. છોકરો પણ બંધી બજાવવામાં ગુલવાન બન્યો હતો. બગીચાના

પ્રવેશદ્વાર આગળ બેઠેલો કાળો વાંસળીનો સુર સાંભળી ચમક્યો અને ભલાએ આ શું નખખોદ વાળ્યું એમ બોલતો ઉભો થઈ ભલાની પાસે આવવા લાગ્યો. વાંસળીના અવાજના આધારે કાળો તળાવ આગળ આવ્યો અને ભલાને કપટકળાની જોડે બેઠેલો જોઈ અજબ થયો. તેના મનમાં અનેક શંકાઓ ઉપસ્થિત થઈ. તે જન સાથે બહાનું; “ ખરેખર મારા ભલા ભલીયાને રાંડ કમળતે લુરકી નાંખી ભોળવ્યો. જો એમ ના હોત, તો ભલો આવી રીતે તેની જોડાજોડ બેહતજ નહિ. રાંડ કાળા કરમની કરનારી મારા ભલીયાને ચુલ્હી ખાશે. ભલો તે ભલોજ. આજે આવ્યો અને મારા મનને ભાગ્યો; મેં તેની જોડે સગાઈ બાંધી. ત્યાં એટલામાંજ આ રાંડે તેની નીચતા જણાવી. ઘણુંજ ખોટું થયું રાંડે કેટલાનાએ જીવ લીધા છે. આ ભલીયાનું શું થશે ? ” આમ વિચારતો બપોડતો કાળો અજબ થઈ બંનેની લીલા જોઈ રહ્યો.

આખરે વાંસળી વાગતી બંધ થઈ. કપટકળા ખુશ-ખુશ થઈ ગઈ. તેણે ભલાને શાખાશી આપી કહ્યું, “ તું વાંસળી વગાડવામાં ઉસ્તાદ છે. હું તને મારી પાસે રાખવા ઇચ્છું છું. બોલ તારી શી ગરજ છે ? ”

“ આપની સ્નેહમયી ઇચ્છાને અપૂર્ણ રાખવા હું ઇચ્છતો નથી. ” છોકરાએ કહ્યું,

“ તારા શબ્દો સાંભળી મને ઘણોજ આનંદ થાય છે. ”

“ તેથીજ મને ખાતરી થાય છે કે મારા નશીબની ઉન્નતિ હવે નજીકમાંજ છે. ”

“ હું તને સંપૂર્ણ સુખી કરીશ. ”

“ હું પણ દિલથી આપની સેવા કરીશ. ”

“ તારું નામ ? ” કપટકળાએ પૂછ્યું.

“ ભલો. ”

“ નામ મને પસંદ નથી, હું તારું નામ આજથી સુંદર પાડું છું. ”

“જેવી આપની ઇચ્છા.”

“બોલ હવે તું મારી પાસે રહેવાને ખુશી છે ને?”

“હા; પણ મારી એક સરત છે.?”

“શી?”

“હું તમારા સિવાય બીજા કોઈનું કામ નહિ કરું અને મારી ઇચ્છા ક્યાંક જવાની થશે તો હું વગર રજાએ ચાલ્યો જઈશ.”

“મારે કશું છે. બોલ પગાર શું લઈશ?”

“કંઈ નહિ, ફક્ત ખાવા-પીવાનું આપજો અને મારા મામાના પગારમાં કંઈક વધારો કરજો.”

પાછળ ઉભેલો કાળો ખુશ થયો. કપટકળા બોલી, “હું કાળાના પગારમાં બે રૂપિયાનો વધારો કરીશ.” આ સાંભળતાંજ કાળો આનંદમાં આવી જઈ આગળ આવ્યો અને કપટકળાના પગમાં પડ્યો. કપટકળાએ પૂછ્યું. “અધ્યા ક્યારનો અહિં આવ્યો છે?”

“થોડીકવાર થઈ.”

“તેં સધળું સાંભળ્યું હશે?”

“હા, આપની મહેરબાની હું ભૂલનાર નથી.”

“આ તારા ભાણેજને મેં મારી પાસે નોકર રાખ્યો તેથી તું ખુશી છે ને?”

કાળાએ માથું હલાવી ખુશીછું એમ જણાવ્યું; પછી કપટકળા તે છોકરાને લઈ મકાન તરફ ચાલી.

છોકરાએ કાળાના કાનમાં કંઈક ખાનગી વાત કરી કપટકળા સાથે ગમન કર્યું. બન્ને મકાનમાં આવ્યાં. રાત્રિ પડી ચૂકી હતી. રામ લાલ કપટકળાની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. કપટકળાએ નવા નામધારી સુંદરને નોકરીએ રાખ્યાનું જણાવ્યું. રામલાલે તીવ્ર નેત્રે સુંદર તરફ જોયું; અને તેને નાનો ધારી કંઈક સંતોષ દર્શાવ્યો; પણ મનમાં તો નાખુશ જણાયો. કપટકળાએ પૂછ્યું; “કંઈ નવા સમાચાર છે?”

“હા, પિતાજી સુખરૂપે પહોંચી ગયા છે; અને તેમણે સમાચાર

મોકલાવ્યા છે કે કલકત્તાના ફિરંગી લાટ સાહેબે એક જાહેરનામું બહાર પાડી જાહેર કર્યું છે કે, સધળા દગ શંશીલાઓનો એકદમ નાશ કરવો. આ કામમાં મદદ કરનારને બારે ધનામ મળશે. આવા હુકમો તેણે દરેક અમલદારો પર મોકલ્યા છે. આપણી કેટલીક ટાળીયો પકડાય છે. તેમાં જખલપોર અને કોચીન તરફનાં માણસો છે, તેઓએ ખીજી બાતમી જણાવી નથી. સધળા કલકત્તાની જેલમાં પુરાયા છે. માટે આપણે સાવધ રહેવું. સરકારી માણસોપર પણ હવે તલમાત્ર ભરોસો રાખવાનો નથી. ”

આવા સમાચાર શ્રવણ કરી કપટકળા વિચારમાં પડી. સુંદર છોકરો સધળા સમાચાર ધ્યાનપુર્વક સાંભળી રહ્યો. કપટકળાએ થોડી ક્વાર વિચારમાં રહી પૂછ્યું; “પેલા કેદીઓને ખાવાનું પહોંચાડ્યું કે ?”

“ ના, હું હવે ત્યાંજ જવાના છું. ”

“ ચાલો હું પણ સાથે આવું છું. ” કપટકળાએ કહ્યું.

“ બાઈ સાહેબ! હું આપની સાથે આવું ? ” આનંદે પૂછ્યું.

“ હા ચાલ અને તેમને માટે રોટલાની થાળી ઉપાડી લે. ”

કપટકળાએ એક સેવકને બોલાવી કેદીઓને માટે ખાવાનું લાવવાનું કહ્યું. એક થાળીમાં ચાર જડા રોટલા અને નરમ શાક નોકરે હાજર કર્યું. સુંદર થાળી ઉપાડી રામલાલ અને કપટકળા સાથે ચાલતા માંડ્યું. ત્રણે જણાં ભોંયરામાં પ્રવેશી કેદીઓની કોટડીમાં આવ્યાં. કોટડીમાં એક ઝીણો દીવો બળતો હતો. ટુલસીંગ ડા’મના દર્દી પીડાતો હતો. ડા’મ દીધેલી જમા પાછી ગધ હતી. દર્દીની અસહ્ય વેદના થતી હતી. સત્યવીર તેનો પાસે બેસી તેને આશ્વાસન આપી રમાલથી પવન નાખતો હતો. તેમની દશા જોઈ કપટકળા અને રામલાલ હસવા લાગ્યાં. ગરીબ છોકરો સુંદર કેદીઓની દશા જોઈ કંપ્યો. તેની આંખોમાં અશ્રુ જણાયાં; અને કોઈ જાણે તેથી તેણે તરત આંસુ ઢોઢ નાખ્યાં. તે નીચે બેઠો અને રોટલાને ઉપર નીચે કરી ઉભો થયો અને કેદીઓની સમિપ થાળી મૂકી. કપટકળાએ અને રામ-

લાલે બ્યંગમાં કેટલાંક વચ્ચેના સત્યવીરને સંબળાવ્યાં; પણ સત્યવીરે કંઈ જવાબ આપ્યો નહિ. આથી ત્રિપુડી તરત ત્યાંથી ચાલતી થઈ. તેઓના ગયા પછી સત્યવીરે ટેકો આપી કુલસીંગને બેઠો કર્યો. દર્દની વેદનાથી કુલસીંગને તાવ આવતો હતો. બન્ને ખાવા લાગ્યા. સત્યવીરે રોટલો હાથમાં લીધો. રોટલાની ઉપરનું પડ ચીરાએલું હતું. સત્યવીરે ઉપરનું પાતળું પડ દૂર કર્યું. એકાએક તે ચોંમ્મો. તેને અજબ અજબખીની અંદર રોટલામાં એક નાની કાગળની કાપલી જણાઈ. સત્યવીરે તેને ઉપાડી જોયું તો તેમાં વાંકા ચુંકા અક્ષરે એક લાઇન કોઇએ લખી હતી. “ગભરાશો નહિ. દુઃખનો અંત થોડા દિવસમાં આવશે.” આટલું લખેલું હતું. લખનારનું નામ નહોતું. સત્યવીર આશ્ચર્ય પામ્યો. તેણે કુલસીંગને વાત કરી. બન્નેમાં દિગ્ભ્રમ આવી. પછી કાગળની કાપલી ફાડી નાખી; અને સુખ દુઃખની વાતો કરતા બન્ને જમવા લાગ્યા.

પાંડકો આવું લખનાર કોણ હશે? શું પેલો દોષ્ટરો હશે?

પ્રકરણ ૫ મું.

ઠાકોરનો મહેમાન કે લયંકર શયતાન ?

અમરકોટ નામક નગરનો ઠાકોર સર્વમલ કે જે વાઘ માર-
વાથી પેપરોમાં પ્રસિદ્ધ થયો હતો. તે ઠાકોરને ત્યાં ચાર-પાંચ દિવસ થયાં નાચ રંગ થઈ રહ્યા હતા. કૃષ્ણનંદન અને તેના સાથીદારો ઠાકોરના મહેમાન થઈ આનંદ ઉડાવી રહ્યા હતા. કૃષ્ણનંદનને ખોલાવવાનો હેતુ હતો ઠાકોરે જણાવ્યો નહોતો. ઠાકોરે અને તેના પ્રિય મિત્ર અથવા સલાહકાર દેવીડ હર્ડે દેવીસિંહે, કૃષ્ણનંદન અને તેની સાથેના માણસોનું રાજવંશી ઠાકથી સ્વાગત કર્યું હતું. કૃષ્ણનંદન ખુશખુશ થઈ મધ્યે ખાન, પાન, નાચ, રંગ વગેરેમાં

દેવીડ સાહેબે છુટા હાથે દ્રવ્યનો વ્યય કરી મહેમાનોને સંતોષ્યા અને કમીશનનાં નાણાં પણ ખીસ્સામાં મૂક્યાં. વાચકોને વિદિત છે કે દેવીડ સાહેબ તેના ઠાકોર સૂર્યમલને માટે રતનવતી રાજકન્યાનું માગુ કરવા છત્રીસગઢ ગયો હતો અને ત્યાંથી પ્રધાનનો સચોટ અને અપમાનકારક જવાબ સાંભળી ઢીલા લમણે ગયો હતો તેવો પાછો વળ્યો અને અમર-કોટના પ્રધાન તરફથી મળેલો જવાબ તેના નામવર વાઘમાર ઠાકોરને વિદિત કર્યો. અનેક રાણીયો છતાં સંતોષ નહિ માનનાર વિષયાંધ-મુદ્દિ-હીન ઠાકોરને ઘણો ગુસ્સો ચઢ્યો અને હરકોઇ ઉપાયે રતનવતીને મેળવી પોતાને બીલ કહેનાર પ્રત્યે વૈર વાળવાનો ઠરાવ કર્યો. તેણે પોતાની ઇચ્છા દેવીડને જણાવી. શ્વેતાંગ દેવીડ સમુદ્ર પારથી તત્ત્વંગર બનવાની ઇચ્છાથી હિંદુસ્તાનમાં આવેલો સાહેબ; હિંદુસ્તાનને પરસ્તાન સમ-જનાર ગોરો, પણ હૃદયથી મેલો દેવીડ મહાકારસ્થાની હતો. ગમે એ ભોગે પણ છત્રીસગઢની કન્યા ઉપાડી લાવી કુળનો કાંકો રાખનારા રાજનું નાક કાપવાની પોતાની પૂર્ણ અનુમતી દર્શાવી. ઠાકોરે તે કાર્ય કરવાનું તેને સોંપ્યું. દેવીડે દ્રવ્યની માગણી કરી. આ કામને માટે એક લાખ રૂપિયા ખર્ચવાની ઠાકોરે સંમતિ આપી. દેવીડ તૈયાર થયો. તેના હાથ નીચે ખીજ ચારેક યુરોપીયો હતા. તેઓ અંદરખાનેથી ચોર-હુંદારા વગેરે હલકો ધંધો કરનારાઓને મળેલા હતા. કૃષ્ણનંદનને તેઓ ઝાળખતા હોવાથી તેમણે તેના વિશે દેવીડને વાત જણાવી. તરતજ દેવીડે ઠાકોરના નામથી એક પત્ર લખી કૃષ્ણનંદનને અમરકોટ બોલાવ્યો અને તેનું સારી રીતે સ્વાગત કર્યું. તેણે હજી કૃષ્ણનંદનને વાત જણાવી નહોતી. કૃષ્ણનંદન પણ વિચારતો હતો કે મને શા માટે બોલાવ્યો હશે? મારો આટલો સત્કાર કરવાનું શું કારણ હશે?

ચાર દિવસ વિલા. આજે પાંચમા દિવસની રાત્રિ હતી. દિવા-નખાનામાં દીપકો ઝગઝગાટ પ્રકાશી રહ્યા હતા. ઠાકોર, દેવીડ અને કૃષ્ણ-નંદન સિવાય ત્યાં અન્ય કોઇ નહોતું. દાર રક્ષક પણ દૂર જઈને બેઠેલો હતો. ત્રણે જણા મધપાનથી તૃપ્ત થએલા હતા. સૂર્યમલ ગાદી પર

આડો પડી હુકકો પી રહ્યો હતો. કૃષ્ણનંદનની સમક્ષ પણ હુકકો પડેલો હતો. દેવીડ સાહેબ લાંબી અને જાડી સીંગાર કુંકતા હતા. એવામાં તેને એકાએક કંધક ચાદ આવતાં કૃષ્ણનંદનને કહ્યું, “તમે આજથી અમારા દિલોજન દોસ્ત થએલા હોવાથી હું તમને તમારા અને અમારા બહાની એક વાત જણાવવા ઇચ્છું છું.”

કૃષ્ણનંદને હુકકાની નળી નીચે મૂકી ટટાર બેસી પૂછ્યું, “તે શી વાત છે ?”

“તમને અને તમારી ટોળીયેને પકડવાનો હુકમ નીકળી ચૂક્યો છે.”

“હા, તે હું જાણું છું. અમારાથી કશું અજાણ્યું રહેતું નથી.” કૃષ્ણનંદને બેપરવાઈ બતાવી કહ્યું.

“આ વાતની તમને ક્યાં ખબર પડી ?”

“અહિં આવતાં માર્ગમાં જ. મેં મારી ટોળીયો પર સાવધ રહેવાનો અને કેમ વર્તવાનો પથગામ પણ મોકલી આપ્યો છે.”

“તમે ઘણાજ બાહોશ છો. તમારી બહાદુરીને માટે મારાથી તમને ધન્યવાદ દીધા વિના રહી શકાતું નથી. જો હું ગવર્નરની જગાએ હોઉં તો તરતજ તમારા જેવા બહાદુર માણસને મોટો અમલદાર બનાવું. પણ હાલમાં મારા દેશથી એવા માણસો આવે છે કે તેમને હિંદુસ્તાનમાં કેમ વર્તવું અને કેવી રીતે રાજ્ય કરવું તેનું પૂરતું જ્ઞાન હોય એમ મને જણાતું નથી.”

“તમે લાટ સાહેબને ઓળખો છો ?” કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું.

“કેમ નહિ ? અમે એકજ દેશના જાતભાઈ; એટલે એક બીજાને જરૂર ઓળખીએ.”

“તે તમને ઓળખે છે ?”

“ઘણીજ સારી રીતે. અમે નાનપણમાં સાથેજ બહુતા હતા.” દેવીડે ગપ ઠોકી.

“ત્યારે તમે તેમને મળી અમારા જેવા શરવીરાને પકડવાનો તેમણે કહાડેલો હુકમ રદ કરાવે તો ઘણું સાફ.”

દેવીડે વિચારમાં પડવાનો ડોળ કરી કહ્યું, “ લાટ સાહેબ તો બીચારા બહા માણસ છે. રાજ્ય કુટુંબના માણસો બલાજ હોય છે; પણ તેમને ઉધે રસ્તે દોરનારા તમારા દેશના લોકો અને કેટલાક અમારા લોકો છે. તમારી ઉપર જે હુકમ નીકળ્યો છે; તેનું મૂળ પેલો સુરતમાં રહેનારો વીલીયમ છે. બધી ધાંધલનો ઉત્પાદક પણ એજ છે. તમારા જંગલી લોકો પણ તેની પાછળ થેલા થઇ તેને હિંદુ-સ્તાનનો ખેરખાં માની તેને અપૂર્વ માન આપે છે. લોકોનો પ્રેમ તેની તરફ વિશેષ હોવાથી મોટા સાહેબ પણ તેને માનની નજરે જોઇ પોતાનો તમામ વિશ્વાસ તેનામાં મૂકે છે. તે વીલીયમ અને તેના એક મળતીયા મુસલમાને દગ-શંશીયાઓનો નાશ કરવાની દ્રઢ પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ”

“ જ્યારે તમારે અને મોટા સાહેબને ઝાળખાણુ છે, ત્યારે તમે શા માટે તેમની પાસે જઇ વીલીયમ અને તેના મળતીયાઓને હલકા પાડતા નથી ? તેમની વિરુદ્ધ ખોટા પૂરાવો ઉભા કરો; લોકોને લાલચ આપી જુદમની ફરીયાદ કરાવો; આમ કરવાથી તમારી બાહોશી વધશે અને અમારા જેવા માણસોના ખાસ પ્રિતી પાત્ર થતાં એડે એડે ધનના ઢગલા પણ આવી મળશે. ”

“ હું તેજ વિચારમાં છું. આ વાત મારા વિચારની બહાર નથી. હું થોડા દિવસ પછી કલકત્તા તરફ જવાનો છું. તે વખતે જરૂર મોટા સાહેબની મુલાકાત લઇશ. ”

“ કલકત્તે શું કામ માટે જનાર છો ? ” કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું.

“ મુખ્ય કામ તો મારા આ નામદાર ઠાકોર સાહેબને એકાદ માનપ્રદ ટાઇટલ અપાવવાનું છે. જે કે વાઘ મારવાની તેમની કીર્તિ તો દેશ દેશાન્તર થઇ ગઇ છે; પણ એક બાહોશ રાજ્ય કર્તા તરીકે સરકાર તરફથી એકાદ ઇલ્કાબ મળે તો બસ છે. વળી આ ઉપરાંત મોટા સાહેબના આમંત્રણના પત્રો પણ ધણા આવી ગયા છે; તેથી મારે જરૂર જવું છે. ” દેવીડે હાંકે રાખ્યું.

“ ઇસ્કાળ મેળવવામાં કંઈ ખર્ચ થતું હશે કે ? ”

“ જરૂર. અમારી સરકાર ઘણી શાણી છે. ઇસ્કાળ મેળવવામાં ખુશામદ અને ધનનો મોટો ભોગ તો જરૂર આપવોજ પડે. ”

“ ઇસ્કાળથી કામદો શું ? ”

“ સર્વત્ર માન મળે. અમલદારો સલામો ભરે; અને ઇસ્કાળના નામે એવા ઇસ્કાળ ધારીને ધન પ્રાપ્ત કરવાનો રસ્તો પણ કદાચ મળી આવે. ”

હાકોર જે અત્યાર સૂધી શાન્તિથી સઘળું સાંભળતો હતો તે હવે અકળાઇને બોલ્યો, “ હવે એ બધી વાત જવા દઇને મુદ્દાની વાત ઉપાડને ? ”

“ હાજી, હવે હું તેજ વાતની શરૂઆતના વિચારમાં છું. ભાઈ ! કૃષ્ણનંદન ! તમે અમારા ખાસ દોસ્ત થયા. તમારી બાહોશીની વાત અમારા સાંભવામાં આવવાથીજ મારે તમને અહિં બોલાવી તમને તરફી આપવાની જરૂર પડી છે. ”

“ તમારું દરેક કામ કરવાને હું તૈયાર છું. ”

“ પણ કામ ધણું ભારે છે ? ”

“ અમારે મન ભારે કંઈજ નથી. ”

“ સિંહની ગુફામાં જવાનું છે. ”

“ શિકર નહિ. અમે અનેક સિંહને રાંક-બકરાં બનાવી દીધાં છે. ”

“ શાખાશ છે. જો આ કામ ફત્તેહમંદ થશે તો બદલામાં તમને ઘણુંજ લાભ મળશે. ”

“ કામ જણાવો ? ” કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું.

દેવીડ સાહેબે છત્રીસગઢની રાજકન્યા રતનવતી પર હાકોર સૂર્ય-મલ ઘેલા થયા છે માટે તેને હરકોઇ ઉપાયે મેળવી આપો એમ જણાવ્યું. કૃષ્ણનંદન થોડીક વાર વિચારમાં રહી બોલ્યો, “ કામ ભારે છે. ”

“ એ તો મહેં પ્રથમજ જણાવ્યું છે. ”

“ આ કામ કરશે તો પાંચ ગામ ઉપરાંત રૂપીઆ પચીસ

હજાર રોકડા આપીશ. ” ઠાકોરે જણાવ્યું.

“ હું ખાત્રી પૂર્વક જણાવું છું કે હું તમારું કામ પૂર્ણ કરીશ. ”
કૃષ્ણનંદને કહ્યું.

“ આ કામને પૂર્ણ કરતાં કેટલો વખત લાગશે ? ”

“ જેમ બનશે એમ જલ્દી દેંસલો લાવીશ, હું આવતી કાલેજ
એ તરફ જવાનો વિચાર રાખું છું. ”

“ શું કાલેજ ? ” ઠાકોરે આનંદ દર્શાવતાં પૂછ્યું.

“ હા કાલેજ. ”

“ ફત્તેહ કરો. પ્રભુ તમને મદદ કરશે. ” દેવીડે ઉમેર્યું.

“ પણ તમે પેલું કામ જૂલશે નહિ. ” કૃષ્ણનંદને કહ્યું.

“ અરે એ તો કદી પણ જૂલીશ નહિ. મેં મારા મન સાથે
યાદ કરી લીધું છે. કલકત્તે પહોંચતાંજ પહેલું કામ તમારું કરીશ. ”

“ ઉપકાર. ” કૃષ્ણનંદને તેની સાથે હાથ મેળવ્યો. ઠાકોરે નોકરને
ખૂબ મારી બોલાવ્યો અને મદીરા મંગાવી ફરીથી ત્રણેએ પાન કર્યું.
પછી એક ગાનારી બોલાવી. મોડી રાત સૂંધી ગાનની ગમ્મત ચાલી,
છેક પાછલી રાત્રે નિસાથી ચકચૂર થએલાઓ નિદ્રાવશ થયા. બીજે
દિવસે કૃષ્ણનંદને અમરકોટથી જવાની તૈયારી કરી. ઠાકોર સુરમલે
મિત્રતાની યાદમાં એક તલ્વાર અને એક સુવર્ણમાળા કૃષ્ણનંદને
આપી. કૃષ્ણનંદને ઉપકાર માનતાં જણાવ્યું કે હું આપતું કામ જરૂર
પૂર્ણ કરીશ. ઠાકોરને સંતોષ થયો. કૃષ્ણનંદન, ઠાકોર અને દેવીડના સાથે
હાથ મેળવી સાંજના સમયે તેની ટાળી સાથે ઉપડી ગયો. ઘોડાઓ
મજબુત હતા. પૂરવેગે દોડતા હતા. રાત્રિ પડતાં તેઓ ધણે દૂર
નીકળી આવ્યા. રસ્તામાં એક ગામ આવ્યું. આ ગામથી છત્રીસગઢ
પચીસ ગાઉ દૂર થતું હતું. કૃષ્ણનંદને આ ગામમાં મુકામ કરવાનો
નિશ્ચય કર્યો. આ ગામ છત્રીસગઢ રાજ્યને તાબે હતું. અહિં પણ કૃષ્ણ-
નંદનની ટાળીમાંનાં કેટલાક માણસો રહેતાં હતાં. કૃષ્ણનંદન આ ગામથી
અળપ્યો ન્હોતો. તે પોતાના માણસો સાથે ગામના પાછળના બાગમાં

આવેલા એક ઘર આગળ આવ્યો. ઘર નાનું હતું. રાત્રિ વિતેલી હોવાથી ઘરનાં બારણાં બંધ હતાં, કોઈ જગતું નહોતું. ઘોડેસ્વારોને જોઈ કુતરાં ભસવા લાગ્યાં. કૃષ્ણનંદને બારણું ઠોક્યું. થોડીવારે બારણું ઉઘડ્યું. એક વૃદ્ધ ડોશી હાથમાં દીવાનું કેડીયું પકડી ઉભેલી જણાઈ. તેણે કૃષ્ણનંદનને ઓળખી કહ્યું, “અભાઈ ક્યાંથી ?”

“દૂરથી આવું છું. જનમહમદ છે ને ?”

“ના.”

“ક્યાં ગયો છે ?”

“ઘરમાં આવો, પછી સઘળું કહું.”

કૃષ્ણનંદન અને તેના સઘળા માણસો ઘરમાં પ્રવેશ્યા. ડોશીએ એક માણસને બોલાવી ઘોડાઓ લઈ જવાનું કહ્યું. ડોશી બધાંને ઘરની અંદર છેક પાછળના ભાગમાં લઈ ગઈ. ત્યાં જમીન પર એક ચટાઈ બીછાવેલી હતી. સઘળા તેની પર બેઠા. ડોશીએ પાણી આપ્યું. હાથ મુખ ધોઈ કૃષ્ણનંદનને પૂછ્યું, “બોલો હવે શું કહેવું છે ? જનમહમદ ક્યાં ગયો છે ?”

“જનમહમદને પોલીસ લોકો પકડી ગયા છે.”

“શામાટે ?” કૃષ્ણનંદને આંખો ફાડીને પૂછ્યું.

“આજથી પંદરમા દિવસે જનમહમદ અને આપણા માણસોએ અહિંથી દસ ગાઉ ઉપર જઈ એક વાણીયાની જાનને હુટી હતી પણ એવામાં એ તરફથી પોલીસની એક ટુકડી છત્રીસગઢ તરફ આવતી હતી. તે ટુકડીની સાથે આપણા માણસોની મુલાકાત થઈ. ઝપાઝપીમાં આપણામાંથી પાંચ માણસો ખપી ગયા. જનમહમદ પકડાયો. બાકીના નાશી છૂટ્યા અને અહિં આવ્યા. મેં ગઈ કાલેજ એક માણસને આ સમાચાર તમને જણાવવા કૃષ્ણપુર મોકલ્યો છે.”

કૃષ્ણનંદન ગુસ્સાથી લાલપીળો થઈ ગયો. તેણે પૂછ્યું, “આપણા માણસોમાંથી અભાઈ અહિં કેટલા છે ?”

“દસેક જણા હશે.”

“ બાકીના ? ”

“ તેની ખબર જનમહમદને છે. સાંભળવામાં આવ્યું છે કે થોડાક દિવસમાં કાનપૂર અને જબલપૂર તરફ મોટો બળવો થવાનો છે. કદાચ આપણા માણસો એ તરફ પાંચ ગયા હોય. કારણ કે જનમહમદે એ તરફ જવાનો પોતાનો વિચાર તેમને જણાવ્યો હતો. ”

“ જનમહમદે જે જન હુંટી તેમાંથી કંઈ મળ્યું હતું કે ? ”

“ હા, રોકડ તો હાથ લાગી નહોતી; પણ ઘરેણાં અને નવાં લુગડાં ઠીક મળ્યાં હતાં. ”

“ જનમહમદને ક્યાં લઈ જઈ રાખવામાં આવ્યો છે ? ”

“ આજેજ મને ખબર મળી છે કે તેને ગાંધ કાલનો અહિં લાવવામાં આવ્યો છે અને આવતી કાલે તેને ઇન્સાફને માટે છત્રીસ-ગઢ લઈ જવાનો છે. ”

“ ઠીક, તમે જાવ અને આપણા બહાદુરોને બોલાવો. તેટલા વખતમાં અમે નાસ્તો કરી લઈએ. ”

“ પછી શું કરવું છે ? ”

“ કરવામાં એજ કે જનમહમદને છોડાવવો છે; અને સરકારી માણસોનાં લોહી રેડવાં છે. ”

ડોશીનું બેઠેલું ડાચું ફાટ્યું. મનથી હસી; અને ત્યાંથી ચાલતી થઈ. કૃષ્ણનંદને સાથેના માણસો સાથે નાસ્તો કરી લીધો. ડોશી માણસોને બોલાવી લાવી. આઠ માણસો હતા. તેઓ પીંદારા અને બલુચી જેવા જણાતા હતા. તે આઠ જણાએ કૃષ્ણનંદનને સલામ કરી. તેમાંના એકને કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું, “ તું અહિંની જેલમાં કોઈ વખત ગયો છે કે ? ”

“ હા, ઘણી વખત. ”

“ જેલમાં કેટલી કોટડીઓ છે. ”

“ પાંચ. ”

“ કોટડીઓની આસપાસ કોટ છે કે ? ”

“છે, પણ બહુ નીચો છે. માણસો સહેલાઈથી કુદી શકે એમ છે.

“ત્યાં કેટલા સિપાહીઓ રહે છે ?”

“દસ પંખખીયો છે.”

“તે સિવાય ખીજ સિપાહીઓ ત્યાં રહે છે ?”

“પહેલાં રહેતા હતા; પણ હાલમાં દસ ઉપરાંત કોઈ નથી.”

“હીક ત્યારે તમે તૈયાર થાવ. બંદુકો અને દારૂગોળી સાથે લઈ દ્યો. આપણે અત્યારેજ જોલખાનાપર હુમલો કરીએ.”

સઘળા તૈયાર થયા. કૃષ્ણનંદને બધે માણસોને જવાની સૂચના કરી. સઘળા જવા લાગ્યા. કૃષ્ણનંદન પોતાની સાથે ચાર માણસો લઈ છેલ્લો નીકળ્યો. જોલખાનું ગામથી થોડે દૂર વગડામાં આવેલું હતું. પાંચ મજબૂત કોટડીઓની આસપાસ સાત ઝુટ ઉંચો પથ્થરનો કોટ બાંધેલો હતો, ગામની વચ્ચે થઈને કૃષ્ણનંદન ચાલ્યો. રસ્તામાં એક ચોટીયાટે તેને અટકાવ્યો, પણ ચોટીયાટને સંતોષકારક જવાબ મળવાથી તેણે ખીજું કંઈ નહિ પૂછતાં આ દશ્યુ મંડળને આગળ જવા દીધું. મધ્યરાત્રિના વખત હોવાથી કોઈ જગતું નહોતું. હુંટારાઓ જોલની બાજુમાં એકત્ર થયા અને એક પછી એક દિવાલ ઓળંગી ધીમેથી અંદર પ્રવેશ્યા. પાંચ કોટડીઓની આગળ બધે સિપાહીઓ બેઠેલા હતા. ત્રણ વિતેલી હોવાથી તેઓ નિર્ભયપણે બેઠા બેઠા ઝાકતા હતા. કૃષ્ણનંદન અને તેના સાથીદારો ધીમે પગલે સિપાહીઓની પાસે આવ્યા અને દરેક સિપાહીની આગળ અકેક માણસ ગોઠવાઈ ગયો. તેઓએ સિપાહીઓની છાતીમાં બંદુકોના કુંદા ધીમેથી લમાવી જગૃત કર્યા. સિપાહીઓ ગમરાયા. કૃષ્ણનંદને જમાદાર પાસે કુંચીઓની માગણી કરી. બચબીત થયેલા જમાદારે તરતજ કુંચીઓ કૃષ્ણનંદનના હાથમાં મૂકી. કૃષ્ણનંદને પાંચે કોટડીયો ઉઘાડી નાખી. પાંચે કોટડીઓમાંથી પચીસેક કેદીયો બહાર નીકળ્યા. કૃષ્ણનંદને જનમહમદના નામની બુમ મારી. જનમહમદ તરતજ આગળ દોડી આવ્યો અને સરદારને ગળે વળગ્યો. આ પછી જે બીજાઓ હતા થઈ તે લખતાં

પણ અમને કંપારી છૂટે છે. નર રાક્ષસોના હૃદયમાં દયા તો હતીજ નહિ. પાપાત્માઓએ સિપાહીઓને કાપી નાખ્યા. લોહીની નીકો વહી. ફુટો હસ્તા હસ્તા લાંથી ચાલતા થયા. કૃષ્ણનંદને એ માણસ મોકલી ઘોડા મંગાવ્યા. માણસો ઘોડા લઇ આવ્યા. ડોશી જનમહમદના છૂટવાના સમાચાર જાણી ઘણી ખુશી થઇ. તેણે જનમહમદે હાંટેલા માલમાંથી અર્ધો હિસ્સો કૃષ્ણનંદનને સ્વાધીન કર્યો. આ ડોશી જનમહમદની મા હતી. કૃષ્ણનંદને જેલમાંથી છૂટેલા કેદીઓને તેમની મરજી પૂછી. સઘળાઓએ તેની સાથે રહેવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. કૃષ્ણનંદને તેઓને કેટલીક સૂચનાઓ આપી કૃષ્ણપૂર તરફ જઈ રહેવાની આજ્ઞા કરી. કેદીઓ ચાલતા થયા. કૃષ્ણનંદન પણ તેના સાથીઓ અને જનમહમદ સાથે ઘોડેસ્વાર થઇ તેજ પળે ત્યાંથી રવાના થયો અને બીજા દિવસની સાંજ પડતાં પહેલાં છત્રીસગઢમાં આવી એક મોટી ધર્મશાળામાં આવી સુકામ કર્યો. આ ધર્મશાળા મોટી હતી. તેમાં અનેક મુસાફરો આવીને ઉતરેલા હતા. કૃષ્ણનંદને ધર્મશાળાના કાર્યવાહકને મળી પોતાને માટે ચાર કોટડીયો ભાડે રાખી. દરેક કોટડીનું ભાડું રોજનો એક રૂપિયો હતું. કૃષ્ણનંદને પાંચ દિવસના ભાડાના રૂપિયા અગાઉથી આપી દીધા અને પોતે મોટા જાગીરદાર છે એમ જણાવ્યું. કૃષ્ણનંદનની કોટડીની જોડે એક બીજી કોટડી આવેલી હતી. તેમાં પણ એક ગૃહસ્થ ઉતરેલો હતો.

વાંચકો ! જે તમને એ ગૃહસ્થની યાદ હોય તો તમને ઝોળખાવું. આ ગૃહસ્થ આપણા પરીચિત શ્રીમાન-વિદ્વાન પ્યારેલાલ પન્નાલાલ ષોકર એન્ડ ઓથર નામવાળા હતા. શેર જીગારમાં, ખાનપાનમાં રંગરાગમાં તેમનું ત્રીજેરીનું તળીયું દેખાવા આવ્યું હતું. શરાબી મિત્રોમાંના કેટલાક ઝોછા થઇ ગયા હતા. તેમની સુધરેલી પત્ની પણ ધરમાંથી હાથ મારી શેકના જીગરજન દોસ્ત સાથે પસાર થઇ ગઇ હતી. પ્યારેલાલ તરફ જનસમાજ પણ ધિક્કારમય નજરે જોતો. આથી પ્યારેલાલ પોતાની સાથે એક નોકરને લઇ હિંદુસ્તાનના પ્રવાસે

નીકળ્યો હતો. પ્રવાસમાં નીકળવાનો તેનો મુખ્ય ઉદ્દેશ કોઈ સારી બણેલી ગણેલી બામીનીને ખોળી પરણવાનો હતો. છત્રીસગઢ રાજ્યના દિવાન માણેકચંદની પુત્રી બણેલી અને સુધરેલી છે એવું તે જાણતો હોવાથી એ મુર્ખના શીરોમણીએ છત્રીસગઢમાં આવીને મુકામ નાખ્યો હતો. તેને આ ધર્મશાળામાં આવી રહે એ દિવસ થયા હતા. દિવાનને કેવી રીતે મળવું? તેની કન્યાનું શી રીતે માગુ કરવું વગેરેના વિચાર તેના મગજમાં રમી રહ્યા હતા.

સવાર થયું. પ્યારેલાલ અને કૃષ્ણનંદનની મુલાકાત થઈ. પ્યારેલાલે તેને જણાવ્યું કે હું મોટો શ્રીમાન છું, વિદ્વાન છું; આ ઉપરાંત પોતાની બડાશ હાંકવામાં કંઈ પણ બાકી રાખ્યું નહિ. ચાલાક કૃષ્ણનંદન તરતજ તેના દંભી હૃદયથી જાણીતો થયો. પ્યારેલાલ અને તે એ દિવસ થતાં તો જીગરજીન દોસ્તો થઈ પડ્યા. પ્યારેલાલે આ નવા દોસ્તની સાથે દોસ્તી કરવામાં લગમગ બસો ત્રણસોનું ખર્ચ કર્યું. કૃષ્ણનંદન પ્યારેલાલનો વિચાર જાણી ગયો. તેણે દિવાનની કન્યા મેળવી આપવાનું પ્યારેલાલને વચન આપ્યું. બદલામાં તેને રૂપીઆ દસ હજાર આપવાનું પ્યારેલાલે પ્રતિજ્ઞાપત્ર લખી આપ્યું. બન્ને ઉજળા શાહુકારો હવે કેવી રીતે કામ કરવું વગેરેના વિચાર કરતા ધર્મશાળામાં રહ્યા.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

સાહેબ સપડાયા !

છત્રીસગઢ રાજ્યની સરહદ પર વીલીયમ સાહેબે પકાવ નાખ્યો હતો. સાહેબની સાથે પચાસ ઘોડેસ્વાર સોલ્દારો હતા. વીલીયમ સાહેબ ડગ-ધાડપાડુઓને પકડવાને નીકળ્યા હતા. તેમની સાથે તેમનાં પત્ની પણ હતાં. આજદિન સૂધીમાં તેમણે

અનેક ઠગલોકો અને ઘાડપાડુઓને પકડી કારાગૃહમાં પૂર્યા હતા. વિલીયમ સાહેબના પ્રયત્નોથી ગુજરાતના ધણાખરા રસ્તાઓ તો નિર્ભય બન્યા હતા. આ પછી સાહેબ બહાદુર પોતાના બહાદુર સોદ્ધરો સાથે છત્રીસગઢ તરફ પ્રયાણ કર્યું હતું અને છત્રીસગઢ રાજ્યની સરહદ પર પડાવ નાખ્યો હતો. નાની રાવડીયો અને તંબુ ઉભા થવાથી દેખાવ એક છાવણી સમાન લાગતો હતો. સાહેબે જે સ્થળે પડાવ નાખ્યો હતો, તે સ્થળની આસપાસ વિકટ અરણ્ય આવી રહેલું હતું. ચારે તરફ આવેલા પહાડોનાં ઉંચા શીખરો ગગનની સાથે વાતો કરી રહ્યાં હતાં. વૃક્ષોની ઘનઘોર ઘટાઓ આનંદજનક લાગતી હતી. બર ઉન્હાળામાં આ સ્થળે શિતળતા પથરાએલી રહેતી. વિલીયમ સાહેબને આ સ્થળે આવી રહે આજે આઠ દિવસ થયા હતા. આવતી કાલે તેઓ સુકામ ઉપાડી છત્રીસગઢ તરફ જનાર હતા. છત્રીસગઢના રાજાને પોતાના આવવાના સમાચાર તેમણે અગાઉથી મોકલી આપ્યા હતા. આથી છત્રીસગઢમાં તેમના સત્કારને માટે તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી. વિલીયમ સાહેબના આગમનના સમાચારથી કિશોરને આનંદ થયો હતો.

ઉન્હાળાના દિવસમાં સૂર્યાસ્ત પછીનો સમય અતી આનંદમય લાગે છે. આ સમયે ગરમી અને ઉકળાટ શાન્ત થઇ શિતળતા પથરાય છે. દેખાવ રમણીય અને નેત્રરંજક લાગે છે. આવા પ્રુશ્નુમા સમયે વિલીયમ સાહેબ અને તેમનાં પત્ની ઘોડેસ્વાર થઇને ફરવાને નીકળ્યા હતા. સૂર્યભગવાન પર્વતોની ખીણ બાજુએ ઉંડાણમાં ઉતરી પડ્યા હતા. બપોરના તાપથી માળાઓમાં ભરાઇ ગયેલાં પક્ષીઓ પણ હવે આમતેજ ઉડી પોતાનો આનંદ પ્રદર્શિત કરી રહ્યાં હતાં. વૃક્ષો ખીલી રહ્યાં હતાં. પવન મંદ મંદ બહાતો હતો. ઘોડા મંદ ગતીએ ગમન કરી રહ્યા હતા. બન્ને જણાં વનલીલા અવલોકતાં ઉલ્હાસપૂર્ણ હૃદયે આમળ ચાલ્યાં જતાં હતાં. આવી રીતે ચાલતાં તેઓ એક નાની નદી આગળ આવી અટક્યાં. આ સ્થળનો દેખાવ મનોરંજક

અને આકર્ષક હતો, એ પહાડોની વચમાં થઇને નદીનો પ્રવાહ સપાટ કારે વહેતો હતો.

સાહેબ અને મહમ ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી સરીતા કિનારે પડેલા એક સમયોરસ પથ્થર પર બેઠાં અને થોડીવાર સૂંધી સરીતાના વહેતા જળ પ્રવાહને અવલોકી રહ્યાં.

શાન્તિમાં થોડો સમય વ્યતિત થવા દઇ સાહેબે મેમ સાહેબને કહ્યું; “ અત્યારનો દેખાવ મને ઘણોજ પ્રિય લાગે છે. ”

“ સત્ય છે. આ દેશની રમ્યતા અલૌકિક છે. આપણા દેશ કરતાં હિંદુસ્તાન શ્રેષ્ઠ છે. સાક્ષાત સ્વર્ગભૂમિ આજ છે. આવા દેશમાં સદાકાળ રહેવાનું હોય તો ઘણું સાફ ! ” મેમસાહેબે કહ્યું.

“ પ્રિયે ! આ હિંદુસ્તાન દેવભૂમિ છે. રત્નોની ખાણ છે. આખા જગતનું કલ્યાણ કરનાર પણ આજ દેશ છે. આ દેશથી આપણે ઉજળાં છીએ. આ દેશના પ્રતાપથીજ આપણે અને આપણા દેશજનો સુખી છીએ. દેવી ! તમારી ઇચ્છા સદાકાળ આ દેશમાં રહેવાની છે, એવીજ ઇચ્છા સમય જતાં આપણા દેશબંધુઓની પણ થશે, અને તેઓ અહીં નિવાસ કરી આ ભૂમિનેજ પોતાની માતૃભૂમિ માનશે. ” વિલીયમે જણાવ્યું.

“ પણ તે પહેલાં આપણા કેટલાક દેશબંધુઓએ પોતાની કેટલીક ભૂલો સુધારવાની જરૂર છે. ” મેમસાહેબે કહ્યું.

“ શું ? ”

“ ખોટા દંભ અને અભીમાન. ”

“ તે ખરૂં. આપણા લોકોને જે આ દેશપર લાંબો વખત રાજ્ય કરતું હોય તો ખોટો દંભ અને અભીમાનનો સદાને માટે ત્યાગ કરવો જોઈએ. આ દેશના લોકો પરસ્પરનું ઐક્ય વીસારી માંહોમાંહે લદી મરી દુઃખી થાય છે. તેઓ આપણને તેમના ઉદ્ધારક સમજે છે. આપણે તેમને કહીએ છીએ કે અમે તમને સુખી કરવાને આવ્યા છીએ. આપણે ખરા દિલથી લોકોને સુખી કરવાં જોઈએ. અહિં આવનાર દરેક યુ-રોપીએ અભીમાનનો ત્યાગ કરી આ દેશના લોકોને બંધુ પ્રેમથી વહાવા

જોઈએ. તેમના સહવાસમાં વધુને વધુ આવવું જોઈએ. એકાન્ત બંગલાઓને નિવાસ ત્યાગી વસ્તીમાં રહેવું જોઈએ. આવું કરવાથી અને વર્તવાથી પરસ્પર પ્રેમ વધશે અને આ દેવભૂમિ પ્રથમના જેવી થશે.”

“પરંતુ એમ થવાને હજી ઘણા સમયનો રાહ જોવી પડશે. આપણા બંધુઓ કે જેઓ સ્વાર્થને માટે કાર્ય કરી રહ્યા છે, તેઓએ સ્વાર્થ ત્યાગી નિસ્વાર્થવૃત્તિ ધારણ કરવી પડશે.”

“હિંદુસ્તાનના વતનીઓને સગા ભાઈની માફક ચાહી તેમને ઉન્નતિના શિખર પર ચઢાવવાના પ્રયત્નો થશે તો આપણું રાજ્ય આખી પૃથ્વીપર સ્થપાશે. પ્રભુ ! આપણા દેશબંધુઓના હૃદયમાં શુભ ભાવના ઉત્પન્ન કરો અને તેમનાજ હાથે આ ભારત ભૂમિમાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાવી પૂર્વનું ભારત બનાવો ! મેમસાહેબે ઉદ્દગાર કાઢ્યા.

“આપણા દેશબંધુઓ જો કે હાલ બ્યાપાર્યે અહિં આવેલા છે પણ તેમને કુસંપ-ક્લેશથી પીડાતી પ્રજાનો ઉદ્ધાર કરવા શસ્ત્રો ધારણ કરવાં પડ્યાં છે. આપણે જે પક્ષમાં જઈએ છીએ તે પક્ષને વિજયશ્રી વરે છે; અને જનસનાજ આપણી તરફ અપૂર્વ માન-સન્માનથી જીવે છે. લઢાઇ, બળવા અને ખુનરેજીથી કંટાળેલી પ્રજા આપણને દેવરૂપ માને છે અને આપણું રાજ્ય આખા હિંદુસ્તાનમાં સ્થાપન થાય એમ ઇચ્છે છે. આપણા દેશબંધુઓ જો કે સ્વાર્થના ઉદ્દેશથીજ અહિં આવેલા છે; પરંતુ તેઓ અત્યારે જે શુભ ભાવનાથી કાર્ય કરી રહ્યા છે; તેવીજ ભાવના જો સદાકાળ ટકાવી રાખવામાં આવશે તો આપણા રાજ્યનો અને સુખના સૂર્યનો કદાપિ અસ્ત થનાર નથી.” વીલીયમે વધુ જણાવ્યું.

“કાનપુર તરફ કંઈક ગરબડ સંભળાય છે.” મડમે કહ્યું.

“આપણી ચઢતી જોઇ બળનારા આપણા દેશનાજ કેટલાક શત્રુઓ આપણી વિરૂદ્ધ ખટખટ કરી રહ્યા છે. તેઓ આપણાથી પરાજય પામેલાઓને પક્ષમાં લઈ બળ એકત્ર કરી આપણને હિંદુસ્તાનમાંથી કાઢી મૂકવા ઇચ્છે છે. પરંતુ તેઓને ક્યાં ખબર છે કે જ્યાં

સત્ય અને ન્યાય છે ત્યાંજ સદા વિજય છે. અત્રેના લોકો અને રાજા તથા બાદશાહો આપણી પર કેટલો અનહદ પ્રેમ રાખે છે. કાનપુર અને દિલ્લી તરફથી જે અફવાઓ આવે છે; તેથી આપણે ચિંતા કરવા જેવું નથી. તોફાનને દાખી દેવા આપણે સમર્થ છીએ. આપણી પાસે પૂરતાં સાધનો પણ છે.” વિલીયમ સાહેબે જણાવ્યું.

આવી રીતની વાતોમાં સાયંકાળની પૂર્ણાહુતી થવા આવી. શુકલ પક્ષ હોવાથી આકાશમાં શશી દેવે દર્શન દીધું.

“આપણે હવે છાવણી તરફ જઈશું?” મડમે પૂછ્યું.

“જવાબ છે; શું ઉતાવળ છે? આપણે છાવણીથી બહુ દૂર નથી.” વિલીયમે કહ્યું,

“આપણે કેટલે દૂર આવ્યાં હોઈશું?”

“લગભગ ત્રણ માઈલ.”

“હું આશ્ચર્ય પામું છું કે આપણે ત્રણ માઈલ દૂર આવ્યાં છીએ છતાં તમે કહો છો કે આપણે બહુ દૂર આવ્યાં નથી? રાત્રિ પડી ચૂકી છે. આપણે જલ્દીથી છાવણીમાં પહોંચી જવું જોઈએ.”

“આટલી બધી ઉતાવળનું શું કારણ છે?” વિલીયમે પૂછ્યું.

“રાત્રિ અને ઘેર જંગલ.”

“તેથી શું થયું? રાત્રિ પડી પણ ચંદ્ર આકાશમાં છે. અહિં શું ભય છે?”

“આ આખો પ્રાંત ચોર અને દગ લોકોથી ભરપૂર છે એવું તમે મને ગઈ કાલેજ કહ્યું હતું. એવા દુષ્ટ લોકો જંગલમાં રહે છે અને રાત્રિ પડતાં તેમનું અધમ કાર્ય કરવા બહાર નીકળે છે. તમે દગ લુંટારાઓમાંના ધણાઓને કેદમાં મોકલ્યા છે, ધણાઓને મારી નાખ્યા છે; પણ તેમનો પૂર્ણ નાશ નથી થયો. આથી તે લોકો તમને જીવતા જોવાને ખુશી હોયજ નહિ. તેઓની ટોળીઓમાંની એકાદ ટોળી દ્વાય જે આ જંગલમાં હોય તો આપણી શી દશા થાય? આપણે છાવણીમાં જીવતાં જઈ શકીએજ નહિ. માટે આપણે હવે જલ્દીથી

છાવણીમાં પહોંચી જવું જોઈએ. વળી આપણે જે વખતે અહિં આવ્યાં હતાં; તે વખતે જેવી રમણીયતા જણાતી હતી તેવી હવે જણાતી નથી. પણ તેને બદલે મને કંઈક ભયનો ભાસ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યો છે. હુંટારાઓ આ જંગલમાં હાથ એમ મનમાં શંકા થયા કરે છે.”

“પ્રિયે ! ગભરાય છે શાને ? મારી પાસે પિસ્તોલ ભરેલી છે. તદ્વાર પણ સાથે છે. પછી ભય શું ? આપણે બહાદુર છીએ; અનેક નદીયો-પહાડો અને સમુદ્રો ઝોળાંગી આ અજાણ્યા દેશમાં આવી રાજ્ય સ્થાપિ રહ્યા છીએ, તેને ડરવાની કંઈ જરૂર નથી. ગમે એટલા હુંટારા હશે; પણ તેઓને નસાડવામાં या મારવામાં પિસ્તોલ ધણીજ ઉપયોગી થઈ પડશે. આપણી તોપ અને બંદુકને તો તેઓ દેવતાઈ હથીઆર તરીકે માને છે. બંદુક-તોપથીજ આપણે સર્વને સ્વાધિન કરીએ છીએ અને કરીશું.”

“આપનું કહેવું યથાર્થ છે; પણ મારો આત્મા કહે છે કે આપણે અહિંથી જઈએ તો સાફ.”

“હું તારી ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તવાને બંધાયેલો છું. ચાલો ઘોડા પર બેસી જવ.”

વીલીયમે ઉભા થઈ મેમ સાહેબનો હાથ પકડ્યો. બન્ને ઘોડાઓ નજીકમાં ચરતા હતા. વીલીયમે હાથનો ટેકો આપી મડમને ઘોડા પર સ્વાર થવામાં મદદ કરી. પછી વીલીયમ ઘોડેસ્વાર થયો. બન્નેએ છાવણી તરફ ઘોડા દોડાવી મૂક્યા. રાત્રિ પડી ચૂકી હતી. આકાશમાં ચંદ્રદેવ પ્રકાશી રહ્યા હતા. પૃથ્વી રૂપેરી થઈ રહી હતી.

વીલીયમ અને મેમ સાહેબ નિર્ભયતાથી છાવણી તરફ જતાં હતાં. નદીએથી તેઓ દોઢેક માઇલ આવ્યાં હતાં. ઘોડાઓ ઝડપથી ચાલ્યા જતા હતા. એવામાં વીલીયમ સાહેબની નજરે પોતાની સામે થોડેક દૂર એક ઘોડેસ્વાર માણસ ઉભેલો જણાયો. તે માણસે તેના હાથમાં પકડેલો લાંબો ભાલો ચંદ્રના પ્રકાશમાં ચળકી રહ્યો હતો. સાહેબે એ દૃશ્ય મડમને બતાવ્યું. મડમ ભયભીત થતાં બોલી,

“ નક્કી એ લુંટારામાંનોજ હશે. ”

“ ગમે તે હોય; ગભરાવાની જરૂર નથી. આપણે આ પગેજ તેની ખાત્રી કરીએ છીએ. ” કહી સાહેબે ઘોડાની ગતી ધીમી કરી. મઠમ સાહેબનો ઘોડો પણ ધીમો થયો. બન્ને તે બાલાવાળા માણસની નજીક આવ્યાં. તરતજ બાલાવાળાએ બાલો ઉચો કરી ફૂર અવાજે કહ્યું, “ ઉભાં રહો. ”

સાહેબે અને મઠમે ઘોડાને અટકાવ્યા. વીલીયમે પિસ્તોલ સંભાળી પૂછ્યું, “ તું કોણ છે ? ”

“ રાજા. ”

“ ક્યાંના ? ”

“ આ ધરતીના. ”

“ અમને શા માટે અટકાવે છે ? ”

“ તમારો માલ લૂંટવા. ”

“ કારણ ? ”

“ કારણ કે તુંકેમાં સમજાશે. તમે અમારા દુખનો છો તેથી અમે તમને લૂંટવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એમ એક લુંટારાએ જણાવી દીધું. તેનું બોલવું સાંભળી વીલીયમને હસવું આવ્યું, અને પૂછ્યું “ તું એકલો છે કે કોઈ બીજા તારી સાથે છે ? ”

“ તારે શું કામ છે ? ” લુંટારાએ પૂછ્યું.

“ તું એકલો અમને શું કરી શકીશ ? ”

તે વીરૂપ લુંટારાએ અટકીશ્ચી કરી કહ્યું; “ હું એકલો તો તારા જેવા ચારને ખાઈ જાઉં. મારા સરદારનો જે હુકમ હોત તો ક્યારનોએ તને આ બાલાથી પરોવી નાખ્યો હોત. ”

“ તે આ વસ્તુનો કદી અનુભવ કર્યો છે કે ? ” વીલીયમે પિસ્તોલ બતાવી પૂછ્યું.

“ હવે જેમ તારીએ પટાકડી ? તારી પટાકડી તારા હાથમાંજ રહેશે. ” આમ કહી તેણે તેનો ઘોડો બાજુ પર લઈ પુનઃ કહ્યું, લે ચાલ હવે આમળ થઈ જા. ”

“અરે તે પહેલાં તુંજ અહિંથી વિદાય થઈ જા.” કહી વીલીયમે પિસ્તોલ આંપી. ધડાકો થયો. ખડાડી પ્રદેશ ધુણી ઢિંચ્યો. ગોળા ખહાર ખાલી ન ગયો. નિશાનબાજ વીલીયમની ગોળાએ હુંટારાને ઉથલાવી નીચે નાખ્યો. નીચે પડેલા હુંટારાએ કારમી ચીસ નાખી. વીલીયમે અને મડમ સાહેબે ઘોડાને દોડાવી મૂક્યા. પણ થોડેક દૂર જતાંજ તેમને માલૂમ પડ્યું કે પાછળ અનેક ઘોડેસ્વારો દોડયા આવે છે. વીલીયમે જાણી લીધું કે એ હુંટારાઓજ છે. વીલીયમ અને મડમ સાહેબના ઘોડાઓને કે મજાનુંત અને ચપળ હતા; પણ હુંટારાઓના ઘોડાઓની ખરાખરી કરી શક્યા નહિ. હુંટારાઓ નજીક આવતા ગયા. વીલીયમ ગભરાયો. મડમ સાહેબનો પણ જીવ ઉડી ગયો. વીલીયમે બચઝરત થયેલી મડમને હિંમત રાખવાનું સૂચવ્યું.

હુંટારાઓ છેક નજીક આવ્યા. તેઓની સંખ્યા વધારે હતી. હુંટારાઓના સરદારે વીલીયમના ઘોડાની નજીક આવતાં કહ્યું:—“ જો જીવવું હોય તો ઘોડાની લગામ ખેંચી પકડ.”

વીલીયમે તેના કહેવાનો સ્વીકાર કર્યો. સાહેબે અને મડમે ઘોડાની લગામ ખેંચી પકડી. ઘોડાઓ ઉભા રહ્યા. વીલીયમે હુંટારાના સરદારના મુખ સામે જોયું અને તેને ઝોળખતાંજ મોટેથી પૂછ્યું, “ કાણ કૃષ્ણનંદન ? ”

“ હા, એજ. તમને સલામ કરવા આવ્યો છું. તમે જોને પકડવાને મહેનત ઉઠાવી રહ્યા છો તેજ માણસ તમારી આગળ આપો આપ હાજર થયો છે. ” કૃષ્ણનંદને જણાવ્યું.

વીલીયમ સાહેબે ગુસ્સાથી નજર ફેરવી લીધી. તેમણે આસપાસ જોયું તો જણાયું કે તે અને મડમ સાહેબ હુંટારાઓથી ઘેરાઈને ઉભાં છે. હુંટારાઓ બચાકર જણાતા હતા.

વીલીયમે થોડીકવાર વિચાર કરી કહ્યું:—“ કૃષ્ણનંદન! બોલ તારો શું વિચાર છે ? ”

“ મારો શું વિચાર છે એ તું સમજ ચૂક્યો છે; છતાં જો કહે-

વરાવવા ઇચ્છતો હોય તો સાંભળ, મારો વિચાર તારા લોહીથી તર્પણ કરી મારા ભાઈઓનું વૈર વાળવાનો છે. ”

“ શું માફ ખૂન ? ”

“ હા, ખૂનના બદલે ખૂન. ” કૃષ્ણનંદને મુછ પર હાથ નાખી કહ્યું.

“ ભવિષ્યમાં તું પરતાઈશ. ”

“ ભવિષ્યનો વિચાર હું કરતોજ નથી. ”

“ બસ એજ નિશ્ચય ? ” વીલીયમે ક્રોધથી પૂછ્યું.

“ હા. ”

“ તારી સામે એક બહાદુર ઉભો છે તેનો ખ્યાલ કરજે. ”

“ તારા જેવા સેંકડો બહાદુરના માથાં અમે રક્ષણતાં કર્યા છે. ”

“ એમ તો લે આ પકડ બહાદુરને ? ” કહી વીલીયમે ઘોડાની લગામ ખેંચી ઘોડાને એડી મારી અને તે સાથેજ પિસ્તોલ દાખી ઉપરા સાપરી બહાર કરવા માંડ્યા.

વીલીયમનો ઘોડો આગળ વસ્યો. મડમના ઘોડાએ અનુકરણ કર્યું. પિસ્તોલના ઉપરા સાપરી બહારથી આગળ ઉભેલા માણસોમાંથી ચારેક પડ્યા. કૃષ્ણનંદન અને ખીજા માણસો બાબુપર ખસી જવાથી બચ્યા. સહેજ રસ્તો થતાં બંને ઘોડા તીર વેગે દોડ્યા. કૃષ્ણનંદને અને તેના માણસોએ પણ વીજળી વેગે ઘોડા દોડાવી મૂક્યા. હુંટારાઓ મુખથી બોલતા હતા કે, એ ગોરો અને તેની મડમ જીવતાં જવાનાં નથી. તેમના આવા શબ્દોથી મડમ ગભરાવા લાગી. વીલીયમે તેને ધૈર્ય નહિ ખેલાવતું કહ્યું. બંનેના સદ્ભાષ્યે આ વખતે હુંટારાઓની પાસે બંદુકો નહોતી. વીલીયમની પાસે બે પિસ્તોલો હતી. દોડતે ઘોડે તે પાછળ ગોળી બહાર કરતો હતો. એક પિસ્તોલ ખાલી થતાં મડમ તેને ખીજા પિસ્તોલ કારતસો ભરી તૈયાર કરી આપતી હતી. રાત્રિના સમયે વિકટ વગડામાં દોડ્યામ અને ગોળી બહાર થઈ રહ્યા હતા. વીલીયમની પિસ્તોલે પાછળ પડેલા કેટલાએ હુંટારાઓને જખમી

કરી જમીનપર સૂવાયા. પણ અફસોસ ! આખરે કારતુસ ખુટયાં. વીલીયમ ગમરાયો. હુંટારાઓ નજીક આવતા ગયા. એવામાંજ મડમ સાહેબના ઘોડાએ એકાએક ઠોકર ખાધી. ઘોડો પછડાયો. મડમ ચાલા-કીથી ઉભી થઈ ગઈ. વીલીયમ પણ તરતજ ઘોડેથી નીચે ઉતરી મેમસાહેબની સારવાર કરવા લાગ્યો. બિચારા વીલીયમની સ્થિતિ આ વખતે દયાજનક થઈ પડી હતી. કૃષ્ણનંદન જેવા કૂર અને જાણીતા બદમાસની સામે ટુંકમાંજ થવું પડશે એવો વિલીયમને કદી પણ ખ્યાલ નહોતો. આ સાથે કૃષ્ણનંદનનું એકાએક આગમન પણ આશ્ચર્યજનક હતું. કારણ કે એતો છત્રીસગઢની ધર્મશાળામાં ઉતરેલો હતો. છત્રીસગઢ અહિંથી લગભગ પંદર-વીસ માઇલ દૂર આવેલું હતું.

વાંચકો ! તમને વધુવાર શંકામાં રાખવા ઉચિત નથી. આજ સવારમાંજ કૃષ્ણનંદનને તેના દુપા જસુસો દ્વારા ખબર મળી હતી કે વીલીયમ સાહેબ અમુક સ્થળે ઊવણી નાખી રહે છે વીલીયમ કૃષ્ણનંદનનો કદો દુખમન હતો. આવો દુખમન નજીકમાં છે; તો તેને ગમે એ પ્રકારે પૂરો કરવો જોઈએ; આ વિચારથી કૃષ્ણનંદને પોતાનાં બીજા માણસો સાથે આ તરફ આવવાને પ્રયાણ કર્યું હતું. જતી વખતે તેણે પોતાના મિત્ર પ્યારેલાલને જણાવ્યું હતું કે એક મિત્રના માંદગીના સમાચાર મળવાથી મારે એકાએક બહાર ગામ જવું પડે છે; પરંતુ હું એ દિવસમાં પાછો આવી તમને મળીશ. તમે અહિંજ રહેજો.

જે સ્થળે વીલીયમ સાહેબે ઊવણી નાખી હતી, તેનાથી થોડેક દૂર આવેલી ઝાડીમાં કૃષ્ણનંદને અને તેના માણસોએ સાંજના આવી પડાવ નાખ્યો. તેણે આર માણસોને ખબર મેળવવા રવાના કર્યા, સાહેબની ઊવણીપર કેવી રીતે છાપો મારી વિલીયમને પકડવો ? પછી શું કરવું ? તેને મારી નાખવો કે જીવતો રાખવો ? વગેરેના વિચાર કૃષ્ણનંદનના મનમાં થઈ રહ્યા હતા. એવામાંજ બાતમીદારોએ સર-દારની પાસે હાજર થઈ સાહેબ અને મડમના ફરવા નીકળવાના

સમાચાર જણાવ્યા.

આ સમાચારથી કૃષ્ણનંદન ધણે ખુશી થયો. તરતજ પોતાની સાથેના માણસો સાથે ઘોડેસ્વાર થયો અને વીલીયમના પાછા ફરવાના માર્ગની નજીક આવેલી ઝાડીમાં માણસો સાથે છૂપાઈ રહ્યો. તેણે એક માણસને દૂર ઉભો રાખ્યો હતો કે જેણે વિલીયમને અટકાવ્યો હતો. તે માણસને પિસ્તોલને સ્વાધિન કરી વીલીયમ અને મડમ સાહેબ આગળ વધ્યાં અને ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે સંકટમાં સપડાયાં.

કૃષ્ણનંદન અને તેના મદદગારોએ નજીક આવી સાહેબ મડમને ઘેરી લીધાં. સાહેબે તદ્વાર ખેંચી. ઝપાઝપી થવા લાગી. તદ્વારે ચંદ્રના પ્રકાશમાં ચળકવા લાગી. વીલીયમ સાહેબે આ વખતે ઉચ્ચસ્વરે ધારણ કર્યું હતું. તેમણે જોતજોતામાં ચારેક માણસોને કાપી નાખ્યા. પણ આખરે થાક્યા. હુંટારાઓનું જોર વિશેષ હતું. અસીમ પરક્રમ દર્શાવતા સાહેબને એક કદરૂપા હુંટારાએ વાધની મારફત છલંગ મારી પાછળથી પકડી લીધો. તરતજ ખીખ હુંટારા પણ ફરી વળ્યા. વીલીયમના હાથમાંથી તદ્વાર ખુંચાવી લેવામાં આવી. કૃષ્ણનંદને તેને દોરડાથી બાંધવાની આજ્ઞા કરી. એક મજબૂત દોરડાથી વીલીયમને સખ્ત જકડવામાં આવ્યો; અને ઘોડાપર બેસાડી તેને ઘોડાની સાથે જકડીને બાંધ્યો. આ પછી કૃષ્ણનંદને બે માણસોને પોતાની સાથે ચાલવાને કહ્યું; અને બાકીના માણસોના કબજામાં મીસીસ વીલીયમને રાખી તે માણસોને કહ્યું કે, તમે સાહેબની છાવણીનાં માણસોને કાપી નાખજો અને આ મડમને ઝાડ સાથે બાંધી ચાલ્યા જજો.

આટલી સૂચના આપી કૃષ્ણનંદન સાહેબને કેદ કરી તેનાં માણસો સાથે કૃષ્ણપુર તરફ જવા ચાલતો થયો. બિચારી મડમ પોતાના પ્રિય સ્વામીને રડતી આંખોએ જોતો જોઈ રહી. હુંટારાઓએ તેને પોતાની સાથે ચાલવાને જણાવ્યું. રેતી-કકળતી મીસીસ વિલીયમ ખાપાત્રાઓની સાથે તેઓ લઈ જાય ત્યાં જવા લાગી. હુંટારાઓ

છાવણીથી થોડેક દૂર આવી અટક્યા અને બે માણસોના કબજામાં મડમને રાખી બાકીના છાવણી તરફ દોડ્યા. વીલીયમ સાહેબના સિપાહીઓ સાહેબ નહિ આવવાથી ચિંતામાં પડ્યા હતા. મધ્યરાત્રિ થવા આવી હતી. સર્વત્ર નિઃસ્તબ્ધતા વ્યાપેલી હતી. આ વખતેજ નિસાચરોએ છાવણીપર છાપો માર્યો. સોલ્જરોએ શસ્ત્રો સંભાળ્યાં. ભરેલી બંદુકો તૈયાર હતી, બંદુકો કુટવા લાગી. લુંટારાઓની સંખ્યા વિશેષ હોવાથી સોલ્જરો ઘોડેસ્વાર થઈ બંદુકો ફેડતા નાસવા લાગ્યા. લુંટારાઓ પાસે બંદુકો નહોતી. તેમણે સોલ્જરોની પાછળ જવાતું બંધ રાખ્યું. વીલીયમ સાહેબના સોલ્જરો દસેક લુંટારાઓને બંદુકોના ભોગ બનાવી પસાર થઈ ગયા. સઘળા સિપાહીઓ સહિસલામત રહ્યા. લુંટારાઓએ છાવણી લુંટી, પણ તંબુ અને થોડીક ખુરશીયો સિવાય બીજા કંઈક તો માલ કંઈ પણ મળ્યો નહિ. આથી ગુસ્સે થઈ તેઓએ રાવડીઓ અને તંબુ આગમાં હોમ્યાં. સવાર થતાં સુધી લુંટારાઓ આ સ્થળે રહ્યા; અને પછી મીસીસ વીલીયમને એક ઝાડના થડે જકડીને બાંધી સઘળા ત્યાંથી જતા રહ્યા.

મડમના દુઃખનો પાર નહોતો. તેને ઝાડ સાથે જકડીને બાંધી હતી. તેનાથી લગીર પણ હલાય-ખસાય એવું નહોતું. રડી રડીને તેની આંખો સુજી ગઈ હતી. ગરીબ બિચારી મડમ થોડાક માત્ર પરજ વિલાપતથી આવેલી હતી. હિંદુસ્તાનના જંગલી લુંટારાઓના પંજામાં સપડાવું પડશે એવો તેને ક્યાંથી વિચાર ઉદ્ભવે ? સુકોમળ સુંદરી ઝાડ સાથે બંધાઈ અશ્રુ વહાવા લાગી. સૂર્યભગવાન ધીમે ધીમે ઉજ્જ્વળતા ધારણ કરી રહ્યા હતા. કોઈ મદદે આવી ચઢે એવા વિચારથી મડમ ખૂંસો પાડવા લાગી. પણ પહાડી પ્રદેશમાં કોણ હોય કે જેથી તેની ઝીણી ખૂંસો સાંભળી તેની મદદે આવી ચડે ? ”

ખરા મધ્યાહ્ન થયા. તડકાથી મડમનું મુખ લાલચોળ થઈ ગયું. નિરંતર શીતળતામાં રહેનારી રમણી આજે હિંદુસ્તાનની અસહ્ય ગરમી સહન કરી રહવા લાગી. સખ્ત તાપના કારણથી તે ધીમે ધીમે

સૂઝ વિહીન થવા લાગી. આ અરસામાં એક ગૌરવર્ણનો નવજુવાન ઘોડેસ્વાર એકાએક આ રથજો આવી ચઢ્યો. તેની દૃષ્ટિ વૃક્ષ સાથે બંધાએલી મડમપર પડી. યુવાનના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તરતજ તે ઘોડાપરથી નીચે ઉતર્યો અને ઝાડ નજીક જઈ મડમને બંધન મુક્ત કરી. મીસીસ વીલીયમ હજી પૂર્ણ બેથુદ્ધ થઈ નહોતી. તેણે પોતાના ઉપકાર દાતાની તરફ દયામય દ્રષ્ટિ જોયું. યુવાને તેને શીતળ વૃક્ષ નીચે સૂવારી સારવાર કરી. પોતાની પાસે પાણી હોવાથી તેણે પાણી પાઈ તેને સ્વસ્થ કરી. પૂર્ણ સાવધ થઈ મડમે તે યુવાનને તમામ વાત જણાવી.

વીલીયમસાહેબ પછડાયો જાણી તે યુવાન સ્તબ્ધ બન્યો. કૃષ્ણ-નંદન તરફ તેને ક્રોધ પ્રકટ્યો હોય એમ તેના મુખપરથી જણાયું. વીલીયમસાહેબ જેવા સુપ્રસિદ્ધ-ગહાદુર નરની પત્નીને પોતાથી મદદ અપાઈ જાણી તેણે પ્રભુનો ઉપકાર માન્યો. યુવાને મડમને આશ્વાસન આપી જણાવ્યું કે તમે કંઈપણ શિકર કરશો નહિ. હું સાહેબને થોડા દિવસમાં આપની પાસે લઈ આવીશ.”

મડમ હિંદીભાષા જાણતી હતી. હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી તે દરેકની સાથે હિંદીમાંજ વાત કરતી. હિંદી ભાષા તેને ઘણીજ પ્રિય લાગતી હતી. તેણે યુવાનનો ઉપકાર માન્યો. યુવાને મડમસાહેબને પોતાની સાથે ચાલવાનું કહી જણાવ્યું કે જ્યાંસુધી સાહેબ છૂટીને આવે નહિ ત્યાં સુધી તમે મારી સાથેજ રહેજો; અને મને તમારો ભાઈ સમાન સમજો. મડમે યુવાનનું કહેવું કમુલ કર્યું. તેના મનમાં યુવાન પ્રત્યે માન ઉત્પન્ન થયું. બન્નેએ ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. યુવાન અને મીસીસ વીલીયમ ઝાડીમાં અદૃશ્ય થઈ ગયાં.

પ્રકરણ ૭ મું.

કૃષ્ણનંદનનાં કારત્થાન.

કૃષ્ણનંદન અને તેના સેવકો વીલીયમ સાહેબને અંધિવાન બનાવી બીજે દિવસે મધ્યરાત્રિના સુમારે કૃષ્ણપુરમાં આગ્યા. ગામમાં કોઈ જગતું નહોતું. કૃષ્ણનંદનના મકાનમાં કપટકળા અને તેની પાસે રહેલો પેલો બલો નામક છોકરો હજી જગૃતાવસ્થામાં બેસી રહેલ હતાં. બલાએ એક વાર્તા કહેવાની શરૂઆત કરી હતી. કપટકળા આનંદથી વાર્તા શ્રવણ કરી રહી હતી. રામલાલ નજીકમાં પડેલી એક લાકડાની લાંબી પાટ પર નિદ્રાધિન થયેલો હતો. કૃષ્ણનંદન અને તેનું મંડળ ત્યાં આવીને ઉભું. પિતાને એકાએક આવેલો જોઈ કપટકળા આશ્ચર્ય પામી, બલો પણ આ નિશાચરોના ટોળાને મધ્યરાત્રિએ આવેલું જોઈ આશ્ચર્યતા દર્શાવી રહ્યો. અંધારી રાત્રિ હતી; પણ મકાન આગળ દીપક પ્રકાશી રહ્યો હતો. બલાએ ચપળતાથી સર્વના મુખનું નિરીક્ષણ કરી લીધું. કૃષ્ણનંદન અને તેની નજર એક થઈ. કૃષ્ણનંદન બલાને જોઈ કંઈક ચમક્યો હોય એમ જણાતું. તેણે સહજા સાથે મકાનમાં પ્રવેશ કર્યો અને મકાનની અંદર આવેલા એક મોટા ઓરડામાં આવી જમીનપર પાથરેલી ગાદીપર બેઠો. રામલાલ પણ ક્યારનોએ જગૃત થયો હતો. તે અને બીજા માણસો કૃષ્ણનંદનની સામે બેઠા. કપટકળા તેના આપની આંખમાં બેઠી. બલો ગાદીની પાછળ ઉભો રહી જોવા લાગ્યો. વીલીયમ આંખ પર ઉભો રહ્યો હતો. તેના હાથ બાંધેલા હતા. પિશાચોથી ઘેરાયેલો અને દોરડાથી બંધાયેલો હતો છતાં એ યુરોપી વીરના મુખપર શોક દીલગીરીનું એક પણ ચિન્હ જણાતું નહોતું.

બકરાના ટોળામાં જેમ વનરાજ ઉભો હોય તેવી નિફરતાથી

વીર વીલીયમ બદમાસોની વચ્ચમાં ઉભેલો હતો. કૃષ્ણનંદને થોડીકવાર શ્રાન્તિથી બેઠા પછી વીલીયમને કહ્યું, “વીલીયમ ! તું અમારો કદામાં કદો દુખમન છે. તને પકડવાથી અમારો રસ્તો સાફ થયો છે. તને પકડવા યા મારવા અમે ઘણા યત્નો કરતા હતા. અમારી મહેનતની આજે સફળતા થઇ છે. તે’ અમને ઘણાજ હેરાન કર્યા છે, તે’ અમારી ટોળીનાં ઘણાં માણસોને મારી નાખ્યા છે અને ઘણાને કેદમાં પૂરાવ્યા છે. વળી કેટલાકને ફાંસીએ ચઢાવ્યા છે; તો કેટલાકને કાળે પાણીએ મેઠક્યા છે. આ સઘળાનો બદલો તને બરાબર મળવો જોઈએ. પણ તું જેને બચાવે માણસ માને છે તે એટલો બચાવે નથી. હું બહાદુર છું. બહાદુરની પિછાન બહાદુરનેજ હોય છે. તેથી હું તને મારી નાખવાના મારા પ્રથમ વિચારને દૂર કરી તને જીવતો રાખવા ઇચ્છું છું. પણ તે એક સરતે. બોલ તને મારી સરતે કયુલ છે ?” કૃષ્ણનંદને કૂં નેત્રે વીલીયમ સામે જોઈ પૂછ્યું. વીલીયમે નિડરતાથી કહ્યું, “ તારી સરત શું છે ? ”

“ તારી જીંદગીના બદલામાં અમારે એક લાખ રૂપિયા જોઈએ છે ? ” કૃષ્ણનંદને જણાવ્યું.

“ એ સરત મારે ના કયુલ છે. ” વીલીયમે સ્પષ્ટ જણાવી દીધું.

“ ત્યારે તો તારે મરવુંજ પડશે ? ”

“ મરણથી ડરનારા મુર્ખાઓજ હોય છે, જે અમે મહોતથી બચ પામ્યા હોત તો અનેક સમુદ્રો ઝોળાંગી અહિં આવી રાજ્ય-સત્તા જમાવી શકતજ નહિ. ”

“ તમે જમાવેલી રાજ્યસત્તાનું પ્રકરણ અમારા સમજવામાં પૂરેપૂરું આવ્યું છે પણ તેનો નિરર્થક વાદ તારી સાથે કરવા માંગતો નથી. ”

“ હું માનતો નથી. જ્યાંસુધી અમે પારકાની સેવા કરીએ છીએ; નિર્દોષ જનોને બચારીએ છીએ; અર્થાત ન્યાય આપીએ છીએ અને આ દેશને ઉન્નતિના શિખરે લઇ જવાને પ્રયત્નો કરીએ છીએ ત્યાં

સૂઝી અમારી રાજ્યસત્તા કાયમજ રહેશે. અમે આ દેશમાં સત્ય અને ન્યાયથીજ રાજ્ય અમલ ચલાવશું, અને તમારા જેવા નરાધમોને પૃથ્વીના પડપરથી ખોળી ખોળીને ઠાર કરશું.”

વીલીયમના શબ્દોથી કૃષ્ણનંદન ખડખડાટ હસી પડી બોલ્યો, “અરે વાહરે ધર્મના ઢોંગીઓ ! પરોપકારનાં પૂંછડાંઓ ! તમે કેવા ન્યાયી છો તે અમારાથી અજાણ્યું નથી. એક રાજાનો રોગ મટાડી અને ખીજને લઢાઇમાં મદદ આપી તમે જમીન મેળવી તમે તમારો સ્વાર્થ સાધ્યો. તે સઘળું મ્હારી અજાણ્યું જ્ઞાપ્યું નથી. તમે કેવા પરોપકારી અને ન્યાયી છો; તેની પણ મને બરાબર માહિતી છે. હું તે સઘળું તને અત્યારે જણાવી મારા કિંમતી વખતને નિરર્થક ગુમાવવા ઇચ્છતો નથી.

કૃષ્ણનંદનના શબ્દોથી વીલીયમ હસ્યો; અને બોલ્યો; “તારા જેવા બદમાસોજ એવું કહી શકે છે. અમારામાં સત્ય છે; તો આખી પ્રજા અમારી મદદે છે. અમે તારા જેવા બચંકર માણસોના પંજામાંથી ગરીબ પ્રજાનું રક્ષણ કરીશું. પ્રભુ અમારી મદદે છે. અમે કોઇનાથી ડરતા નથી. કૃષ્ણનંદન ! તું કેવો બહાદુર છે; તે પણ હું જાણું છું. હું તારી સાથે વધારે વાત કરવાને ઇચ્છતો નથી. તારે જે કહેવું હોય, જે કરવું હોય તે જલ્દીથી પૂરું કર.” વીલીયમે ગુસ્સાની નજરથી પાપીના સામે જોયું. વીલીયમનો દષ્ટિપાત પાપાત્મા સહન કરી શક્યો નહિ. તેણે કહ્યું, “હું તને વિચાર કરવાને પંદર દિવસની સુદત આપું છું. તેટલા દિવસ સુધી તારે અહિં કેદમાં પૂરાઈ રહેવું પડશે. પંદર દિવસમાં જો તું એક લાખ રૂપિયા મંગાવી આપીશ તો જીવતો રહીશ અને નહિ તો તે પછી તું આ જગતને છોડી સદાને માટે ચાલ્યો જઇશ.” આટલું કહી કૃષ્ણનંદને રામલાલ તરફ જોઇ કહ્યું;—“આને અહિંથી લઇ જાવ અને પેલા કેદીઓના બેગો રાખો.”

રામલાલ ઉભો થયો. બે માણસો વીલીયમને લઈ ચાલ્યા. રામલાલ તેમની પાછળ ચાલ્યો. તેઓ વીલીયમને “લઈ ભોંયરામાં ઉતર્યા અને જે ઝોરડામાં સત્યવીર અને કુલસીંગને રાખવામાં આવ્યા હતા તે ઝોરડામાં વીલીયમને લાવી તેના હાથે બાંધેલું દોરડું છોડી તેને ત્યાં રહેવાનું કહ્યું. સત્યવીર અને કુલસીંગ પોતાની સાથે રહેનાર કમનશીબ કેદી સામે જોઈ રહ્યા. મારી સાથે બે માણસો આ ઝોરડામાં છે જાણી વીલીયમને કંઈક સંતોષ થયો. આ પછી રામલાલે અને તેની સાથેના માણસોએ ત્યાંથી નીકળી કૃષ્ણનંદન પાસે આવી કેદીને મૂકી આવ્યાના સમાચાર જણાવ્યા. કૃષ્ણનંદને રામલાલ પ્રત્યે કહ્યું, “એ કેદીની સંભાળ તારે માથે છે.”

“ફીકર નહિ. હું તેની બરાબર સંભાળ રાખીશ.” રામલાલે જણાવ્યું.

“તે કેદી ઘણો બાહોશ છે અને બહાદુર પણ છે.”

“હું ક્યાં બહાદુર નથી? મહેરબાન! આ તમારો રામલાલ તેનાથી જાય એમ નથી. હું એના જેવા બહાદુરોને તો ખીસ્સામાં ઘાલીને ફરે એવો છું.”

“તારી મને ખાત્રી છે. પણ એ શિરગી તો બુદ્ધોજ છે. ભોંયરામાં પૂરાયો છે; પણ શાન્ત એસી રહેશે નહિ. તું દિવસ અને સાંજે મળી બે વખત ત્યાં જજે અને તેને આપણી સરત સમજાવજે. તેની સાથે વધુ વાતચિત કરીશ નહિ. ત્યાં જાય ત્યારે સાથે માણસો પણ લેતો જજે.”

“બહુ સારું. પણ આપ તો અહિં છો ને?” રામલાલે પૂછ્યું.

“ના.”

“કેમ?”

“હું એક કલાક પછી અહિંથી જનાર છું.”

“ક્યાં?”

“ છત્રીસગઢ તરફ. ”

“ કેમ ? ત્યાં કંઈ કામ છે ? ”

“ હા, જે ધારેલું કામ પાર પડશે તો મોટા પૈસાદાર બની જવાનો સંભવ છે. મારે હાલમાં બે માણસોનાં કામ કરવાનાં છે. કામ જે કે બારે છે, પણ હું હિંમતથી રહેલાં બનાવીશ. જે બે માણસોનાં કામ કરવાનાં છે તેમાં એક રાજા છે અને બીજો શ્રીમાન છે. બન્નેને બે ખુબસુરત છોકરીયોના મોહ લાગ્યો છે. તે બન્ને છોકરીયો પણ મોટા માણસોની છે અને એકજ સ્થળે રહે છે. હું તે કામ કરવાને જ નહિં અને તે કામ જલ્દીથી પૂર્ણ કરી પાછો ૧૨-નારથું. તેટલા વખતમાં તમે અહિં પૂરી સાવચેતીથી રહેજો. કાષ્ટ પણ માણસનો વિશ્વાસ રાખશો નહિ. મોટા લાટ સાહેબ તરફથી મને અને આપણી ટાળીને પકડવાનો યાતો મારી નાખવાનો હુકમ નીકળ્યો છે. આપણા ચાણુના જમાદાર અને સિપાહીઓના વિશ્વાસે પણ બહુ રહેશે નહિ. આપણે માથે ભયનાં વાદળ ઝડુમી રહ્યાં છે. માટે ખુબ સંભાળ રાખજો. ” કૃષ્ણનંદને જણાવવાનું જણાવી દીધું.

આ પછી તેણે માણસોને તૈયાર થવાનું જણાવ્યું. માણસો આજ્ઞા ગયા અને ઘોડાઓને તૈયાર કરવા લાગ્યા. રામલાલ પણ આલતો થયો. તેના ગયા પછી કૃષ્ણનંદને કપટકળાના નોકર થઈ રહેલા પેલા છોકરાને કંઈક કામ બતાવી ત્યાંથી વિદાય કર્યો; પણ તે છોકરો કામે નહિ જતાં બારણાની બહાર ઉભો રહી આપ દીકરીની વચ્ચે ચનાર વાત સાંભળવા લાગ્યો.

કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું, “ પેલો છોકરો કોણ છે ? ”

“ મારો નોકર છે. ” કપટકળાએ જવાબ આપ્યો.

“ ક્યાંનો રહીશ છે ? ”

“ દૂર દેશાવરનો. ”

“ નામ શું છે ? ”

“ ભલો. ”

“ તે કેટલા દિવસથી અહિં છે ? ”

“ થોડા દિવસથી. ”

“ તારો અને તેનો મેળાષ કેવી રીતે થયો ? ”

કપટકળાએ તે છોકરા સાથેની મુલાકાત વગેરેની તમામ વાત પિતાને કહી સંભળાવી. કૃષ્ણનંદને પુત્રીની તમામ વાત ધ્યાનપૂર્વક શ્રવણ કરી કહ્યું, “ કપટકળા ! તેં એક મોટી ભૂલ કરી છે ? ”

“ શાની ? ”

“ એ છોકરાને નોકર રાખીને. ”

“ મને બરાબર સમજાવો ? ”

“ તે છોકરો ગરીબનો હોય એમ જણાતું નથી. ગરીબના છોકરામાં તેના જેવું તેજ અને રૂપ હોયજ નહિ. તે છોકરો કોઈક ભેદી છે. તેની આંખો અપળ અને ચાલાક છે. રખેને આપણો ભેદ જાણવા અથવા આપણને પકડાવવા તે નોકર થઈને રહ્યો હોય. ” કૃષ્ણનંદને કહ્યું.

“ બાપુજી ! આપનું માનવું ભુલભરેલું છે. છોકરો શાણો અને ડાહ્યો છે. મારો અર્ધો શબ્દ નીકળવાંજ તે માફ કામ કરે છે. વળી વાંસળી વગાડવામાં તો તે ઉસ્તાદ છે. ”

“ બહેન ! વાંસળી વગાડનાર કૃષ્ણ દેખાવે કેવો હતો અને કાર્યમાં કેવો હતો તે જાણે છે ને ? તું બસે તારા ભલાને બસો માનતી હોય પણ પરીણામે તે યુરોજ નીકળવાનો. ”

“ જો તમે એવું ધારતા હો તો હું તેને આ પળેજ કાઢી મૂકવા તૈયાર છું. પણ પિતાજી ! મને તે છોકરો ધણોજ વ્હાલો લાગે છે. તેનું ખોલવું ચાલવું મને ધણુંજ ગમે છે. ”

“ કપટકળા ! હું આવું ત્યાં સુધી બસે તેને અહિંજ રહેવાદે. હું બહારગામથી આવી તેની બરાબર પરીક્ષા કરીશ અને જો તે સારો માલમ પડશે તો તેને સદાકાળ આપણી પાસે રાખી સુખી કરીશ. બહેન ! આપણી આસપાસ બચનાં વાદળ ઝડુમે છે. આ વખતે આપણે

આપણો વિશ્વાસ કોઇનામાં મૂકવો જોઇએ નહિ. તારી પાસે રહેલા છોકરામાં પણ વિશ્વાસ મૂકીશ નહિ. આપણી ખાનગી વાતનો એક શબ્દ પણ તેને જણાવીશ નહિ. હું આવું ત્યાં સુધી અરાખર સંભાળ-પૂર્વક રહેજો.”

પિતા પુત્રી વચ્ચે આવી રીતે વાતો થઈ રહી હતી. એવામાંજ નીચેથી તૈયાર થઈ રહેલા સેવકોનો અવાજ સંભળાયો. બહેન જાઉં છું કહી કૃષ્ણનંદન ઉભો થયો; અને ત્યાંથી ચાલ્યો. દાર પાસે ઉભેલો છોકરો દૂર ખસી ગયો અને સામેથી ચાલ્યો આવતો હોય એવો દેખાવ કર્યો. કૃષ્ણનંદનને આવતો જોઇ તે ઉભો રહ્યો. કૃષ્ણનંદન તેની નજીક આવ્યો. બલાએ તેને સલામ કરી. કૃષ્ણનંદને તેના સામે ખારીક નજરે જોઇ હસીને પૂછ્યું, “ તારું નામ બલો કે ? ”

“ હાથ. ”

“ મહેં એમ સાંભળ્યું છે કે તને વાંસળી વગાડતાં ઘણી સારી આવડે છે ? ”

“ આપ સાંભળીને જે પરીક્ષા કરો તે ખરું. ” છોકરાએ જવાબ આપ્યો.

“ આજ્યા પછી પરીક્ષા કરીશ. ”

કૃષ્ણનંદન તે છોકરાની તરફ પાછળથી જોતો જોતો ચાલતો થયો અને નીચે આવી ઘોડાપર સ્વાર થઇ તેના માણસો સાથે ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. મોટા પરોઢના સમયે કૃષ્ણનંદને અને તેના માણસોએ છત્રી-સગઢનો રસ્તો લીધો. છેવટે સખળું મંડળ છત્રીસગઢની ધર્મશાળામાં તેમને ઉતારે આવી પહોંચ્યું. પ્યારેલાલ ઉર્ફે મુક્તાલાલ મહાશય વરસાદની માફક કૃષ્ણનંદનની રાહ જોઇ રહ્યો હતો. કૃષ્ણનંદનને જોતાંજ તેણે હર્ષથી “ ઠાકોર સાહેબ પધાર્યા કે ? ” કહી હાથ મેળવ્યો. કૃષ્ણનંદને જમી પરવારી થોડાક કલાક વિશ્રાન્તિ લઇ પ્યારેલાલને પોતાના ઓરડામાં બોલાવી પૂછ્યું, “ તમે મારા કહેવા પ્રમાણે કર્યું હતું કે ? ”

“હા, હું આજેજ દિવાનની પાસે ગયો હતો.”

“પછી ?”

“તમારા કહેવા મુજબ વાત કરી. વિદ્વાતા દર્શાવવામાં પણ કંઈ આફી રાખ્યું નહિ. મોટા દાનેશ્વરી અને પરાપકારી હું એ પણ મેં જણાવ્યું. વળી પ્રતિષ્ઠિત લેખક છું. માફ પુસ્તક હિન્દુસ્તાનના એક છેડાથી ખીજા છેડા સુધી વંચાય છે. નામદાર સરકાર ટુંકમાં જ મને મુન્શી ચાંદ સાથે એક મોટી પદવીથી વિભુષિત કરનાર છે. વગેરે ગપાટક હાંકવામાં મેં કંઈપણ કસર રાખી નથી. પણ તેનું દિલ પિંગળું નહિ. તેણે ફક્ત એટલેજ જવાબ આપ્યો કે હું તમને ઝાળાયું છું અને તેથી મારી પુત્રીનાં લગ્ન તમારી સાથે કરવાની સાફ ના પાડું છું. હું ગભરાયો. મારી વાત આના જણવામાં ક્યાંથી ? પણ તરત બ્રમણ બાગી. મારા અગાડિનાં એ દુબનો કે જેમાં એક બ્રાહ્મણ અને બ્રાહ્મણી છે, તે હાલ અહિં છે. તેઓએજ મારા વીશે તેને ખોટું સમજાવેલું. આ પછી હું અહિં આવ્યો અને કાગના ડોળે તમારી રાહ જોઈ રહ્યો, હવે તો તમે કરો એ ખરું.”

“શેઠ ! નાહિંમત થવાની કાંઈ જરૂર નથી. એ અબીમાની દિવાનની છોકરી સાથે તમને પરણાવું તોજ હું ખરો. મેં આપણા માણસને ખાતમી લેવા મોકલ્યો છે. તેના આવ્યા પછી એકજ નિશ્ચય પર આવીશ. મારો વિચાર તેને અને રાજકન્યાને ઉપાડી જવાનો છે, હું તેજ તક ખોળ્યા કરું છું.” કૃષ્ણનંદને કહ્યું.

“અરાબર છે. આપના જેવા બહાદુરોને તો એમજ કરવું ઘટે છે.” પ્યારેલાલે કહ્યું.

આ વખતેજ એક શાહુકાર જેવો જણાતો માણસ ત્યાં આવ્યો. આ માણસ કૃષ્ણનંદનનો ખાતમીદાર હતો. તેણે કૃષ્ણનંદનને દૂર લઈ જઈ કંઈક વાત કરી. તેની વાત સાંભળી કૃષ્ણનંદન પ્યારેલાલની પાસે આવી આનંદથી બોલ્યો, “શેઠ ! કામ ફતેહ.”

“ કેવી રીતે ? ” પ્યારેલાલે પૂછ્યું.

“ તમારું પ્રેમપાત્ર અને રાજકન્યા આજે સાયંકાળે બવાનીનાં દર્શન જનાર છે, અને ત્યાંથીજ તેમને આ બવાની ભક્ત ઉપાડી જનાર છે.” કૃષ્ણનંદને જણાવ્યું.

“ પણ તેની સાથે બીજા માણસો હશે તેનું ? ” પ્યારેલાલે શંકાશિલ થતાં પૂછ્યું.

“ બહુ તો દસબાર માણસો હશે. સઘળાને અમે પહોંચી વળીશું.” કૃષ્ણનંદને જણાવ્યું.

“ હું સાથે આવું ને ? ”

“ ના, વખત આવે કાપાકાપી પણ થાય. તમે રહ્યા બીકણ માણસ. માટે તમે માતાના મંદિરથી થોડેક દૂર ઉભા રહી જોયા કરજો અને પછી અમને આવી મળજો.” આ ઉપરાંત પ્યારેલાલને બીજા કેટલીક ખાનગી સૂચનાઓ આપી કૃષ્ણનંદને પોતાના તમામ માણસોને ઝોરડામાં એકત્ર કરી તેઓને કેમ વર્તવું તેની સમજ આપી. આ પછી સઘળાએ કસુંબો પીધો. પ્યારેલાલે સાથે રાખેલી ખાન્ડીની બોટલ તોડી અને તેમાંથી તેણે અને કૃષ્ણનંદને મધપાન કર્યું. સાંજ પડી. એક માણસ ખખર લાવ્યો કે રાજકન્યા અને દિવાન કન્યા પાંચ સેવકો સાથે માતાનાં દર્શન જવા નીકળી ચૂક્યાં છે.”

તરતજ કૃષ્ણનંદન અને તેના માણસો ઘોડેસ્વાર થયા. પ્યારેલાલ અગાઉથી ચાલતો થયો. કૃષ્ણનંદને પોતાના બે માણસોને ત્યાં રાખી જણાવ્યું કે અમારા ગયા પછી અહિંનો તમામ સામાન ઉપાડી કૃષ્ણપુર જાજો. પેલા પ્યારેલાલનો સામાન પણ સાથે લેતા જાજો. આવી સૂચના આપી કૃષ્ણનંદન તેના માણસો સાથે એક અજાણ્યા રસ્તે થઈને માતાના મંદિરે જવા નીકળ્યો.

પ્રકરણ ૮ મું.

આનંદમાં આફત.

છત્રીસગઢના રાજા છત્રસિંહની રાજકન્યા રતનાવતી આજે પૂર્ણિમા હોવાથી ભવાની માતાનાં દર્શને જનાર હતી. જવાનો સમય સાંજનો રાખ્યો હતો. ભવાની માતાનું મંદિર છત્રખાગમાં આવેલું હતું. છત્રખાગ છત્રીસગઢથી ત્રણ માઈલના અંતર ઉપર આવેલો હતો. તે સ્થળે બગીચો આવેલો હતો, ત્યાં આસપાસ વિસ્તૃત અરણ્ય આવેલું હતું. એ અરણ્યમાંજ રાત્રીએ બગીચો બનાવ્યો હતો. બગીચાનાં વૃક્ષો ધણાખરાં કુદરતીજ હતાં. અંદર પાણીથી ભરેલું એક સરોવર પણ આવેલું હતું. વિવિધ પ્રકારનાં વૃક્ષો અને દેશ વિદેશથી મંગાવેલા અનેક જાતના સુગંધીદાર છોડ-વાઓ તે બગીચાની અંદર રોપવામાં આવ્યા હતા. આ બગીચો જોનારને રમ્યજ લાગતો. જુદી-જુદી દિશાઓ તરફ જવાને જુદા જુદા માર્ગો બનાવેલા હતા. ઉન્હાળાના દિવસોમાં આ સ્થળે પૂર્ણ શાન્તિ પથરાઈ રહેતી.

આ બગીચામાં એક નાનું બેઠા ઘાટનું મકાન બનાવેલું હતું. રાજ્ય કુટુંબ બ્યારે દર્શને આવતું ત્યારે એ મકાન ઉપયોગમાં આવતું. મકાનની પાછળ ભવાની દેવીનું નાનકડું મંદિર આવેલું હતું. આ બગીચામાં રતનાવતી સાયંકાળે દર્શનાર્થે આવવાની હતી. બગીચામાં ચાર માળી અને એક પૂજારી માતાની દરરોજ પુજા કરવાને રહેતો. પણ થોડા દીવસથી તે પૂજારી ત્યાં નહીં રહેતાં માતાનું પૂજન કરી નગરમાં જઈ રહેતો. રાજકન્યાની સાથે પ્રધાન ભણેકચંદની પુત્રી લલિતા અને આપણી કથાનો નાયક કિશોર પણ જવાનો હતો. ધ્યારેલાલના કોપના ભોગ થઈ અહિં આવી કિશોરની સાથે છત્રીસગઢમાં રહેલાં કાન્તા

અને કનૈયાલાલ આનંદમાં રહી દિવસો નિર્ગમન કરતાં હતાં. તેઓ પણ બગીચામાં જનાર હતાં. કિશોર અને કનૈયાલાલ રાજ અને પ્રજાને માનીતા થઇ પડ્યા હતા. કિશોર મહાત્મારૂપે પૂજાતો; અને કનૈયાલાલ સારા અમલદાર તરીકે લેખાતો. સધળામાં અપૂર્વ પ્રેમ વ્યાપેલો હતો. આ સધળું મંડળ આજે બગીચામાં જઈ આનંદ-વીનોદ કરનાર હતું. કનૈયાલાલે સાંજે જવાની સધળી વ્યવસ્થા કરી રાખી હતી. સાથે પાંચ હથીઆરબંધ માણસોને આવવાની આજ્ઞા આપી દીધી હતી.

રાજકન્યા અને તેનાં રનેહિજનો માતાના દર્શને જવાને તૈયાર થયાં. રતનાવતી-લલીતા અને કાન્તા એક ગાડીમાં બેઠાં અને બીજી ગાડીમાં કિશોર અને કનૈયાલાલ ગોઠવાયા. બન્ને ગાડીઓની આગળ પાંચ હથીઆર બંધ ઘોડેસ્વારો તૈયાર ઉભા હતા; તેઓએ ચાલવા માડ્યું. ગાડીઓ મંદિર તરફ જવા લાગી. આખરે સધળું મંડળ બગીચા આગળ આવી અંદર પ્રવેશ્યું. માળીઓને અગાઉથી ખબર મળેલી હોવાથી તૈયાર થઇ ઉભા હતા. બગીચાના રસ્તાઓપર પાણીના છંટકાવ કરેલા હતા. વૃક્ષો અને જમીનપર જળ સીંચન કરવામાં આવ્યું હતું તેથી તપેલી જમીનમાંથી મીઠો સુગંધી આવતી હતી અને વૃક્ષો પણ લીલાં છત્ર જેવાં જણાતાં હતાં. વૃક્ષોની ધટાઓ એવી તો એક બીજાની લગોલગ આવેલી હતી કે દેખાવ ધીચ જંગલ જેવો જણાતો. સૂર્યનાં કિરણો પ્રવેશી શકતાં નથી. સવારે-અપોરે અને રાત્રે સર્વદા શીતળતાજ વ્યાપેલી રહેતી. પુષ્પોના પમરાટથી મગજ પણ પ્રકુલ્લ બનતું. વાહનોપરથી ઉતરી સધળું મંડળ બગીચાની રમ્યતા નિહાળતું ધીમે પગલે સરોવર તરફ જવા લાગ્યું.

સધળાં સરોવરની પાસે આવી બેઠાં. સરોવર પાણીથી છલાછલ ભરેલું હતું. દેખાવ આનંદકારક લાગતો હતો. સાં થોડીવાર વિરામ લઇ સધળાં માતાજીના મંદિરે ગયાં અને બવાનીદેવીનાં દર્શન કરી નજીકમાં આવેલા મક્કનમાં ગયા. પરસ્પરમાં વિવિધપ્રકારની વાતો ચાલવા લાગી.

વાતોને અંતે રાજકન્યાએ બગીચાની અંદર ફરવા જવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. કિશોરે સંમતી દર્શાવી. રત્નાવતી-લલીતા અને કાન્તા બગીચાના ઝાડીવાળા ભાગ તરફ ગયાં. કિશોર-કનૈયાલાલ અને રાજ્ય સેવકો બીજી બાજુએ ફરવા લાગ્યા. રાજકન્યા અને તેની સખીયો ઝાડીની વચ્ચે આવેલી એક પથરની બેઠકપર બેઠાં. શ્રીતળ પવન આનંદ આપી રહ્યો હતો. ત્રણે સખીયોમાં વાર્તાવિનોદ ચવા લાગ્યો. રાજકન્યાએ એક વૃક્ષને વિંટાએલી પુષ્પવેલની તરફ હાથ લંબાવી લલીતાને પૂછ્યું, “લલીતા! જો; પેલી પુષ્પની વેલ વૃક્ષને કેવી વિંટાઈ રહી છે?”

લલીતા હસમુખી અને કંઈક બોલકણી હતી. તે બોલી, “મારી નજર પણ એ તરફ છે. મને એ દેખાવ ધણેજ મઝેનો લાગે છે. વૃક્ષને વિંટાવાથી વેલની સુંદરતા વધી છે, વેલ સુખી છે. એવું સુખ તમને મળેલું જોવાને હું ધણું ઇચ્છું છું.”

“એટલે?” રાજકન્યાએ પૂછ્યું.

“સમજી દ્યોને?” લલીતાએ કહ્યું.

“શું સમજી?” રાજકન્યાએ પૂછ્યું.

“સમજો છો છતાં સ્પષ્ટ શા માટે કહેવરાવો છો?” કાન્તાએ વચમાં કહ્યું.

“કાન્તાબહેન! આ લલીતા મસ્કરીખોર છે. તેના મનમાં હશે કંઈક અને મને કહે છે કંઈક. તેના બોલવામાં ચાલવામાં મસ્કરીજ છે.” રત્નાવતીએ કહ્યું.

“એ તો તમને એમજ લાગે. યુવાનીમાં આવેલી બાળા સખીના શબ્દોને મસ્કરીજ સમજો, પણ હું તો તમારૂં મન પારખી ગઈ છું. આટલાં બધાં વૃક્ષો-પુષ્પો જોવાનાં છે; તે મુઠીને તમારી નજર વેલ પર પડી અને તે દેખાવ અમને બતાવ્યો એથીજ અમે સમજી ગયાં છીએ કે તમારા મનમાં શું છે.”

“શું ધુળ સમજી ગઈ છે?” લલીતાના શબ્દોથી રાજકન્યાએ કંઈક રોશની પૂછ્યું.

“ ત્યારે જણાવી દઈ કે ? ” લક્ષીતાએ હસ્તા વદને પૂછ્યું.

“ ચાલ જણાવી દે ? હું પણ જાણું કે તેં મારા મનની વાત ખરી જાણી છે કે ખોટી ? ”

“ તમે જુહું બોલશો તો ? ”

“ મારે નીરર્થક જુહું શા માટે બોલવું જોઈએ ? ”

“ એતો તમે જાણો; પણ આવા પ્રસંગની વાતમાં યુવાન કન્યા શરમાઈને મુદ્દાની વાત ઉઠાવી દે છે. ”

“ હવે લાંબુ બોલ્યા વીના કહીદેને ? ”

“ સાંભળજો ત્યારે. એ વેલ જોવામાં તમારો હેતુ એવો કે જેવી રીતે એ વેલ વૃક્ષને વીંટાઈ છે; તેવી રીતે તમે પણ કોઈ એક વીંટાઈને કંઈ વીંટાવ. બોલો ખેન ! આવો વીચાર તમારા મનમાં થએલો કે નહીં ? ” લક્ષીતાએ કહ્યું.

“ અને તેથીજ તેં કહ્યું હતું કે તમને પણ એ વેલની મારફત પતિના કંઈ વિટાએલાં જોવાને ઇચ્છું નહીં વાઈ ? ” કાન્તાએ પૂછ્યું.

“ હા, મારી સખીને એવા સુખમાં જોવાને હું ઘણીજ આતુર છું. ” લક્ષીતાએ જણાવ્યું.

રાજકન્યા કૃત્રિમ ગુસ્સો કરી બોલી, “ કાન્તાખેન ! એવું બોલવું સાંભળ્યું ? કેવી મસ્કરીખોર અને જીભની છુટી છે ? હું જ્યારે કંઈક વાત કરું છું; ત્યારે તે મારી આવીજ રીતે વાત કરી અને બનાવે છે. મારી ખરી વાતનો અવગણ અર્થ કરે છે. ”

લક્ષીતા:—“ ખરૂં છે, હું અવગણ અર્થ કરું તેવીજ છું ? તમે જ્યારે પરણશો ત્યારે હું કાન્તાખેનને ખતાવીશ કે હવે જુઓ. ”

“ તે વખતની વાત તે વખતે છે. મારે તો પરણવુંજ નથી. ” રાજકન્યાએ કહ્યું.

“ ઓમખા ! ત્યારે શું કુંવારા રહેશો ? ”

“ વિચાર તો એવોજ કરું છું. ”

“ જોજો એવો વિચાર કરતાં ? કાન્તાખેનને પૂછો કે કન્યાને પરણ્યા

વીના ચાલે કે ! શું તમે આપણા માસ્તર સાહેબનું કહેવું સાંભળ્યું નહોતું ? તેમણે તે દિવસે ઝીંચેલી મહત્તા વિશે ઉપદેશ આપતાં છેવટે જણાવ્યું હતું કે, સંસારમાં સ્ત્રી પતીની સાથે જેમ શોભે છે એવી કદી શોભતીજ નથી. પતી સેવા વિના સ્ત્રીની મૂકતી નથી. વળી તમે એ પણ નહોતું સાંભળ્યું કે; નર્મદા નામની કન્યાએ કુંવારી રહી પૂર્ણ ભક્તી કરી હતી; અને તે ભક્તીના પ્રભાવે તે સર્વ સ્થળે જઈ શકતી હતી. પણ જ્યારે તે સ્વર્ગના દાર નજીક ગઈ; ત્યારે તેનાથી સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કરી શકાયો નહિ. એનું કારણ જાણવા ઇચ્છતાં તેને જણાવ્યું કે પતિથી વિમુખ રહેનારી વનિતાને સ્વર્ગનાં દારમાં પણ પગ મૂકવાનો અધીકાર નથી. આથી તરતજ તે નમ્રદાએ ત્યાંથી પાછી ફરી લગ્ન કર્યું અને પતિ સેવાના પ્રભાવથી અક્ષય સુખ સંપાદન કર્યું ? માટે જોને એવો વિચાર ભૂલે ચૂકે પણ કરતાં ?” લલીતાએ કહ્યું.

“ લલીતા ! ભલેને રતનાવતી જ્ઞેન ગમે એ કહે; પણ હું તો તેમને પરણી ચૂકેલાંજ સમજું છું.” કાન્તાએ કહ્યું.

લલીતા હસીને બોલી, “ હા, જો એમ ન હોય તો તે પેલા દાકોરજીની મૂર્તિને શામાટે પૂજે ? શા માટે ઘણીવાર સ્ત્રી તેના સામે જોઈ રહે ? ”

“ કાન્તાજી ! આ કેટલી જુદી છે તેની તમને હું હમણાંજ ખાતરી કરી આપું છું, કહે અલી હું કંઈ મૂર્તિની પૂજા કરું છું અને ઘણીવાર જોઈ રહું છું ? ” રાજકન્યાએ હાથકાઢને પૂછ્યું.

“ પેલા દાકોરજીની.”

“ પણ ક્યા ? ”

“ જણાઓ છતાં શામાટે કહેવરાવો છો ? શું રથમલસિંહજીની છાત્રીને તમે નથી પૂજતાં ? ” લલીતાએ જણાવી દીધું.

“ ક્યા રથમલસિંહ ? ” રાજકન્યાએ હૃદયનો ભાવ છુપાવતાં કહ્યું; પણ મુખનો ભાવ છુપાયો નહિ. રથમલસિંહનું નામ ઉચ્ચારતાંજ તેન ગૌર મુખપર સરમના શેરડા પડ્યા.

વાચાળ લલીતા તરતજ બોલી ઉઠી, “ ખરેખરાં જમરાં ! આખી વાત ઉઠાવી દેવાને તૈયાર થયાંને શું ? પણ આ લલીતા તમારાથી અંજાઈ જાય તેવી નથી. મારાં ડાહ્યાં બહેને તો પોતાના ગ્રેમીને પણ જાણે પિ-છાનતાં નથી એવો ભાવ બજવવા માંડ્યો. રત્નાવતીબહેન ! તમે મુજ-કરપુરના ઠાકોરશ્રી રણમલસિંહને ચ્હાઓ છો તે હવે કોઈનાથી અજાણ્યું નથી. વાતને વાપરો પણ લઈ જાય છે, તમે તેને ચ્હાઓ છો તે વાત પિતાજી તેમજ ધણાં માણસો જાણે છે, કેમ કાન્તા બહેન ખડ્ડેને ? ”

“ હા, રત્નાવતીબહેનનાં લગ્ન હવે રણમલસિંહ સાથે ટુંકમાં થનાર છે. ” કાન્તાએ જણાવ્યું.

રાજકન્યાએ શરમાઇને મૌન ધારણ કર્યું. કાન્તાએ કહ્યું, “ બહેન ! શામાટે શરમાવછો ? તમે તેની સાથેજ પરણશો. ”

“ રાજબાળા બોલી, “ આ લલીતાએ આજે મને બનાવી. હવે હું પણ તેનું પોકળ પ્રકાશ કરી દઉં છું. કાન્તાબહેન તમે એને પૂછો કે તું કેાનું ધ્યાન ધરી રહી છે ? ”

“ શું એ પણ કોઈનું ધ્યાન ધરી રહી છે કે ? ” કાન્તાએ પૂછ્યું.

“ હા જરૂર. તેને પૂછો. ” રાજકન્યાએ કહ્યું.

“ લલીતા બહેન ! ત્યારે હવે તમારા મનની વાત પણ જણાવી દ્યો ? ” કાન્તાએ પૂછ્યું.

“ મારા મનમાં હોય ત્યારેજ જણાવું ને ? મારા સંબંધમાં રાજકન્યા જે ધારે છે એમાંનું મને તો કંઈએ ખબર નથી. ” લલી-તાએ કહ્યું.

“ ઓત તારીની ? કેવી જખરી ! શું તું પેલા...ને ચ્હાતી નથી ? ” રાજકન્યાએ રવામથી પૂછ્યું.

“ હું તો કોઈને ચ્હાતી નથી. ”

“ સોગન ખા. ”

“ હું સોગન ખાતી નથી. જે સોગન ખાય તેને સદાય જીવું જાણવું. ”

“ખહેન ! લલીતા એમ જણાવી દે એવી નથી. માટે તમે જે જાણતાં હો તે જણાવી દ્યો એટલે તે બોલતી બંધ થાય.” કાન્તાએ કહ્યું.

“ અલી લલીતા ! બોલ તું કહે છે કે હું કહી દઉં ? ” રાજ-
બાળાએ પૂછ્યું.

“ હું શું જણાવું ? ” લલીતાએ મનનો ભાવ દ્વિપાવતા કહ્યું.

“ તું જેને મ્હાએ છે એ તારા પ્રિયતમની વાત ને નામ ? ”

“ મને ખબર નથી. હું કંઈ પણ જાણતી નથી. તમે જાણતાં હો તે જણાવી દ્યો ? ” લલીતાએ કહ્યું.

“ પેલા તારે ઘેર જે મહેમાન આવ્યા હતા તેને શું તું ઓ-
ખતી નથી ? ”

“ કયા મહેમાન ? ”

“ રણમલસિંહના મિત્ર અને દિવાન સત્યવીરના મિત્ર કનુભાઈ
જે જે હાલ મુજરપુરના અમાત્યપદે છે તે ? ”

રાજકન્યાએ ચોકખું જણાવી દીધું. લલીતા શરમાઈ કંઈ પણ
બોલી નહિ. પુનઃ રાજબાળા બોલી. “ કેમ ખરી વાતને ? બોલને ?
કેમ મુંગી થઈ ગઈ ? મારી વાત વખતે તો ઝપાટબંધ બોલતી હતી અને
તારી વાત વખતે હવે કેમ ઠરી ગઈ ? ઉપરથી શાણી જણાતી
લલીતાની વાત મારાથી કંઈએ અજાણી નથી. તમારા બન્નેની વાત-
ચિત, તેં અર્પેલો તેને પ્રેમ, તેણે મુજરપૂરથી લખેલો તને પ્રેમપત્ર
એ બધું હું જાણું છું. ” રાજકન્યાએ બધું જણાવી દીધું. લલીતા
બોલી ચઢી નહી.

કાન્તાએ કહ્યું, “ કેમ લલીતા ખહેન ! આ બધું ખરું છે ને ?
મારાં શાણાં જણાતાં ખહેન ! તમે પણ જબરાં નીકળ્યાં. ”

“ હું તો એમાંનું કંઈએ જાણતી નથી. ” લલીતાએ મંદ
હસ્તાં કહ્યું.

“ શા માટે જુદું બોલે છે ? કાન્તાખહેન ! જુવો, આ વધુ
પુરાવો. વાંચો તેના પ્રિયતમે તેની ઉપર લખેલો આ પ્રેમપત્ર. ” રાજ-
કન્યાએ એક પત્ર કાન્તાને આપ્યો.

કાન્તાએ પત્ર હાથમાં લઈ લલીતાના વદન તરફ દષ્ટિ કરી.

લલીતા વિસ્મય થઈ મનમાં વિચારવા લાગી કે મારો પત્ર રાજકન્યાની પાસે ક્યાંથી ? તેણે પૂછ્યું, “આ ચોરી ક્યાંથી કરી ?”

“ ગમે ત્યાંથી. બોલ વાત ખરી છે ને ? ” રાજકન્યાએ હસ્તા વદને પૂછ્યું.

“ ખરું બાઈ ખરું. પણ કહો હવે કે આ પત્ર ક્યાંથી મેળવ્યો ? ”

“ તેં ક્યાં મૂક્યો હતો ? ”

“ પેટીમાં. ”

“ બસ ત્યાંથીજ મેં લીધો. ”

“ આ ચોરીને માટે મારે કંઈક વિચારવું પડશે. કીક છે; તમે પરણશો તે પછી થઈ પડશે.”

“ અને મારે પણ જે કરવાનું હશે તે તારા પરણ્યા પછી થઈ પડશે. ”

સઘળાં હસી પડ્યાં. કાન્તા બોલી, “ રત્નાવતી બહેન ! તમે તો હજી રણમલસિંહને પ્રત્યક્ષ પણ જોયા નથી. માત્ર તેમની છબીથી અને તેમના ગુણની વાત સાંભળી તમે મોહમુગ્ધ થયાં છો. પણ આ લલીતાને તો અપૂર્વ લાભ મળી ગયો છે. મહેમાન ઘેર આવ્યા અને મહેમાનમાં બંનેનાં મન મળી ગયાં. આ પણ પ્રભુએ સાંકે કર્યું. કારણ કે તમે બંને એક જ સ્થળે રહેશો. રાજ તમારો સ્વામી અને લલીતાનો નાથ દિવાન. મને લાગે છે કે એ મહેમાન લલીતાનું દિલ ચોરવાને માટે જ મહેમાન થઈને આવ્યો હશે ? ”

લલીતા બોલી, “ના. એ અચાનકજ અહિં આવી અઢયા હતા.”

“ તારા પ્રેમે તેને ખેંચી આણ્યા હશે ? ” રાજકન્યાએ પૂછ્યું.

“ નારે બા ના; પણ આવવાના કારણમાં તેમણે એમ જણાવ્યું હતું કે અમારા માનવંતા દિવાન સત્યવીર કેટલાક દિવસથી ગુમ થઈ ગયા છે. તેમની શોધમાં હું નીકળ્યો છું ને એકાએક અહિં આવી અઢયો છું. ” લલીતાએ જણાવ્યું.

“ ઠીક, મિત્રોની શોધને બદલે તેમને અર્ધા અંગનો માલીક મિત્ર મળ્યો. બવિષ્યના રત્નનો અણુમૂલ લાભ થયો. પણ હવે રત્નાવતી બહેનને તેમના પ્રીયતમ સાથે વાત કરવાનો પ્રસંગ આવે તો સાફ.” કાન્તાએ કહ્યું.

“ એ પ્રસંગ પણ ટુંકમાં આવશે. મેં તેમને જતી વખતે કહ્યું હતું કે ઠાકોર સાહેબ સાથે જરૂર એક વખત અહિં પધારવાની કૃપા કરશો. તેમણે અતુકુળ સમયે રાજજી સાથે આવવાનું વચન આપ્યું છે. વાયદાને દિવસ વિત્યા છે. રત્નાવતી બહેનના પ્રેમીનાં પગલાં વાગતાં સંભળાય છે. બહેન ! તે આવે ત્યારે બરાબર હોંશીયારી-ચાલાકીથી વાતચીત કરજો. શરમાશો નહિ હોં કે ? ”

“ હવે છાની મર અને વધુ બોલતાં શરમા.” રાજકન્યાએ કહ્યું.

વાતોમાંને વાતોમાં સાયંકાળની પૂર્ણાહુતી થઇ. પૂર્ણામાના પૂર્ણ ચંદ્રનો આકાશમાં ઉદય થઇ ચૂક્યો હતો. પણ બગીચામાં આવેલી ઝાડીમાં તેનું એક પણ કિરણ પ્રવેશી પ્રકાશ આપતું નહોતું. કાન્તાએ નગર તરફ જવાની ઇચ્છા જણાવી. ત્રણે સખીયો ઉભી થઇ અને ત્યાંથી જવા લાગી. પણ એકાએક ઝાડીમાં ખડખડાટ થયો, એ સાથેજ બગીચામાં કોલાહલ થતો સંભળાયો. રાજકન્યા અને તેની સખીયો ઝડપથી જવા લાગી. પણ એટલામાંજ પાંચ યુરખાધારી માણસોએ ત્રણે બાળાઓને ઘેરી લીધી. બાળાઓ ગભરાઇ ગઇ પણ પછી હિંમતથી કટારો હાથમાં પકડી. એક માણસે બુલંદ અવાજે કહ્યું, “ છોકરીયો ! તમારી કટારો તેની મ્યાનમાં નાખો અને અમારી સાથે ચાલો. અમે તમને ઉપાડી જવા આવ્યા છીએ. રાજ ખુશીથી ચાલશો તો સુખી થશો, નહિ તો બળત્રકારે દુઃખી થઇ સાથે આવવું પડશે.”

“ સુવાઓ તમે કોણ છો ? ” કાન્તાએ પૂછ્યું.

“ અમે ગમે એ છીએ, ચાલો ? એક યુરખાધારીએ કહ્યું.

“ અમે આવનાર નથી. ” લલીતાએ કહ્યું.

“ બહાદુરો ! ઉપાડો. ” આજ્ઞા મળી. રાક્ષસી દેખાવના દાનવો

બાળાઓ તરફ ધસ્યા. એકને નજીક આવતાંજ લલીતાએ કટાર બોંકી પૂરે કર્યો. બીજાની પણ એવીજ દશા કાન્તાએ કરી. એક બુરખા-ધારીએ સીસોટી વગાડી. અનેક કાળાંવસ્ત્રધારીયો દોડી આવ્યા. બહાદુરબાળાઓ બચાવ કરવા લાગી, પણ અંતે પકડાઈ ગઈ. કાન્તા ધાયલ થઈ પડી. રત્નાવતી અને લલીતા મદદને માટે બૂએબૂમ પાડવા લાગ્યાં. તેમની બૂએથી કિશોર ખુલ્લી તસ્વારે અને લોહીથી રંગા-એલાં વસ્ત્રે ત્યાં દોડી આવ્યો. બગીચામાં જે બૂએ સંભળાતી હતી; તેનું કારણ એ હતું કે અગાઉથી આવેલા કૃષ્ણનંદને તેના સાથીઓ-માંથી દસેક જણને રાજ્યસેવકો પર હુમલો કરવાનું કહ્યું હતું. પાપી-ઓએ હુમલો કર્યો. રાજ્યસેવકો બહાદુરીથી લડતાં મરાયા. કનૈયાલાલ આર નિશાયરોને પૂરા કરી ધવાયો. માળી લોકો નગર તરફ નાશી ગયા. એ ઝપાઝપીના સમયેજ કિશોરના કાને બાળાઓની ચીસ સંભ-ળાઈ. તરત કિશોર દોડ્યો. તેની પાછળ શત્રુઓ દોડ્યા. કિશોરે બચા-નક અવાજથી પાપીઓ પર હુમલો કર્યો. હુંટારાઓ કિશોરની આસ-પાસ ફરી વળ્યા, તસ્વારો ઉછળવા લાગી. કિશોરે અતુલ પરાક્રમ દર્શાવી હુંટારાઓને હઠાવ્યા; પણ આખરે શત્રુઓ ફાળ્યા. એક હુંટા-રાએ કિશોરની પર ધા કર્યો. ધા આખાદ લાગ્યો. કિશોર ધવાઇને જમીનપર પડ્યો. બેશુદ્ધ બન્યો. કૃષ્ણનંદને તેને ઓળખ્યો. કિશોરને ઓળખતાંજ તેને ધરતીકંપની માફક આંચકો લાગ્યો. તે એમજ સમજતો હતો કે કિશોર મરી ગયો છે, પણ બ્યારે કિશોર તેને જીવતો જણાયો ત્યારે તેના ક્રોધનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે ધવાએલા કિશોરનો વધ કરવાને તસ્વાર ઉંચકી. પણ એટલામાંજ પાછળથી બંદુકના અવાજ સંભળાયા. કૃષ્ણનંદન ગભરાયો. તેણે પોતાનાં માણસોને નાસવાની સૂચના કરી. રાજકન્યા અને લલીતા બંધીવાન દશામાં હતાં. તેઓ બૂએ પાડી શકે નહિ તેને માટે તેમના મુખપર સજ્જડ પાટા બાંધવામાં આવ્યા હતા. હુંટારાઓ બન્ને બાળાઓને ઉપાડી નાઠા અને બગીચા બહાર ઉભા રાખેલા અશ્વોપર સ્વાર થઈ પસાર થયા. તેઓ ગયા કે

તરતજ એક ભગવાંધારી સાધુ જ્યાં કિશોર અને કાન્તા ધાયલ થઇને પડ્યાં હતાં; ત્યાં આવ્યો. તેના હાથમાં ખંદુક હતી. સાધુના હાથમાં ખંદુક ? આશ્ચર્ય ! સાધુએ વિકળ વદને આસપાસ જોયું. તે બોલ્યો, “ પાપીઓ પસાર થયા. નિર્દોષ બાળાઓને લઇ ગયા. અક-સોસ, મારી મહેનત નકામી ગઇ. હું કંઈક મોડો થયો. ” આટલું બોલી તે સાધુએ પાસે રાખેલો શંખ ડુંક્યો. થોડીવારમાંજ બીજા બાર ભગવાંધારી સાધુઓ ત્યાં દોડી આવ્યા. તેમાંના છ સાધુઓને કનૈયાલાલ તથા કાન્તાને ઉપાડી નગરમાં લઇ જવાનું સૂચવ્યું. તે છ ભગવાંધારી કનૈયાલાલ અને કાન્તાને ઉપાડી નગરમાં લઇ ગયા અને રાજની પાસે આવી સધળી વાત જણાવી. રાજ અને દિવા-નના શેકનો પાર રહ્યો નહિ. કનૈયાલાલ અને કાન્તાને રાજવૈદ્યની સારવારમાં રાખ્યાં. રાજએ રાજકન્યા અને લલીતાની શોધમાં માણસોને દોડાવ્યા.

નગરમાં ગએલા સાધુઓ પાછા આવી પોતાના ગુરૂને મળ્યા અને પછી ગુરૂની આજ્ઞાથી કિશોરને પાટા બાંધી એક ડોળીમાં સૂવારી પોતાની સાથે લઇ ચાલ્યા. બગીચો જનશૂન્ય થઇ ગયો. શાન્તિ વ્યાપી રહી. થોડીવારે રાજ્યસેવકોએ આવી મુએલાઓના શબને ઠેકાણે પાડ્યાં.

પ્રકરણ ૯. મું.

જંગલમાં બે સાધુઓ.

ગરમીના દિવસો હતા. સમય બપોરનો હતો. સૂર્યભગવાન માથે આવ્યા હતા. પવનમાં ઉષ્ણતા વ્યાપેલી હતી. પ્રખર તડકાથી જમીન પણ આગ સમાન બનેલી હતી. દૂરથી જોતાં ગરમ વરાળો જમીનમાંથી નીકળતી હોય એમ જણાતું હતું. આવા સમયે મનુષ્ય અગર પ્રાણી આ વિકટ વગડામાં

નજરે પડતું નહોતું, સર્વત્ર નિઃસ્તબ્ધતા વ્યાપેલી હતી. ફક્ત પવન-
દેવતાના ઝપાટાથી વૃક્ષપરથી ખરી પડેલાં સૂકાં પાંદડાં આમતેમ ઉડી
અવાજ ઉત્પન્ન કરી રહ્યાં હતાં. આવા સમયે મુજશરપુરની સરહદની
બીજી બાજુએ આવેલા જંગલમાં એક વડવૃક્ષ નીચે બે બગવાંધારી
સાધુઓ વિશ્રાન્તિ અર્થે બેઠા હતા. બન્ને સાધુઓ યુવાન હતા-
તેમનાં મુખમંડળ ગૌર જણાતાં હતાં. બગવી કંથાઓથી તેઓ સુંદર
જણાતા હતા. તેમનાં માથાં ખુણાં હતાં. લાંબા વાળનાં જીલ્લાં ગર-
દનપર અને લલાટપર પથરાયેલાં હતાં. કપાળપર ભખતું લેપન
કરેલું હતું. ગળામાં માળાઓ લટકી રહી હતી. સાધુઓની મુખમુદ્રા
જે કે ગૌર અને કોમળ જણાતી હતી, પણ તેમની આંખો ચપળ
અને વીરતાના તેજથી પરીપૂર્ણ હોય એમ ભાસતી હતી. વડવૃક્ષ નીચે
મૃગચર્મ પાથરીને બન્ને બેઠેલા હતા. બે ચીપીઆ અને બે ઝોળીયો
તેમની નજીકમાં પડેલાં હતાં. જળથી ભરેલું કમંડળ પણ બાજુમાં પડેલું
હતું. તે બે જણા પરસ્પરમાં ધીમેથી વાતો કરી રહ્યા હતા. કેટલીક
વાતોને અંતે એક સાધુએ બીજાને કહ્યું, “ સૂર્યભગવાન માથે આવી
ચૂક્યા છે. ગરમી અસહ્ય લાગે છે, પવન પણ ગરમ વાલ્ય છે. પ્રભુની
શી લીલા ? શિતળ વૃક્ષ નીચે બેઠા છીએ; પણ જોઈએ તેટલી
શીતળતા મળતી નથી. ”

બીજો બોલ્યો; “ શીયાળામાં શીતળતા, ઉન્હાળામાં ઉષ્ણતા
અને ચોમાસામાં વરસાદ એ કુદરતનો અનાદિથી નીચમજ છે.
ભાઈ ! આપણને ગરમી ધણી લાગે છે; પણ બીચારા ખેડુતો કે
જેઓ આખો દિવસ આવા સખત તડકામાં કામ કરી રહ્યા હશે
તેમની શી દશા હશે ? બીચારા ખેડુતોનાં શરીર તાપના લીધે સ્થામ
બની ગયેલાં હોય છે, માથે પડયું ભોગવ્યા વિના છૂટકોજ નહિ. વધુ
કોમળતા વધુ દુઃખ આપે. શરીરને જડવત્તાની આત્માને કેળવનાર
માણસને તો ઠાઠ-તાપ અને વર્ષામાં કંઈ પણ લાગેજ નહિ. ”

“ જગતની અદ્ભુત લીલા છે. તેનો વિચાર કરતાં પાર આવતો

નથી. આપણને આ ગરમી સખત લાગે છે અને ખેડુતો ખુદા શરીરે તડકામાં શરે છે. શું કરે ? બિચારા સહન કરી રહ્યા છે.”

“ભાઈ ! આપણે બહુ દૂર નીકળી આવ્યા છીએ. ” પ્રથમના સાધુએ કહ્યું.

“હા, લગભગ પચીસ ગાઉ દૂર આવ્યા હોઈશું. ” બીજાએ જણાવ્યું.

“આટલા દિવસની શોધ આપણી નિષ્ફળ ગઈ. મારી આશા હવે નિરાશામાં બદલાય છે. ”

“નાહિંમત થવાની જરૂર નથી. આપણે જે નિશ્ચયથી નીકળ્યા છીએ તે કાર્ય જરૂર પૂર્ણ કરીશું. જે આપણને આપણામાં દ્રઢ વિશ્વાસ હશે; તો આપણને અવશ્ય વિજય મળશે. ”

“ત્યારે હવે આપણે કરવું શું ?”

“સાંજ પડતાં નગરમાં જવું અને આવતી કાલે પ્રાતઃકાળમાંજ પચીસેક સ્વારો સાથે કૃષ્ણપુર જવું. ”

“ત્યાં જઈ શું કરવું ?”

“કૃષ્ણનંદનને જીવતો પકડવો. અને તેની પાસેથી પ્રધાનજીનો પત્તો મેળવવો. ”

“તે ખરું નહિ જણાવે તો ?”

“મુજફ્ફરપુરના કેદખાનામાં કેદ પૂરાયા પછી એની મેળે માનશે. ”

“પણ કદાચ સત્યવીર તેના પંજમાં નહિ હોય તો ?”

“હું ખાત્રીથી કહું છું કે તે પાપાત્માએજ પ્રધાનજી અને સવિતા બહેનને ફસાવ્યાં છે. પાપીતું માનવું એવું છે કે તેની દેવીના મુકટમાંથી ચોરાએલો હિરો પ્રધાનજીની પાસે છે. એ હિરો મેળવવાની ઇચ્છાથી તેણે પ્રથમ પ્રધાનજી પર એક ધમકી પત્ર મોકલ્યો હતો. તે પત્રમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે જો અમુક દિવસમાં હિરો પાછો નહિ આવે તો ખૂન કરીશું. આ પત્રનો લખનાર કૃષ્ણનંદનજી છે. વળી આપણે પેલા ગામની ધર્મશાળામાં ગયા હતા. ત્યાંથી પણ

આપણને સમાચાર મળ્યા હતા કે કેટલાક હુંદારાઓ બે મુસાફરોને બાંધીને લઇ ગયા છે. આવા સજ્જડ પૂરાવા મળવા છતાં તમને ખાતરી થતી નથી તેથી હું આશ્ચર્ય પામું છું.”

સાધુની વાત શ્રવણ કરી બીજો સાધુ હસ્યો અને બોલ્યો, “તમારી વાત વ્યાજબી છે. આ સર્વ કારસ્થાનનો કર્તા કૃષ્ણનંદનજી છે એવી મને પાકી ખાતરી થઇ ચૂકી છે. આપણે આપણા રસાલા સાથે આવતી કાલેજ કૃષ્ણપુર તરફ જઈશું. તે નગરમાં હુંદારો કૃષ્ણનંદન જાગીરદારના દમામથી રહે છે. વળી તેને પકડવાનું વૉરંટ પણ કંપની સરકાર તરફથી નીકળી ચૂક્યું છે. જો આપણે તેને પકડીશું તો આપણને બે લાભ થશે. એકતો આપણે પ્રધનાજીને પાછા મેળવીશું અને બીજા કંપની સરકારને મદદ કરવાથી આપણે સરકારના વિશ્વાસુ મિત્ર બનીશું.”

“એમજ થશે. આપણે જરૂર યશ પ્રાપ્ત કરીશું. પણ છત્રીસગઢ જવાનું હાલ મુલતવી રહેશે.”

છત્રીસગઢ જવાનું મુલતવી રહેશે સાંભળી યુવાન સાધુ વિચારમાં પડ્યો. આ બે સાધુઓ અન્ય કોઇ નહિ પણ મુજદરપુરનો સુવિખ્યાત ઠાકોર રણમલસિંહ અને તેનો અમાત્ય કતુભાઇ હતો. બન્ને સાધુના સ્વાંગથી સત્યવીરનો પતો મેળવવાને નીકળ્યા હતા.”

રણમલસિંહને વિચાર વશ જોઇ કતુભાઇએ પૂછ્યું, “છત્રીસગઢ જવાનું થોડાક દિવસ મુલતવી રહ્યું તેના માટે વિચાર વશ થવાની કંઈ જરૂર નથી. રાજકન્યા રત્નાવતી હૃદયથી તમને વરી ચૂકી છે એટલે એ બીજાની થનાર નથી. થોડાક દિવસપરજ લલીતાનો પત્ર આવ્યો હતો તેમાં તેણે જણાવ્યું હતું કે રાજકન્યાને રણમલસિંહની લગની લાગી છે, તે રણમલસિંહનોજ જાપ જાપી રહી છે.”

“પછી તમે શું જવાબ લખ્યો હતો ?” રણમલે આનંદમય મુખે પૂછ્યું.

“મેં થોડય જવાબ લખી જણાવ્યું હતું કે અમે બન્ને થોડા દિવસમાં ત્યાં આવીશું.”

“ દિવસ જણાવ્યો નથી ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે હવે એ તરફ ક્યારે જઈશું ? ”

“ કૃષ્ણપૂર જઈ આવ્યા પછી. ”

“ બીજી કંઈ ખબર સાંભળી છે કે ? ” રણમશે પૂછ્યું.

“ શ્રાની ? ” કનુભાઈએ પૂછ્યું.

“ પેલો મૂર્ખ-દાઈડીયો ઠાકોર ખટપટ કરી રહ્યો છે. ”

“ ક્યો ઠાકોર ? ”

“ સૂર્યમલ. ”

“ શી ખટપટ કરી રહ્યો છે ? ”

“ રત્નાવતીને મેળવવાની. તેણે તેના મિત્ર પેલા દેવીડસાહેબને છત્રીસગઢ મોકલી રાજ્યખાળાનું માથું કરાવ્યું હતું, પણ માણેકચંદના સ્પષ્ટ જવાબથી અને ગુસ્સાથી તેને રાત લઈ ભાગવું પડ્યું હતું. આ પછી તે મૂર્ખ ઠાકોરે રાજકન્યાને ઉપાડવાની ખટપટ કરવા માંડી છે. દેવીડની માર્ફતે આપણા વિરૂદ્ધ કંપની સરકારની મદદ માગવાની યુક્તિ કરવા માંડી છે. જો તેની યુક્તિ સફળ થશે તો આપણે કંપની સરકાર સાથે લડવું પડશે. ”

“ કંપની સરકાર એવી મૂર્ખ નથી કે એક દાઈડીયા ઠાકોરના દાઈડીયા-અજ્ઞાન દોસ્તની સલાહથી તમારા જેવા બાહોશ અને બહાદુર ઠાકોરની સાથે લડાઈ કરી દુષ્મનાવટ બાંધે. અને તો તેની સઘળી ખટપટો પાયા વગરની લાગે છે. મુજફરપુરના રજપૂતો અને ઠાકોર કેવા બળવાન છે તેની પણ કંપની સરકારને માહિતી છે. ”

“ એ બધું ખરું પણ રાજકન્યાને ઉપાડવાની તેણે જખરી ખટપટ કરી છે. ”

“ શું ? ”

“ એ કામ તેણે કૃષ્ણનંદનને સોંપ્યું છે. ”

“ શું કહો છો ? ” કનુભાઈએ આશ્ચર્ય દર્શાવતાં પૂછ્યું.

“ મહેં તપાસ કરવા મોકલેલો માણસ બરાબર ખબર લાવ્યો છે. કૃષ્ણનંદન રાજકન્યાની સાથે તમારી લલીતાને પણ ઉપાડવા માગે છે.”

“ આતો લણી ભયંકર વાત ! ” કનુભાઇ ગુસ્સાથી બોલી ઉઠ્યો.

“ લલીતાનો એક ઉમેદવાર પણ ઉભો થયો છે. ” રણુમલે હશીને કહ્યું.

“ તે વળી કોણ મૂઝો છે ? ”

“ પૈસાથી પાયમાલ થએલો એક પૈસાદારનો પુત્ર. ”

“ તેનું નામ ? ”

“ પ્યારેલાલ પનાલાલ એકર એન્ડ એથર. ” રણુમલે ખુબ હશીને નામ ઉચ્ચાર્યું.

“ નામતો લાંબુ લાગે છે. ”

“ નામ પ્રમાણે કામ પણ ભારે છે. ”

“ તે ક્યાંનો રહેવાશી છે ? ”

“ સુરતનો. ”

“ તેને પત્ની નથી કે જેથી તે લલીતાને પરણવા ઇચ્છે છે ? ”

“ તેની પત્ની પણ તેના જેવીજ હતી. પૈસે ટકે પાયમાલ થતાં તેણી તેના પતીના એક મિત્રની સાથે પસાર થઇ ગઇ. થોડા દિવસ પરજ મેં પેપરમાં વાંચ્યું હતું કે તેણીએ પ્યારેલાલના મિત્ર મતીલાલ સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું છે. ”

“ આ બધી ખબર તમે કેવી રીતે મેળવી ? ”

“ મારા મિત્ર વિલીયમની માર્ફતે. ” રણુમલે તમામ વાત વિદીત કરી. પૈસાદારના પાયમાલ થયેલા પુત્ર પ્યારેલાલની વાત સાંભળી કનુભાઇ આશ્ચર્ય પામ્યો; અને પછી થોડી વારે કંઈક યાદ આવતાં બોલ્યો; “ પહેલી તારીખનું છાપું વાંચવામાં આવ્યું હતું કે ? ”

“ ના. તેમાં કંઈ નવાણુની હતી ? ”

“ હા. ”

“ શું ? ”

“ વીલીયમ સાહેબ સપડાઇ ગયા છે. ”

“ ક્યાં ? કોનાથી ? ” રણુમલે વિસ્મયતાથી પૂછ્યું.

“ આપણા દુબનેજ તેને ડસાવ્યો છે. ”

“ શું કૃષ્ણનંદને ? ”

“ હા. ”

“ કેવી રીતે ? વીલીયમ બાહોશ છે. તે કદી સપડાયજ નહિ. ”

“ હું ક્યુલ કરું છું કે વીલીયમ બહાદુર છે. પણ સમયે તેને ડસાવ્યો છે. જાણે એમ બન્યું કે કૃષ્ણનંદને પકડવાનું કામ સરકાર તરફથી તેને માથે આવ્યું અને તેથી તે કૃષ્ણનંદને પકડવા નીકળ્યો. એક જંગલમાં તેણે પકાવ નાખ્યો અને પછી સાંજના વખતે મડમ સાહેબ સાથે સાહેબ ફરવા નીકળ્યો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં દુબનેનો બોટો થયો. વીલીયમે ઘણા હાંટારાને જમીનદોસ્ત કર્યા. પણ આખરે પકડાયો અને કેદ થયો. દુબનેનો તેને લઇ ગયા. ”

“ મડમનું શું થયું ? ” રણુમલે ગુરસે થતાં પૂછ્યું.

“ મડમનું શું થયું તે કંઈ જાણવામાં આવ્યું નથી. ”

“ કૃષ્ણનંદને હવે જલ્દી પકડવો જોઈએ. પાપાત્માએ મહા ભયાનક કામ કર્યું છે. ”

“ તેના કર્મનો બદલો હવે તેને હુંકમાંજ મળશે. ”

“ આપણે સત્યવીર અને વીલીયમને છુટા કરવાની ઘણી જરૂર છે. ”

“ તે હું જાણું છું અને તેથીજ આપણે કાલે કૃષ્ણપુર તરફ પ્રયાણ કરીશું. પ્રભુ આપણને યશ અપાવશે. ”

“ આવા સમાચારથી માંડે દીલ બ્યાકુળ બની રહ્યું છે. પાપીને પકડી બદલો આપવાની મારી આતુરતા વધી રહી છે. ” રણુમલે કહ્યું.

“ તે બધું સમયે બની શકશે. મારા ઠાકોર સાહેબ ! હવે થોડીકવાર આરામ લ્યો, તાપ સખ્ત પડ્યો છે. ” કનુભાઈએ કહ્યું.

“ બ્યાંસધી પ્રધાનજનો પતો લાગશે નહિ ત્યાં સુધી મને

સુખેથી નિદ્રા આવી શકશે નહિ. ”

“ પણ થોડીકવાર આડા તો થાવ. સમીસાંજ ચતાં આપણે પાસેના ગામમાં જઈશું અને ત્યાંથી ઘોડા પર સ્વાર થઈ આપણા નગરમાં પહોંચી જઈશું. ” કનુભાઈએ કહ્યું.

રણુમલ આડો થયો. કનુભાઈ પણ મૃગચર્મ ઉપર સુતો. બપોર નમ્યા હતા. ઉષ્ણ પવનમાં કંઈક શીતળતા આવી હતી. ગરમ અને મિશ્રીત પવનની દહેરો આવતી હતી. થોડો સમય વીતતાં બન્ને જણા નિદ્રાવશ થયા. રાજવંશી યુવકો બર જંગલમાં પૃથ્વીપર પાથરેલા મૃગચર્મ પર ઉંઘવા લાગ્યા. લગભગ બે કલાક ઉંઘ લઈ રણુમલસિંહ એકાએક જાગી ઉઠ્યો. તેણે ઉંઘતા કનુભાઈ તરફ જોયું અને પછી આત્મગત બોલવા માંડ્યું, “ મને નિદ્રામાં અજાગો થઈ આવ્યો. સ્વપ્નમાં મેં શું દીઠું ? કેવો બયાનક બનાવ ? જાણે મારા પ્રધાનજીને પાપી કૃષ્ણનંદને જીવતાજ સળગાવી મૂક્યા અને વીલીયમ સાહેબને ફાંસો દીધો. કેવો દિલ ધ્રુજવનારો દેખાવ ? સત્યવીર અને વીલીયમના મરણનો દેખાવ મહા બયંકર હતો. નિદ્રામાં મારી છાતી ચીરાઈ જતી હતી. શું કૃષ્ણનંદન આટલો બધો ફૂર હશે ? હશેજ. ફાંસીયો હુંટારો દયાહિનજ હોય. તેણે અનેક ખૂન કર્યા છે. બસ હવે મારે વધુ વિલંબ કરવો જોઈએ નહિ. આવતી કાલે પ્રભાતમાંજ તે પાપીને પકડવા યા જીવતો મારવા તેના નગર તરફ જઈશું. ” રણુમલસિંહ શાન્ત રહી પુનઃ બોલવા લાગ્યો.

“ અહા ! કેવો બયંકર હુંટારો ! દેવી રતનાવતી ! તારોપર પણ બયંકર આક્રમ આવવાની તૈયારી થઈ ચૂકી છે. પણ મમરાઈશ નહિ. પાપી તેના કામમાં રૂતેહ પામશે નહિ. તને ઉપાડી જવા ઇચ્છનાર પાપાત્માને હું પલકવારમાં હતો નહતો કરી નાખીશ. ઠીક છે; આ બધું હવે થોડામાંજ થઈ રહેશે. પ્રથમ મારે મારા મિત્ર અને પ્રધાનજીને મેળવવા જોઈએ. દુષ્મનના કેદખાનામાંથી તેમનો સત્વરે ઉદ્ધાર કરવો જોઈએ. આ દુનિયામાં જે સત્યને રસ્તે ચાલે છે, તે ખરેજ દુઃખી થાય છે. સત્યવીર ! મારા પ્રિય

પ્રધાનજી! તમે ન્યાયી છો. તમારું હૃદય વિશુદ્ધ છે. નિર્દોષના બચાવને અર્થેજ તમારે ભયંકર પાપીની સાથે દુષ્મનાવટ થઇ છે. તે પાપાત્માએજ તમને ગૂમ કર્યા છે. તમારી શોધમાં અમે ઘણું રખડપા છીએ. અનેક માણસો પણ શોધમાં ફરે છે. તમે ક્યાં છો એની કંઈક માહિતી હાલમાં મળી છે. અમે કાલેજ કૃષ્ણપૂર તરફ આવવા નીકળીશું અને ત્યાં આવી કૃષ્ણનંદનને પકડી તમારો છૂટકો કરીશું.” મુન્દરપુરનો ઠાકોર રણુમલ આવી રીતે તેના મનોહગાર કાઢી રહ્યો હતો.

છેવટે સાંજ પડી. ગરમી ઓછી થઈ. તીવ્ર તડકો નરમ પડ્યો. તાપના કારણે માળાઓમાં છૂપાઈ ગયેલાં પક્ષીઓ પણ બહાર નીકળી આમતેમ ઉડતાં જણાવા લાગ્યાં. રણુમલે ઉંઘતા કનુભાઈ તરફ જોયું.

કનુભાઈની નિદ્રા હજી પૂરી થઈ નહોતી. અમાત્યને હવે જગાડી નગર તરફ જવું જોઈએ. રાત્રિ પડતાં અંધકાર થશે. આમ વિચારતા રણુમલે કનુભાઈના શરીરપર હાથનો સ્પર્શ કરી કહ્યું, “અમાત્યજી” એ ચારવાર બોલતાં કનુભાઈની નિદ્રા જતી રહી. તે તત્કાળ ઉઠી બેઠો થયો અને આંખો ચોળતો બોલ્યો, “હું આજે ઘણું ઉંઘ્યો.”

“હા, સાંજ સૂધી ઉંઘ્યા.”

“આખી જીંદગીમાં દિવસના તો આટલું આજેજ ઉંઘ્યો છું.”

“તાપ-શ્રમ અને ઉજગરાથી ઉંઘ આવેજ.”

“તમે નિદ્રા લીધી નથી એમ તમારા મુખપરથી જણાય છે?”

“મને ઉંઘ આવી હતી; પણ અજાણે થઈ આવવાથી નિદ્રા જતી રહી અને એકાએક હું જાગી ઉઠ્યો.”

“ચાલો ત્યારે આપણે હવે હાથ મુખ ધોઈ ગામ તરફ જવાની તૈયારી કરીએ.”

“હું પણ તેજ વિચારમાં છું.”

“આટલામાં ક્યાં જળાશય હશે કે?”

“મારા ધારવા પ્રમાણે અહિં નજીકમાંજ એકાદ તળાવ અમર કુવો હોવો જોઈએ.”

“ ચાલો આપણે તપાસ કરીએ. ”

બંને ઉભા થયા અને ઝોળી-કમંડળ વગેરે ઉપાડી ત્યાંથી આગળ ચાલ્યા. લગભગ અર્ધો માર્ગે આવતાં તેમની નજરે એક તળાવ જણાયું. બંનેએ તળાવ કિનારે હાથ મુખ ધોઈ પાણી પીધું. કમંડળમાં પણ પાણી ભરી લીધું અને પછી ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. આગળ ચાલતાં તેમણે એક ઝાડીમાં પ્રવેશ કર્યો. આ ઝાડી લાંબી અને વીકટ હતી. દિવસના પણ અરાબર પ્રકાશ પડતો નહિ. ઝાડીની અંદર જંગલી-હિંસક પ્રાણીઓ રહેતાં હોય એવું અનુમાન રસ્તામાં પડેલાં જનવરોનાં હાડકાં અને હાડપિંજર જોઈ થતું હતું.

રણુમલે અને કનુભાઈએ ઝાડીમાં પ્રવેશ કરી આગળ ચાલવા માંડ્યું. એવામાં એક અજબ બનાવ બન્યો. રણુમલ અને કનુભાઈના કાંતે માણસોના બોલવાનો અવાજ સંભળાયો. આ ઝાડીમાં માણસો ક્યાંથી? બંને વિચારમાં પડ્યા. અવાજ સામી બાજુએથી આવતો હતો. સામી બાજુએ એક બીજો રસ્તો આવેલો હતો. તે રસ્તો પહોળો હતો.

કનુભાઈ અને રણુમલ જે રસ્તે જતા હતા, તે રસ્તો સાંકડો અને વૃક્ષોથી ઘેરાએલો હતો.

રણુમલ અને કનુભાઈ જે તરફથી અવાજ આવતો હતો તે તરફ ગયા. એ તરફ પણ ઝાડી આવેલી હતી અને ઝાડીની વચ્ચે વિશાળ મેદાન આવેલું હતું. કનુભાઈએ અને રણુમલે નાના રસ્તાપરથી એ મેદાન તરફ જોયું તો તેમને અત્યંત અજબબીની અંદર માલૂમ પડ્યું કે ચાર યુવાનો બેઠા અને રાક્ષસી દેખાવાના માણસો ત્યાં બેઠા-બેઠા કંઈક ખાવાનું ખાય છે. તેમના ચાર ઘોડાઓ નજીકમાં ઉભા હતા. વધુ આશ્ચર્ય જેવું તો એ હતું કે તે ચારે જણાથી થોડે દૂર બે યુવસુરત બાળાઓ બેઠેલી હતી. એ ચાર માણસોમાંથી એક માણસ તે બાળાઓને ખાવાનું ખાવા કહેતો હતો; પણ તે બંને બાળાઓ બેઠ્યા વિના કહેનારની તરફ યુસ્સાની નજરે જોઈ રહી હતી.

તે બન્ને બાળાઓના હાથ બાંધેલા હતા. રડવાથી તે રમણીયોનાં નેત્રો લાલચોળ થએલાં જણાતાં હતાં. રણુમલ અને કનુભાઈ આવું અહસૂત દૃશ્ય જોઇ આશ્ચર્યચકિત થયા અને ધ્યાનથી તે બન્નેની તરફ જોઈ રહ્યા. રણુમલ મનમાં વિચારતો હતો કે; અરે તે ચાર માણસો કાણ હશે? તેમનાથી દૂર બેઠેલી બાળાઓ કાણ હશે? તેમના દેખાવપરથી તો તેઓ દુષ્ટાત્માઓ જેવા લાગે છે. શું એ દોકો ગુલામી વેપાર કરનારા તો નહિ હોય? શું ખબર પડે? જે હશે તે હમણાં જણાશે? જે મારા ધારવા મુજબજ હશે તો મારે બાળાઓના બચાવને અર્થે પાપીઓની સાથે લઢવું પડશે. ” આમ વિચારતા રણુમલે કનુભાઈ તરફ જોયું. કનુભાઈની પણ વિચિત્ર અવસ્થા થઈ રહી હતી.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

અજબ સંયોગ.

સાંજ પડી હતી. ઉકળાટ શાન્ત થયો હતો. ચાર લુંટારા જેવા જણાતા માણસો બે બંધીવાન બાળાઓ સાથે ઝાડીની વચ્ચે આવેલા ચોગાનમાં થાક ખાવાને બેઠા હતા. નજીકની ઝાડીમાં છૂપાઇ ઉભેલા કનુ અને રણુમલ એ વિચિત્ર દૃશ્ય અવલોકી રહ્યા હતા. એવામાં કનુએ તે બે રમણીયોમાંથી એકને ઓળખી રણુમલ પ્રત્યે ધીમેથી કહ્યું, “ ગજબ થયો છે. ”

“ કેમ વાં? ”

“ એ બે બાળાઓમાંની એક તો લલીતા છે. ” કનુએ કહ્યું.

“ શું ખરું કહો છો? ” રણુમલે પૂછ્યું.

“ હા. હું લલીતાને બરાબર ઓળખું છું. હું માણેકચંદનો મહેમાન

થયો હતો; ત્યારે લલીતાને માથેજ મારી સરભરાનું કાર્ય હતું. મને લાગે છે કે તેની સાથેની બાળા રાજકન્યા હોવી જોઈએ. કારણ કે આપણને ખબર મળી છે કે કૃષ્ણનંદને રાજકુમારીનું હરણ કરવાનું ક્યુદ્યું છે.”

“ ખરેખર એમજ. એ ચારમાંથી એક કૃષ્ણનંદને હોવો જોઈએ. ”

“ જે હશે તે હમણાં જણાશે. પાપીઓ આપણા હાથથી હવે જીવતા જમ શકશે નહિ, સાફ થયું કે આપણે આ રસ્તેજ આવ્યા. હવે આપણે ગૂંપચૂંપ ઉભા રહી જોયા કરવું કે તેઓ શું કરે છે. તે અધમેને થોડીકવાર થાક ખાવા દ્યો. તે હવે થોડીકવારનાજ મહેમાન છે.”

કતુભાષ અને રણમલ બરેલી પિસ્તોલો હાથમાં પકડી એ તરફ જોઈ રહ્યા. પેલી તરફ બાળાઓ શાન્તિથી બેસી રહી હતી. ચારે દુષ્ટાત્માઓ પરસ્પરમાં વાતો કરતા નાસ્તો ખાતા હતા. એવામાં તે ચારમાં એક જે કૃષ્ણનંદને હતો; તેણે બે બાળાઓ તરફ જોઈ કહ્યું, “ તમે ક્યાં સુધી ભૂખનું દુઃખ સહન કરશો ? છોકરીયો યાદ રાખજો કે તમે ભૂખે મરી જશો તો પણ તમે પાછાં જમ શકશો નહિ. ”

“ એ તો અમે પણ જાણીએ છીએ. પણ તે પહેલાં અમને જણાવતો ખરો કે તું કોણ છે અને અમને ક્યાં લઈ જાય છે ? ” લલીતાએ પૂછ્યું.

“ છોકરીયો ! તમે કોઈ દિવસ કૃષ્ણનંદનનું નામ સાંભળ્યું છે કે ? ”

“ હા, કૃષ્ણનંદન કરીને એક માણસ ઠગ લોકોની ટાળીને નાયક છે. શું તે તુંજ છે ? ”

“ હું તે પોતેજ. ”

“ તું અમને ક્યાં લઈ જવા મગ્ગે છે ? ” લલીતાએ પૂછ્યું.

“ હું તમને સુખમાં નાખવા મારી સાથે લઈ જનાર છું. આ રાજકન્યા એક બહાદુર ઠાકોરની રાણી બનશે અને તું એક નગર-શેઠની પત્ની થશે. ”

“ ક્યો ઠાકોર અને ક્યો નગરશેઠ ? ” લલીતાએ પૂછ્યું.

અમરકોટનો ઠાકોર સૂર્યમલ આ રાજ્યબાળાને પ્રાણથી પણ વધારે ચાહે છે અને ખારેલાલ કરીને એક રૂપ ગુણુ સંપન્ન યુવાન તારા જેવી રમ્ય રમણીને મેળવવા ઘણાજ આતુર છે. એ બન્ને મારા મિત્રો હોવાથી મારે તેમનું કામ કરવું જોઈએ અને તેથીજ તમને બન્નેને તેઓની પાસે લઈ જઈ મારી ફરજથી મારે મૂકત થવું જોઈએ. ” કૃષ્ણનંદને હસીને કહ્યું.

“ બદલામાં તને શું મળનાર છે ? ” લલીતાએ પૂછ્યું.

“ તે મારા ધનવાન મિત્રો મારા કામની સારી કદર કરશે એવી મને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે. ”

“ કૃષ્ણનંદન ! હજી પણ હું તને એક વખત કહેવાની હિંમત કરું છું કે તું અમને અમારા સ્થાને મૂકી જા. અમે તને પુષ્કળ ધન અપાવીશું. ”

“ મારી મરજી એવી નથી. મારે તો મારા મિત્રોનું કામ કરીનેજ દ્રવ્ય મેળવવું છે. ”

“ ધીક્કાર છે તને. તારાં આ કર્મનો બદલો તને અવશ્ય મળશે. ”

“ હું કર્મના બદલાને માનતો નથી. પુણ્ય પાપને તો તુચ્છજ સમજું છું. ”

“ કૃષ્ણનંદન ! તું ઘણાજ બહાદુર છે. તારી બહાદુરીની વાતો મેં સાંભળી છે. તારા જેવા બહાદુરને અમારા જેવી નિર્બળ બાળાઓને દુઃખી કરવી ન જોઈએ. બાઈ ! તું દાનો થા અને અમને અમારા સ્થાને પાછો મૂકી જા. ” રાજકન્યાએ કહ્યું.

“હું બહાદુર છું એ સૌ કોઈ જાણે છે. હું તમને દુઃખમાં નાખવા લાઈ જતો નથી. મેં તમને પ્રથમજ જણાવ્યું છે કે હું તમને સુખમાંજ નાખીશ. છોકરીઓ ! પાછા જવાની આશાનો હવે સદાને માટે ત્યાગ કરજો. ” કૃષ્ણનંદને જણાવ્યું.

“ ખરેખર, કસાઈના દિલમાં કરણા કદી ઉત્પન્ન થાયજ નહિ.

ઓ ભારતભૂમિના ભૂત ! તું કેવું બચંકર કામ કરી રહ્યો છે એનો તો ખ્યાલ કર ? શામાટે રાક્ષસી કર્મો કરી રહ્યો છે ? ” લલીતા બોલી.

“ હું ગમે એવો છું અને ગમે તે કંઈ છું તે વિશે તમારે એક પણ શબ્દ બોલવાની જરૂર નથી. તમારે તો મુગે મોઢે મારી સાથે આવવાનું છે. જો ઝાઝું બોલશો તો તમારા મુખમાં ડૂબા મારવામાં આવશે. ”

કૃષ્ણનંદનના આવા શબ્દો સાંભળી બન્ને બાળાઓ મનમાં ઘણી દુઃખી થઈ. અત્યાર સુધી શાન્તિથી જોઈ રહેલો રણમણ ગુરસાથી લાલ પીળો થઈ ગયો. તે મન સાથે બોલી ઉઠ્યો; “ પાપીએ ભયાનક કામ કર્યું છે. સાઈ થયું કે પરમાત્માએ અમને આ સ્થળેજ મોકલી આપ્યા. કૃષ્ણનંદન ! નરાધમ ! તારા પગ મૃત્યુના કુંડાળામાં આવી ચૂક્યા છે. મેં આજે તને બરાબર જોળખ્યો છે. તારી જીંદગી હવે ટુંકી છે. મૂર્ખાઓ મનમાં સમજે છે કે આ જંગલમાં અમે નિર્ભય છીએ; પણ ના; તમે ફસાયા છો. તમારા મ્હોતના ડંકા વાગી રહ્યા છે. ધોર કર્મના કરનારા ! ત્હોં કરેલાં રાક્ષસી કર્મોથી આ ધરા ધ્રુજ રહી છે. દેશના અનેક નિર્દોષ જનોના પ્રાણ તે લીધા છે. તને પકડવા મેઘાં ધનામે જાહેર થયાં છે. પવિત્ર ભારતના બચંકર શત્રુ ! તે દેશની સેવા કરવાને બદલે નિર્દોષ પ્રજાજનોના પ્રાણ લીધા છે. બસ; એ સઘળા કર્મનો બદલો હવે તને પૂરેપૂરો મળશે. આજે તું મરીશ અગર બંધિવાન બની કારાગૃહમાં પૂરાઈશ. ”

રણમલ આવી રીતે મનોદ્વેગર કાઢી રહ્યો હતો. એવામાં કનુ-બાઇએ ધીમેથી પૂછ્યું, “ કેમ સઘળું બણ્યુંને ? ”

“ હા. ”

“ બન્ને બાળાઓને જોળખી ? ”

“ બરાબર. ”

“ હવે શું વિચાર ? ”

“ વિચારમાં હવે એજ કે આપણી પાસેની આ બરેલી પિસ્તોલો દખાવો અને ચાર પાપીઓમાંથી પ્રથમ બેને પૃથ્વી પર સૂતારો. ”

“ અને બાકીના બે ? ”

“ મારી ઇચ્છા કૃષ્ણનંદનને જીવતો પકડવાની છે. આપણે બાકીના બેને પૂરા પડીશું. ”

“ કદાચ જીવ પર આવશે તો ? ”

“ પરલોકમાં પહોંચતા કરીશું. ”

“ ત્યારે કરો શરૂઆત. ”

“ સંભાળ પૂર્વક તાકીને બહાર કરજો. ” કહી રણુમલે એકની તરફ પિસ્તોલ તાકી. કનુભાઇએ બીજા તરફ નેમ ટાંકી. એક સાથેજ અવાજ થયો. જંગલ ગાજી ઉઠ્યું. કૃષ્ણનંદનના બે સેવકોના શરીરમાં ગોળાઓ ઉડી પેઠી. બન્ને જણા જમીન પર પડી તરફડવા લાગ્યા. ગોળાઓએ મર્મ સ્થાનમાં પ્રવેશી આપાદ કામ કર્યું હતું. કૃષ્ણનંદન અને તેનો એક સેવક આ અકસ્માત જોઇ ગભરાયા, કૃષ્ણનંદન ચારે તરફ જોવા લાગ્યો. પણ તત્કાળ તે ઉભો થયો. તેણે રાજકન્યા અને લલીતાને ઉભાં થવા જણાવ્યું. પણ બન્ને બાળાઓએ તેના કહેવા પ્રત્યે ધ્યાન આપ્યું નહિ. કૃષ્ણનંદનના ધાયલ થઇ પડેલા સેવકો થોડીવાર તરફડી સ્વધામ સિધાવી ગયા. તેની સાથે નોકરના વેશમાં જે માણસ હતો; તે કૃષ્ણનંદનનો સેવક નહોતો પણ આપણા માન ભૂખ્યા દાંબીક શેઠ ખારેલાલજી હતા. તે માર્ગમાંજ કૃષ્ણનંદનને મળી ગયો હતો અને તેની સાથે અહિં સુધી આવ્યો હતો. તેના સારા નશીબે તે કૃષ્ણનંદનની નજીકમાં બેઠો હતો. જે તે મરનારા બે સેવકોની સાથે બેઠો હોત તો તે પણ ગોળાનો ભોગ થાત. કૃષ્ણનંદનને તેણે જલ્દીથી પસાર થવાનું કહ્યું. બન્ને તૈયાર થયા; પણ રાજકન્યા અને લલીતા ઉભાં થયાં નહિ.

કૃષ્ણનંદને કોપ પૂર્ણ નેત્રો વડે બન્ને તરફ જોઇ કહ્યું, “ કેમ સંભળાતું નથી ? ઉઠો, જલ્દી ઉભાં થાવ. ”

“અમે કાઠી ઉપાયે તારી સાથે આવનાર નથી.” લલી-તાએ જણાવ્યું.

“એમ તો જોયા કરો કે તમને ઘોડાની સાથે જકડીને બાંધીને લઈ જઈ છું કે નહિ.” આમ બોલતો કૃષ્ણનંદન ઉઘ્ર આવેશથી બન્ને બાળાઓની તરફ જવા લાગ્યો. પણ એટલામાંજ સાધુના વેશમાં દૂપાઈ રહેલા રણુમલે અને કનુભાઈએ બહાર નીકળી આવી મોટા અવાજથી તેને બાળાઓની નજીક જતો અટકાવ્યો.

કૃષ્ણનંદને પાછું વાળીને જોયું. બે સાધુઓને જોઈ તે આશ્ચર્ય અને ભય પામ્યો. પ્યારેલાલનાં તો મોતીયાંજ મરી ગયાં. તે સર્વોગે ધ્રુજવા લાગ્યો. રણુમલે ક્રોધ ભર્યા અવાજે કૃષ્ણનંદનને ઉદ્દેશી કહ્યું, “નર પિશાચ ! તારો પ્રયત્ન હવે નકામો છે. આ જંગલમાં આવાંજ કર્મને માટે આવ્યો હતો કે ? દુષ્ટાત્મા ! જાણતો નથી કે નિર્દોષનું રક્ષણ કરનાર પરમાત્મા સર્વત્ર વ્યાપી રહેલ છે ?”

કૃષ્ણનંદને રણુમલના બોલવા તરફ ધ્યાન નહિ આપતાં કહ્યું, “મારા કામની વચ્ચે આવવાનો તમને શું હક્ક છે. જાવ, તમે તમારા રસ્તે ચાલ્યા જાવ.”

“નિર્દોષ જનોનું રક્ષણ કરવાનો હક્ક અમને પરમાત્મા તરફથી મળેલો છે. અમે ચાલ્યા જવાને અહિં આવ્યા નથી; પણ તારા જેવા જલીમના પંજમાંથી આ બન્ને બાળાઓને બચાવવા-છોડાવવા આવ્યા છીએ.”

“હજી પણ કહું છું કે ચાલ્યા જાવ. સાધુ જાણી મને રહેમ આવે છે.” કૃષ્ણનંદન બોલ્યો.

“રાક્ષસના હૃદયમાં રહેમનો સંભવ હોયજ નહિ, કદાચ જો તું એમ માનતો હોય તો પણ અમને તારી રહેમની જરૂર નથી.”

“મને ઝોળખો છો ?” કૃષ્ણનંદને બરાડ પાડીને પૂછ્યું.

“સારા માણસને ઝોળખવા કરતાં અધર્મી મનુષ્યને ધણા માણસો ઝોળખે છે. તું આખા દેશનો દુષ્મન છે; ચાલાક ચોર

છે; તાલીમબાજ ઠગ છે અને નિર્દોષ પૈસા પાત્રાને હુંટનાર હુંટારો અને અસાવધ મુસાફરાને ફાંસા નાખી મારી નાખનારો ગલીમ ફાંસીયો છે. તારું નામ કૃષ્ણનંદન છે. બોલ ખડ્ડને ? ” રણુમલે પૂછ્યું.

“ બસ હવે તમે ગમે એ હો; પણ અહિંથી જીવતા જનાર નથી. ”

“ કારણ ? ”

“ મારા કોપમાં તમે સંપૂર્ણ ફસાઈ ચૂક્યા છો. તમારે મારી તલ્લવારને તાબે થવુંજ પડશે. ”

કનુભાઈ અટકાસ્ય કરી બોલ્યો; “ એ તો હવે થોડીવાર-માંજ જણાશે. ”

“ એટલે ? ” કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું.

“ તું અમને તારી તલ્લવારને તાબે કરે છે કે તું અમારી પિસ્તોલોને તાબે થાય છે ? પિશાચ ! ન્ને; આ બે પિસ્તોલો અમે તારે માટેજ તૈયાર કરી રાખી છે. આ પિસ્તોલથી તારા બે સેવકોના પ્રાણ ગયા છે અને તમારા બન્નેના જવાના હવે બાકી છે. ”

પિસ્તોલ જોતાંજ કૃષ્ણનંદનનાં હાંનું ગગડી ગયાં, પ્યારેલાલ પાછો પગલે ખસી થોડેક દૂર જઈ ઉભો રહ્યો. કૃષ્ણનંદન કંઈક વિચારમાં પડ્યો. એટલામાંજ રણુમલે વાધની મારક છલંગ મારી તેને ગરદનમાંથી પકડ્યો. કૃષ્ણનંદને રણુમલના હાથમાંથી છૂટવાને અથવા તો તેને જમીનપર પટકવાને જીવતોડ પ્રયત્ન આરંભ્યો. બન્નેનું મલ્લ યુદ્ધ મચી રહ્યું. કનુભાઈએ બન્ને બાળાઓની નજીક જઈ તેમને બાંધેલા બંધન છોડી નાખ્યા. એ સાથેજ મલ્લ યુદ્ધમાં મચેલા રણુમલે કૃષ્ણનંદનને જમીનપર પછાડ્યો. કૃષ્ણનંદનને જમીનપર પછાડતો જોતાંજ દૂર ઉભેલો પ્યારેલાલ મૂઠીયો વાળીને નાઠો. કનુભાઈ તેને પકડવા તેની પાછળ દોડ્યો; અને થોડીવારમાંજ તેને પકડી પાડી પાછો ખેંચી આવ્યો. લલીતાએ દોરડું રણુમલ તરફ ફેંક્યું. રણુમલે પાપીને જકડીને બાંધ્યો. પ્યારેલાલની પણ એજ ગતી થઈ. આ પછી રણુમલે કનુભાઈને ઘોડેસ્વાર થઈ પાસેના ગામમાં જઈ સિપાહીઓને

બોલાવી લાવવાનું કહ્યું. કતુબાઇ ઘોડેસ્વાર થઇ ગામ તરફ જવા ઉપડી ગયો.

રણમલે બન્ને બાળાઓને શાન્તવન આપ્યું. લલીતાએ ઉપકાર માન્યો. બન્ને બાળાઓએ પોતાના ઉપકારક તરફ માનની લાગણી દર્શાવી તેમની વિતક વાર્તા જણાવી. રણમલે કૃષ્ણનંદનને શ્રિદ્ધાર આપ્યો.

કૃષ્ણનંદન કંઈપણ નહિ બોલતાં પડ્યો રહ્યો; પણ પ્યારેલાલથી ચૂપ રહી શકાયું નહિ. તે મરવા જેવો થઇ ગયો હતો અને આ આક્રમણથી છૂટવાને ઇચ્છતો હતો. તેણે નમ્રસ્વરે કહ્યું.

“ સાધુ મહારાજ ! આપ પ્રત્યે મારી એક અરજ છે ? ”

“ શું ? ” રણમલે પૂછ્યું.

“ હું તમારી દયા ચાહું છું. ”

“ શામાટે ? ”

“ મને છોડી મૂકો. ”

“ નહિ; તારે તો કેદખાનામાં પડી સડવું પડશે. ”

“ મહારાજ ! મારી અને મારા બાપદાદાની આબરૂ કોડીની થઇ જશે. ”

“ જો તું આબરૂ ધરાવતો હોત, તો આ પાપીની સેવામાં રહેતજ નહિ. ”

“ હું આ કર્મચંડાળનો નોકર નથી. ” પ્યારેલાલે કહ્યું.

કૃષ્ણનંદને ગુસ્સાથી પ્યારેલાલ તરફ જોયું; પણ બંધીવાન થએલા પાપીની દરકાર નહિ કરતાં પ્યારેલાલે પુનઃ રણમલને કહ્યું; “ જો આપને ખાત્રી ન થતી હોય તો હું બગવાનના સોગન ખાધને કહું છું કે હું આ હુંટારા-શંશીયાનો સેવક નથી. ”

“ ત્યારે તું મુઝો કોણ છે ? ”

“ હું એક વિદ્વાન અને લાયક માણસ છું, પણ મારા ખરાબ નશીબથીજ હું આ સ્થિતિની સોબતમાં સપડાયો છું. ”

“ તારું નામ ? ”

“ મહેરબાન ! મારું નામ સુપ્રસિદ્ધ છે—હું એક મોટો નવલ-કથાકાર અને પૈસાપાત્ર માણસ છું. ”

રણુમલને તેનું બોલવું સાંભળી હસવું આવ્યું. તેની ખાત્રી થઇ કે આ કોઇ મૂર્ખોજ છે. છતાં પૂછ્યું, “ તારું નામ ? ”

“ પ્યારેલાલ પન્નાલાલ બ્રોકર એન્ડ એથર. ”

રણુમલથી ખડખડાટ હસી જવાયું, પણ પછી શાન્ત થઇ પૂછ્યું; તારું ગામ ? ”

“ સુરત. ”

“ તેં પુસ્તક લખ્યાં છે નહિં વાં ? ”

“ હાજી; મેં થોડાંબંધ પુસ્તક લખેલાં છે. તેમાં એક પુસ્તક તો આખી દુનિયાને પ્રિય થઇ પડ્યું છે. ”

“ તારા જેવા વિદ્વાન અને પૈસાદાર માણસો આવા દુષ્ટની સાથે રહે છે જાણી આશ્ચર્ય પામું છું. ”

“ મહારાજ ! માણસની ભૂલ એકજવાર થાય છે. હું હવે આવા કમનસીબ માણસના છાંયડે પણ ઉભો રહીશ નહિ. ”

“ તું તારી શી મતલબ પૂર્ણ કરવાને આની સાથે જોડાયો હતો ? ”

“ આ લલીતા બાઇને પરણવા. ” રાજકન્યા વચ્ચેજ બોલી ઉઠી. રણુમલે સપ્રેમ નજરે રાજકન્યા સામે દ્રષ્ટી કરી પ્યારેલાલ પ્રત્યે કહ્યું, પ્યારેલાલજી તમે પણ બારે કરી ?

પ્યારેલાલ બોલ્યો, “ બાપજી ! મારી ભૂલ થઇ. લલીતા મારી પ્લેન છે. મારા કમનસીબેજ અને એવી મંદ બુદ્ધિ ઉત્પત્ત થઇ હતી. સાધુ મહારાજ ! મારીપર દયા કરો. મારી વિદ્વતા, મારી ખાનદાની પ્રત્યે રહેમ લાવો. ”

“ જે વિદ્વાન અને ખાનદાન હોય છે; તે તારા જેવા મૂર્ખ અને પાપાત્મા હોતા નથી. તું સફેત શાહુકાર, ઉજળો ઠગ છે. તારા જેવાને હોડી મૂકવાથી ઇશ્વરના અપરાધી થવાય છે. મારે હજી તારી

પૂરી તપાસ કરવી છે. મારી તપાસમાં જે તું નિર્દોષ અને સારો માણસ માલમ પડીશ તો તને તરતજ છોડી મૂકવામાં આવશે.”

“ત્યારે મારી તપાસ કરી નાખો.” પ્યારેલાલે કહ્યું.

“તારી તપાસ નગરમાં જઈને થશે.”

“ક્યા નગરમાં?”

“મુજફ્ફરપુરમાં, કારણકે આ સરહદ મુજફ્ફરપુરની છે.”

“મુજફ્ફરપુરમાં મને ક્યાં રાખવામાં આવશે?”

“કેદખાનામાં.”

“શું મારા જેવા શ્રીમાનને કેદખાનામાં?”

“જેટલો ગરીબ ગુન્હેગાર છે; તેટલોજ શ્રીમાન હોય છે. પ્યારેલાલ! તારા શબ્દો સાંભળી મને ઘણોજ અફસોસ થાય છે. તું જુદો અને મહાદાંભીક છે એવી મારી સંપૂર્ણ ખાતરી થઈ ચૂકી છે.”

“પણ એમાં મારો દોષ નથી.”

“ત્યારે?”

“મારા બાપનો. કારણકે તેણે નિરંતર જુદું બોલવામાંજ તેની આખી જીંદગી ગૂંચાવી છે. બાપના ગુણ પુત્રમાં ઉતરે એવી મારી દૃઢ માન્યતા છે.”

“તું હવે છાનો માનો પડ્યો રહે. મારે તારું કંઈ પણ સાંભળવું નથી.”

“તમે નહિ સાંભળો છતાં હું બોલ્યાજ કરીશ અને મારી નિર્દોષતા સાબીત કરી આપીશ. સાધુ મહારાજ? મને એ તો જણાવો કે તમે સાધુ છો; છતાં આવી રીતે પકડા-પકડી કરવાનું અને પાસે પિસ્તોલો રાખવાનું શું કારણ છે?”

“મેં તને એક વખત જણાવ્યું કે છાનોમાનો મરી રહે, તારે કંઈ પણ જાણવાની જરૂર નથી. જે વધારે બોલીશ તો અધમુઓ કરી નાખીશ.”

“બાપજી! હું હવે વધારે નહિ બોલું; પણ મારે હવે એકજ

અને છેલ્લી વિનંતી આપને કરવાની છે ? ”

“ જો કહેવું હોય તે કહી નાખ.” રણુમલે કંટાળીને કહ્યું.

“ જો આપ મને છોડી મૂકો તો હું આપને કંઈક આપું.”

સત્યવીર મનમાં હસ્યો. મૂર્ખ પ્યારેલાલ પ્રત્યે તિરસ્કાર પ્રકટયો; પણ મુખ ગંભીર રાખી બોલ્યો; “ શું તું લાંચ આપવા ધારે છે ? ”

“ લાંચ નહિ પણ બક્ષીસ. મારી પાસે એક હિરાની વીંટી છે, તે આપ સ્વીકારો અને મને જવાદો. હિરાની વીંટી કામતી છે. તેને વેચતાં ઘણા પૈસા મળશે. તમારે સાધુઓને બીજા માગવી નહિ પડે.”

“ દુષ્ટ-હરામખોર છાનો મરી રહે.” રણુમલે એક તમાચો ખેંચી કાઢ્યો.

પ્યારેલાલ ગાલ પંપાળતો ચૂપ થઈ પડ્યો રહ્યો. રાજકન્યા અને લલીતા પ્યારેલાલની મૂર્ખતાપર હસવા લાગ્યાં.

રણુમલ બન્ને બાળાઓની નજીક જઈ બેઠો; અને તેમની સાથે વાતો કરવા લાગ્યો. લલીતાએ રણુમલનું સત્ય બોળખાણ જાણવાને માટે ઘણાએ પ્રયત્નો કર્યા પણ ચાલાક રણુમલે પોતાનો ભેદ કળાવા દીધો નહિ. સૂર્ય ભગવાન અદસ્ય થઈ ગયા હતા. સાયંકાળનો સમય થયો હતો.

કનુભાઈના આવવાની રાહ જોવાતી હતી. રણુમલ અને બાળાઓ વાતો કરી રહ્યાં હતાં.

આ વખતે શાન્ત પડ્યો રહેલો કૃષ્ણનંદન કોઈને ખબર પડે નહિ એવી રીતે નાશી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો.

તેણે ઘણી મહેનતને અંતે હાથે બાંધેલું દોરડું ઢીલું કરી નાખ્યું. એમ કરતાં તેના હાથ છોલાઈ ગયા. દોરડું બહુ હતું. ગાંઠયો ઉપરા સાપરી વાળેલી હતી. કૃષ્ણનંદને પ્રથમ તો ગાંઠયો છોડવાનો પ્રયત્ન કરી જોયો પણ ગાંઠયો મજબુત હોવાથી તેના દાંત પણ કામ કરી શક્યા નહિ. આથી તેણે બાંધેલા બંધ ઢીલા કર્યા. મહા મહેનતે એક હાથ અને પછી બીજો હાથ છૂટા કર્યા. આટલું

કરી તે થોડીકવાર પડ્યો રહ્યો. રણુમલ તરફ નજર કરી. રણુમલ વાતોએ ચઢેલો જણાયો. સાયંકાળના જાંખા અજવાળાએ પણ તેને કંઈક મદદ કરી. કૃષ્ણનંદને ઘોડા તરફ નજર કરી. ઘોડો નજીકમાં જ ચરતો જણાયો. આ પછી તેણે ધીમે રહી કેડમાંથી દૂર કાઢ્યો અને ધીમે રહી પણ અતી ત્વરાથી પગતું બંધન કાપી નાખ્યું. બંધન મુક્ત થતાં જ પુનઃ તેણે રણુમલ તરફ નજર કરી. રણુમલ તેની તરફ પીઠ ફેરવી નિશ્ચિત મને ગપ્પાં મારી રહ્યો હતો. આ તકનો લાભ લઈ કૃષ્ણનંદન એકદમ ઉભો થયો અને ઘોડાની પાસે પહોંચી જઈ ઘોડેસ્વાર થયો.

ધ્યારેલાલે જૂમ પાડી. રણુમલ ચમક્યો; અને એકદમ ઉભો થઈ નાશી દૂટેલા દુબનની પાછળ દોડી પિસ્તોલનો ખેંચાર કર્યો; પણ દૂર ગએલા પાપીને ગોળી પહોંચી શકી નહિ. રણુમલે બીજા ઘોડા પર સ્વાર થઈ તેની પાછળ પડવા વિચાર કર્યો, પણ રાજકન્યા અને લલીતા એકલાં હોવાથી તેને પોતાનો વિચાર મુલતી રાખવો પડ્યો.

પાપીના પલાયન થવાથી રણુમલની દિલગીરીનો પાર રહ્યો નહિ. તેને પોતાની અસાવધતા પર ગુસ્સો આવ્યો. થોડીવારમાં જ આ બધું બની ગયું. રાજકન્યા અને લલીતા પણ સ્તબ્ધ બન્યાં. એટલામાં ધ્યારેલાલ બોલ્યો; “સાંઘુ મહારાજ! હવે મારી વિનંતી ધ્યાનમાં લેશો કે?”

વિચારવશ રણુમલે કંઈ પણ જવાબ નહિ આપતાં તેના તરફ જોયું. ધ્યારેલાલ બોલ્યો, “મહારાજ! હવે આપ વિચાર કરી જુઓ કે હું કુલ્યો કે કૃષ્ણનંદન? તમે જ્યારથી મને બાંધ્યો છે ત્યારથી હું હાલ્યા ચાલ્યા વિના અને અહિંથી એક તસુ પણ ખસ્યા વિના પડ્યો રહ્યો છું. જ્યારે કૃષ્ણનંદન તમને ગફલતમાં નાખી જતો રહ્યો; ત્યારે મારા જવા વફાદારને પણ હવે તરતજ છોડી મૂકવો જોઈએ.”

રણુમલે તેના બોલવા પ્રત્યે કંઈ પણ ધ્યાન આપ્યું નહિ. થોડીવારે કનુભાઈ પોતાનીસાથે સિપાહીઓ લઈ આવી પહોંચ્યા. રણુમલે કનુનાનાશી

જવાની વાત કરી. હાથમાં આવેલો દુખ્ખન છટકી ગયો જાણી કનુભાઈની દિલગીરીનો પાર રહ્યો નહિ. બન્નેએ વિચારને અંતે નિર્ણય કર્યો કે રાજ્યબાળા અને તેની સખીને છત્રીસગઢમાં મૂકી આવી પાપીને પકડવા નીકળવું. તે પાપાત્મા તેના ગામ તરફજ વિદાય થયો હશે, માટે આપણે પણ ત્યાંજ જવું.

આવો નિશ્ચય કરી રણુમલે પ્યારેલાલને મુજફરપુર લઈ જઈ કારાગૃહમાં રાખવાની સિપાહીઓને આજ્ઞા કરી. સીપાહીઓએ તેને ઉભો કરી ઘોડાપર બેસાડ્યો. પ્યારેલાલ દીનવદને કાલાવાલા કરવા લાગ્યો; પણ તેના કાલાવાલા કંઈ અસર કરી શક્યા નહિ. સિપાહીઓ તેને લઈ મુજફરપુરના પંથે પળ્યા.

તેઓના ગયા બાદ રણુમલે શત્રુઓના ઘોડા તૈયાર કર્યા. એક ઘોડાપર કનુભાઈ અને બીજાપર પોતે સ્વાર થયો. બાકીના એક ઘોડાપર લલીતા અને રાજકન્યાએ સ્વારી કરી છત્રીસગઢને માર્ગે ઘોડાઓને દોડાવી મૂક્યા.

આખી રાત અને બીજા દિવસ ચાલુ મુસાફરી કરી સઘળાં છત્રીસગઢ આવ્યાં. રાજકન્યા અને પ્રધાન પુત્રીના ગૂમ થવાથી સઘળે શોક વ્યાપી રહ્યો હતો. લોકો રાજકન્યાને જોતાંજ રાજમહેલ તરફ દોડ્યા અને ખુશખબર મહારાજને આપી. રાજકન્યા અને લલીતા બન્ને સાધુઓ સાથે રાજમહેલે આવી પિતાને મળ્યાં. રાજ-પ્રધાન આનંદ પામ્યા. લલીતાએ સઘળી વાત કહી સંભળાવી. રાજએ અને દિવાને સાધુઓને ઉપકાર માન્યો અને બદલામાં સુવર્ણ-માળાઓ આપવા માંડી; પણ સાધુઓએ અસ્વીકાર કર્યો. રાજના આગ્રહથી સાધુઓ ચાર દિવસ છત્રીસગઢમાં રહ્યા. રાજકન્યા અને લલીતાએ આ ચાર દિવસ સઘી સાધુઓની સારી સેવા કરી. રણુમલતું દિલ જાહેર થવાને ઉત્સુક થઈ રહ્યું હતું, પણ કનુભાઈના કહેવાથી તેણે ધીરજ ધરી હતી. આ ચાર દિવસના સહવાસમાં સાધુઓ સર્વને પ્રિય થઈ પડ્યા, પાંચમા દિવસના પ્રાતઃકાળે સાધુઓએ જવાની

ધન્યા જાણી. રાજાએ વધુ રહેવાનો આગ્રહ કર્યો; પણ સાધુ-
ઓએ ના પાડી. સાધુઓ જાય છે જાણી રાજકન્યા અને લલીતાની
આપ્તો રતેહાશ્રુથી ભીંજાઈ. બન્નેએ હાથ જોડી સાધુરામને શ્રીથી
દર્શન આપવાની વિનંતી કરી. સાધુઓએ આવવાનું વચન આપ્યું
અને પછી રણભક્ષે રાજકન્યાને અને કનુભાઈએ લલીતાને પોતાની
ઝાળીયોમાંથી અકેદી અંગુઠી કાઢી યાદગીરી તરીકે આપી. બન્ને
બાળાઓએ દિવ્ય ભેટ તરીકે અંગુઠીઓ આનંદથી સ્વીકારી સાધુઓ
ઘોડેસ્વાર થઈ વિદાય થઈ ગયા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

મહંતનું મંદિર.

વે ભૂરિ સંખ્યક સાધુ જનકે પન્થ-ભેદ અનન્ત હેં,
અવધૂત યતિ, નાગા ઉદાશી સન્ત ઐર મહન્ત હેં;
હા ! વે ગૃહસ્થો સેં અધિક હેં આજ રાગી દીખતે,
અત્યલ્પ હી સચ્ચે વિરાગી ઐર ત્યાગી દીખતે.

ભારત-ભારતી.

મુજફરપુર નગરના દક્ષિણ વિભાગે એક મંદિર આવેલું હતું.
આ મંદિરમાં કોઈ દેવી અગર દેવની
મૂર્તિ આવેલી નહોતી; પણ કેટલાક બોડે આ સ્થાનને મંદિર તરીકે
માનતાં. આ મંદિરનું નામ અંદર રહેતા મહંતે મુક્તિમંદિર રાખ્યું
હતું. દરરોજ સવાર સાંજે આ મુક્તિ મંદિરમાં અનેક નર નારીઓ
એકત્ર થતાં. મંદિરનો મહંત સર્વને મુક્તિનો મહાન ઉપદેશ કરતો.
મહંતના શિષ્યો ઘણાં હતાં. શિષ્યમંડળમાં પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓની
સંખ્યા વિશેષ હતી. આ મુક્તિમંડળમાં યુવાન સ્ત્રી પુરૂષો અને કુમા-

રીકાએનો સારો આદર થતો. મુક્તિમંડળમાંનાં તમામ જનો મહં-
તને ઇશ્વર તુલ્ય માનતાં.

પ્રિય પાઠકો ! તમે આ મુક્તિ મંદિરના મહંતને ઓળખતા
હશો ? જે સાધુ અને સાધ્વીના આશ્રયમાં કમળા રહી હતી, તેજ
સાધુ આ મુક્તિ મંદિરનો મહંત હતો અને જે સાધ્વી હતી તે
આ સ્થળે મહામાયાના નામથી ઓળખાતી હતી. કમળાને આ સ્થળે
આવીને રહે ધણી દિવસો વીતી ચુક્યા હતા. એટલા દિવસમાં કમ-
ળાએ મુક્તિ મંદિરનું રહસ્ય જાણી લીધું હતું. કમળા જાણી શકી
હતી કે પોતે જે સાધુના શરણમાં રહી છે; તે સાધુ નથી પણ શ્ય-
તાન છે. તેનો ધર્મ પણ શ્યતાનીયતથી ભરેલો છે. સાધુ અને સાધ્વી
પોતાના ઉપદેશદ્વારા એમજ સમજાવે છે કે આ જગતમાં ઇશ્વર
નામની કોઇ પણ વ્યક્તિ અસ્તીત્વ ધરાવતી નથી. જગતના લોકો
જેને કૃષ્ણ નામથી ઓળખે છે તે પણ એક મનુષ્ય હતો. જગતનો
ઉત્પન્ન કરનાર ઇશ્વર નથી પણ સ્ત્રી પુરૂષ જ છે. તેજ ઇશ્વર અને
તેજ જગતકર્તા છે. પુરૂષો કૃષ્ણ રૂપ છે. સ્ત્રીઓ ગોપીકા સ્વરૂપ
છે. બન્નેની ઉત્પત્તિ આનંદને માટે અને સંસારની વૃદ્ધિને માટે છે.
આ ઉપરાંત મહંત એમ પણ સમજાવતો હતો કે હું જ્ઞાનવાન છું
એટલે હું મોટો પ્રભુ સ્વરૂપ છું. આ મુક્તિ મંદિરમાં આવનારાં મનુષ્યો
કૃષ્ણ અને ગોપીયો સ્વરૂપ છે. ગોપીયો કોઇ પણ પુરૂષમાં અને પુરૂ-
ષોએ સ્ત્રીઓમાં બીન્નતા જાણવી જોઇએ નહિ. જેને જેની દચ્છા
થાય તેની સાથે આનંદ કરી મુક્તિ મેળવવી જોઇએ. મુક્તિ મંદિરનો
મહંત આવો અવળો ઉપદેશ આપી રહ્યો હતો. પોતે અવનતીના
ઉંડાણમાં ડૂબતો અને શિષ્ય મંડળને ડૂબાવતો હતો. મુક્તિ મંદિ-
રનો મહંત અને મહામાયાને નામે ઓળખાતી સાધ્વી બન્ને દુષ્ટ હતાં.
આવા ખોટા દાંભિક ઉપદેશક મહંતો અને સાધુઓ ધિક્કારને પાત્ર છે.
જે સાધુ છે તેણે સત્ય સમજાવવું જોઇએ. સાધુ એજ કે સત્યનું સ્થા-
પન કરે અને અસત્યને વિદારે. પણ અહિંસા હાલ એવા પવિત્ર

સાધુઓનાં દર્શન કવચિત્જ થાય છે. દેશનેા ઉદ્ધાર કરનારા સાધુઓ હાલ અદૃશ્ય થયા છે અને તેના સ્થાને સાધુનામધારી અનેક શય-તાનો ઉત્પન્ન થયા છે કે જેઓ સ્વાર્થી, પારકાને પીડારૂપ; અજ્ઞાન હોય છે. સાધુઓના સંબંધમાં એક વિદ્વાન લખે છે કે:—

જો કામિની કાંચન ન છૂટા શિર વિરાગ રહા કહાં ?
પર ચિન્હ તો વૈરાગ્યકા અળ હૈ જટાઓમેં યહાં !
ભૂખોં મરે કિ જટા રખા કર સાધુ કહલાને લગે,
ચિમટા લિયા, ભરમી લગાઇ માંગકે ખાને લગે.
સંખ્યા અનુધોગી જનોંકી હીન ઉનસે બદ રહી,
શુચિ સાધુતા પરબી કૃયશકી કાલીમા હૈ ચદ રહી;
હે ભરમ લેપનસે કહીં મનકી મલિનતા છૂટતી ?
હા ! સાધુ મર્યાદા હમારી અબ દિનો દિન દૂટતી.

* * * *

યદિ ચે હમારે સાધુ હી દર્તવ્ય અપના પાલતે,
તો દેશકા બેડા કબીકા પાર ચે કર ડાલતે,
પર હાય ! ઇનમે જ્ઞાન તો બસ રામકાહી નામ હૈ,
દમકિ ચિલમમેં લૌ ઉઠાના મૂખ્ય ઉનકા કામ હૈ.

અકસોસ ! આવા સાધુરામોએજ દેશને ડૂબાવ્યો છે. દેશની અધોગતી તેમના સ્વાર્થમય ઉપદેશથીજ થઇ છે. સાધુઓએ પોતાના સ્વાર્થને માટે પરસ્પરમાં વૈરની આગ સળગાવી છે. પરિણામે દેશની અને પવિત્ર મંદિરોની હુદ્દશા થઇ રહી. મંદિરોની પુણ્યભૂમિ આજે પાપભૂમિ બની રહી છે.

કેસી ભયંકર અબ હમારી તીર્થ-યાત્રા હો રહી,
ઉન મંદિરોમેં હી વિકૃતિ કી પૂર્ણ માત્રા હો રહી;
અરૂં અખાડે બન રહે હૈં ઇશકે આવાસબી,
આતી નહિં હૈ લોક લગજ અબ હમારે પાસબી.

+ + + + +

હા ! પુણ્ય કે ભંડારમે' હે' ભર રહી' અથ રાશિયાં,
 હે દેવ આપ મહંતજીહી દેવીયાં હે' દાસીયાં;
 તન મન તથા ધન ભક્તજન અર્પણુ ક્રિયા કરતે જહાં,
 વે ભણક સાધુ સુ-કર્મકા તર્પણુ ક્રિયા કરતે વહાં !

x x x x x
 અખ મંદિરોમે' રામ જનીયોં કે બિના ચલતા નહિં,
 અશ્લીલ ગીતોકે વિના વહ ભક્તિ ફલ શલતા નહીં;
 વે ચીર હરણાદિક વહાં પ્રત્યક્ષ લીલા જલ હે',
 ભક્ત ઓયોં હે' ગોપીયાં, ગોસ્વામી હી ગોપાલ હે'.

ભારત-ભારતી.

આવી દયાજનક દુઃખદાયક દશા પવિત્ર મંદિરોની થઇ રહી છે. પ્રભુનો નિવાસ પવિત્ર સ્થાનેજ હોય છે. પાપસ્થાનમાં પ્રભુનો નિવાસ સંભવેજ નહિ. પ્રભુ ! કૃપાળુ ! દયા કરો અને આ દુર્દશા-પાપદશા દૂર કરી સર્વત્ર સત્ય અને પવિત્રતાનું સ્થાપન કરો.

મુક્તિ મંદિરના મહંત કૃષ્ણદાસના નામથી ઓળખાતા હતા. તે બહારથી જેવા પવિત્ર અને ધર્મીજી જણાતા હતા, તેવા અંદરથી ન્હોતા. પોતાનાં શિષ્યજનોને ઉપદેશ વખતે બહેનો અને પુત્રીયોના શબ્દોથી સંબોધતા; પણ પછી જે પુત્રી અગર બહેન પ્રત્યે તેમનું કુટિલ મન આકર્ષાતું તે પુત્રી અને બહેનને ગોપીકાનું પદ પ્રાપ્ત થતું. તેમની એવી અનેક પુત્રીયોએ અને બહેનોએ તેમના પિતાસ્વરૂપ કૃષ્ણદાસની સાથે ગોપીકારૂપ થઇ આનંદ અનુભવ્યો હતો. મહામાયાને પણ કૃષ્ણદાસ મૈયાના નામથી બોલાવતો; પણ તેની એ મૈયા સેવા વખતે તેની ઓળખતી. મુજદરપુરના મુક્તિ મંદિરમાં આવો હડહડતો અધર્મ ચાલી રહ્યો હતો. અનુયાયીઓની સંખ્યા પણ વધેલી હતી. શું ખાનપાન અને આનંદ કોને ન ગમે ? આ મંડળમાં અવિવાહિત પુરુષથી દાખલ થઇ શકતું નહિ. આવો ઘેર અત્યાચાર દૂધી રીતે ચાલતો હતો. મહંત અને તેના અનુયાયીયો બહારથી પૂર્ણ ડાળ

દર્શાવતા. દર રવીવારે મુક્તિ મંદીરનું ટાળું બજનકીર્તન કરવું નગરમાં ફરવા નીકળવું.

કમળા આવા પાપસ્થાનમાં આવીને ફસાઇ હતી. સધળા બેદ ધીમે ધીમે તેના જાણવામાં આવ્યો હતો. પણ મહંતે કે મહામાયાએ તેને હજી ધર્મની દિક્ષા આપી મંડળમાં દાખલ કરી નહોતી. બન્ને-જણાં કમળા પ્રત્યે પોતાની પુત્રી સમાન પ્રેમ દર્શાવતાં, કમળા પણ તે બન્નેને માતા-પિતાના નામથીજ બોલાવતી. મુક્તીમંદિરમાં નિવાસ કરી કમળાએ ઘણા દિવસ સુખમાં વિતાવ્યા; પણ જ્યારે તેના જાણવામાં ધર્મનું રહસ્ય આવ્યું ત્યારે તેને કંપારી છૂટી. મહંત અને સાધ્વી પ્રત્યે તીરસ્કાર પ્રગટ્યો. પછી કમળા જાણે કંઈજ જાણતી નથી એ મુજબ વર્તવા લાગી.

* * * * *

આજે રાત્રિના સમય હતો. ભક્ત મંડળ સ્વસ્થાને ચાલ્યું ગયું હતું. મંદિરમાં બે નોકરો અને મહંત-મહામાયા તથા કમળા સિવાય અન્ય કોઇ રહ્યું નહોતું. રાત્રિના અગીઆર વાગવા આવ્યા હતા. મહંત અને મહામાયા તેમના શયનસ્થાનમાં પધારી ગયાં હતાં. કમળા એક ઓરડામાં હજી જાગૃતાવસ્થામાં બેસી રહી હતી. તે કંઈક ઉંઘા વિચારમાં હોય એમ જણાતી હતી. તેની નજીકમાં એક છાપું પડ્યું હતું. તે છાપું વાંચીનેજ કમળા વિચારમાં પડી હોય એમ જણાતું હતું. એમજ હતું. એ છાપામાં એક લેખ લખેલો હતો અને તે લેખની નીચે છત્રીસગઢ-કિશોરચંદ્ર એમ લખેલું હતું. એ લેખ કમળાએ પૂરો વાંચ્યો. આ લેખની શૈલી અને શબ્દોપર કમળા વિચાર કરવા લાગી. કારણ કે એવા શબ્દો અને એવોજ ઉપદેશ તેણે કિશોરના સહવાસમાં ઘણી વખતે સાંભળ્યો હતો. કમળાના હૃદયમાં કિશોરના જીવનની ખાત્રી થઇ. એજ મારો કિશોર એમ તેનું મન માનવા લાગ્યું; પણ ઘણા વર્ષો વિતવાથી વળી પાછું મન શંકાશીલ બનવા લાગ્યું. વિચારમાં મધ્યરાત્રિ થઇ. કમળાને નિદ્રાએ ઘેરી. ગરીબ દુઃખી

બાળા પથારીમાં પડી નિદ્રાવશ થઇ.

કમળાના ઝોરડાથી થોડેક દૂર એક બીજો ઝોરડો આવેલો હતો. આ ઝોરડો કૃષ્ણદાસ મહંતનું શયનસ્થાન હતું. ઝોરડો સુશોભિત હતો. બીંતોપર શૃંગારીક ચિત્રો ચારે તરફ લટકાવવામાં આવેલાં હતાં. પલંગ-ખુરશીઓ વગેરે ફરનીયર ગોઠવેલું હતું. આ શૃંગારીક સદનમાં પુરૂષોને પ્રવેશવાની સખ્ત મનાઇ હતી. પણ જો સ્ત્રી વર્ગમાં કોઇક ભાગ્યવાન યૌવનાપર ગુરૂની કૃપા ઉતરતી તો તેને ત્યાં દાખલ થવા દેવામાં આવતી.

આ સુસજ્જિત ઝોરડામાં એક દીપક પ્રકાશી રહ્યો હતો. મહંત કૃષ્ણદાસ પલંગપર પોઢેલો હતો. મહામાયા મહંતના ચરણ તળાસવાનું ધર્મ કાર્ય કરી રહી હતી. પર્યંકની આસપાસ રંગીન ઝુલવાળી સફેત મચ્છરદાની ઝુલી રહી હતી. પલંગની પાસે એક ગોળ ટેબલ પડેલું હતું. તેની ઉપર અંગ્રેજ દારૂની શીશી અને બે ચાંદીના નાના પ્યાલા પડેલા જણાતા હતા. પાનની બીડીઓ બનાવી એક સુવર્ણ રકાબીમાં ઝૂકેલી નજરે પડતી હતી. અત્તર અને સુગંધમય અગર-બત્તીથી ઝોરડામાં સુવાસ પથરાઇ રહી હતી. મહંત અને મહામાયા શૃંગારીક વાતો કરી રહ્યાં હતાં. બન્નેની આંખો રક્તવર્ણી જણાતી હતી. આથી એમ અનુમાન થતું હતું કે બન્નેએ મદિરાપાન કરેલું હોવું જોઇએ. ચર્ણુ દાખતી મહામાયા સાથેની વાતચીતમાં મહંત કુટિલ ચેષ્ટાઓ પણ કરી રહ્યો હતો. મહંતની આવી કૃપાથી અને સેવાથી મહામાયા પોતાને ભાગ્યવતી સમજી આનંદીવદને ગુરૂ-રાજ સાથે આનંદ અનુભવી રહી હતી. જ્યારે સમસ્ત સૃષ્ટિમાં નિદ્રાદેવી તેનું આધિપત્ય જમાવી રહી હતી; ત્યારે સુકિતમંદીરના નામે ઓળખાતા પાપમંદિરમાં નર્કના કિડા સમાન બે પાપાત્મીઓ જગૃતાવસ્થામાં ધર્મને ધરામાં હુબાવી રહ્યાં હતાં. અનેક પ્રકારની વાતો કરી છેવટે મહંતે હસ્તાવદને મહામાયાને પૂછ્યું; “સુંદરી! હું આજે તને મારા હૃદયની એક છાનામાં છાની વાત જણાવવા ઇચ્છું છું?”

“ મારાપર આપની મોટી કૃપા. સેવીકા સાંભળવાને આતુર છે. ” મહામાયાએ બે હાથ જોડી કહ્યું.

“ પ્રિયે! તું મને કેટલી બહાલી છે એતો માફ જાગરજ બાણ છે. પણ મનુષ્ય માત્રનો એવો સ્વભાવ હોય છે કે તેનું મન હમેશાં નવીજ વસ્તુ તરફ આકર્ષાય છે. ”

“ બરાબર છે; અને તેવી નવી વસ્તુઓનો ઉપભોગ મારા પ્રાણાધાર કરે છે તે બાણીને હું આનંદ પામું છું. ”

“ બસ એજ. હું તારા હૃદયમાંથી એજ કહેવરાવવાને ઇચ્છતો હતો. મને આજ સુધી એવી શંકા થતી હતી કે હું નવ નવી શિષ્યાઓને મારા સમાગમનો લાભ આપી સુખ આપું છું તેથી કરીને મારી મહા-માયા કદાચ મારીપર અસંતુષ્ટ હોય. પણ આજે મારી ખાત્રી થઈ ચૂકી છે. મારી ખુબસુરત ગોપીકા! આપણો ધર્મ એવો છે કે કોઈને અસંતુષ્ટ ન રહેવું. જે પળે જે ઇચ્છા થાય તે તુરંતજ પૂર્ણ કરવી. આપણા ધર્મના દરેક પુરૂષો મારા અંશરૂપ છે; સ્ત્રીઓ તારા અંશરૂપ છે. એટલે પરસ્પરમાં બીન્નતા સંભવેજ નહિ. ”

“ પ્રાણેશ! આપનું કથન સત્ય છે. જ્યારે આખી દુનિયાં આપણા ધર્મનું આવું સત્ય રહસ્ય સમજશે ત્યારેજ સુખી થશે. પરંતુ હાલ તો કેટલાક જડ આત્માઓ કે જેઓ પોતાને ચુસ્તસનાતની જાણે છે? તેઓ આપણા પવિત્ર ધર્મની પેટ ભરીને નિંદાઓ કરે છે. ” મહામાયાએ કહ્યું.

“ આ જગતમાં સારા-ખોટાને પરાપૂર્વથી વૈર આપ્યું આવે છે. સાચાની નિંદા વધારે થાય. જતે દિવસે સનાતનીયો પણ પોતાનો દંભ છોડશે અને સાચા દિલથી શ્રુતિ મંડળના અધિકારી બનશે. ”

“ પ્રેમસ્વરૂપ પરમાત્મા આપનાં વાક્યોને સંજ્ઞ કરે. ”

“ મહામાયા! આપણે અન્ય વાતો પર ઉતરી પડ્યાં. મારે તને જે કહેવાનું હતું તે તો રહી ગયું. ”

“ હવે જાણો? ”

“પેલી છોકરી ગોપીકાનું પદ પ્રાપ્ત કરવાને અધિકારી થઇ ચૂકી છે.”

“કમ છોકરી?”

“કમળનયની કમળા.”

“તેનું પૂર્ણ સૌભાગ્ય કે તે અધિકારી થાય અને પ્રભુની કૃપા તેની પર ઉતરે. પરંતુ તે હજી આપણા ભેદથી વાકેફ નથી.”

“હું પણ એજ વિચાર કરું છું. મારી કૃપા અને મીઠી નજર તેની પર તો ક્યારનીએ ઉતરી ચૂકી છે; પણ વિચાર થાય છે કે તેને શી રીતે સમજવવી? તે છોકરી તેના ધર્મમાં ચુસ્ત છે. પ્રીય મહામાયા! હું માનું છું કે તું તેને સમજવી શકીશ?” મહાંતે જણાવ્યું.

“આપની કૃપાથી હું સૌ કાંઈ કરી શકીશ.”

“તે માનશે?”

“જરૂર. સ્વર્ગસુખ કેને ન ગમે?” મહામાયાએ વિકાશવશ વદને કહ્યું.

“તેને ધીમેથી સમજાવજો. છોકરી ધણી અજરાક છે.”

“મને કંઈ પણ કહેવું પડશે નહિ.”

“તારી અને પૂર્ણ ખાત્રી છે, પણ આ કાર્ય જલદીથી થવું જોઈએ. હું તેના વિના વ્યાકુળ છું.”

“તેનીપર પ્રભુની બારે કૃપા. કાલે સાંજે એ તમારી સેવામાં જરૂર હાજર થશે. સવારમાં તેને સ્નાનાર્થે સાથે લઇશું.”

આવી રીતની વાતોમાં રાત્રિ ધણી વીતી. અંતે પાપાત્માઓ શેઠ્યાવશ થયાં. દિપક ઓલવાયો. શૃંગાર સદનમાં પોઢેલાં પાપીયો પર અંધકાર ફરી વળ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

કૃષ્ણદાસ અને તેનું ભક્ત મંડળ.

મુખમે' રામ, બગલમે' છરી;

સાધુ બયે પણ દાનત યુરી.

૬ પરાઈ થયું. નક્ષત્રો જાળ્યાં જણાવા લાગ્યાં. આજે ગંગા
સપ્તમી હતી. મહંત કૃષ્ણદાસ આજે તેમના
ચોડાક શિષ્ય મંડળ સાથે સરિતાએ સ્નાનાર્થે જનાર હતો. સ્નાનાર્થે
જવાની તૈયારી થઈ રહી હતી. ભક્ત મંડળ ક્યારેનુંએ એકત્ર થઈ
ગુરૂદેવની રાહ જોઈ રહ્યું હતું. ભક્ત મંડળમાં પુરૂષ વર્ગ કરતાં
ભાવિક અંખળાઓની સંખ્યા વિશેષ જણાતી હતી. મહંત કૃષ્ણદાસે
કેશરી રંગનું રેશમી પીતાંબર અને શરીરપર રેશમી રંગનું ભગવું પહેરણું
પરિધાન કરી કૃષ્ણ સ્વરૂપ ધારણ કર્યું હતું. હાથમાં રૂપાની વાંસળી; પગમાં
સુવર્ણ મઢેલી પાવડીઓ અને માથાના લાંબા કાળા વાળ ગરદન પર
પથરાએલા હોવાથી સાક્ષાત કૃષ્ણ સ્વરૂપનોજ દેખાવ થઈ રહ્યો હતો.
મહામાયાએ પણ આડંબર કરવામાં કયાશ રાખી નહોતી. કમળા આ
સંધળું જોઈ સ્તબ્ધ બની હતી. કમળા-મહંત અને મહામાયા ભક્ત
મંડળ પાસે આવ્યાં. બાવીક નર નારીયોએ જમીનપર લાંબા પડી ગુરૂ
અને માતાને પ્રેમપૂર્વક સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કર્યાં. સરિતા તરફ
જવાની ગુરૂરાજની આજ્ઞા થઈ. નર નારીયો રાસ લીલાનાં ગીત ગાતાં
ગાતાં ચાલવા લાગ્યાં. મંડળના મધ્ય વિભાગે મહંત અને મહામાયા
મદમસ્ત હસ્તીની માફક ડોલતાં ડોલતાં ચાલતાં હતાં. ભજન ગીત
પૂર્ણ થતાં ગુરૂરાજ અને મહામાયાના નામની જય ગર્જનાઓ થતી.
નિદ્રાવશ મનુષ્યો પણ આ મંડળનાં ભજનોના અવાજથી જાગૈત થયાં.
ગામથી નદી એકાદ ગાઉ દુર આવેલી હતી. સંધળું મંડળ સરિતા

તૂટે આવી પહોંચ્યું. એ બાજઠ નદીના કિનારે મૂકવામાં આવ્યા. એકના પર મહંત અને બીજા પર મહામાયાએ સ્થાન લીધું. ભક્ત મંડળ એ વિભાગમાં વહેંચાઈ ગયું. એક ભાગ મહંતની આસપાસ અને બીજો વિભાગ મહામાયાની આસપાસ ગોઠવાયો. તેલ અત્તર વગેરે સુગંધીદાર પદાર્થોનું ભક્તોના હાથે મહંત અને મહામાયાના શરીરે મર્દન થવા લાગ્યું. મર્દન કરવાનો અધિકાર ફક્ત સ્ત્રીઓને જ હતો. ગણ્યા ગાંઠ્યા પુરૂષો તેલ મર્દન વખતે સ્થેજ દૂર ઉભા રહી એ હાથ જોડી મહંતશ્રીના મુખનું એકાગ્રતાથી અવલોકન કરી રહ્યા હતા. ગોપીઓમાં કા'ન મહાલે એવો દેખાવ આ વખતે થઈ રહ્યો હતો. મહારાજ અને મહાદેવીને તેલ મર્દન કરવાથી ભાવીક બામાઓ પોતાને કૃતાર્થ થએલી સમજવા લાગી. અત્તર તેલ મર્દનનું કાર્ય લગભગ અર્ધો કલાક ચાલ્યું. આ પછી મહારાજશ્રી અને શ્રીમતી મહાદેવી સજોડે સ્નાનાર્થે સરિતામાં જઈ ઉભાં. ભક્તમંડળે પાણી છાંટી મહારાજને અને મહાદેવીને ખુબ ચોળીને નવરાખ્યાં. બન્નેએ સ્નાન કરી વસ્ત્રો બદલ્યાં. પલાળેલાં વસ્ત્રો ધોવાને ભક્ત મંડળ વચ્ચે બારે હરીફાઈ ચાલી. નીચમ એવો હતો કે જેની પર મહારાજની કૃપા ઉતરવાની હોય અને જેને શયન મંદિરનાં દર્શનનો લાભ મળવાનું નક્કી થયું હોય તેને વસ્ત્ર નીચો. વવાનો લાભ મળતો. દરેક સ્ત્રીએ મહારાજની કૃપાને માટે હાથ જોડી વિનંતી કરી રહી હતી. પણ્ય કમળાપર પ્રભુજીની કૃપા ઉતરવાની હોવાથી મહારાજશ્રીએ સ્વમુખે કમળાને આજ્ઞા કરી. કમળા ગંભીર-તાથી એ સઘળું રહસ્ય અવલોકી રહી હતી. વસ્ત્ર ધોઈ લાવવાની મહારાજની આજ્ઞા તેણે સાંભળી. બોળી બાળા મહંતના હૃદયમાં છુપા-એહું હળાહળ સમજી શકી નહિ. ગરીબ-દુઃખી બોળી બાળાએ માતા પિતા સ્વરૂપ ગુરૂ અને દેવીનાં વસ્ત્ર ઉપાડી સરિતાના જળમાં બોળી નાખ્યાં. વસ્ત્ર નીચોવતી વખતે બારે ધમાલ મચી રહી. વસ્ત્ર નીચોવતાં નીકળતા પાણીનું પાન કરવાને ભક્તોની પડાપડી થઈ રહી. સઘળું મંડળ કમળાના બાજ્યને વખાણવા લાગ્યું. કમળા એનો મર્મ સમજી

શકી નહી. આ થઈ રહ્યા પછી ચરણ વંદનાનું કાર્ય શરૂ થયું. દરેક સ્ત્રી પુરૂષોએ મહંત અને મહામાયાના ચરણમાં પડી વંદન કર્યું. મહંત અને મહામાયા હસ્તા વદને ભક્તોનું કાર્ય નિહાળી રહ્યાં. કૃષ્ણદાસ અને મહામાયા પુનઃ બાજડોપર બિરાજ્યાં. ભક્તમંડળે બન્નેની પૂજા કરી આરતી ઉતારી. મહંતે વાંસળી વગાડવા માંડી. ભક્તજનો બંસીનાદ શ્રવણ કરતાં તસ્લીન થયાં. વચ્ચે વચ્ચે બાવીસ ભક્તોના મુખમાંથી વાહ પ્રભુ, ધન્ય પ્રભુ, અનહદ કૃપા વગેરે ઉચ્ચાર થવા લાગ્યા. લગભગ અર્ધ કલાક સુધી વાંસળી વગાડી મહારાજ કૃષ્ણદાસે ઉભા થઇ કહેવા માંડ્યું. “ મારાં આત્મસ્વરૂપ ભક્તો ! તમારા પૂજન અર્ચન અને ભક્તિથી હું અતી પ્રસન્ન થયો છું. તમે સઘળાં પ્રેમ-લક્ષણા ભક્તોનું રહસ્ય પૂરેપૂરું સમજ્યાં છો. તમારા જીવનને ધન્ય છે. પ્રીય આત્માઓ તમે બધાં મારાં અંશરૂપ છો. મેં લીલા કરવાને માટેજ અવતાર ધારણ કર્યો છે. તમે બધાં ગોપ-ગોપી છો. તમે જગતનાં બધાં મનુષ્યો કરતાં ઉત્તમ પુણ્યવાન છો. હું તમને બધાંને સદેહેજ સ્વર્ગમાં લઇ જઇશ, પણ તે સમયની હજી ધણીવાર છે. ભક્તો ! સમય ઘણો થઇ ગયો છે. આપણે હવે આપણા સ્થાને પહોંચી જવું જોઈએ. સાંજના ચાર વાગે બ્યાખ્યાન શરૂ થશે અને મોડી રાતના રાસલીલા-વચ્ચહરણ લીલા વગેરે લીલાઓ થશે. તે વખતે સ્ત્રી વર્ગે પોતાનું સૌંદર્ય જેમ વધુ આકર્ષક અને શોભામય જણાય એવાં વસ્ત્ર શંગાર અને પુષ્પોની માળાઓ ધારણ કરીને આવવાની મારી આપ્યાં છે. ”

ભક્તમંડળે સહર્વશુરદેવની આજ્ઞા અંગીકાર કરી. સઘળું મંડળ નગરમાં આવી પોતપોતાનાં ઘર પ્રત્યે વિદાય થઇ ગયું. કૃષ્ણદાસ, મહા માયા અને કમળા મંદિરમાં આવ્યાં. ભોજન સમય હોવાથી તેમણે ભોજન કાર્ય આટોપી લીધું. મધ્યાહ્ન કાળે શુરદેવ અને મહામાયા શયનસ્થાને જઇ વિરામ કરવા લાગ્યાં. કમળા તેના ઝોરડામાં ગઇ અને ધર્મને નામે આલતા ધર્મીંગ વિશે વિચાર કરવા લાગી. મહંત

કૃષ્ણદાસનો ધર્મ તેને ભયંકર જણાયો. આ મંદિરમાં વધુ દિવસ રહેવાથી પરીણામ વિપરીત આવશે; માટે હવે જેમ અને એમ સત્વરે અહિંથી વિદાય થઇ જવું જોઇએ. પણ શી રીતે જવું? કૃષ્ણદાસ અને મહામાયા અને શી રીતે જવા દેશે? બન્નેનો મારીપર પૂર્ણ પ્રેમ છે, પણ એ પ્રેમ જતે દિવસે ભયંકર પરીણામ ઉત્પન્ન કરે એવો સંભવ છે. ગુરૂની નજરમાં પાપમય વાસના છૂપાઇ હોય એવી અને શંકા રહે છે. આજના બનાવથી મારી શંકા દ્રઢ થતી જાય છે. પ્રભુ મારું રક્ષણ કરજો. હાય ! દુઃખીઆરીના નશીબમાં સદાય દુઃખ જ લખાએલું હોય છે. મારી જીંદગીમાં કેટલા અનુભવ થયા, કેટલું પરીવર્તન થયું? પ્રભુ હવે ત્રાસ પામી છું. આવાં દુઃખથી મારે ઉદ્ધાર કરો અગર મને આપના શરણમાં ખોલાવી દ્યો. જગતમાં અત્યાચારજ વર્તી રહ્યો છે. અનાચારમાં લગભગ આખું જગત ડુબ્યું છે. જે ધર્મના રક્ષકો; જે ધર્મના ઉપદેશકો છે; તેજ ધર્મના ભક્ષકો બન્યા છે, ધર્મને નામે ધત્તીંગ ચાલી રહ્યાં છે. સ્વાર્થી-વિષથી ગુરૂઓની ઝેરી જાગમાં દેશનાં અંધ શ્રદ્ધાળુઓ ફસાયાં છે અને ધર્મથી પતીત થઇ જીવન નષ્ટ કરી રહ્યાં છે. દેવમંદિરોમાં પાપાચારની વૃદ્ધિ થઇ રહી છે. અજ્ઞાનીયો ખરા ખોટાની તુલના કર્યા વિના પાપાચારને પુણ્ય માની રહ્યાં છે. પ્રભુ ! હદ થઇ. તમારા પવિત્ર વાક્યને હવે સંજ્ઞ કરો. અનાચાર અટકાવવા હવે જલ્દી પધારો.” આવી રીતના વિચાર કરતી કમળા ઉંડા શોકમાં ડૂબી ગઇ. એવી અવસ્થામાં તે ધણીવાર એસી રહી. અંતે કિશોર યાદ આવ્યો. વર્તમાન પત્રમાં વાંચેલા લેખની સ્મૃતિ થઇ આવી. એ સાથેજ તેનું મન ખોલી ઉઠ્યું કે; “શું મારે કિશોર હજી જીવતો હશે? શું તે જીવીસગઢના રાજ્યમાં સારી પાયરી પર હશે? મારે આત્મા ઉંડાણમાંથી જણાવે છે કે કિશોર જીવતો છે અને તે જીવીસગઢના રાજ્યમાં સાફ માન ધરાવે છે એ સત્ય છે, જે એમ હોય તો મારે મારા પ્રિયતમની ખબર મેળવવી જોઇએ. પણ તે શી રીતે મેળવાય? આ સુકિત મંદિરમાંથી શી રીતે છૂટાય?

હું ગુરૂની રજા માગી છત્રીસગઢ જાઉં; પણ ગુરૂ મને જવા દેશે ? કદાચ ના પાડશે તો ? ત્યારે શું કરું ? આ મંદિરના સેવકોમાંથી કોઇને એ તરફ મોકલું તો ? ના, એ પણ બને નહિ. મહંતથી આ વાત છૂપી રાખવામાંજ માફ અને મારા પતિનું શ્રેય સમાજેલું છે. વળી અત્રેના નોકરોમાં પણ વિશ્વાસ મૂકી શકાય નહિ. જેવા ગુરૂ એવા ચેલા એ નિર્વિવાદ છે. આ કામમાં કોઇની મદદ માગ્યા વિના મારે જાતેજ નીકળી પડવું. ગુરૂની આજ્ઞા માગીશ અને તે ના કહેશે તોપણ અહિંથી ચાલી જઇશ. બસ હવે એજ નિશ્ચય.” આવા વિચારમાં કમળા તદુપ બની હતી.

મધ્યાનહકાળની પૂર્ણાહુતી થઇ. સાંજના પાંચ વાગ્યા. વાપ્યાન વેળા થઇ. ભક્તો એક પછી એક મુક્તિ મંદિરમાં આવી વાપ્યાન આપવાના રથને બેસવા લાગ્યાં. મુક્તિ મંદિરના શ્રદ્ધાળુઓની દોડ ધામ સાંજના સમયે થઇ રહી. પુષ્પ, ચંદન, નાળીએર, કેળાં વગેરે વસ્તુઓ ભક્તોના હાથમાં દૃષ્ટિએ પડતી હતી.

યુવાન સ્ત્રીઓ-બાળાઓ અને વિધવાઓ સારાં વસ્ત્રાલુપણથી શરીર સૌન્દર્યને શણગારી મુક્તિ મંદિરે તરફ પ્રયાણ કરી રહી હતી. યુવતીઓ પરસ્પરમાં હાસ્યવિનોદ કરતી, રસ્તે આવનાર-જનાર તરફ નજરો ફેરવતી મહંત મહારાજનાં વચનામૃતનું પાન કરવાને ઉતાવળે ખગલે ગમન કરી રહી હતી. ટોળેટોળાં જતાં હતાં. સ્ત્રીમંડળમાં વિવિધ પ્રકારની વાતો પણ થતી હતી. એક ટોળામાં એક યુવાન રમણી બીજને કહેતી હતી કે; પેલી કમળા ભાગ્યશાળી તો ખરી ? સાક્ષાત ભગવાનની કૃપા દૃષ્ટિ તેની પર થઇ ચૂકી છે. આજ રાતના તે ચરણ કમળની અધિકારી થઇ પવિત્ર થશે. ધન્ય છે તેના ભાગ્યને.” તેનું આવું બોલવું સાંભળી તરતજ બીજ બોલી ઉઠી કે; “એ તો પૂર્વ જન્મના સંસ્કાર હોય તેની પરજ મહારાજની કૃપા ઉતરે. મહારાજ કૃષ્ણદાસ મનુષ્યના અવતારમાં કૃષ્ણ ભગવાનજ છે, લીલા કરવાને આ પૃથ્વીપર પધાર્યા છે. જે તે પ્રભુ સ્વરૂપ ન હોય તો આટલા બધા

લોકો તેમની તરફ શી રીતે ખેંચાય ! અલી બા તમે ગમે એમ માનતી હો; પણ હું તો તેમને સાક્ષાત્ ભગવાનજ સમજું છું. મને લાગે છે કે હું પણ પૂર્વ જન્મમાં ગોપી હોઇશ. જો એમ ન હોય તો મને મહારાજની આટલી લગની લાગેજ નહિ. મને હિંડતાં-ચાલતાં, ખાતાં-પીતાં મહારાજનાંજ દર્શન થવા કરે છે. ધરતો ધણી મહારાજના તેજ આગળ જાંખો જણાય છે. મને તો તે ગમતોજ નથી. હું ધણીનો વિચાર કરું છું કે તરતજ મહારાજનો વિચાર આવે છે. સ્વપ્નામાં પણ મહારાજ. ખરેખર ચમત્કાર. શું મહારાજનું તેજ ? કેવું રહીયાળું રૂપ ? કેવું ગૌર મુખમંડળ, કેવા માથાના મોકક વાળ, કેવું બળ્ય કપાળ ? જાણે સાક્ષાત્ ઇશ્વરાવતાર. હું તો તે પ્રભુજીને નિરખતાંજ ગાંધી-ધેલી બની જાઉં છું. ”

ત્રીજી પ્રેમલી બોલી, “ જહેન ! મારી દશા પણ તારા જેવીજ છે. ધર્મમાં મારી અધવા જોઇ મારો પતી દાઝે બળે છે. મહારાજને ગાળો દે છે; પણ હું તો મારા નિશ્ચયમાં હજી સૂધી અડગ રહી છું. મુઝો ધણી બહેને દુઃખ દે; પણ મારી દ્રઢ અધધાથી હું ગમે ત્યારે પણ પ્રભુજીના ચરણકમળની સેવાની ભાગ્યશાળી જરૂર થઇશ. ”

ધર્મધેલી અંધ અધધાળુ અને પતિથી પણ ગુરૂને વધારે માનનારી મહિલાઓ આવી રીતનો વાર્તાલાપ કરતી સ્વર્ગ સમા સ્થાને જવા ઝડપથી પગ ઊપાડતી હતી. મુક્તિ મંદિર એકાન્ત સ્થાનમાં આવેલું હતું. અંદર પ્રવેશવાને એકજ દાર આવેલું હતું. વાખ્યાન વખતે દારને બંધ રાખવું પડતું, કારણ કે નગરના અન્ય લોકો મુક્તિ મંદિરના ધર્મને ધર્મીંગ સમજતા અને તેના મહંત તથા શિષ્ય મંડળનો ખુશી રીતે તિરસ્કાર કરતા. મુક્તિ મંદિરમાં ધર્મને નામે ખુદલો અધર્મ અને વ્યભીચાર ચાલે છે એવું લોકો સમજતા હતા. મુક્તિ મંદિરના ધર્મને માનનારી અબળાઓની રસ્તે આવતાં જતાં મસ્કરીયો થતી. પ્રથમ મહંત તેના ભક્તમંડળ સાથે નગરમાં ભજન કરવા જતા, ભજનમાં સ્ત્રીવર્ગની સંખ્યા વિશેષ હોવાથી અનેક કુટિલ-લપટ

જીવાનો પણ ભજનમાં આવતા. અને પરીણામે તોફાન થતું. ભજન વખતે સ્ત્રીમંડળ પર બહારથી કાંકરા-પથરા પડતા, આથી કંટાળી મંહત મહારાજે છેવટે જાહેર ભજન કરવાનું બંધ કરી મુક્તિ મંદિરમાં રાખ્યું. ભજન-વાખ્યાન વખતે નીચ-તોફાની લોકો અંદર આવી શકે નહિ તેને માટે મંદિરના દરવાજા બંધ કરી દેવામાં આવતા. આ ઉપરાંત પોતાનું અને બક્ત જનોનું રક્ષણ કરવાને આર મજબુત પહેલવાનોને મહારાજે નોકર રાખ્યા હતા. એ આર પહેલવાનોમાંના ત્રણ હિંદુ હતા અને એક મુસલમાન હતો. મહારાજે મુસલમાન નોકર રાખવાથી અનેક પ્રકારની ચર્ચા ઉભી થઈ હતી; પણ પોતાને ઇશ્વર સ્વરૂપ માનનારા મહારાજને જનસમાજની ચર્ચાની લગીર પણ દરકાર નહોતી.

સમય થતાં મુક્તિ મંદિર બક્ત મંડળથી ચિકાર ભરાઇ ગયું. વાખ્યાન સ્થાન રમણીય હતું, વિવિધ પ્રકારનાં તોરણો, જાત જાતની છબીયો અને હાંડી તકતા ઝુમ્મરોથી વાખ્યાન સ્થળ આકર્ષક લાગતું હતું. સામેની બાબુએ મહારાજશ્રી કૃષ્ણદાસને બિરાજવાને માટે રૂપાનું એક હેતુ આસન આવેલું હતું. જમીનપર કિમતી જાળમે અને ગાદી તકીયા પાથરેલા હતા. મહામાયાને માટે ગુરૂની નજીકમાં એક નાનું આસન રાખવામાં આવ્યું હતું. બક્તમંડળ મહંતશ્રીના પધારવાની આતુરતાથી રાહ જોઇ રહ્યું હતું. મહામાયા અને કમળા હાજર થઈ ચૂક્યાં હતાં. છેવટે મહંતશ્રી કૃષ્ણદાસે પણ બક્તની આતુરતા વધવાથી દર્શન દીધાં. આ વખતે તેમનો દેખાવ અલૌકિક હતો. રેશમી પીતાંબરે અને રેશમી પહેરણે તેમની કાન્તિને વધુ દિપાવી હતી. માથાના વાળ છૂટા હતા. પ્રભુજીએ વચ્ચેથી પાંચી પાડેલી હતી. વાળમાં નાખેલા અતરની સુવાસ આરે તરફ પથરાઈ રહી હતી. કપાળમાં કસ્તૂરી મિશ્રીત કેશરની અર્ચા કરેલી હતી. પગમાં સુવર્ણની પાવડીઓ ધારણ કરેલી હતી. ગળામાં સુવર્ણની કંઠીઓ સાથે મોતીની માળાઓ લટકી રહી હતી. બન્ને હાથનાં કાંડાઓ પર સુવર્ણનાં કથં બક્ત જનોનાં દીલ

લોભાવી રજાં હતાં. મહંતશ્રીએ અત્તર વગેરે ખુશખોદાર પદાર્થો છાંટેલો રૈશમી રૂમાલ એક હાથમાં પકડેલો હતો અને તેને વારં-વાર મુખપર ફેરવતા હતા. ખીજા હાથમાં રૂપાની અને ઉપર સોને રસેલી વાંસળી શ્રીયુતના હાથમાં શોભો રહી હતી. યુવતીએને અનંગને વશ કરી નાખે એવા દેખાવથી અને ચાલવાની મોહક છટાથી મહારાજશ્રીએ દર્શન દીધાં તત્કાળ ભક્તમંડળમાંથી જય ગર્જનાઓ થઇ રહી. મહારાજ સ્મીત હાસ્યથી લલનાઓને લુપ્થ કરતા આસનપર ખીરાજ્યા. શાન્તિ પથરાઇ રહી. દેખાવ નાટક સમાન થઇ રહ્યો. પુરૂષ અને સ્ત્રીઓ સામસામે બે લાઇનમાં ગોઠવાઇ મહંત મહારાજના મુખમંડળ સામે જોઇ રજાં હતાં. બે ચારેક ભાવીક ભક્તો મહારાજ અને મહામાયાની પાછળ ઉભાં રહી પંખાથી પવન નાખવા લાગ્યાં.

યોડીવાર શાન્તિ પથરાવા દઇ મહામાયાએ પ્રેમલક્ષણા ભક્તિનું એક અપૂર્વ શૃંગારિક ગાન ગાઇ શ્રોતાજનોનાં મન રંજન કર્યાં. ગાન સમાપ્ત થતાં મહામાયાના નામનો જયજયકાર થઇ રહ્યો. તે પછી મહંતશ્રીએ પ્રભુની ધૂન મચાવવાની આજ્ઞા કરી. રાધે કૃષ્ણ, કૃષ્ણ રાધેની ધૂમ મચી રહી. મોટા અવાજે; હાથના તાબોટા કીરતાલો વગેરેના ધ્વની ઘણે દૂર સૂધી સંભળાવા લાગ્યા. આ પ્રચંડ અવાજની ધૂન લગભગ એક કલાક મચી રહી. પ્રભુના નામની ધૂન મચાવતા ભક્તજનોએ મહંતને કૃષ્ણ સ્વરૂપ માની પુષ્પોથી ઢાંકી દીધા. પુનઃ પાછી શાન્તિ પ્રવર્તાઈ રહી. ભક્ત મંડળ મહંતશ્રીના વચનામૃતનું પાન કરવાને આતુર બની રહ્યું.

મહંત કૃષ્ણદાસ આસન પરથી ઉડ્યા અને મનહર ચાલથી ચાલી સભા વચ્ચે ઉભા રહી વચનામૃત વહાવા લાગ્યા. મહંતશ્રીએ પ્રથમ કૃષ્ણભગવાનની સ્તુતિ કરી ખોલવા માંડ્યું. “મારા આત્માઓ ! જગતની દૃષ્ટે જળુતાં નરનારીયો ! આજે તમે સધળાં પૂર્ણ ધ્યાનથી મારા શબ્દો સાંભળજો કે જેથી તમે તત્કાળ પાપથી વિમુક્ત થઇ જશો. ભક્તો ! સધળા ધર્મમાં આપણો ધર્મ શ્રેષ્ઠ છે. તમે સાચા

ધર્મને અંગીકાર કરી તમારું જીવન સફળ કર્યું છે. કૃષ્ણલીલા અનુભવી તમે અધોગતીમાંથી ઉચ્ચ ગતીએ ગમન કર્યું છે.

પ્રિય જનો! ગયા વ્યાખ્યાનમાં મેં ઉત્તમ ભાગવત પુસ્તકમાંથી તમને શ્રીભગવાનની લીલા વિસ્તારથી સમજાવીને જણાવ્યું હતું કે શ્રી કૃષ્ણચંદ્રે પ્રેમલક્ષણા ભક્તિને આધીન થઇ જે કરવાનું હતું તે કરી જગતને પાવન કર્યું. તેણે અનેક રીતે પોતાના સેવકોને સંસાર સમુદ્રમાંથી તાર્યાં છે. આપણા દેશમાં જુદા જુદા પંથ છે. કોઇ દેવીને, કોઇ મહાદેવને, કોઇ હનુમાનને, કોઇ રામને તો કોઇ ગણપતીને માને છે. દરેક દેવના પુજારીઓ અને ગુરૂઓ સમજાવે છે કે અમારા દેવને પુજવાથી તત્કાળ મુક્તિ મળી જાય છે. વળી સુધારાવાળાઓ પણ જુદુંજ સમજાવે છે, આવી રીતના અનેક ધર્મો અને પંથો આપણા દેશમાં ચાલી રહ્યા છે. તે દરેક દેવના પુજારી અને આચાર્યોએ ધર્મની દુકાનો દ્રવ્ય પેદા કરવાને માટે કાઢેલી છે. જેમ જેને ઠીક લાગ્યું તેમ પુસ્તકમાં પણ લખી નાંખ્યું છે. તે સઘળા બાબત તમને હું વિસ્તારથી સમજાવવાની જરૂર જોતો નથી. કારણ મારી કૃપાથી તમે સત્ય જ્ઞાન ગ્રહણ કર્યું છે; અને તે જ્ઞાનના પ્રભાવે જ તમે સઘળા મુક્તિ મંડળના અધિકારી થઇ સત્ય સ્વરૂપ કૃષ્ણ ભગવાનની સંપૂર્ણ કૃપા સંપાદન કરી ચૂક્યાં છો. હું કૃષ્ણસ્વરૂપ છું. આ મહામાયા મારી મદદેલી ગોપી છે. તમે બધા પૂર્વ જન્મમાં ગોપ હતા અને આ તમામ બાળાઓ મારી પ્રિય સહચરીયો હતી. આપણી લીલા અધુરી રહી હતી. તેથી કરીને આ જન્મમાં પાછાં એકત્ર થયાં છીએ. મારી અર્થાત ભગવાનની કળા ન્યારી છે. ભગવાનની કળા જાણનાર ફક્ત જ્ઞાની જનોજ છે. બાકી જેઓ અજ્ઞાન છે એ તો ભટકીજ મરે છે. ભગવાનના શરણમાં આશ્રય પામેલાં જનો સદા પવિત્રજ હોય છે. તમે અને હું પવિત્રજ છીએ. આપણને પાપ સ્પર્શ કરી શકતું નથી. તેમ આપણને પાપ શી વસ્તુ છે એ જાણવાની પણ જરૂર નથી. દુનીયાંના લોકો જેને પાપ કહે છે તેથી આ-

પણે લગીર પણ ડરવું જોઈએ નહિ. કારણ કે આપણે કૃષ્ણ સ્વ-રૂપજ છીએ. હું કૃષ્ણ અને તમે મારાં અંશ સ્વરૂપ ગોષ ગોપીકાઓ છો, આપણને પ્રેમ ભક્તિથી સ્નેહના સાગરમાં પરસ્પર આનંદ કરતાં લગીર પણ પાપ લાગતું નથી એ ખરું માનજો. બોલો એકવાર શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાનની જય. ”

મહારાજે જય ગર્જના પોકારી. ભક્તમંડળે જય ગર્જનાને વધાવી લઇ મંદિર ગળવી મૂક્યું. પુનઃ મહંત કૃષ્ણદાસે તેમનું બાપણ આગળ ચલાવી કહેવા માંડ્યું, “ ભક્તજનો ! તમે તમારું સર્વસ્વ તમારા કૃષ્ણને સમર્પ્યું છે. તમે પ્રભુની લીલા પરસ્પરમાં અનુભવો, સ્મરણ કરો; તેમાં જરા પણ દોષ નથી. શ્રીકૃષ્ણ તમારો ચૈદ્યભુવનનો નાથ છે. તેવા સમર્થ ભગવાન તમારા સહાયક છે તો શા માટે તમારે બયબીત થવું જોઈએ. પ્રભુના ભક્તો પ્રભુ રૂપજ છે. માટે સર્વ કોષ સ્ત્રીપુરુષોએ સૌની સાથે સ્નેહાનંદથી વર્તવું. તેમાં કંઈ પણ પાપ નથી. દરેક ભક્તોએ પોતાના ભગવાન સ્વરૂપ મહારાજને તન મન અને ધન સમર્પણ કરીનેજ તેનો ઉપયોગ કરવો એ પણ મહાન ધર્મ છે. ગુરૂની અને તેના ભક્તોની નિંદા કરનાર રૌરવ નર્કનાં અધિકારી થાય છે. ગુરૂ આગળ પુરુષોએ સાચું બોલવું અને એક સેવકની માફક સેવા કરવી. સ્ત્રીઓએ પ્રેમથી ગુરૂને વશ થવું. લજ્જા વિનય અને ક્રોડાથી પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા. પ્રભુજીને પ્રસન્ન કરીનેજ પોતાના પતિની સેવા માટે તત્પર થવું. પ્રભુસ્વરૂપ મહારાજની પાવડીયો, વસ્ત્રો, જોડા વગેરે વસ્તુઓ ભક્તજનોને પૂજવા યોગ્ય છે. તેમનું એકું પાણી અગર અન્ન તે ઉચિત નહિ પણ પવિત્ર પ્રસાદી છે. સ્નાન કરતી વખતે તેમના શરીરપરથી નીચે પડતું જળ ગંગા—યમુનાના જળ સમાન છે. આ સર્વ બાબતો સત્ સમજજો. જો આમાં લગીર પણ શંકા ધરશો તો તમે મુક્તિમંડળનાં અધિકારી ટળી અધોગતિનાં અધીકારી બનશો. કૃષ્ણચંદ્ર ભગવાન તમારું સાઈ કરો. ” આટલું વિવેચન કરી મહંતશ્રી આસનપર બિરાજ્યા. ભક્તમંડળમાં કૃષ્ણધ્વન મચી રહી.

પછી મહંતની પૂજા શરૂ થઇ. પ્રથમ મહામાયાએ પૂજા કરી મહંતનો અંશુકો ધોઇ તે જળનું પાન કર્યું. આ પછી ભક્તોની ધમાલ શરૂ થઇ. ભેટની વસ્તુઓનો આસન સન્મુખ ઢગલો થયો. મહંત પાન આવતા હતા અને પાનનો રસ થુંકતા હતા. તે રસ ઝીલવાને ભક્તો પહાપડી કરી રહ્યાં હતાં. ચરણામૃત માટે પણ એવીજ ધમાલ મચી રહી. સાયંકાળ સુધી આવી લીલા ચાલી. બાદ મહારાજે સર્વને જવાની આજ્ઞા આપી. સ્ત્રી મંડળમાંથી પ્રશ્ન થયો કે આજે રાત્રે વસ્ત્રહરણ લીલા થશે કે કેમ ? ”

મહારાજ તરફથી હકારમાં જવાબ મળતાં આનંદ પામી સંધ્યાં ત્યાંથી વેરાયાં. મંદિરના સેવકો પણ હસ્તા હસ્તા તેઓની જગાએ ગયા. કમળા અત્યારસુધી બેસી રહેવાથી અને ઘંભીર સાધુના ઉપદેશથી કંટાળી ગઇ હતી, તે ઉભી થઇ અને પોતાના ઓરડા તરફ ચાલી. મહંતે તેની પાછળ જોઇ હસી દીધું. મહામાયાએ સ્મીત હાસ્યથી કટાક્ષ ફેંકી પૂછ્યું. “ સેવીકાને કંઈ શી આજ્ઞા છે કે ? ”

“ કમળાનંદની કમળાને સમજાવી મનમોહક શૃંગાર પહેરાવી શયનસ્થાનમાં લઇ આવ. મેં પુષ્પની શય્યા તૈયાર કરાવી છે. તે મનમોહિની સાથે આનંદ માણવા હું વ્યાકુળ બની રહ્યો છું. દિલ્લદાર ! તું આ કામ જલદી પૂર્ણ કરીશ એવી મારી સંપૂર્ણ આશા છે.” મહંતે જણાવ્યું.

મહામાયા હસ્તી હસ્તી ત્યાંથી ચાલતી થઇ. મહંત તેની પાછળ જોઇ રહ્યો અને મહામાયાને કમળાના ઓરડા તરફ જતી જોઈ આનંદ પામી મંદિરના પાછળ ભાગ તરફ ગયો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મહામાયા અને કમળા.

મહંત કૃષ્ણદાસનો ઉપદેશ સાંભળી કમળાની દિલગીરીનો પાર રહ્યો નહિ. મહારાજ પ્રત્યે તેના હૃદયમાં ઇષ્કાર ઉત્પન્ન થયો. મહારાજના ઉપદેશમાં હળાહળ વિષ છે એવું તે પૂર્ણ રીતે સમજી ચૂકી હતી. વળી ઉપદેશ વખતે મહંત વારંવાર તેની તરફ દૃષ્ટિ કરતા હતા; એ દૃષ્ટિ કંઈક જીદાળ પ્રકારની હતી. કમળાને તેની દૃષ્ટિ વિકારમય-ભયકારક ભાસી હતી. આવા પાપસ્થાને આવીને રહેવા માટે કમળા મનમાં યસ્તાવા લાગી અને હવે હરકોઈ ઉપાયે આ પાપસ્થળેથી મુક્ત થવાની ઇચ્છા કરવા લાગી.

સાયંકાળની પૂર્ણાહુતી થઈ ચૂકી હતી. મંદિરમાં દીપકો પ્રકાશી રહ્યા હતા. કમળા એક નાના ઝોરડામાં ચિંતાતુર વદને બેસી રહી હતી. એ અરસ્સામાંજ મહામાયા ત્યાં આવી. તેણે ઝોરડામાં નજર કરી તો કમળા બેઠેલી જણાઈ. મહામાયા મનમાં હસી અને મનમાં બોલી, “આજે મહારાજની પૂર્ણ કૃપાથી કમળા પાવન થશે. ધન્ય છે તેના ભાગ્યને.” આટલું બોલી મહામાયા ઝોરડામાં પ્રવેશી.

કમળાએ સાવધ થઈ તેના તરફ દૃષ્ટિ કરી. મહામાયાનું આગમન તેને શંકામય જણાયું. મહામાયાએ કમળાની સામે જોઈ હસી દીધું અને પછી કમળાની નજીકમાં જમીનપર સ્થાન લીધું. થોડી વાર શાન્ત વદને બેઠા પછી મહામાયાએ પૂછ્યું, “બેટા ! આજે તારું વદનકમળ કરમાયેલું કેમ લાગે છે ? ”

“ કંઈ નહિ, સહેજ. ”

“ સહેજતે હોય ? શું શરીરે કંઈ અસુખ છે ? ”

“ ના, એવું તો કંઈ નથી. ”

“ લારે શું છે ? તારા શબ્દોજ કહી આપે છે કે તારા મનમાં કંઈક દુઃખ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યું છે. ”

“ માતાજી ! હું શું કરું ? હું કંઈ કહી શકતીજ નથી. ”

“ કેમ વારું ? શું હું તને મ્હાતી નથી ? ”

“ તમે મને પૂર્ણ પ્રેમથી મ્હાવ છો; પણ મારું મનજ વ્યા-કુળ રહે છે. ”

“ પણ તેનું કારણ શું ? શું અહિંના સુખમાં કંઈ ન્યુનતા છે ? શું તને કોઈએ કડવા શબ્દો સંભળાવ્યા છે ? કહે બેટા ! તારા મનની વાત મને કહે ? ” મહામાયાએ પૂછ્યું.

“ માતા ! મારું મન હવે અહિંથી ઉડ્યું છે. ”

“ એટલે ? ”

“ હું અહિંથી જવા ધારું છું. ”

“ ક્યાં ? ” મહામાયાએ ચમકીને પૂછ્યું.

“ મારું ભાગ્ય લઈ જાય ત્યાં. ”

“ ખરેખર તું ગાંડી છે. તારું આ દુનિયામાં ઘર નથી, માતા નથી, પિતા નથી, ભાઈ નથી, પતિ નથી, આવી સ્થિતિમાં તું જવાનો વિચાર કરે છે તેથી હું આશ્ચર્ય પામું છું. તને અહિં કોઈ પ્રકારનું દુઃખ નથી. અમે તને પોતાના બાળક સમાન રાખીએ છીએ. તું શી રીતે સુખી થાય તેની નિરંતર ચિંતા કરીએ છીએ; છતાં તું જવાની ઇચ્છા ધરાવે છે તે બાબતી મને બહુજ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. કમળા ! કહે તું અહિં સુખમાં છે કે દુઃખમાં ? ”

“ હું આજ સુધી સુખમાં રહી છું; પણ હવે પછી સુખમાં રહી શકીશ કે કેમ તેની મને શંકા રહે છે. ”

“ શંકા શા માટે રાખે છે ? હું જ્યાં સુધી જીવું છું ત્યાં સુધી તને જરાક પણ દુઃખી થવાનો સંભવ નથી. શું તું મારા પ્રેમથી હજી અબાણી છે ? ”

“ માતા ! તમે મને પૂર્ણ પ્રેમથી રાખો છો. તમારી શુભ કૃપા

વડેજ મેં આટલા દિવસ સુખમાં ગાળ્યા છે; પણ હવે પછી શું થશે તે હું કહી શકતી નથી.”

“તારા મનમાં એવું તે શું ભરાઈ પેહું છે કે તું આવી રીતે બોલ્યા કરે છે ?”

“મને ચારે તરફ ભયંકરતા ભાસે છે. આ રમણીય સ્થાન પાપમય લાગે છે.”

મહામાયા મૌન રહી. હંડા વિચારમાં પડી. કમળાના શબ્દો તેને વિચિત્ર જણાયા. તે બોલી.

“કમળા! મને લાગે છે કે તારા શરીરમાં વાયુની પ્રબળતા વધી છે અને તેથીજ તું આમ બોલે છે? પણ ગભરાઈશ નહિ. શ્રી પ્રભુની કૃપાથી તને સત્વરે આરામ અને સુખ થઈ જશે.”

કમળાએ કંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ.

પુનઃ મહામાયા બોલી, “કમળા! આજે કૃષ્ણલીલા થવાની છે; તું ત્યાં આવીશને ?”

“ના.”

“કેમ ?”

“ત્યાં અસહ્ય દેખાવ થાય છે; એ હું જોઈ શકતી નથી.”

“પણ એ તો પ્રભુની લીલા છે. એ અસહ્ય વર્તન કહેવાય નહિ.

“શું પ્રભુજી પોતેજ લીલા કરે છે એમ તમે માનેછો ?”

“હા, ગુરૂજી શ્રીકૃષ્ણાવતારજી છે.” મહામાયાએ કહ્યું.

“કોણ કહે છે ?” કમળાએ જરાક મોટા અવાજથી પૂછ્યું.

“હું કહું છું. વળી મહારાજ કૃષ્ણાવતાર છે એમ સઘળાં માને છે.”

“પણ હું માનતી નથી.”

“કારણ ?”

“શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન કદી પાપ માર્ગે ગમન કરેજ નહિ.”

“મહંત મહારાજ જે લીલા કરે છે તેમાં તું પાપ માને છે ?”

“હા.”

“ અરે ગાંડી ! તું આ શું બકે છે ? પવિત્ર લીલાને પાપલીલા કહી શા માટે પાપના પોટલા બાંધે છે ? વળી તું અહિં ઘણા દિવસથી રહી છે; છતાં તને આપણા ધર્મની પવિત્રતાની ખાત્રી થઇ નથી જાણી અને ઘણી નવાઇ લાગે છે. જે ગુરૂને અનેક લોકો સાક્ષાત પ્રભુ સ્વરૂપ માને છે; તેને તું કેવળ મનુષ્ય સમજે છે એ જાણી અને ઘણું દુઃખ થાય છે. કમળા ! તું સમજી છે પણ હજી બાળક છે. અજ્ઞાન છે. અમારા ધર્મનું રહસ્ય જ્યારે તું પૂર્ણ રીતે સમજીશ ત્યારેજ તને ગુરૂશ્રી સાક્ષાત કૃષ્ણાવતાર છે કે નહિ એનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થશે. ”

“ માતા ! મને સંપૂર્ણ જ્ઞાન થઇ ચૂક્યું છે. કાગડો મોરનાં પીંછા ધારણ કરવાથી શું તે મોર કહેવાશે ? ક્યાં પરમ પવિત્ર શ્રી કૃષ્ણચંદ્ર અને ક્યાં અધર્મ આચરનાર આચાર્યો ? શીવ ! શીવ ! ધર્મભક્તીના નામે કેટલો અધર્મ ? જે સાધુ સંસારને તારનાર છે, તેજ સાધુ સ્વાર્થથી જગતને દુઃખાવનાર બન્યા છે. ”

“ બેટા ! આવું ન બોલ; ભક્તજનમાંથી કોઇ સાંભળશે તો તારે દુઃખી થવું પડશે. કમળા ! ધીરે ધીરે તને સઘળી ખબર પડશે. આપણા ધર્મમાં સુખ અને સ્વર્ગ છે. આજે વસ્ત્ર હરણુલીલા ધ્યાન પૂર્વક જોજો એટલે તારી ખાતરી થશે કે તેમાં કેટલું સુખ છે ? ”

“ વસ્ત્ર હરણુલીલા મહારાજશ્રી પોતેજ કરશે નહિ વાં ? ”

“ હા, તે વખતે મહારાજ શ્રીકૃષ્ણસ્વરૂપ બની જશે અને સ્ત્રીયો ગોપીકાઓ બનશે. ”

“ એ લીલા પછી બીજી શ્રી લીલા થશે ? ”

“ રાસલીલા. ”

“ મહારાજ કોઇ દિવસ ગોવર્ધન લીલા કરે છે કે ? ”

“ ના. ”

“ મારે એ લીલા જોવાની ખાસ ઇચ્છા છે ? જે મહારાજ ગોવર્ધનલીલા કરે તો હું તેમને ખરા કૃષ્ણ માનું ? ”

“તું પૂર્ણ અધિકારી થઇશ તારે એ લીલા પણ જોઇ શકીશ.”

“માતા! એવો અસલ ખ્યાલ કરશો નહિ. વસ્તુ હરણુ-રાસ લીલા વગેરે તો સંસારનાં મનુષ્યો પણ કરી શકે છે; પણ જો મહંત શ્રીકૃષ્ણનો અવતાર હોય તો મ્હોટો પ્હાડ નહિ પણ એક પત્તીસ મણનો પથર પણ જો ઉઠાવી શકે તો હું સત્ય માતું. પણ એટલી તાકાત તેમનામાં નથી. વસ્તુ અને રાસલીલા કેવળ વિષયવૃત્તિને પોસવાને માટેજ છે. આવાં પાપનો જવાબ મહારાજને આપવો ભારે થઇ પડશે. કૃષ્ણદાસ તેમનો સલધર્મ ચુક્યા છે. તેમણે ભોળાંજનોને અવળે માર્ગે દોર્યા છે અને આ પાપમંદિરને મુક્તિમંદિરનું નામ આપી મહાન પાપના બોક્તા થયા છે.”

કમળાને વધુ બોલતી અટકાવી મહામાયા વચ્ચેજ બોલી ઉઠી; “કમળા! છાની રહે. ધર્મની નિંદા મારાથી સાંભળી શકાતી નથી. જે પોતાને સમજી અને વિદ્વાન માને છે; તે કેવળ મૂર્ખજ હોય છે. હું તને આજ સૂધી ડાહી અને વિવેકી સમજતી હતી; પણ હું ડગાઇછું. કમળા! તારા પ્રત્યે મારો પ્રેમ હોવાથી અને ગુરૂજની તારી પર કૃપા ઉતરવાથી હું તને શ્રીથી એકવાર કહું છું કે તું હવે પછી કોઇ પણ દિવસ આપણા ધર્મની નિંદા કરીશ નહિ.”

“મારા સાચા શબ્દોથી તમને જોડું લાગશે એવું હું સમજતી નહોતી. જ્યારે તમને સત્ય સમજાવવાથી દુઃખ લાગે છે; તારે આજથી હું પણ તે વિશે કંઇ બોલીશ નહિ.”

“બરાબર; તારે તો હાલમાં સર્વ પ્રકાર ધ્યાનપૂર્વક અવલોકવો અને મનમાં વિચાર કરવો. દિવસો વીતતાં તારી ખાતરી થશે અને તું અત્યારે જે ધર્મની નિંદા કરી રહી છે; તેજ ધર્મની ચુસ્ત હિમાયતી બની જશે.”

કમળા બોલી નહિ પણ મનમાં દુઃખી. થઇ મહામાયાની અજ્ઞાનતા પર તેને દયા પ્રકટી.

એવામાં વળી મહામાયા બોલી, “બેટા! હું આજે તને એક

પુત્ર ખચર જણાવવા ચાહું છું ?

“ તે વળી શું છે ? ”

“ તું પાવન થઇ ચુકી છે. ”

“ હું ક્યાં પાપી હતી કે મારે પાવન થવું જોઈએ ? હું તો પાવનજ છું. ”

“ હજી તું ક્યાં સૂધી આવી રહીશ ? માણસ પાપી હોય છે, પણ ગુરૂપાથીજ પાવન થાય છે. ”

“ હું એમ માનતી નથી. માફ તો એવું માનવું છે કે માણસ પાપી અને પાવન પોતાનાથીજ થઇ શકે છે. ”

“ તું ભૂલે છે. કાંઈ પણ મનુષ્ય ગુરૂની કૃપા વિના પાવન થઇ શકતું નથી. ”

“ માતા ! તમારા સમજવામાં અને મારા સમજવામાં ઘણો ફેર છે. તમે જેને પાવન માનો છો એને હું પાપી માનું છું. તમે જે રાસલીલાને મૂકિત અને સુખ માનો છો; તેને હું મહા ભયંકર પાપ સમજું છું. એટલે હું તમને કેવી રીતે સમજાવી શકું ? ”

“ હું તો સઘળું સમજી ચૂકેલીજ છું. સમજવાનું શકત હવે તારેજ છે અને તું આખરે સમજીશ એવી મારી ખાત્રી પણ છે. ”

“ આખરો ઉધડતાં જેમ પ્રકાશ જણાય છે; તેમ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થતાં ધર્મીનાં તમામ પાપાંડ નાશ પામશે. ”

“ એ તો સમય સમયનું કામ કરે જશે. પણ કમળા ! હું જે કામે તારી પાસે આવી છું તે કહેવાનું તો હું ભૂલીજ ગઇ. ”

“ હવે કહો ? ”

“ તું મૂકિત મંદિરની સંપૂર્ણ અધિકારી થઇ ચૂકી છે. ”

“ એટલે ? ”

“ ગુરૂરાજની સંપૂર્ણ કૃપા તારી ઉપર ઉતરી ચૂકી છે. ”

“ તેમની કૃપા તો મારી પર ક્યારનીએ ઉતરેલી છે. ”

“ પણ હવે તેમાં ફેરફાર થયો છે. ”

“ઝેટલે ?”

“તું આજ સુધી બાળક બાવે હતી તે હવે નથી.”

“ત્યારે ?”

“તું હવે ગોપીકા રૂપ થઇ છે.”

“સ્પષ્ટ સમજવો ?” કમળાએ ધક્કતા હૃદયે પૂછ્યું.

“મહારાજને તું ગમી છે. પ્રભુની આંખો તારી પર ઠરી છે. તેમના પવિત્ર હૃદયમાં તારી મૂર્તિ સ્થાપન થઇ ચૂકી છે. પ્રભુજી તને રાધાજીનું પદ આપવા ઇચ્છે છે.”

મહંતની વિકારમય નજરથી જે શંકા કમળાને થયા કરતી હતી; તે શંકા અત્યારે સ્પષ્ટ થતાં કમળાને નવાઇ લાગી નહિ. આમ બનશે એવું તે પહેલેથીજ ધારતી હતી. તેણે ઉંડો નિઃશ્વાસ નાખી મહામાયાનું કહેવું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી કહ્યું, “અને તેથીજ તમે અત્યારે અહિં મારી પાસે આવ્યાં છો, નહિ વાં ?”

“હા, તને શૃંગારી પ્રભુના શયન સ્થાનમાં લઇ જવા હું આવી છું. શયન સ્થાનમાં તારા માટે પુષ્પોની શૈથ્યા તૈયાર કરી રાખી છે. અત્તર-કસ્તુરીની સુવાસ આરે તરફ પથરાઇ રહી છે. કાનજી મહારાજ બ્યાકુળતાથી તારું ધ્યાન ધરી બેસી રહ્યા છે. માટે ચાલ; તૈયાર થા અને પ્રભુજીની સેવાનો લાભ લઇ તારી જીંદગી સફળ કર. બેટા ! જે સાંભળ. પ્રભુજીની સેવા વખતે કંઇ પણ રોષ કરીશ નહિ. સેવા વખતે કંઇ પણ લજ્જા અને શરમ રાખીશ નહિ. સમજી દિકરા ?”

“હવે તમારે કંઇ વિશેષ કહેવાનું છે ?” કમળાએ ગંભીર મુખે પૂછ્યું.

“ના.”

“ત્યારે હવે વગર વિલંબે અહિંથી સિધાવી જવ.”

“શા માટે ?”

“આ પૃથ્વી બારે મરી રહી છે”

“શાથી ?”

“તમારાં જેવાં પિશ્ચાત્તિનીના ભારથી.”

“ શું હું પિશાચિની ? ” મહામાયાએ રોષમય મુખે પૂછ્યું.

“હા, તમે પિશાચિની છો અને મહંત કૃષ્ણદાસ પિશાચ-રાક્ષસ છે.”

“ ઓ પ્રભુ ! ક્ષમા, ક્ષમા. ” આમ બોલતી મહામાયા વિકળ વદને કહેવા લાગી, “ કમળા ! ત્હેં ભયંકર અપરાધ કર્યો છે. ગુરુ-જીને પિશાચ શબ્દોથી સંબોધી તેં તારું ખરાબ કર્યું છે. તારા શબ્દો સાંભળી હું કંપું છું. મને પ્રલયકાળ સમિપમાં જ ભાસે છે. ”

“ તે પ્રલયકાળમાં તમે અને તમારો મહંત નાશ પામે કે જોથી આ પૃથ્વીના બાર ઓછો થઈ જાય. ”

“ છોકરી ! તું શું બોલે છે તેનું તને જ્ઞાન છે ? ”

“ ખરાબર છે; પણ તમને જ જ્ઞાન અને જ્ઞાન કંઈ પણ નથી. ”

“ હું તારી સાથે વધારે લમણા જીક કરવા ઇચ્છતી નથી. ”

“ અને હું પણ એમ જ ઇચ્છું છું. ”

“ ત્યારે જલ્દી જણાવી દે તારો વિચાર ? તારે ત્યાં આવવું છે કે નહિ ? ”

“ ચોકખી ના. ”

“ ગુરુજી તારી પર ઘેલા થયા છે ? ”

“ ઘેલા થાય તેમની માતા અને બહેન પર. ”

“ ચંડાળણી ! તું નર્કની અધિકારી થઈ. ”

“ અને તું તો નર્કમાં પ્રથમથી જ પડી ચુકી છે. ”

“ મને તો તું દિવાની થએલી જણાય છે ? ”

“ ખરેખર મને પણ તું એવી જ લાગે છે. ”

“ કમળા ! તારી નમનતાઈ ક્યાં ગઈ ? ”

“ પાપાચાર નિહાળી મારી નમનતાઈ નાશ પામી છે. ”

“ શું તું ગુરુજીની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરીશ નહિ ? ”

“ તેમની ઇચ્છાને પૂર્ણ કરવા તમે જ લાયક છો. ”

“ શું ગુરુજી તારે લાયક નથી ? શું તે પ્રભુ સ્વરૂપ નથી ? ”

મહામાયાએ કંઈક ગુસ્સાના ભાવથી પૂછ્યું.

“હું તમને એક વખત જણાવી ચુકી છું કે મારી દૃષ્ટિમાં અને તમારી દૃષ્ટિમાં ફેર છે. તમે તમારી માન્યતામાં ડગાવ છો. તમે બંને મહંતને પ્રભુ સ્વરૂપ અને સર્વેશુભ્ય સંપન્ન માનતાં હો; પણ મારી નજરમાં અને માન્યતામાં તો તે એક નીચ નરાધમ અને પાપનો અવતાર છે. ” કમળાએ ચોકપ્રુ જણાવી દીધું.

“કમળા! તું હદ ઉપરાંત બોલે છે. તું ગુરતું અરે સાક્ષાત્ કૃષ્ણજીનું અને તેના ભક્ત મંડળનું બારે અપમાન કરે છે. તને અત્રે લાવી સુખી કરવાનું આજ ફળ કે ? ”

“સાધુના વેશમાં રહી શયતાનના કામ કરનાર; દુનિયાનાં બોળાં જનોને ખોટું સમજાવી પાપ માર્ગે વાળનાર; જે પોતાની પુત્રીઓ અને પહેને સમાન ગણાય તેની સાથે વ્યભીચાર કરી ધર્મને સાત પાતાળમાં ડૂબાવી દેનાર તમારાં જેવાં સાધુ શયતાનને ધિક્કાર છે. તમે તમારો ભેષ લજબો છે. તમારું સાધુત્વ શયતાનીયતથી ભરેલું છે. મને સુખી કરવાનો તમારો સ્વાર્થ આજે ખુલ્લો થાય છે. આ મુક્તી મંદિરમાં પ્રભુને નામે હડહડતાં પાપ થયો છે. તમે સંસારનાં પવિત્ર જનોને અધોગતીના તળીએ ડૂબાવ્યાં છે; તમે અવળે રસ્તે ચઢી અસલ ઉપદેશ સમજાવી તમારાં ભક્ત મંડળનાં જીવન નષ્ટ કર્યાં છે. કુદરતનો કારમો કોપ તમારી પર ઉતરતાં તમે આખરે જરૂર પસ્તાશો.”

“કમળા! નાદાન છોકરી! તારા શબ્દો-વાક્યો હું હવે વધારે વખત સાંભળી શકતી નથી. તારા શબ્દોએ મારા નિર્મળ હૃદયમાં ભયંકર આગ સળગાવી છે. તું આ મંડળની આજથી શત્રુ બની છે. છોકરી! અમે તને આજ સુધી ઘણી શાણી સમજતાં હતાં; પણ અફસોસ; અમે ઠગાયાં છીએ.”

“અને હું પણ અહિં આવવામાં પૂરેપૂરી ડગામ છું. જે મને પહેલેથી ખબર પડી હોત કે આ નામના મુક્તિ મંદિરમાં ભયાનક કુર્મો થાય છે; તો હું કદી પણ તમારી સાથે આવતજ નહિ. મેં

આટલા દિવસ તમારા સમાગમમાં રહી તમારા ધર્મનું સંધનું રહસ્ય જાણી લીધું છે. પાપામાઓ! ઓ સાધુતાનો દેખાવ કરનારાં શયતાનો! તમારાં પાપાચરણથી, તમારાં કાળાં કુકર્મોથી આ પૃથ્વી શાદું-શાદું થઈ રહી છે. આ રાત્રિ ઘોર અંધકારમયી થતી મને જણાય છે. ઓ કૃષ્ણને કલંકિત કરનારાં કુટિલો! એતો; તમારો સત્ત્વ ધર્મ સંભાળો. તમે જગતનું કલ્યાણ કરનારાં ઇચ્છનારાં તરીકે બહારથી ઝોળખાવ છો; તો શા માટે અવળાં કર્મ કરી તમારા પવિત્ર વેશને નામને અને જગદાધાર કૃષ્ણ સ્વરૂપને નિંદિત કરો છો? હજી સમજો. તમારા મ્હોતનો ઘંટ વાગતો :મારા કાને સંભળાય છે. યમરાજ બચંકર સ્વરૂપ ધારણ કરી તમારા મૃત્યુ સમયની રાહ જોઈ રહ્યા છે. મહામાયા! સમજો; તમારા ગુરૂને સમજાવી તેની અંધ આંખો ઉઘાડો; અને કરેલાં પાતકોને માટે પ્રભુની ક્ષમા માગી તમારા આત્માની ઉન્નતિને અર્થે હિમગીરીમાં ચાલ્યાં જવ.” કમળાએ જોટલું દહેવાતું હવું તેટલું આવેશથી કહી નાખ્યું.

મહામાયા કંપી ઉઠી. આકળ વિકળ થઈ ગઈ. પોતાનું અને પોતાના પ્રાણાત્મ મંહતનું અપમાન તે સહન કરી શકી નહિ. તેનું ગૌરમુખ લાલચોળ બની ગયું. તેની મૃગનયની આંખોમાંથી આગના તનખા ઝરવા લાગ્યા. કોમળતા દોરતામાં બદલાવા લાગી. તે બોલી ઉઠી; “ બસ; હવે આવી રહી. હું શાન્ત હતી; હવે શાન્ત નથી. છોકરી! ત્હેં હાથે કરીને તારી ઉપર આક્રમ્ય ખેંચી લીધી છે. ત્હેં જે ગુરૂની અવગણના કરી છે; તેજ ગુરૂની તારે સેવા કરવી પડશે. તારે સુકોમળ શૈથ્યામાં તેની સાથે સ્થાન લેવું પડશે અને તારી મરજી હશે કે નહિ હોય છતાં પણ તારે ગુરૂની દૃષ્ટાને પૂર્ણ કરવી પડશે. ”

“ શું તું મને બળાત્કારે ભ્રષ્ટ કરાવવા ઇચ્છે છે ? ” કમળાએ પૂછ્યું.

“ હા, પ્રુશીથી નહિ માનનારીને માટે છેવટે એજ રસ્તો લેવાની જરૂર પડશે. ”

“ મહામાયા ! શાન્ત થા. મેં તમારો સધળો સંવાદ સાંભળ્યો છે. છોકરી હઠીલી છે; પણ આખરે સમજશે. તે અહિંથી ક્યાં જનાર છે ? ” આમ કહી કૃષ્ણદાસે કમળા તરફ જોઈ કહ્યું.

“ કમળે ! આશું ઉધ્ધતાઈ ? તારા વદન કમળમાંથી કઠોર શબ્દો કદાપિ પણ નીકળવા જોઈએ નહિ. મહામાયા મારી પ્રેમ પ્રતિમા છે. તે તેના સુખમાંથી તને ભાગ આપવા ઇચ્છે છે; તને પ્રભુની ભક્તિમાં સમર્પી તને મૂકત કરવા ઇચ્છે છે. તેની પ્રત્યે ખરાબ વર્તન ચલાવવું તે તારા જેવી રમ્ય રમણીને શોભતું નથી. કહે હવે તને મહામાયાએ જે સમજાવ્યું અને કહ્યું તેમાં શું ખોટું છે ? ”

“ મહારાજ ! પિતા ! તમે આશું બોલો છો ? તમે ધર્માવતાર કહેવાઈ આવો અધર્મ ચલાવો એ આપને શોભારૂપદ નથી. તમે અમારો સંવાદ સાંભળ્યો છે; ત્યારે આપજ વિચાર કરી જુવો કે તેમાં સત્ય શું છે ? ” કમળાએ કહ્યું.

“ કમળા ! હજી તું પ્રેમ લક્ષણા ભક્તિના જ્ઞાનથી અજ્ઞાત છે. જ્યારે તે જ્ઞાન તને યથાર્થ રીતે થશે ત્યારે તને સત્ય સમજશે. ”

“ તમારી પ્રેમ ભક્તિમાં પુત્રીએ પિતાની અધમવૃત્તિને પોષવી એ ધર્મ હશે નહિ વાર્ ? ”

“ પ્રેમ ભક્તિમાં તદ્રુપ બનતાં અને શ્રીકૃષ્ણને ઇશ્વર સ્વરૂપ સમજતાં માતા પુત્રી-પિતા-ભાઈ વગેરે સંસારી સંબંધ રહેતોજ નથી. તમે ઓયો આનંદ રૂપ છે. તમારો ધર્મ અને ફરજ પ્રભુને આનંદ અર્પવામાંજ છે. મારો પ્રેમ તારી પ્રત્યે પુત્રી ભાવથી થોડા દિવસ રહ્યો, પણ તારા પૂર્વના સંસ્કાર શુભ હોવાથી અને તારા નશીબમાં ગોપી-કાવું પદ પ્રાપ્ત કરવાનું લખાએલું હોવાથી તારી પ્રત્યેના મારા પ્રેમમાં ફેરફાર થયો. પરીણામે પ્રથમનો પ્રેમ જતો રહ્યો અને અપૂર્વ આનંદી પ્રેમ પ્રકટ થયો. આવા સુમાંગલીક સમયે તારે હઠ કરવી જોઈએ નહિ. હું પ્રભુ સ્વરૂપ છું; તું મારી ગોપીકા સ્વરૂપ છે. આપણામાં હવે બી-જાતા રહેવી જોઈએ નહિ. વળી હું તને વિશેષ સમજાવું. કુદરતે આ

જગતમાં સ્ત્રી-પુરુષ ફક્ત આનંદને માટેજ ઉત્પન્ન કર્યા છે. તું સ્ત્રી છે. રમણી છે. પુરુષના ઉપભોગની વસ્તુ છે; પણ તું હાલ તેથી વિ-
મુખ્ય છે. તેથી મારે તને મારા હૃદયની પ્રેમ પ્રતિમા બનાવી તને
સુખી કરવી એમાં મારો ધર્મ છે. કમળા ! એથી તને બે લાભ થશે.
એક તો આનંદ અને બીજો પવિત્રતાનો. તું કાઠી છે-જ્ઞાની છે.
ચોડામાં સમજી જા. તને સુખી જોવા આ મહામાયા પણ આતુર છે.”
સાધુએ સમજાવ્યું. કમળા બોલી નહિ. આવખતે તેની આંખોમાંથી
અશ્રુ ટપકતાં હતાં. પુનઃ સાધુએ પૂછ્યું.

“ કમળા શા માટે રૂવે છે ? ”

“ તમારા પાપમય શબ્દો સાંભળી મારું હૃદય રડે છે. હું શું
કહું ? મારા સઘળા જ્ઞાનથી અને સમજથી કહું છું કે તમે સાધુ નથી
પણ અસાધુ છો. તમે તમારું અને તમારા શિષ્ય જનોનું અકલ્યાણ
કરો છો. મહાત્મા તમારા શબ્દોથી મારી પર કંઈ પણ અસર
થનાર નથી. મારે પવિત્ર થવું નથી. મારે આનંદ જોઈતો નથી.
હું તો હજી પણ તમને મારા પિતા સમાનજ સમજી છું. ”

“ તે હું સમજ્યો; પણ તારા મનમાંથી પિતામાત્ર કાઢી નાખ-
વળી તું આનંદ અને સુખને ધિક્કારે છે; પણ મારી શ્રેય છે કે
તને ગમે એ પ્રકારે સુખી કરવી. મારા આશ્રયમાં આવી રહેનાર દુઃખી
રહેવું જોઈએ નહિ. તું દુઃખી છે, તને આનંદ આપનાર પતિ નથી
તે હું જાણું છું અને તેથીજ તને સુખના શીખરે ચઢાવવાને ઇચ્છું છું. ”

“ પણ મારે સુખી નથી થવું. ”

“ મારે તને બળાત્કારે પણ સુખની ભોક્તા બનાવવી છે. ”

“ કૃષ્ણદાસ ! જો તમે તમારું અને મારું શુભ ઇચ્છતા હો તો
મને અહિંથી જવાદો. ”

“ તારે ક્યાં જવું છે ? ”

“ હું ક્યાં જનાર છું તે જાણવાની તમારે તકલીફ લેવાની કંઈ
પણ જરૂર નથી. ”

“કેમ નહિ ? એક નિરાધારને આધાર આપ્યા પછી તેને તેના તરંગથી નિરાધાર થવા દેવામાં મહા પાપ છે. મારી ફરજ એવી નથી. મારી શી ફરજ છે તે તું જાણી ચુકી છે, માટે સઘળા વિચાર તરંગ દૂર કરી શાન્ત થા અને પ્રથમ સ્વર્ગીય સુખનો ઉપભોગ કરવા મારી સાથે કુસુમ શૈયા તરફ ચાલ. તે પછી આપણે વચલીલામાં રમણ કરવા જવાનું છે.”

કમળા આવું સાંભળી કોપયુક્ત વદને બોલી, “જ્યાં સુધી મારા દેહમાં પ્રાણ છે; ત્યાં સુધી તમારી આજ્ઞા વ્યર્થ છે. કૃષ્ણદાસ ! હું તમને પવિત્ર જાણતી હતી; પણ હવે મારી પૂર્ણ ખાતરી થઇ ચુકી છે કે તમે એક નરરાક્ષસ છો ! ”

કૃષ્ણદાસ હસીને બોલ્યો:—“સુંદરી ! રમણી ! શામાટે તારા વદનને કોપથી રાતું બનાવે છે ? શા માટે આ કૃષ્ણને અકળાવે છે ? મન મોહિની ! તારા ઉપર હું દિવાનો બન્યો છું. સુંદરી ! શી કૃષ્ણની માફક હું તને રંગમાં રંગી સુખી કરીશ.”

“શ્રી કૃષ્ણના પવિત્ર નામને લજ્જવનારા રાક્ષસ ! તું એકદમ બોલતો બંધકા. તારી પર પ્રભુજી કોપ્યા છે. પુત્રી પર કુટિલ નજર ફેંકનાર નરાધમ ! તારી વિકારમય આંખો સદાને માટે કેમ બંધ થઇ જતી નથી ? ”

“સુંદરી ! તું ગમે એમ બકે જા; પણ તારે મારી ધમ્મણી પૂર્ણ કર્યા વિના છૂટકો નથી. આ સ્થળેથી તું સુખરૂપે બહાર પણ જઇ શકનાર નથી. મારી મનોહારીણી ! શું તારી સુંદરતા ! અહા !

રસ રંગ ભરી તું સુંદરી, શોભા રસિલી આપતી,
જેમ તને આ લલીત લલના અંતરે અગ્નિ થતી.
બુલે બુલાખી ગાલપર લાલી સુકોમળ વ્યાપતિ,
આ બાહુ કંપે ભેટવા, સ્વર્ગ સુખ તું આપતિ.

આવ, અલબેલી આવ અને મારા આ તમ હૃદય સાથે દયામળ.” આમ બોલતો મદોન્મત્ત મહંત કમળાને આલીંગન આપવા

ઉત્સુક થયો. કમળા સાવધ હતી. નરપિશ્ચાય તેની નજીક જતાંજ કમળા તેને ધક્કો મારતાં બોલી, “કામાંધ ! દૂર મરી જા.”

“હું મરીશ; પણ તે પહેલાં તારા ચૌવનને લુંટીશ. બસ પછીજ મરીશ.” મહંતે કહ્યું.

“ઝો પાપ કર્મના કરનાર અભાગીયા ! શામાટે મને ત્રાસ આપી રહ્યો છે ? તારી પાસે આ મહામાયા જેવી સુંદર રમણી છે છતાં શામાટે આ કાષ્ટવત્ બનેલી દુઃખી અબળાને સતાવી રહ્યો છે ? મહંત ! સમજ, હજી પણ કહું છું કે સમજ ? તારાં પાપકર્મો નિહાળી દેવતાઓ કંપી રહ્યા છે. આ ધરા ધ્રુજ રહી છે.”

“ધરા ધ્રુજે કે આસમાન ટૂટી પડે; દેવતાઓ કાપે કે આપું જગત રહે; પણ મને દરકાર નથી. દરકારમાં ફક્ત દરકાર તુંજ દિલ-દારની છે ? રંબા ! તારું સુકાયેલું શરીર આ મદમસ્ત ગૌર રંગી મહામાયા કરતાં પણ મને અધિક આનંદ ઉપજાવે એવું પ્રિય જણાય છે. સુંદરી ! આ તમ તનને શીતળ કર. મારી ગર્વધેલી ગોપી ! આ તારા રસીક કાનજીના કંઠે વળગી આનંદ ઉઠાવી લે. હાથમાં આવેલી બાજી શામાટે નકામી કરે છે ? ” મહંતે નિર્લજ્જભાવે કહ્યું.

કમળા કકળી ઉઠી અને બોલી, “નીચ વૃત્તિયોના ગુલામ ! બોલતાં શરમા. મારો પ્રાણ જશે તોપણ હું તારી અધમ ઇચ્છાને તાબે થનાર નથી તે નથીજ.”

“જ્યાં સુધી તું મારી ઇચ્છા પૂર્ણ નહિ કરે ત્યાં સુધી તું મારા પંજમાંથી છટકનાર નથી. યાદ રાખજે કે તું એક શરવીર—બહાદુરના સપાટામાં સપડાયેલી છે. તારા જેવી અનેક હઠીલી અબળા-ઝોનાં માન આ મર્દે મૂકાવ્યાં છે.”

“કોણ તું મર્દ ? ના, તું તો એક નામર્દ છે ! જે મર્દ છે તે કદી અધર્મી હોયજ નહિ. પાપાત્મા ! તારી મર્દાઈ નિર્દોષ અબળાને બળ બતાવવામાંજ જણાઈ આવે છે. મર્દ કોણ કહેવાય તે જાણે છે ? સાંભળ, ઝો અભાગી જીવ; કાનના પડા બોલી સાંભળ.

જે હોય શરે તે કદી ના રમણીનેજ હરાવતો;
જમ યુદ્ધ ભૂમિની મહી, સૌ શત્રુનેજ હરાવતો;
અખળાનું રક્ષણ જે કરે, બસ વીર તે કહેવાય છે,
મોહમાયા જે મૂકે, બસ વીર તે કહેવાય છે.

પણ તને આવું જ્ઞાન ક્યાંથી હોય ? હરામના માલતાલ ખાઈ
મસ્ત થએલા મહંત ! તારી આંખોએ અધિકારનાં પડળ વળેલાં
છે તેથી તને ઇશ્વરની પણ ખીક નથી. તારા પાપની પરીસીમા
અહિંજ આવી રહી છે. સત્યજ છે કે જે પાપી છે તેને પરમાત્માને
ઝોળખવાનો અધિકાર નથી. ”

“ આ સ્થળે પ્રભુ હુંજ છું. અનેક લોકો અને પ્રભુ રૂપેજ પૂજે છે. ”

“ તે સધળા તારા જેવા મૂર્ખજ છે. ”

આ શબ્દો સાંભળતાંજ અત્યાર સધી શાન્ત ઉભી રહેલી
મહામાયા બોલી ઉઠી; “ પ્રભુજ ! શામાટે તેની સાથે નિરર્થક વિત્-
હવાદ કર્યા કરો છો ? તે હઠીલી છે. તે સમજાવી સમજનાર નથી.
તેને પકડો અને આ પળેજ તેની લજ્જા છુટો. ”

“ મહામાયા ! શામાટે ગભરાય છે ? તે હઠીલીની હઠ હું
છોડાવીશ. તે હવે ક્યાં જનાર છે ? તેની સાથે માયાઝીક કરવામાં ઘણો
સમય વાસ્તો ગયો છે. લીલાના સમયને હવે થોડીવાર છે. જો;
સાંભળ; બહાર ભક્તજનો એકત્ર થયાં છે. માટે આ અલખેલીને
આજે મારે આધિન કરવાનો વિચાર સુલભી રાખું છું અને તેને
એક અઠવાડિયાની મુદત આપું છું. હું તેની સાથે આનંદથીજ રમણ
કરવા ઇચ્છું છું. જો તે સમજશે તો ઠીક છે નહિતો છેવટે બળાત્કાર
તો છેજ. છોકરી અભારે હઠે ચઢી છે; પણ અઠવાડિયામાં
સમજી જશે. ”

“ કેમ કમળા ! ગુરૂજીની કેટલી દયા છે એ સાંભળ્યું ને ? ”
મહામાયાએ પૂછ્યું.

કમળા કંઈ બોલી નહિ. મહંત બોલ્યો; “ કમળા ! તે મારા

શબ્દો સાંભળ્યા હશે? તેટલા દિવસમાં તું વિચાર કરજે.”

આટલું કહી સાધુએ મહામાયા પ્રત્યે કહ્યું, “ તારે પણ દરરોજ અહિં આવી આને સમજાવવી. આપણા ધર્મનું જ્ઞાન પણ સમજાવજે કે જોથી તે પરીણામે સમજી જશે. લે ચાલ હવે, ભલે કમળા આજે ત્યાં ન આવે.” કહી મહંત મહામાયાને ગળે હાથ નાખી ત્યાંથી ચાલતો થયો. કમળાએ તેની પાછળ ધિક્કાર મચ નજર ફેંકી. એ સાંથેજ કમળાના ઝોરડાની બહાર એક પ્રચંડ પુરુષાકૃતિ આવીને બેઠી. મહંતના ગયા પછી કમળાએ મુકિત મંદિરની બહાર નીકળી પસાર થઇ જવાને નિશ્ચય કર્યો; પણ એ બિચારીને ખબર નથી કે આ પિશાચખાનામાંના તમામ નોકરોને તેની પર સખ્ત દેખરેખ રાખવાની મહંતશ્રીની આજ્ઞા મળી ચૂકી છે. જે માણસ ઝોરડાની બહાર આવીને બેઠો હતો; તે મહંતનો નોકર હતો. જાતે મુસલમાન હતો. તેનું નામ મહમદ હતું. મહમદ ગુરૂની આજ્ઞાથી કમળાની ચોકી કરવા ઝોરડાની આગળ આવીને બેઠો હતો. કમળા ઝોરડાની બહાર નીકળી મહમદની પાસે આવી ઉભી. મહમદે ઉમા થઇ તેના સામે જોયું. કમળાએ તેને પૂછ્યું. “ મહંત મહારાજ ક્યાં ગયા ? ”

“ લીલા કરવાના ગુપ્ત સ્થાનમાં.” મહમદે કંઈક મનકનઃ રૂપમાં કહ્યું.

“ તેમનું ભક્ત મંડળ ? ” કમળાએ પૂછ્યું.

“ તે પણ સાથે. એકલા ગુરૂથી લીલા કેવી રીતે થઇ શકે ? ”

“ હીક.”

આટલું બોલી કમળા બહાર નીકળી જવાના ઉદ્દેશથી આગળ ચાલી, પણ તરતજ મહમદે તેને અટકાવીને કહ્યું, “ તમે ક્યાં જવ છો ? ”

“ મંદિરની બહાર.”

“ શા માટે ? ”

“ લગીર ફરવા જવાને વિચાર થયો છે.”

“ રાત્રિના સમયે બહાર ફરવા જવાનું હશે કે ? ” મહમદે પૂછ્યું.

“હા, મારો વિચાર કંઈક એવોજ છે.”

“પણ તમારે તમારો વિચાર મુલતવી રાખવો પડશે.”

“શા માટે?”

“મહંત મહારાજની અમને આજ્ઞા થઈ છે કે કમળાની પર દેખરેખ રાખવી અને તે જો બહાર નીકળી જવાનો વિચાર કરે તો તરત તેને અટકાવવી.”

“તમારે તેથીજ તમે અહિં આવીને બેઠા છો નહિ વાં?”

“હા.” કહી મહમદે કમળાની તરફ જોયું. કમળાએ પણ નિઃશ્વાસ નાખી મહમદના સામે જોયું. બન્નેની નજર એક થઈ. મહમદ મુસલમાન હતો. તેનો દેખાવ પ્રચંડ હતો પણ તેની આંખો કાફર નહોતી. તેની આંખો શાન્ત જણાતી હતી. કમળા હૃદયમાં દુઃખી થઈ ઝોરડામાં પાછી શરી અને પથારીમાં પડી અશ્રુ વિસર્જન કરવા લાગી. એક પછી એક આવી પડતી આફતોથી કમળા કંટાળી ગઈ. શું કરવું? આ બયાનક સ્થાનેથી શી રીતે છૂટી ધર્મની રક્ષા કરવી? અનેક વિચાર કમળાને થવા લાગ્યા. મંદિરના અંતર ભાગમાં લીલા ચાલી રહી હતી. સ્ત્રીઓના કામળ કંઠમાંથી ગવાતાં શૃંગારી ગાનના અવાજ કમળા અને મહમદને સંભળાયા. મહમદ સાંભળી રહ્યો પણ કમળાનું ધ્યાન તે તરફ નહોતું. તે નાશી છૂટવાના વિચાર કરતી હતી. ઘણા વિચારને અંતે તેને એકાએક સત્યવીરની સ્મૃતિ થઈ આવી. કૃષ્ણનંદના પંજમાંથી છૂટકો કરનાર પોતાનો ધર્મભાષ સત્યવીર યાદ આવ્યો અને તે આ મુજફરપુરનો દિવાન છે એવું યાદ આવતાં કમળામાં હિંમત આવી. પણ એ સાથેજ વિચાર ઉદ્ભવ્યો કે સત્યવીરને મારી આ દશાની ખબર કોણ આપે? જો તેને મારી આ દશાની ખબર પડે તો તરતજ તે મારો ઉદ્ધાર કરે અને આ નીચ મંડળનો નાશ કરે. પણ આ સમાચાર તેને કેવી રીતે પહોંચાડવા? આ મહમદ તેની પાસે જઈ મારી આ દશા જણાવે તો કેવું સાઈ? પણ એમ બનેજ નહિ. પાપાત્માના સેવકો પાપીજ હોય. વળી

મહમદ મુસલમાન છે. તેના મનમાં હિંદુ પ્રત્યે દયા ઉદ્ભવેજ નહિ, ત્યારે શું કરવું ? ” કમળા ઉઠા વિચારમાં પડી. બહાર ઉભેલો મહમદ ધ્યાન પૂર્વક કમળાની હિલચાલ અવલોકી રહ્યો હતો. મહમદ મુસલમાન હતો, પણ તેનું હૃદય દયાથી ભરપૂર ભરેલું હતું. મહામાયા અને સાધુનું કમળા પ્રત્યેનું વર્તન તેણે બહાર ઉભા રહી સાંભળ્યું જોયું હતું. તેણે ખાત્રી કરી લીધી હતી કે કમળા સતી સત્કારી છે. પણ તે વિચારો ગરીબ હતા, તેનાથી કમળાને શી રીતે મદદ કરી શકાય ?

વિચારવશ કમળા છેવટે કંઈક નિશ્ચય કરી ઉભી થઈ અને પુનઃ ઝોરડાની બહાર આવી મહમદ પાસે આવી ઉભી. મહમદને તેની તરફ નજર કરતાં તેની આંખો રડેલી જણાઈ. મહમદનું અંતર ચિરાયું; પણ તેણે મુખ ગંભીર રાખ્યું. કમળાએ થોડીકવાર મહમદ તરફ દયામય નજરે જોઈ કહ્યું, “ બાઈ ! હું તમારી સાથે થોડીકવાર વાત કરવાની ઇચ્છા રાખું છું. ”

“ તમારે જે વાત કરવી હોય તે ખુશીથી કરો. ”

“ તમે મુસલમાન છો ? ”

“ હા, મારા વેશ અને વર્તનપરથી તમે સમજી શકતાં નથી કે હું મુસલમાન છું ? ”

“ હું તમને ઉપરથી મુસલમાન હો એમ સમજું છું. ”

“ ઉપરથી એટલે ? ” મહમદે આશ્ચર્ય પામીને પૂછ્યું.

“ હૃદયથી નહિ. ”

“ હું ઉપરથી અને અંદરથી મુસલમાનજ છું. ”

“ તમે તમારો સત્ય ધર્મ સમજો છો ? તમારા ધર્મના ફર્માન મુજબ વર્તન ચલાવો છો ? ”

આ સાંભળી મહમદ ચમક્યો, વિચારમાં પડ્યો અને બોલ્યો, “ બાઈ ! તમારા કહેવાનો ભાવાર્થ હું સમજ્યો છું. પણ આ સમય એવો આવ્યો છે કે દરેકે પોતાના ધર્મની ફરજ વિસારી છે. જે હું ચુસ્ત મુસલમાન છું તો મારી ફરજ છે કે જ્યાં શયતાનીયત હોય ત્યાં એક પળવાર પણ રહેવું જોઈએ નહિ. અમારો ધર્મ નિર્બળનું રક્ષણ

કરવાનો છે, પાખંડી-કાફરોનો નાશ કરવાનો છે.”

“મારા જેવી નિર્બળ અબળાતું રક્ષણ કરવાનું તમારા શાસ્ત્રનું ફરમાન નથી?”

“છે. સ્ત્રીયોનું સંરક્ષણ પ્રાણ જતાં સુધી કરવું તે અમારી પ્રથમ ફરજ છે.”

“તમારા ધર્મની સ્ત્રીયોનું કે તમામ કોમની સ્ત્રીયોનું?”

“તમામનું. સુસલમાન એજ કહેવાય કે જેનામાં દયા, નીતિ, બહાદુરી અને કોષ્ટની પ્રત્યે બેદબાવ હોય નહિ. કાં હિંદુ કાં સુસલમાન સૌ ખુદાનાં એકજ બાળક છે. સુખમાં અને દુઃખમાં બન્ને એ સંપીને ચાલવું એ ખુદાઇ ફરમાન છે. આ ફરમાન હિંદુઓ અને સુસલમાનો બૃહ્મા છે; અને પરીણામે એકબીજાના શત્રુ બની આ ભારતભૂમિને પરતંત્ર-શુદ્ધામીની સાંકળમાં જકડી રહ્યા છે. બાઇ-બહેન! શું કહું? પરીણામનો વિચાર કરતાં ભયંકરતા જણાય છે. સમય જતાં આખું ભારતવર્ષ પરાધિનતાની જંજીરોમાં જકડાઈ બીખારી બની જશે. આ મંદિરના ધર્માચાર્યનોજ દાખલો હતો? શું તે ધર્મ વિરુદ્ધ નિંદા વર્તન નથી ચલાવી રહ્યો? શું આવું દુષ્ટ વર્તન ચલાવવાનું તમારા ધર્મશાસ્ત્રમાં લખેલું છે?”

“ના; પણ તેના પાપી સ્વાર્થને માટેજ તે અવળું સમજાવી રહ્યો છે. મહામદભાઈ ! તમારા વિચાર જો કે સારા છે પણ હું આશ્ચર્ય પામું છું કે તમે આ પાપીની સેવામાં કેમ રહ્યા છો?”

“કમલા ! હું તેનો નોકર છું અને નથી. તે બેદ મારા અને તેના સિવાય કોઈ જાણતું નથી. તું પવિત્ર-માની બાળા છે. સાંભળ, હું તને તે બેદ જણાવું. આ મંદિરનો મહંત કાંઈ બજોલો કે વિદ્વાન નથી. તેનો દંબ ખોટો છે. તે અસલ જાતે શુદ્ધ હતો. એક રૂના જીનમાં નોકરી કરતો હતો. તે વખતે હું પણ તેની સાથે નોકરીમાં હતો. તે એક તેની જાતની બાઇ સાથે પ્રેમમાં પડ્યો હતો. તે બાઇ ભક્તાણી હતી. તેની સાથે તે દરરોજ મંદિરમાં જતો; અને મંદિ-

રના મહારાજની સેવા કરતો. મહારાજ તેનીપર પ્રસન્ન રહેતા. તે મહારાજની પાસેથી ભાગવત શ્રીખ્યો. તે હમેશાં ભાગવત વાંચતો. ઉપરથી ધર્મભાતું ડોળ રાખતો પણ અંદરખાતેથી મહાપાપી હતો. દારૂ પીતો અનેમાંસ ખાતો મેં મારી નજરે નેએલો છે અને હજી પણ નેહું છું. એક દિવસે તેની બુદ્ધિ ખરાબ થતાં તેણે જીનની ઓઢિસમાંથી રોકડ નાણાંની ચોરી કરી તેથી કેદમાં ગયો. છ માસ કેદ ભોગવી છૂટ્યો; અને તેની રખાતને મળ્યો. બન્ને ભક્ત થઇ મંદિરમાં રહ્યાં. અંતે મહારાજ મરી ગયા. ભાઇ મહારાજની ગાદીએ બિરાજ્યા અને લોકોને ઉપદેશ-પરસાદ વગેરે આપી દિલ હરવા લાગ્યા. હું અને તે મિત્ર હોવાથી તેણે મને નોકરી છોડાવી મંદિરમાં રાખ્યો. મને મંદિરમાં રાખવાથી પુષ્કળ નિંદા થઇ. પણ તેણે કંઈ દરકાર કરી નહિ. પછી તેની રખાત બાઇ મરી ગઇ. તેની પાસે ધણું પૈસા હતા. તે મહંતને મળ્યા. મહારાજે મહંત કૃષ્ણદાસ નામ ધારણ કર્યું. પણ ત્યાં તેના ધણું દુખનો થયા. છેવટે તેને અને અમારે તે ગામ છોડવું પડ્યું. અમે સઘળું ધન લઈ આ નગરમાં આવ્યા અને આ જગા ખરીદી લઈ અહિં રહેવા લાગ્યા. મહંત મહારાજે નવો ધર્મ ફેલાવવો શરૂ કર્યો. શિષ્યો વધવા લાગ્યા. આ નગરનો એક પૈસાપાત્ર તેની પત્ની સાથે અમારા ધર્મમાં જોડાયો. તે શ્રીમંતનું નામ હિરાલાલ અને તેની પત્નીનું નામ લક્ષ્મી હતું. મંદિરમાં આવજવના પરીણામે લક્ષ્મી છેવટે મહારાજની સેવાને પાત્ર થઇ. મહારાજે તેને ગોપીકાપદ આપી તેના પૈસાનો અધિકારી થવા તેને સમજાવી-લલચાવી તેના ગરીબ ધણીને લક્ષ્મીને હાથેજ ઝેર દેવરાવ્યું. હિરાલાલ મરી ગયો. મહંતના સેવકોએ તેના શબને ઠેકાણે પાડ્યું. લક્ષ્મી ધરખાર વેચી તમામ ધન લાવી મહારાજના શરણમાં રહી. મહારાજે તેનું મહામાયા નામ રાખી મુખ્ય ગોપીકાપદ આપ્યું. આ પછી આ મંડળની વૃદ્ધિ થતી રહી. હું બ્રહ્માચાર થતો. જોઇ કોઇકોઇ વખતે ધણું અઠળાઈ છું અને મનમાં થાય છે કે મહંતનું તમામ પોષ્કળ પ્રકાશ કરી દઉં, પણ પાછો ના હિંમત થઇ જઈ છું. વળી હું એક ગરીબ માણસ અને મહંત મોટો પૈસા

પાત્ર; જો હું ધાઈ તો તેની પાસેથી ઘણું ધન પડાવી શકું, પણ જેણે હરામનું ધન મેળવ્યું છે; જેણે ખૂન કરાવી ધન ધૂત્યું છે. તે ધન મારે શું કામનું? જો હું તેની સામે ઉઘાડો પડું તો તે મને ઘણું ધન આપે; પણ લોહીથી રંગાએલું ધન લઈ પૈસાવાળો થવાને માઈ મન ના પાડે છે; અને તેથીજ હું માઈ પૂરું થાય એટલું ખર્ચ લઈ આ સ્થળે રહ્યો છું. કહે બાપ! આવી અવસ્થામાં હું મારી ફરજ કેવી રીતે સંભાળી શકું?”

મહમદની તમામ વાત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી કમળા બોલી, “જે માણસ પોતાની ખરાબ દશામાં પણ પોતાનો ધર્મ સંભાળી શકે છે; તેજ ખરેખરો હિંદુ અને મુસલમાન છે. હિંદુઓમાં ધર્મને માટે જીવ આપ્યાના અનેક દાખલાઓ છે; ધર્મને માટે મહમદ સાહેબે પોતાના પ્રાણને પ્યારો નહોતો ગણ્યો એ દાખલો મોજુદ છે. પણ બાપ આતું કોણ સમજે છે? અભારે તો બધા સ્વાર્થમાં આંધળા બની નામનાજ ધર્મને વળગી રહ્યાં છે.”

મહમદે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખ્યો. કમળા બોલી, “બાપ! હજી પણ કંઈ બગડી ગયું નથી; છુલ્લા ત્યાંથી ફરીથી. તમે તમારો ધર્મ સંભાળો.”

“હું તેજ વિચારમાં છું. ખુદાતાલાની મહેરબાનીથી જો કોઈ સારાની નોકરી મળી જશે તો હું અહિંથી તરત નીકળી જઈશ.”

“મહમદબાપ! આ પિશાચખાનામાં હું તમનેજ સારા માણસ સમજું છું, હું કેવા દુઃખમાં આવી પડી છું, તે તમારાથી અજ્ઞાતું નથી. તમે ખરા મુસલમાન છો. તમે તમારા ધર્મના ફરમાનથી માઈ રક્ષણ કરવાને બંધાએલા છો, તો તમે માઈ રક્ષણ કરો. તમે મારા બાપ છો, આપણે ધર્મથી જુદાં છીએ, પણ આપણે એકજ દેશમાં જન્મ્યા છીએ.

“કમળા! હું પણ તને મારી ખેદનજ સમજું છું; પણ સ્થળ અને સમય જોતાં તારું રક્ષણ કેવી રીતે કરી શકું?”

“તે હું બતાવું? તમારે ફક્ત થોડું કરવાનું છે. સાંભળો; હું

મારો તમામ વિશ્વાસ તમારામાં મૂકી મારા અંતરની વાત જણાવું છું. તે એ કે તમે સવારના પહોરમાં અહિંથી નીકળી દરબારગૃહ તરફ જાઓ અને અહિંના દિવાન સત્યવીરને મળી કું જે ચિઠ્ઠી લખી આપું તે તેને આપજો. ”

“ સત્યવીર તમને ઝાળખે છે ? ”

“ હા, ઘણી સારી રીતે. જો તે મારું દુઃખ જાણશે તો તરતજ મને છોડવશે અને શયતાન સાધુને તેના તમામ મંડળ સાથે યોગ્ય નથીયતે પહોંચાડશે. ”

“ પણ સત્યવીર હાલમાં અહિં નથી. ”

“ ત્યારે ? ”

“ તે કેટલાક દિવસથી અચાનક રીતે ગૂમ થયેલા છે. ખુદ રાજા સાહેબ અને અમાત્યજી તેની શોધમાં ગયા છે; પણ હજી સૂધી તેમનો કંઈ પતો મળ્યો નથી. ”

“ અફસોસ ! નસીબ બે ડગલાં આગળનું આગળ. વાઈ તમે છત્રીસગઢ જશો ? ”

“ ત્યાં કેાણુ છે ? ”

“ જો મારા ધારવા મુજબ તે માણસ હોય તો તે મારું સર્વસ્વ છે. તે જરૂર મારી બહારે આવશે ? ”

“ શું તમારો પતિ ? ”

“ હા. ”

“ તેનું નામ ? ”

“ કિશોર ? ”

“ છત્રીસગઢ રાજ્યમાં પંડીતની પદ્ધતિ કિશોર કરીને કોઈકે છે એવું મેં પણ સાંભળ્યું છે. વળી તેણે ગૌરક્ષા નામનું એક મંડળ સ્થાપ્યું છે. ગાયોના રક્ષણને માટે તે ગામેગામ ફરી ઉપદેશ આપે છે. ”

“ મારા પતિ મૂળથીજ ગાયોના બકત છે. પ્રજા કૃપાએ જો તે પોતેજ હોય તો જરૂર મારો બચાવ કરશે. ”

“હું ત્યાં જઈ આવીશ.” મહમદે કહ્યું.

“હું એક પત્ર લખી આપીશ. તમે તેમની પૂર્ણ ખાત્રી કરી પત્ર આપજો.”

“હું તેની સંપૂર્ણ તપાસ કરીશ અને જ્યારે મારી પૂર્ણ ખાત્રી થશે કે તે તમારો પતિ છે ત્યારેજ તમારો પત્ર તેને આપીશ.”

“પ્રભુ તમારું બહું કરો; પણ બાધ અહિંથી ત્યાં જતાં મહંતની શી રીતે રજા મેળવશે?”

“મેં મારા સગાને ત્યાં જવાને માટે મહંતની આજ્ઞા મેળવેલી છે. હું આજ સવારમાંજ જવાનો છું.”

“મારા નશીબેજ તમે મને આવી મળ્યા.”

“ખુદા સર્વનું સાફજ કરે છે. તમે ધિરજથી રહેજો. હું જરૂરી કામ પૂર્ણ કરી અઠવાડીયા પહેલાં આવીશ. બહેન! જાવ; ખુદાનું નામ લઈ હવે આરામ કરો.” કહી મહમદ ત્યાં પાથરેલી પથારીમાં આડો થયો.

કમળા મહમદને અંતરથી આશિષ આપતી ઝોરડામાં આવી શેઆવશ થઈ.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

કિશોરચંદ્ર.

રાત્રિનો સમય હતો. મધ્યરાત્રિ વીતી ચૂકી હતી. છત્રીસગઢ નગરમાં રાત્રિનું શાન્ત સામ્રાજ્ય વ્યાપી રહ્યું હતું. નર નારી નિદ્રાની સુખદ છાયામાં પડ્યાં હતાં. આવા સમયે આખા છત્રીસગઢમાં પંડીતજીના નામથી પૂજતો કિશોરચંદ્ર તેના રહેવાના મકાનમાં હજી જાગતો બેસી રહ્યો હતો. દુઃખીઆરાને નિદ્રા કેવી રીતે આવી શકે? પણ કિશોરને હવે શું દુઃખ છે? છત્રીસ-

ગઢના મહારાજનો તે માનીતો છે; રહેવાને સુશોભિત મકાન છે સેવાને અર્થે દાસ-દાસીયો હાજર છે; ખર્ચવાને દ્રવ્ય પણ જોઇએ તેટલું છે; છતાં તેને શું દુઃખ હશે ? કમળાનું. તેની પ્રિયતમા વિના તેનું સર્વ સુખ નકારું છે. રાત્રિ દિવસ તે કમળાને યાદ કરી મનમાં ઝુર્ખા કરે છે, તેના સમાગમમાં રહેનારાં માણસો તેના હૃદયનું શ્વાન્ત-વન કરવાને અનેક દાખલા દૃષ્ટાંતો આપતાં હતાં; પણ કિશોરના વ્યાકુળ મનનું સમાધાન થઇ શકતું નહોતું. દિવસો વિતતાં કિશોરને કમળાની હયાતીની પણ શંકા થવા લાગી. કમળાની શોધમાં રાજ્ય તરફથી અનેક માણસો ફરતા હતા; પણ કંઈ પત્તો લાગતો નહોતો. કિશોરે કમળાની આશા ત્યાગી હતી. જીવન દેશસેવામાં સમર્પવાનો તેણે મનથી નિશ્ચય કરી લીધો હતો. તેણે થોડા મહિના થયા એક ગૌરક્ષા મંડળ સ્થાપ્યું હતું. બાહ્યકાળથીજ તેનો ગાયો પ્રત્યે અપૂર્વ પ્રેમ હતો. તે કોઇ એકાદ ગાયને દુધી અને શરીરે શુષ્ક જોતો ત્યારે તેના દુઃખનો પાર રહેતો નહિ. માંસાહારી લોકોના લીધે ગાયોનો વધ થાયછે જાણી તેના હૃદયમાં શોકની પ્રચંડ જ્વાળાભૂખી ફાટી નીકળી હતી.

ગાય પવિત્ર છે, જગતનું કલ્યાણ કરનારી દેવી છે; તેનાથીજ હિંદુસ્તાનની આબાદી હતી અને છે; એવું સૌ કોઇ જાણે છે છતાં ગાયોને કપાવા દે છે. આના જેવી શોષકારક બીના બીજી કંઈ હોઇ શકે ? હિંદુસ્તાન પોતાનો સત્ય ધર્મ ભૂલ્યું છે. ગૌપાલકો-રક્ષકો કર્તવ્યવિહીન બન્યા છે. ભારતનાં બાળકો ધી-દુધના અભાવે ટળવળે છે. દેશની કળદ્રુપ જમીનો ઉજ્જડ પડી રહી છે. આનું શું કારણ ? એજ કે ગાયોની રક્ષા આપણે કરી શક્યા નથી અને હજી પણ કરી શકતા નથી. વિદેશી વેપારીયો ગાયોને ખરીદી તેમના દેશમાં લઇ જઇ ભારતને બીખારી બનાવી રહ્યા છે; એ ભારતપુત્રો આંખોથી જોઇ શકે છે છતાં ગાયોને જતી અટકાવવાનો પ્રયાસ કરતા નથી. માંસ ભક્ષકો માટે દરરોજ હજારો ગાયો કપાય છે છતાં ગૌપ્રતિપાળ નામ ધારીયોને કંઈ પણ અસર થતી નથી. ગાયોની મરતી વખતની ક્ષણ ચીસો સાંભળ્યાં છતાં ભારત પુત્રોનાં પત્થર જેવાં હૃદયપર પણ

કંઈ કરણ ઉપજતી નથી. હા ! કેટલો ફેરફાર ? ગાયોના બચાવને અર્થે ભારતનાં સંતાનોએ પ્રાણાર્પણ કર્યા હતા; તે ભારતના બકવીર ગૌ પ્રતિપાળ આજે ક્યાં અદૃશ્ય થઈ ગયા છે ? ખરેખર હિંદુસ્તાન ગૌધર્મ વિસરી ગયું છે અને તેથીજ દુકાળ રોગ વગેરેના પંખમાં સપડાયું છે. જે ભારતના વીરપુત્રો ગાયોના રક્ષણ અર્થે ધ્યાના પ્રાણને પણ પ્રિય નહોતા ગણતા તે ભારતીય પુત્રોના વંશજો આજે ગૌરક્ષા પ્રત્યે બેદરકારી બતાવી રહ્યા છે. અરે એટલેથી પણ નહિ વિરાગતાં કેટલાક ગૌપ્રતિપાળ નામ ધારીયો તેમના અન્ય ધર્માવલંબી વિદેશી વેપારી અમલદાર મિત્રોને સંતોષવા—આનંદ આપવા ખાતર પોતાને ત્યાં જન્મવાને આમત્રિ છે અને તેમની સાથે એકજ ટેબલપર બેસી ગૌમાંસ આનંદથી જમે છે અને જમાડે છે. ધિક્કાર છે તેવા કુલાંગારોને કે તેઓ અધોગતીના તળીયે ડૂબે છે અને બીજને ડૂબાવે છે. ગાયો સકળ જગતનું જીવન છે.

સારે જગત કે દેખશે ઇતીહાસ પહિલે ધ્યાનસે,
ના પાઓગે જગમે કહીં ગોબક્ત હિંદુસ્તાનસે;
ગોહિત ક્રિયા લાગે યો, ઉપમા રહીત કિસ દેશને,
જેસા ક્રિયા હૈ દેશ ભારતકે દિલીપ નરેશને ?
હિન્દુ મુહમ્મદી ક્રિશ્ચિયન, સબ એક જસકી દૃષ્ટિ મેં,
સોચો તુમહીં ગો સમ હિતુ કયા દુસરા હૈ સૃષ્ટિમેં,
દેતી ન હિન્દુ કો મધુર, કટુ મુસલમાનોં કો નહિ,
ખોજો જગતમેં ધેનુકી, સમતા ન પાઓગે કહીં.

આર્ય આદર્શ.

બ્યારે હિન્દવાસીયો ગૌરક્ષાનો ધર્મ બરાબર સમજશે બસ ત્યારેજ આ ભારતભૂમિ પૂર્વવત્ સમૃદ્ધિવાન અને નંદનવન સમાન સુખકારક બનશે.

ગોબક્ત કિશોરે મંડળ સ્થાપિ અનેક ગૌ સેવકોને ગામે ગામ ઉપદેશને માટે મોકલી આપ્યા હતા. પોતે પણ આસપાસના

ગામડામાં ઉપદેશ કરવા નીકળતો અને વર્તમાનપત્રોમાં લેખ લખતો. કિશોરના કાર્યમાં મહારાજાની સંપૂર્ણ મદદ હતી. કિશોરની સાથે કાંઈ કાંઈ વખતે રાજકન્યા રતનવતી અને લલીતા પણ જતાં અને હજારો લોકોની સમક્ષ ગાયોનાં શુભગાન ગાતાં. કિશોરના પ્રવાસથી ગામડાં અને નગરોમાં ઘેર ઘેર ગાયોનું પાલન થવા લાગ્યું. કેટલાક કસાઇ-યોના દિલમાં પણ કચ્છા ઉપજ કે જેથી તેમણે તેમના અધમ ધંધાને સદાને માટે ત્યાગી દીધો. કેટલાક સાચા મુસલમાન ભાઈઓએ ગૌમાંસ ખાવાની પ્રતિજ્ઞા કરી; અને તેમાંના અનેક મુસલમાન બંધુઓ ગાયોના રક્ષક બની ઉપદેશ કરવા ગામેગામ ફરવા લાગ્યા. આવી હિન્દુ મુસલમાનની એકમતા જોઈ શ્રુતિઓ બચતીત થવા લાગ્યા.

ગૌભક્ત કિશોર આજે સાંજના બહાર ગામથી આવ્યો હતો. થાકેલો હોવાથી તે સમીસાંજમાંજ ઉઘી ગયો હતો; પણ ઉઘમાં સ્વપ્ન આવવાથી તે મધ્યરાત્રિના સમયે એકાએક જાગી ઉઠ્યો હતો. સ્વપ્નમાં કમળા તેણે જોઈ. કમળા એક રાક્ષસના પંજમાં ફસાએલી જણાઈ. પિશાચ જુદમ ગુજારવા તત્પર થયો કે તરતજ કિશોરની નિદ્રાનો ભંગ થયો. તે આંખો ચોળતો બેઠો થઈ બોલ્યો; “સ્વપ્ન! તેમાં કમળા! દિવ્ય મૂર્તિ; દુઃખશોકથી કાષ્ટવત જણાતી મારી આત્મ-દોરી આજે સ્વપ્નમાં દેખાઈ. વળી એક ભયંકર ભૂતના સપાટામાં. આશ્ચર્ય! શું એ ખીના સત્ય હશે? કમળાની હયાતી હજી આ જગતમાં હશે? શું માનવું? સ્વપ્નમાં પ્રિયાનાં દર્શનથી; અને તેના દુઃખી દેહાર નિહાળવાથી હૃદય ચુર ચાય છે. આંખોમાંથી અશ્રુ ઝરે છે. મારી દુઃખીયારી દિવ્ય પ્રભા! હું તને ક્યાં આવીને મળું. મેં તારી ઘણી શોધ કરી છે. મને સુખી કરવાને—જોવાને વ્હાતાં મનુષ્યો પણ તને મેળવવા—ખોળવા ભગીરથ પ્રયત્નો કરી રહ્યાં છે. પણ તું ક્યાં ખોવાઈ ગઈ છે—ક્યાં અદ્રશ્ય થઈ રહી છે તેના પતો લાગતો નથી. હું તારા જીવનની શંકા કરતો હતો; પણ આજે સ્વપ્નમાં તું દેખાઈ! પ્રિયતમે! શું તું સર્વગમાં હોયશ કે સંસારમાં? દયાની દેવી! તું એક વખત

મને જણાવી દે કે તું ક્યાં છે ? કમળા ! તું જ્યારે મારી પાસે હતી; ત્યારે મને જ્ઞાનંદમાં રાખવાને કેટલો પ્રયાસ કરતી હતી ? માફ વિચારવશ ગંભીર સુખ નિહાળી તું કેવી ચિંતાતુર બની જતી હતી ? મને સુખનો અનુભવ કરાવનારી કિશોરી ! તું હવે મારાથી કેમ રીસાઈ બેઠી છે ? મૃગલોચની !

થઈ જાને એવી નિરદય પ્રીયે તું મુજ પ્રતિ.
કરી ઝાંખી જોને પ્રણય બીની આંખે, પ્રણયિની,
સૂતી સેજે તું તો દુઃખી અતી ત્હારો પ્રિય અરે,
તજ દીધો શું હું રસીક જનને અંત સમયે.
તજ દિધા જાને પ્રણયિ જન શું ખેલ કરવા,
તુટ્યા તારે સંગે પ્રણયી જનના મેળ મનના.
સલૂણી કહે જાને તવ સુખતણું દર્શન ન દે,
અરે ચિત્તે મ્હારે લગોર પણ જાનિત નવ મળે,
કરે હાંશી મારી હસી હસી પ્રિયે તું અવ બવે,
પરંતુ ના મારી પ્રિતી ઉર વિશે કાંઈજ સ્મરે,
મને ધાર્યું તું મ્હેં તવ પ્રીતિ નહિં કોઈ તુટશે,
વળી તારી સંગે મમ દિન સહુ કાળ વહેશે.
મુઝું છે મ્હેં લાવી તવ પ્રણયનું રતન હૃદયે,
કરી દીધું પાછું સમરપણુ માફ સહુ તને,
તથાપિ ત્હેં ત્યાગી પ્રણય મુજને ત્યકત કરિયો,
બલે છું તું તોપિ વસી રહી સદા મુજ ઉરજો.
લગારે ઉરે તું સ્મરણુ કર પ્રીતી રસ બરી,
બળી જાય છે જો હૃદય મુજનું વીરહ થકી;
વહે છે અમ્રુ જો તુંજ વીણુ સદા મુજ નયને,
વળી જવાળા અગ્ની તણી સતત ધીકેજ હૃદયે.
પિડા પ્રેમી કેરી નવ અવર કોઈ કળી શકે,
પરંતુ વિરહાગ્નિ હૃદયમાંહિ નિત્યે ધિઈ રહે;

નથી ચાલી શાન્તિ ક્વચિદ્વપિ ત્હારા વિષ્ણુ સખે ?
 ત્યજી દીધી સર્વે ધિરજ નથી રહેતી ધીર હવે !
 વિચારી જોઉં રસીક પીડ પામું તુજ વિના,
 સદા ત્હારે પ્રેહે ઝુરી ઝુરી અને દુઃખિત દશા,
 પરંતુ શું મ્હારી ઉપર નવ થાશે તવ કૃપા ?
 તો કાન્તે ! હવે ધર કર મારી કશી દયા.

શ્રીભટ્ટ.

કિશોર આવી રીતના આત્મઉદ્ધાર કાઢી રહ્યો હતો. સમસ્ત સંસારમાં અપૂર્વ શાન્તિ વ્યાપી રહી હતી. કિશોરે રાત્રિની શાન્તતા અવલોકી; પણ હૃદયમાં શાન્તિ પ્રાપ્ત કરી નહિ. તેણે ગાઢ અંધકાર પ્રત્યે દ્રષ્ટિ ફેંકી બોલવા માંડ્યું; “પ્રખર-બીષણ અંધકાર ! તારૂં આધિ-પત્ય સૃષ્ટિમાં સ્થપાયું છે. દુનિયાંની તમામ વસ્તુઓ તે તારા પંજમાં દબાવી દીધી છે. મારા મનમાં પણ અશાન્ત અંધકાર વ્યાપ્યો છે. હર, હર, આ શી પીડા ! મારા જેવા કોણ દુઃખી હશે ? શું આર્ય સંસારમાં આવુંજ બનતું હશે ? ખરેખર મન પણ આજે ચક્રોળે ચઢ્યું છે. હું શું કરું ? ” કિશોર ઘણીવાર સુધી વિચારાવસ્થામાં બેસી રહ્યો. પાછલી રાત્રિ યષ્ઠ. શીતળ પવન વાવા લાગ્યો, કિશોર ઉઠ્યો અને શયન સ્થાને આવી પથારીમાં સૂતો. ઘણીવારે આંખો મળી પરોઢ થતાં કિશોરે કંઈક નિદ્રા પ્રાપ્ત કરી.

સવારના છ વાગ્યા. શાન્ત-રમણીય પ્રકાશે સૃષ્ટિને શોભાવી. અક્ષમાળા કાન્તા જગૃત થએલી હતી. નોકર ચાકરો જગ્યા અને કામે વળગી ગયા. કાન્તાએ કિશોરના શયનસ્થાનમાં ડોકીયું કર્યું. અક્ષમ-હૃત્માં જગૃત થનારા કિશોરને હજી નિદ્રાધીન જોઈ તે આશ્ચર્ય પામી. તે ત્યાંથી પતીની પાસે આવી. કનૈયાલાલ સંધ્યામાં બેઠો હતો તેને આરતી-દીવો પ્રકટાવી આપી કાન્તા નોકરોની પાસે આવી અને સૌને સ્નેહભાવે કાર્ય સોંપવા લાગી. કિશોરના મહાલયમાં આવી રીતે પ્રાતઃ પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી હતી. એવામાં એક વૃદ્ધ સંન્યાસી એકાએક

હવેલી આગળ આવ્યો અને ત્યાં બેઠેલા સેવક પ્રત્યે પૂછવા લાગ્યો;
“ ભાઈ ! પંડીત કિશોરલાલ અહિં રહે છે કે ? ”

“ હા મહારાજ ! આપને શું કામ છે ? ” સેવકે બે હાથ જોડી વિનય પૂર્વક જવાબ આપી પૂછ્યું.

“ મારી ઇચ્છા તેમને મળવાની છે ? ”

“ આપ આ આસનપર બિરાજો. હું અંદર જઈ આપનું આગમન વિદિત કરું. ” કહી સેવકે સાધુને એક ગોદડી પાથરી આપી તે પર બેસવાનું સૂચવ્યું અને પછી તે અંદર ચાલ્યો ગયો. નોકરની સભ્યતાથી સાધુ આનંદ પામ્યો. નોકરે અંદર જઈ સાધુ આવ્યાના સમાચાર કાન્તાને જણાવ્યા. કાન્તા કિશોરની પાસે આવી; અને કિશોરને જગાડવા ધીમેથી બોલી, “ મોઢાભાઈ ! ”

તરત કિશોર જાગ્યો. કાન્તાને નજીક ઉભેલી જોઈ બોલ્યો;
“ કાં બહેન ! મને કેમ જગાડવો પડ્યો ? ”

“ બહાર એક સંન્યાસી મહારાજ આવ્યા છે. ”

“ સંન્યાસી અને તે વળી અભારમાં ? ”

“ પ્રાતઃકાળ થઈ ચૂક્યો છે; તમે આજે મોડા ઉઠ્યા છો. ”

“ એમજ છે. આજે સ્વસ્થ નિદ્રા લઈ ચૂક્યો નહોતો અને પાછલી રાત્રે સૂવાથી આજે કંઈક મોડું ઉઠાયું. બહેન ! સાધુજીને દિવાનખાનામાં બેસાડી મને જળનો કળશ મોકલાવી આપો. ”

કાન્તા ચાલતી થઈ. નોકરે દાતણ અને જળનો કળશ લાવી હાજર કર્યો. કિશોરે દંત ધાવન કરી સ્નાન કરી લીધું અને પછી પ્રભુનું ધ્યાન ધરી સાધુ મહારાજ પાસે જવા ગમન કર્યું.

પ્રાતઃકાળમાં સાધુના શુભ આગમનથી આનંદ માનતા કિશોરે સાધુની પાસે જઈ પ્રણામ કર્યો. સાધુએ આશિષ વચન ઉચ્ચાર્યાં. કિશોરે સાધુની સમિપમાં આસન લીધું. સાધુએ કહ્યું; “ કિશોરચંદ્ર ! મને જાણખે છે ? ”

“હા, જે પ્રભુના પ્રતાપે દુઃખના સમુદ્રમાંથી બચ્યો છું અને જેણે મને મારા અતી સંતાપ વખતે દર્શન અને આશ્વાસન આપ્યું છે; તેને હું કેમ ન ઝોળખું? પ્રભુ! આજે ધણા દિવસે આપતું એકાએક આગમન મને આશ્ચર્ય અને આનંદને આધિન કરે છે.”

“સત્ય છે. સુરતમાં તને મળ્યા પછી હું વિદ્યગિરીમાં ગયો અને ત્યાં કંઈક યોગ સાધ્યો; પણ તારા અને કમળા તરફ મારો સ્નેહભાવ હોવાથી તે સ્નેહ સળળ થયો અને યોગ સાધનામાં વિદ્વરૂપ થવા લાગ્યો. મેં જોયું; વિચાર્યું અને તને આ સ્થળે સુખી પણ અશ્વાન્ત જોયો. વળી કમળાને એક પાપાત્માના પંજામાં જીવતી જાણી. તે તેના દુઃખની છેલ્લી કસોટીમાં છે. છેવટે તમને બન્નેને મળેલાં અને સુખી જોવાની સળળ વાસનાથી હું અહિં આવ્યો.”

“મારીપર અનહદ કૃપા. મહાત્મન! તે દુઃખી બાળા ક્યાં છે?”

“કમળા મૂજદરપૂરના મહંતાના મંદિરમાં પૂરાએલી છે.”

“મંદિર અને પૂરાઈ છે એ શબ્દો ભેદમય છે.”

“હા, મંદિર વિશેની તમામ હકીકત હું તને કહીશ. આપણે આજે એ તરફ જવાનું છે.”

“જરૂર જઈશું.” કિશોરે આનંદના આવેશથી કહ્યું.

“ત્યાં જઈ આપણે યુક્તિથી કામ કરવાનું છે. આપણે જે કામ કરવાનું છે તે શુભ રાખવાનું છે. તું ગાયોના ઉપદેશક તરીકે સર્વત્ર ઝોળખાય છે. આપણે ઉપદેશકો તરીકે ત્યાં જઈશું અને એજ મહંતાને ત્યાં સુકામ નાખીશું.”

કિશોરે સંમતિ દર્શાવી. એક સેવક દુધના બે પ્યાલા મૂકી ગયો. સાધુ અને કિશોર દુધ પીવા લાગ્યા.

ઝેરી જમાનો.

ઝેરી જમાનો.

ભાગ પાંચમો.

પ્રકરણ ૧ હું.

મહમદનું આગમન.

કિશોર અને સાધુદુધ પી રહ્યા પછી વાતો કરવા લાગ્યા. વાતોમાં ગૌરક્ષા વિશે ચર્ચા ચાલી. કિશોરના એ શુભ કાર્યને માટે સાધુએ તેની ઘણી પ્રશંસા કરી. આ અસ્સામાં એક સેવકે કિશોરની પાસે આવી જણાવ્યું કે, “બહાર એક મુસલમાન ઘોડેસ્વાર આવ્યો છે; તે આપની મુલાકાત ઇચ્છે છે.”

મુસલમાન ઘોડેસ્વાર મુલાકાત ઇચ્છે છે એવું સાંભળી કિશોર આશ્ચર્ય પામ્યો. તેણે સાધુ મહારાજની સામે જોઈ કહ્યું, “આપ થોડીક ક્ષણ અત્રે બિરાજો. હું તે આવનારને મળી આવું.”

“તમારે તેની પાસે જવાની શી જરૂર છે? તેને પોતાનેજ અહિં આવવા દ્યો.” સાધુએ કહ્યું.

“એક પરધર્મી મુસલમાન અત્રે આપણી પાસે આવીને જેસરી તથા આપ અસંતુષ્ટ તો નહિ થાવને?”

“કિશોર! તું પૂર્ણ જ્ઞાની છે; છતાં આ પ્રશ્ન જ્ઞાને પૂછે છે? શું તે પરધર્મી છે એટલે આપણાથી હલકો છે? હું એવું માનતો નથી. વળી જે સાધુ થયો તેને એવો ભેદભાવ રાખવાની જરૂર નથી. સાધુની દ્રષ્ટિ સમાન હોવી જોઈએ. આપણા લોકો આ રહસ્ય ભૂલ્યા છે,

મુસલમાનો અધમ છે; તેને અડકવું જોઈએ નહિ વગેરે માન્યતાથી દેશમાં કુસંપની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. આખો દેશ ધીમે ધીમે અધોગતીના તળાણે ડૂબતો જાય છે. આપણા લોકો પશુઓથી અભડાતાં નથી; તેવાં પરધર્મીથી અભડાય છે. શું એ તેમની મંદબુદ્ધિ નથી? પ્રભુએ સઘળાને સરખા હક્ક આપ્યા છે. મુસલમાન વગેરે અન્ય ધર્મીઓ આપણા ભાઈઓ છે. જ્યાં સુધી આવો સિદ્ધાંત લોકો સમજશે નહિ; ત્યાં સુધી તેઓ પોતાનો તેમજ દેશનો ઉદ્ધાર કરી શકશે નહિ. કિશોર! મુસલમાનમાં પણ એવા વિદ્વાનો અને ધર્મ ચુસ્ત માણસો છે કે તેમની સમાન ખીજ કોઈ પણ હશે નહિ. માટે જા અને તે ખુદાના બંદાને અત્રેજ બોલાવી લાવ.”

“પ્રભુ! આપનું કહેવું યથાર્થ છે. અગ્નિતાના પરીણામે હિંદુ અને મુસલમાન પરસ્પરના દ્રેશી બન્યા છે. બન્નેના કુસંપે દેશને પાલમાલ કર્યો છે. હું મુસલમાનને મારા સગાભાઈ પ્રમાણે સમજું છું. મેં મારા તે ભાઈઓનાં દિલ પ્રેમથી જીતી લીધાં છે, તે કૃપાળુ આત્માઓએ તેમના હૃદયમાં મને પણ બંધું તરીકે સ્થાન આપ્યું છે અને તે બંધુઓમાંના કેટલાક ગૌરક્ષાના કાર્યમાં તન-મન અને ધનનો ભોગ આપી રહ્યા છે. આપ જેવા સાચા સંન્યાસીના શુભાશિર્વાદથી જ તે દિવસે હિંદુ-મુસલમાનની બીજતા તૂટશે; બન્ને જણા મા જણ્યા ભાઈ જેવા બની એક ખીજને બેઠશે અને દેશનું કલ્યાણ કરવા તત્પર બનશે. તે સમયે સૃષ્ટિની આધારરૂપ ગૌમાતાની જગતમાં પૂજા થશે અને આખા હિંદુસ્તાનમાં ધી-હુધ દહીંનો સુકાળ થશે.” આટલું બોલી કિશોર ત્યાંથી ચાલતો થયો અને બહાર ઉભેલા ઘોડે-સ્વારની પાસે આવ્યો. આ ઘોડેસ્વાર તે ખીજે કામ નહિ પણ મુજ-ફરખરના મૂકિત મંદિરમાંથી આવેલો મહમદ હતો. તેણે સાદા વેશમાં ઉભેલા કિશોરને પ્રથમતો ઓળખ્યો નહિ; પણ જ્યારે ત્યાં ઉભેલા એક સેવકે જણાવ્યું કે કિશોરચંદ્ર તે પોતેજ છે; ત્યારેજ મહમદને ખાતરી થઈ અને સાદા વેશમાં નિરાશિમાની કિશોર પ્રત્યે તેને શુભ ભાવના

ઉત્પન્ન થઇ. કિશોરે તેને પૂછ્યું, “ તમારે માફજ કામ છે ? ”

“ હાજી. ” મહામદે સવિનય જવાબ આપ્યો.

“ તમે પરદેશી હો એમ જણાય છે ? ”

“ હાજી, હું મુજફ્ફરપુરથી આવું છું. ”

“ મારી સાથે અંદર આવો. ”

કિશોર આગળ ચાલ્યો. મહામદ તેની પાછળ ગયો. બન્ને સાધુ મહારાજ પાસે આવ્યા. ભવ્ય તેજોમય ભગવાં ધારીને નિહાળી મહામદ વિસ્મય થયો અને સાધુમહારાજથી કંઈક દુર ઉભો.

તેના મનનો ભાવ સમજી સાધુએ કહ્યું, “ ભાઈ આવો; મારી નજીકના આ આસનપર બિરાજો. ”

મહામદ સ્તબ્ધ બની બોલ્યો, “ હું અત્રેજ બેસીશ. કદાચ મારા સ્પર્શથી આપને સ્નાન કરવું પડે ? હું મુસલમાન છું. ”

સાધુ તેના મનનો ભાવ સમજી હસ્તાવધને બોલ્યા, “ ભાઈ ! તારું બોલવું વિવેકી અને વિનયી છે. પણ તારે સમજવાનું છે કે આ જગતમાં અપવિત્ર એવો કોઈપણ આત્મા નથી. આપણુ બધાને ઉત્પન્ન કરનાર પ્રભુ એકજ છે. આપણે તેના બાળકો છીએ; તો શામાટે હું પવિત્ર છું અને બીજાં અપવિત્ર છે એમ સમજવું જોઈએ ? ભાઈ ! હું જેટલો પવિત્ર છું એથી પણ વધારે પવિત્ર તું છે. કારણકે તેં એક હિંદુનું મન ન દુઃખાય તેવા શબ્દો બોલી મને પવિત્ર માન્યો છે. આ નમ્રતાને માટે તને ધન્યવાદ ઘટે છે. તારા જેવી નમ્રતા-વિવેક જ્યારે તમામ હિંદુ અને મુસલમાન શીખશે ત્યારે આપણા સુખની-સંપત્તિ દેવલોકને પણ ઇર્ષ્યા ઉત્પન્ન થશે. બંધુ ! આવ; આ આસનપર સ્થાન લે. ”

સાધુના અતી આગ્રહથી મહામદ સાધુ મહારાજની નજીક બેઠો. તેના મનમાં સાધુ અને કિશોર પ્રત્યે પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થયો. આખા દેશમાં આવા સાધુઓ અને હિંદુઓ હોય તો કેવું સાફ એમ મનમાં બોલી તેણે કિશોર તરફ દૃષ્ટિ કરી.

કિશોરના મનમાં એમ હતું કે આ મીયાં કંઈ રાજ્યના કામ

માટે મારી પાસે આવ્યા હશે. એમ ધારી કિશોરે પૂછ્યું, “ તમે મુજ-
કરપૂરથી આવ્યા છો નહિ વાઈ ? ”

“ હાજી. ”

“ તમારું નામ ? ”

“ મહમદ. ”

“ તમારા આગમનું કારણ જણાવો ? ” કિશોરે પૂછ્યું.

“ તે પહેલાં મારે આપની સાથે થોડીક વાતચીત કરવાની
છે ? ” મહમદે કહ્યું.

“ જો પૂછવું હોય તે વિના સંકોચે પૂછો. હું યથાર્થ ઉત્તર
આપીશ. ”

“ આપનું સત્યનામ કિશોરચંદ્ર છે કે બીજું ? ” મહમદે પૂછ્યું.

“ મારું નામ કિશોરજ છે. ”

“ આ છત્રીસગઢમાં આપ કેટલા વખતથી રહો છો ? ”

“ ઘણા વખતથી. ”

“ તમારું વતન છત્રીસગઢતો નહિજને ? ”

“ ના. ”

“ તમારું લક્ષ થયું છે ? ”

કિશોર વિચારમાં પડ્યો. મહમદને આવા પ્રશ્નો પૂછતો જાણી તે
આશ્ચર્ય પણ પામ્યો. તેણે પૂછ્યું, “ તમને આવા પ્રશ્નો પૂછતા જાણી
હું આશ્ચર્ય પામું છું. ”

“ એક અપરીચિત માણસ આવા પ્રશ્નો પૂછે અને તેથી
આપને આશ્ચર્ય ઉદ્ભવે એ સ્વાભાવિકજ છે. પરંતુ એમાં એક ગુપ્ત ભેદ
સમાયેલો છે. ”

“ તે ભેદ જાહેર કરો ? ” કિશોરે પૂછ્યું.

“ મારા મનનું સમાધાન થયા સિવાય હું ભેદ જાહેર કરવાને
અશક્ત છું. ”

“ અત્યાર સુધી શાન્ત મુખમુદ્રાથી બેસી રહેલા સંન્યાસી મહા-
રાજ બોલ્યા, “ મહમદ ! કિશોરચંદ્ર પવિત્ર માણસ છે. તેના તરફથી

કંઈ પણ અન્યાય થશે નહિ. તમારે જે જણાવવાનું હોય તે વિના સંકોચે જણાવો ?”

“મારો ભેદ એવો નથી કે જેથી કોઈને નુકશાન થાય. હું એક પરોપકારી કામને માટે આવ્યો છું.”

“તે કામ જણાવો ? અમે બનતી મદદ કરીશું ?”

“પણ પ્રથમ મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો કે તમે પરણેલા છો કે નહિ ?”

કિશોરને કમળા યાદ આવી. તેનું મુખ ઉતરી ગયું. તેણે મંદ સ્વરે કહ્યું, “હું પરણેલો છું.”

“તમારે બે પત્નીઓ હતી નહિ વાઈ ?” મહામહે કિશોરના મુખ તરફ તાકીને જોતાં પૂછ્યું.

કિશોર ચોંક્યો અને બોલ્યો, “હા, પણ તમને શી ખબર કે મારે બે પત્નીઓ હતી ?”

“કિશોરચંદ્ર ! બ્યાકુળ થયા સિવાય આપ મારી વાત ધીર-જથી સાંભળો. હું તમારી તમામ વાત જાણી ચુક્યો છું અને તેથીજ તમારી પાસે આવ્યો છું. તમે કમળા કરીને કોઈ બાંધને ઝોળખો છો કે ?”

તોપનો ગોળો ફાટતાં માણસ ચમકે-ધ્રુજે તેમ કિશોર કમળાનું નામ સાંભળી ચમક્યો. તે આતુરતાથી મહામહની સામે જોઈ બોલ્યો; “બાઈ ! તમે આ નામ ક્યાંથી સાંભળ્યું છે. તમે મારા હૃદયમાં વેદના ઉત્પન્ન કરી છે. જે તમે એ નામવાળી બાંધને ઝોળખતા હો તો કૃપા કરીને અરે પ્રભુને ખાતર પણ મને કહેા કે તે બાઈ ક્યાં છે ? હું...” કિશોર આગળ બોલી શક્યો નહિ. તેનો કંઈ રૂંધાયો. તેની આંખોમાં ઝળઝળાયાં ભરાઈ આવ્યાં. મહામહની પણ પૂર્ણ ખાત્રી થઈ ચૂકી કે કમળાનો પતિ કિશોરચંદ્ર તે આજ છે.

કિશોર દયામય નજરે મહામહના મુખ સામે જોઈ રહ્યો હતો. મહામહે પૂછ્યું, “કમળા તમારે શું થાય ?”

“ માફ સર્વસ્વ, મારા શરીરનો આત્મા કહો; મહમદભાઈ! ઓલો કે તે મારી પ્રેમ પ્રતિમા ક્યાં છે ? ” કિશોરે ઉન્માદ મનુષ્યની માફક પૂછ્યું.

“ કિશોરચંદ્ર ! તમે શાન્ત થાવ. પ્રભુ કૃપાએ તમારો અને કમળાનો મેળાપ હવે દુઃકમાંજ થશે. ”

“ શું સત્ત્વ કહો છો ? ” કિશોરે વ્યાકુળતાથી પૂછ્યું.

“ હા. ”

“ કમળા જીવતી છે ? ”

“ હા. ”

“ બતાવો; ઓ દયાળુ સજ્જન ! મને મારી તે દિવ્યદેવીનાં દર્શન કરાવો ? ઉજ્જડ થતો સંસાર શોભાવો. ” કિશોરે આર્જવ-તાથી કહ્યું.

કિશોરનો પ્રેમ જોઇ મહમદનું દિલ ભરાઇ આવ્યું. તેણે કહ્યું, “ હું કમળાદેવીની પાસેથીજ આવ્યો છું. તેમણે પોતેજ મને અહિં તમારી પાસે મોકલેલો છે. ” આટલું કહી મહમદે તમામ વાત કિશોર અને સાધુ સમક્ષ કહી સંભળાવી. કિશોરના હૃદયમાં નવજીવન આવ્યું. તેણે મહમદને ગાઢ આલિંગન આપી ઉપકાર માન્યો. મહમદે કમળાએ લખી આપેલો પત્ર કિશોરને આપ્યો. કિશોરે તરતજ કમળાના અક્ષર જોળખ્યા. પત્રમાં ફક્ત એ લાઇનોજ લખેલી હતી. “તમે દયાળુ છો, ગાયોના રક્ષક છો; તો શું એક અખળાના રક્ષક નહિ બનો ? હું કેવા દુઃખમાં છું તે આ પત્ર લાવનાર જણાવશે. ” પત્રમાં આટલુંજ લખેલું હતું. સાધુ પત્ર વાંચી બોલ્યો, “ કમળા દુઃખમાં છે. ગાયોના ઉપદેશક કિશોર તેનો પતિ છે એવું તે જણાતી નથી. તેણે તો કિશોરને ધર્મીમા જણાવેજ મદદ માગી છે. તેના લખવા ઉપરથી એમ સમજાય છે. ”

મહમદ બોલ્યો, “ આપનું કહેવું ખરું છે. એક છાપામાં કિશોર-ચંદ્રનો લેખ આવેલો તે લેખ કમળાએ વાંચેલો અને તે લેખ લખવાની

સૈદી પરથીજ કમળાએ અનુમાન કરેલું આવા વિચારથી તેણે મને મદદની ચિઠ્ઠી લખી આપી મને કહ્યું કે તમે ત્યાં જવ અને તેમની ખરી ખાત્રી થતાં આ ચિઠ્ઠી આપજો. મેં પ્રથમ કિશોરચંદ્રને જે પ્રશ્નો પૂછ્યા તે ફક્ત મારી ખાત્રીને માટેજ. કમળા જ્યારે તેની તમામ વાત મને જણાવી છે. આપણે હવે જેમ અને એમ જલ્દીથી મુજફરપુર તરફ પહોંચી જવું જોઈએ.”

“ આપણે હવે જલ્દીથીજ એ તરફ જઈશું.”

સાધુએ આવી અદ્ભુત ઘટના નિહાળી આંખો અંધ કરી થોડીકવાર પ્રભુનું ધ્યાન ધર્યું. કિશોરે કાન્તાને બોલાવી સઘળી વાત વિદીત કરી. કમળાના સમાચાર મળવાથી કાન્તા ધણી ખુશી થઈ. તે પછી સાધુએ અને કિશોરે વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો કે મુજફરપુર જવા આજેજ નીકળવું અને મહંતના મંદિરમાંજ મુકામ નાંખવો. આવો નિશ્ચય થતાં કિશોર દિવાનની પાસે ગયો અને તેને સઘળી વાત જણાવી. દિવાને સાથે સૈનિકો લઈ જવાનું કહ્યું, પણ કિશોર ના પાડી પોતાનો વિચાર જણાવ્યો.

દિવાને થોડીકવાર વિચારમાં રહી કહ્યું, “કદાચ તોફાન જેવું લાગે તો રાજ્ય તરફથી મદદ મંગાવજો. રણમલસિંહ આપણા મિત્ર છે. અમાર્ય કનુભાઈ પર હું તમને બલામણુપત્ર લખી આપું છું.” દિવાને પત્ર લખી આપ્યો. કિશોર દિવાનજીની રજા લઈ મકાને આવ્યો.

મહામદનું સાફ સ્વાગત થયું. કિશોરે કાન્તા અને કનૈયાલાલને સઘળી વાત જણાવી. કાન્તા અને કનૈયાલાલે સાથે જવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી; પણ આ કામમાં ફક્ત એ માણસોની જરૂર છે એમ સાધુ મહારાજે જણાવ્યાથી તેમને પોતાની ઇચ્છાને રોકવી પડી. બીજા દિવસે સવારના પહોરમાં મુસાફરીની તૈયારી થઈ. કિશોરે ભગવો વેશ ધારણ કરી લીધો. મહામદ કિશોર અને સાધુ મહાત્મા ઘોડાપર સવાર થયા. સ્નેહીજનોની રજા લઈ ત્રણે જણાએ મુજફરપુરના માર્ગે અશ્વોને

દોડાવી મૂક્યા. ત્રણ દિવસની સતત મુસાફરીને અંતે ત્રિપુટી મુજ-
ફરપુરની નજીક આવી પહોંચી. મહામંદે કેટલીક સૂચના આપી અને
મંદિરમાં આવી કેમ વર્તવું વગેરે સમજાવી ત્યાંથી છુટા પડ્યો અને
મંદિરમાં આવી મહંત તથા કમળાને મળ્યો. કમળાના આનંદની
સીમા રહી નહિ. તેનામાં નવું જીવન આવ્યું. કમળા પતિના દર્શનને
માટે આતુર થઈ રહી.

પ્રકરણ ૨ જી.

ગૌરક્ષાનો ઉપદેશ.

જય ધેતુ વસુધા ધારિણી, વૈભવ વિજયં વિસ્તારિણી;
જય મોદ મંગલ કારિણી, જય જયતી ભવ ભય હારિણી.
યા જય જગત ઉદ્ધારિણી, સંસૃત્તિ સરિત વિસ્તારિણી;
જય જય દુસહ દુખહારિણી, જય શક્તિ સુખ સંચારિણી.

કિશોર અને સાધુ મહારાજને મુક્તિ મંદિરમાં આવી પડાવ
નાખે આજ ત્રણ દિવસ થયા હતા. ગૌ-
રક્ષાના ઉપદેશને અર્થે બંને સાધુઓ આવ્યા છે જાણી મહંત કૃષ્ણ-
દાસ ખુશી થયો હતો અને તેથી તેણે બંને સાધુઓનું સાઈ સ્વાગત
કર્તું હતું. ત્રણ દિવસના નિવાસ દર્મ્યાન કિશોરે મહામંદની માર્ફતે
કમળાને ધિરજ ધરવાનું સૂચવ્યું હતું. કિશોર કમળાને મળવાને ઘણો
આતુર હતો; પણ હજી સંધી મળી શક્યો નહોતો. આજે સાંજના સમયે
મુક્તિ મંદીરની બહાર મેદાનમાં જાહેર સભા ભરાવાની હતી. નગરના
શ્રીમાન અને પ્રતિષ્ઠિત જનોને સભામાં પધારવાનાં આમંત્રણ થયાં
હતાં. સભાનું અધ્યક્ષસ્થાન મહંત કૃષ્ણદાસ લેવાના હતા. શૃંગારી
ધર્મના મહંત અધ્યક્ષસ્થાને બીરાજવાનો હોવાથી સભા ભરાવા વિશે

લોકોમાં અનેક પ્રકારની સારી-ખોટી વાતો ચર્ચાઈ રહી હતી. મુક્તિ મંડળના ભક્તોએ સભાસ્થાને મોટા મંડપ ઉભો કરી દીધો હતો. સમય થતાં નગરજનો સભા મંડપમાં એકત્ર થવા લાગ્યાં. મંડપ જન સમૂહથી ચિત્કાર ભરાઈ ગયો. અધ્યક્ષસ્થાને મહંતશ્રી ખિરાબ્યા. તેમની જ-મણી બાજુએ ગોઠવેલાં આસનો પર કિશોર અને સાધુ મહારાજ ગોઠવાયા. મહામાયા અને અન્ય ભક્ત મંડળે મહંતશ્રીના ડાયા હાથ તરફ સ્થાન લીધું, એકત્ર થએલાં જનોની નજર કિશોર તરફ હતી. કિશોરના ગંભીર દેખાવથી લોકોમાં અનેક પ્રકારની અટકળો થવા લાગી. સ્ત્રીમંડળ કિશોરની કાન્તિ નિહાળી અજળ થયું. સભામાં થોડીવાર શાન્તિ પ્રવર્તાવા દષ્ટ મહંતશ્રી આસન પરથી ઉભા થઈ ખોલવા લાગ્યા.

સભાજનો અને સત્તારીયો !

આજે તમને આ સ્થળે આવેલાં જોઈ હું ધણો આનંદ પામું છું. જે પુણ્યવાન અને ધર્માત્મા હોય છે તેજ આવી પવિત્ર સભામાં ભાગ લઈ શકે છે. કળીયુગના પ્રભાવથી હાલમાં ધર્મને લોપ થયો છે અને ધર્મની જગા અધર્મે લીધી છે. સર્વત્ર અત્યાચાર અને પવિત્ર ગૌમાતાનો વધ થઈ રહ્યો છે. પરીણામે દેશમાં દુકાળ અને રોગની વૃદ્ધિ થઈ રહી છે. જ્યારે ગૌમાતાનું રક્ષણ થતું હતું, ત્યારે આપણા દેશમાં દુકાળનું નામ નિશ્ચાન નહોતું. માણસો ધી દુધથી તૃપ્ત રહેતાં; પણ આજે શું જણાય છે ? આજે સામાન્ય અને ગરીબ માણસોને ધી દુધનાં દર્શન પણ દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે. દેશમાં માંસાહારીઓનું જોર વધ્યું છે. માંસાહારીયોનાં પેટ પોસવાને માટે આજે હજારો ગાયો કપાય છે. ગાયોના રક્ષકો અદસ્ય થઈ ગયા છે. કેટલાક કહેવાતા ગૌપ્રતિપાળો પણ આજે ધર્મથી વિમુખ થઈ તેમના માંસ ભક્ષક મિત્રોને આમંત્રણ કરી ગૌમાંસથી સંતોષે છે અને તેમની સાથે પોતે પણ ખાય છે. અશ્વસોસ. અધર્મની અવધી આવી રહી છે. દેશમાં અનેક ગાયોની કતલ થાય છે; દુધ ધી મોટા માણસો ખાય છે, પરદેશના

વેપારીયો ગાયોને ખરીદી પોતાના દેશમાં લઇ જાય છે. શું આ ઝોછા દુર્ભાગ્યની વાત છે ? શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ગોપાલક હતા; ભારતના બહીરોએ ગોમાતાના રક્ષણને અર્થે પ્રાણને પણ પ્યારા નહોતા કર્યા. હા ! તેજ ભારતના સંતાનો આજે કાયર અને બીરૂ બની તેમની માતા સમાન ગાયોની કતલ જોઇ રહ્યા છે. અફસોસ છે કે તેમના મુખમાંથી દયાનો એક પણ ઉદ્ગાર નીકળતો નથી. ઝો હિંદુસ્થાનનાં સંતાનો તમે ક્યાં અદસ્ય થઇ ગયાં છો ? આવો અને જુઓ કે આજે તમારા દેશમાં કેવું પરીવર્તન થઇ રહ્યું છે ? નિર્દોષ ગાયો હજારોની સંખ્યામાં કપાઇ જાય છે. ગાયોના પવિત્ર લોહીથી આ પવિત્ર વસુધા અપવિત્ર બની ધ્રુજ રહી છે. શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર ! તમે તો ખરેખરા ગોપાલકજી હતા. શું તમને આ દસ્યથી કંઈ ઉત્પન્ન થતી નથી ? આવો પધારો અને પાપાચારનો સત્વરે સંહાર કરી ધરામાં ધર્મનું સ્થાપન કરો.” મહંત શાસ તદ્વાચી આગળ બોલતાં અટક્યો. તેના પુલંદ અવાજથી અને કંઈલામય બાષણથી સભાજનો શાન્ત થઇ ગયાં. પુનઃ મહંતે આગળ ચલાવ્યું. “ હું ગાયોનાં કષ્ટો જોઇ કંપું છું અને અત્રે હાજર થએલાં તમામ જનોને ગૌસેવાની દિક્ષા ગૃહણ કરવાની બલામણુ કરું છું. ગોમાતાના દુઃખની સીમા નથી. બાઇયો ! જો તમે તમારા દેશને પૂર્વવત્ સમૃદ્ધિવાન બનાવવા ઇચ્છતા હો; દેશમાંથી દુકાળને દૂર કરવા ચાહતાં હો અને ગરીબ-સામાન્ય મનુષ્યોને દુધ ધી ભેગાં કરવા આતુર હો, તો આ પજોજ પ્રતિજ્ઞા લ્યો કે ગાયોના બચાવમાં અમે પ્રાણુર્પણ કરીશું. ગોમાતાની ફરીયાદ પ્રભુના દરબારમાં નોંધાઇ ચૂકી છે. પ્રભુ હવે થોડા દિવસમાં અવતાર ધારણ કરશે અને ગોમાતાનો ઉદ્ધાર કરશે. પ્રભુ કૃપાથી ગૌસેવકો ઉપદેશાર્થે નીકળી ચૂક્યા છે, ધન્ય છે એવા પુણ્યપ્રમાણોને. આપણા નગરમાં એવા બે ગૌસેવકોએ પધારી આપણું નગર પાવન કર્યું છે. તે બે ધર્માત્માઓ આજે આ સભામાં તમારી સન્મુખ બેઠેલા છે. તેઓએ તેમનું જીવન ગૌસેવાર્થેજ સમર્પણ કરેલું છે. પ્રભુ તેમનું કલ્યાણ કરો. બાઇઓ ! મારે હવે તમને

વિશેષ કહેવાનું કાંઈ નથી. જે વધારે કહેવાનું છે; તે આ બે પૂણ્યાત્માઓ તમને કહેશે. તમે તેમને ધિરજથી સાંભળજો; અને તેમના ઉપદેશને તમારા હૃદયમાં સ્થાન આપી ગૌસેવાના કાર્યમાં તદ્દુપ બનજો.

મહંતશ્રીના આસનપર બિરાજમાન થયા પછી કિશોરની સાથે આવેલા સાધુ મહાત્માએ ગાયોના રક્ષણ વિશે કેટલુંક વિવેચન કરી નીચે મુજબ ગઝલ ગાઇ સંભળાવી.

ગજલ.

એ હિન્દુ તેરા ગૌરવ બતલાદે અબ્બ કહાં હૈ.
ભારતકી ધેનુ બકિત બતલા દે અબ્બ કહાં હૈ.
ગોમકિતમેં શિરોમણી, એક દિન તૂંહી થા ખારે,
વહ બકિત ધેનુકી તૂં બતલા દે અબ્બ કહાં હૈ.
ગોમાતકે લીધે જો પ્રાણોંકો થે લગાતે,
હા ! વહ દિલીપ રાજા બતલા દે અબ્બ કહાં હૈ ?
બલિદાન પુત્રોંકા જીન ગોમાત હિત કીયાથા,
હાય ! વહ સુપુત્ર ગોકે, બતલા દે અબ્બ કહાં હૈ.
ભગવાન કૃષ્ણ ગો કો વન વનમેં થે ચરાતે,
વહ ધેનુકા બચૈયા બતલા દે અબ્બ કહાં હૈ.
હો દેશભક્ત ગો કા વહ સ્વામકી વિનય હૈ.
આદર્શ ભક્ત ગો કે બતલા દે અબ્બ કહાં હૈ.

x x x x x
કરો તૈયાર ગોશાલા બચાઓ પ્રાણ ગઈઓંકે,
ચહી શિક્ષા કરો જગમેં બચાઓ પ્રાણ ગઈઓંકે.
હુઆ નહિ કોઈ ઉપકારી જગતમેં ધેનુ સમ મિત્રો,
વિચારો ગૌરસે દેખો બચાઓ પ્રાણ ગઈઓંકે,
પિલાતી બાલ્યમેં પચકો વહી માતા હમારી હૈ,
સમજ અસ બાધધોસબ મિલ બચાઓ પ્રાણ ગઈઓંકે,
વો ખાકે ઘાસ જંગલકી હમેં માખન પિલાતી હૈ.

કરે હે ખાર મા કેસા બચાઓ પ્રાણ ગઉઓંકે;
 ગઉકા બત્સ જોતે ખેત કરે હે અનકો પૈદા,
 ખિલાતા હે સભી જગકો બચાઓં પ્રાણ ગઉઓંકે;
 વહી વૈતરણીકો નાચા સમઝલો હિન્દુઓ મનમે.
 ચહી હરીસે મિલાતી હે બચાઓ પ્રાણ ગઉઓંકે,
 હે મિત્રો ધેનુ ભક્તીકા બળ ડંકા દો ભારતમે,
 સુના ઉપકાર માતા કે બચાઓં પ્રાણ ગઉઓંકે;
 હે દીનાનાથ દુખહારી પડા અતિ કષ્ટ ગઉઓંપર,
 વિનય થહ શ્યામકી ભગવન્ બચાઓ પ્રાણ ગઉઓંકે.

શ્યામલાલ.

બાપ્તમે અને જહેનો !

ગૌસેવા સમાન સંસારમાં બીજું એક પણ પુણ્ય અને મહા કામ નથી. ગૌભક્તિ આ જન્મ સંજ્ઞા કરી અન્ય જન્મ સુખમય બનાવે છે. ગાયોમાં સઘળા દેવોનો નિવાસ છે. ગાય જગતની માતા છે. સર્વતું કલ્યાણ કરનારી દેવી છે. આવી પવિત્ર પુણ્યમયી ગૌમાતાની ભક્તિથી કયો અભાગી મનુષ્ય વિમુખ રહેશે ? જ્યાં સુધી આપણા ભારત વર્ષમાં ગૌમાતાની સેવા થતી હતી; ત્યાં સુધી દેશ અને મનુષ્યો કેવાં સુખી અને આબાદ હતાં ? આપણો સુખી દેશ જગતનો દાતા હતો; અને તે પૂર્વની ભક્તિથી આજે પણ સકળ જગતને પોષી રહ્યો છે. આપણા આર્યાવર્તને અન્યજનો વંદતા અને આ ભૂમિમાં જન્મવા-આવવા અપૂર્વ કષ્ટો સહન કરી પ્રભુને વિનવતા. આવા પવિત્ર પુણ્યમય પ્રદેશની આજે આવી પડતી કેમ થઈ છે ? જુઓ; હિંદા અંતરમાં વિચારી જુઓ ? તમે ગૌભક્તિ ભૂલ્યા છો. તમારી કામ-ધેનુને કસાઇના કાતીલ છૂરાથી કપાતી જોઈ રહ્યા છો. સમયના પ્રભાવથી પ્રમાદમાં પડ્યા છો. પરસ્પરમાં વૈરનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા છે. આ કારણથીજ પુનીત-સ્તનમયી ભારતભૂમિની કંગાલ દશા નિહાળી રહ્યા છો. ચેતો; સાવધ થાવ. ભૂલેલા યાનને ગૃહણ કરો. ગાયો ધરેધર પાળો, બીજાઓને ઉપદેશ કરો. તમારા મુસલમાન બાપ્તઓનાં હૃદય જીતી લઈ, તેમની

સાથે બંધુ ભાવથી વર્તો; તેમને ગૌરક્ષણનું મહાત્મ સમજવી ગાયોના ઉદ્ધારક બનાવો. બંધુઓ ! એથીજ તમે તમારું અને આખા દેશનું કલ્યાણ કરી શકશો.”

આટલું વિવેચન કરી સાધુ મહારાજ સ્વસ્થાને બેસી ગયા. સભામાં શાન્તિ પ્રવર્તાઈ રહી. યુવાન સાધુ કિશોરનું ભાષણ સાંભળવાને લોકો અધીરાં બન્યાં. કિશોર ઉભો થયો અને શાન્ત ગંભીર અવાજે હિંદી ભાષામાં બોલવા લાગ્યો.

પ્રિય સભાજનો !

“ ગૌરક્ષા જૈસે મહત્વ પ્રશ્નપર ઇસ સમય બિચાર કરનેડી કિતની આવશ્યકતા હૈ યહ કિસીસે છીપા નહીં હૈ. ભારતકે જીવન મરણકા પ્રશ્ન કેવલ ગૌરક્ષાપર હી અવલગ્નિત હૈ. અતઃ સમસે પ્રથમ હમે ઇસી પ્રશ્નપર બિચાર કરનેડી આવશ્યકતા હૈ. ભારતમે પ્રતિવર્ષ લાખોં ગાયેં મારી જતી હૈ, લાખોં બિદેશ ભેજી જતી હૈ. તાત્પર્ય યહકી ભારતમે દિન દિન ગોજતી ક્ષીણ હોતી જતી હૈ. યદી યદી હાલ કુછ દિન ઔર ચ્હાતો ભારતમે ગોવંશકા નામ નિશાન ન રહ જાયગા. મુઝે ખેદકે સાથ કહના પડતા હૈ કિ દેશકે પૂજ્ય નેતાઓંકો ઉચિત થા કિ ઇસ પ્રશ્નો ઉઠાતે પર ઔસા નહી કીયા ગયા, યદિ દેશકે માન્ય નેતા ઇસ ઔર ધ્યાન દેતે તો અવશ્ય કુછ સફલતા હોનેકી આશાથી, પર યહ કમ હોગા યહ નક્કી કહા જ નહિ શકતા.

બાઇયો ! અબ આપ સજગ હો. ગૌરક્ષા જૈસે પવિત્ર વૃત્તકો પાલનમે કઠીબદ્ધ હો. તુમ ઉસિકી સંતાન હો કિ જીન્હોને અપના સર્વસ્વ ઇસી મહાવૃત્તકે પાલનમે લગાયાથા.

બંધુગણ !

સોતે હુએ હૈ બાઇ જો ઉનકો જગાદો શીગૃહી,
ગો માતકે દુઃખકી કથા ઉનકો સુનાદો શીગૃહી;
હા ! દીન ગાયેં કટ રહી હૈ ધ્યાન કોઇ દેતા નહી;
આદર્શ માતા ઘેનુકી કોઇ ખમર લેતા નહી.

ચલ રહી દિન રાત ઝેરી ધેનુ માતા કે ઉપર,
 કોઇ બચાતા હે નહીં સખ સો રહે હ વેખખર;
 આદર્શ માતા ધેનુ પર કેસા જીલુમ હે હો રહા,
 ઇસલીયે હી દેશ ચહ દુર્બિક્ષ ધર હે હો રહા,
 જો ધેનુમાતા કૃષ્ણ રાધવ રાજ્યમેં સુખસે રહી,
 હા ! કસાઇ હાથસે અખ નિત બધી જાતી વહી,
 ગા માતકે દુખકી કથા કોઇ સુનઇયા હે નહીં,
 ગોમાત હિત તન મન લગઇયા હાય ! કોઇ હે નહીં.
 હા ! આજ અખ ગો વંશકા કોઇ બચઇયા હે નહીં,
 અંશી બજઇયા હ નહીં ગિરવર ઉઠેઇયા હે નહીં.
 હે હે દયામય દુઃખ હારક ધેનુકી રક્ષા કરો.
 હો ધેનુ સેવક હિન્દવાશી ધથ ચહ શિક્ષા કરો.
 પ્લેગ આદીક રોગ જીતને દેશમેં હ બર રહે,
 હોઠર મદાન્ધ ઉન્હી પર હમ ચઢાઇ કર રહે.
 મર રહે લાખોહીં બચ્ચે ભૂખકે મારે ચહાં,
 હા ! અજ હા!! હા!!! અજકી દેખો પુકાર જહાં તહાં.
 હા ! વિધાતા દેશકા અખ યુઝ રહા સુખ દીપ હે;
 “શકર્ય તકં દુર્લભમ્” કા અખ સમય સમીપ હે;
 જો હમારે પ્રાણકી સર્વસ્વ હી આધાર હે,
 ઉસ ધેનુકા પાલન સુરક્ષણ દીખ પડતા બાર હે.
 ગો વંશ રક્ષા કે બિનાહી હમ દુખી હે હો રહે,
 બલ વીર્ય વિદ્યા બુદ્ધિ સાહસ હે સભી કુછ ખો રહે,
 હે બાઇયો ! અખ તો સજગ હો ધેનુકી રક્ષા કરો,
 ધેનુ હી જીવન હમારી દેશમેં શિક્ષા કરો.
 પૂર્વજ હમારે દેખ હો કેસે હુઝો ગો બકત થે,
 ગોવંશ રક્ષાકે લિયે તનકા બહાતે રકત થે,
 પ્રાણ તક જાવે બલે પર ધેનુકો દેજો નહીં,

રાજ્ય હો ક્યોં નહિં મિલે તોભી ઉસે લેંગે નહીં.
 સિંહ ભોજનકે લિયે જન દેહ તક અર્પણુ કીયા,
 પર ધેનુ માતાકે વિમુખ નહિ સ્વપ્નમેં બી મન કીયા,
 ધેનુ સેવાકે લિયે ખારહ બરસ બનમેં રહે,
 ગોમાતકે સુખકે લિયે વે દુઃખ સખ સહતે રહે,
 રાજ્ય બી છોડા જન્હોને ધેનુ સેવાકે લિયે,
 બલિદાન પુત્રોંકા ક્રિયા જન ધેનુ સેવાકે લિયે.
 ધેનુકો બન બન ચરાયાથા કન્હેયા લાલને,
 ધેનુ હિત ગિરવર ઉઠાયાથા કન્હેયા લાલને.
 દષ્ટાંત એસે વિશ્વમેં કયા એર મિલ શકતેં કહીં,
 કહના યહી હોગાકિ બસ જો કુછ મિલેંગે સખ યહીં,
 ધેનુ ભકિતમેં હમારા દેશ સખસે ઉચ્ચ થા,
 પ્લેગ હેન આદિ રોગોસેં સદા યહ મુક્ત થા.
 ગો માતકા આદર જખ હોતા થા હમારે દેશમેં,
 દુધ ધૃતકી નદીયાં બહતી થી હમારે દેશમેં.
 યદિ હેતુ ભારતવર્ષમેં ચહુ એર આનંદ હર્ષ થા,
 સુખ ન્યાયમેં સખ જક્તકા, આદર્શ ભારતવર્ષ થા.
 તખ ધેનુ માતાકે લિયે હમ પ્રાણુ તક દેતે રહે,
 અરૂ ધેનુકે ઉપકારકો હમ શીશ પર લેતે રહે,
 ધેનુકે દુખમેં સદાકો હમ દુખી હોતે રહે,
 ધેનુકે સુખમેં સદાકો હમ સુખી હોતે રહે.
 હા ! આજ હમ ગોમાતકે ઉપકારકો બૂલે હુએ,
 હાથકા માણિક ગવાંયા કાચ પા પુલે હુએ.
 ધેનુ માતાહી જગતકી એક જીવન મૂલ હે,
 ફિરલી સજગ હોતે નહીં કેસી હમારી બૂલહૈ.
 જો ધેનુ શૈશવ કાલમેં પયકો પિલાયા થા હમેં,
 પયકો પિલાકર ધેનુને સુખસે જલાયા થા હમેં;

ધિક્કાર વહ ઉપકાર માતાકા લુલા હમને દિયા,
 જ્ઞતમે જીવન વૃથાહી હાય ! હમને ખો દિયા.
 હે ખીસ કોટિ પુત્ર જોકે હો તુમ હિન્દુ બાધયો,
 ફિરબી દુઃખી ગોમાત હો ધિક્કાર હિન્દુ બાધયો;
 કયા યહી કર્તવ્ય પુત્રોંકા હૈ હિન્દુ બાધયો,
 માતા કટે છૂરી તલે મૈળેં કરૈં હમ બાધયો.
 ઇન્સાફ એસા આજ તક હમને ન દેખા બાધયો,
 જો સાથ ગોમાતાકે અખ તુમ કર રહે હો બાધયો.
 પિતૃસે અધિક માતાકા દર્જા દેખલો મનુ કહ રહે,
 છોડકર કર્તવ્ય અપના હાય ! અખ કયા કર રહે.
 હે બિસકોટિ હિન્દુઓ કયોં તુમ ન ચેતો આજ અખ,
 ગોમાતાકે દુઃખકી કયા પર કયોં ન આતી લાજ અખ.
 યદિ ગર્વ તુમકો માતાકા તો શીઘ્ર દુઃખકો ટારદો,
 ધેનુ બધકી કાલિમાકો શીઘ્રહી તુમ જરદો,
 મિત્રો કરો ઉદ્ધાર માતાકા ન સોઓ તુમ પડે,
 ધ્યાન ધર હરિકા હૃદયમેં શીઘ્ર હો જાઓ ખડે;
 ઝેલો સકળ આપતિયોંકો ધેનુ માતાકે લીયે,
 તન મન ઐર ધન અર્પણુ કરો સખ ધેનુમાતાકે લીયે.
 પાર વૈતરણીસે હોના હૈ યહી એક ધેનુહી,
 અન્તમેં હરિસે મિલાતી હૈ યહી એક ધેનુહી.
 પાર વૈતરણીસે હોના હૈ જો હિન્દુ બાધયો;
 તો કરો તુમ ધેનુ સેવા નિત્ય હિન્દુ બાધયો,
 દેખો બિના ગોમાતાકે હમ ધૂત કહાંસે લાયજે,
 પૂરી કયૌરી ખાજ પેંડે ફિર કહાંસે ખાયજે;
 દુધ માખન ઐર મલાઈ વર્ષીકો લલચાયજે,
 ફિર કરૈંમા લાખ કોશિશ પર નહીં કુછ પાયજે.
 જીસ સમય ગોવંદકા નામે નિશા મિટ જાયગા.

તપ્ત બલા ફીર અન્ન ખાનેકો કહાંસે આમગા;
 જપ્ત અમ પૈદા હોયગા નહિ તપ્ત બલા કયા ખાયજે,
 અન્તમે ભૂખોં કે મારે હમ સભી મર જાયજે,
 હિન્દુ મુસલ્માન ક્રિશ્ચિયન સખસે વિનય મેરી યહી.
 રક્ષા કરો ગોમાતકી તપ્તહો સુખી ભારતમહી;
 ધેતુ રક્ષાકે લિયે ગોરક્ષિણી બનવાધયે,
 પરલોકમે હોગે સુખી અરુ જકતમેં યશ પાધયે,
 ખોલો સભા ગોરક્ષિણી ગોમાત સુખ પાવે જહાં.
 જીવન ખિતાવે સુખસે અરુ દુઃખ નહિ પાવે જહાં;
 ગોમાતકે સારે દુખોંકા અન્ત જપ્ત હો જાયગા,
 તપ્ત હમારા દેશ ફિર ધન ધાન્યસે ભર જાયગા.
 મિત્રો પરસ્પર શીઘ્ર ઈર્ષા દોષકો તુમ છોડદો,
 સાથહી ગોવધ પ્રથાકી નાક લખ્ખી તોડ દો;
 છોડદો અમાનતાકો કુટકોબી ફેડ દો,
 ગો માતકે સારે દુખોંકો તાલ ઠોક મરોડ દો.
 કરદો ઉદય તુમ ભારકર ગોભક્તિકા શિર દેશમેં,
 હો સુખી ગોમાત તપ્તહીં સમઝલો લવલેશમેં;
 ફિર સુખી હમ હોયજે ગોમાતકી આશીશસ,
 ગોવધ પ્રથાકા અન્તહો વિનતી કરો જગદીશસે.
 હે હે દયામય ક્રેટ મારે શક્તિ યહ અમ દિજીયે,
 ગોમાત હિત તન મન લગાવે ભક્તિ અપની દીજીયે;
 ગોભક્ત હોં સખ હિન્દવાસી ઈશ વિનતી હૈયહી,
 હો અતુલ વૈભવ ભરી હે નાથ યહ ભારત મહી.
 હે કૃષ્ણ ! વહ 'મૃજ ભુમિમે' કયા અખ પધારોજે નહીં,
 જ્ઞાન ગીતાકા સુના હમકો સુધારોજે નહીં;
 પૂર્વવત ઈશ દેશકો હે નાથ ફિર કર દિજીયે,
 ગોભક્તિમેં આદર્શ ભારતવર્ષકો ફિર કિજીયે.

શ્રી. શ્યામલાલ.

કિશોર સ્વસ્થાને બેસી ગયો. સર્વ સમાજનોમાં શાન્તિ પ્રવર્તી રહી. કિશોરના કથનથી સઘળાં જનોનાં હૃદયમાં મૌનતા પ્રત્યેની દયા ભક્તિ પ્રકટી. કિશોરની સાથે આવેલા સાધુ મહાત્માએ શરીથી ઉભા થઈ સઘળા જનોને ગાયો પાળવાની સૂચના કરી અને પછી ઝોરલાના ફંડમાં યથાશક્તિ દાન આપવાની વિનંતી કરી. સમાજનોએ પોતપોતાની શક્તિ અનુસાર દાન કર્યું. કૃષ્ણદાસ મહારાજના આસન સમિપે દ્રવ્યનો ઢગલો થયો. દાન આપવાનું કાર્ય પૂર્ણ થઈ રહ્યું. પછી કિશોરે ઉભા થઈ મહંત કૃષ્ણદાસનો ઉપકાર માની સભા વિસર્જન કરી. લોકો વેરાયાં. મહંત સઘળાંની સાથે મંદિરમાં આવ્યો. કિશોર અને સાધુ મહાત્મા પોતાને આપવામાં આવેલા ઉતારે આવ્યા. મૂકિતમંદિરના એક ભાગમાં આવેલા મોટા ઝોરડામાં મહંતે બન્નેને ઉતારે આપ્યો હતો.

આજની સભામાં કમળા આવી નહોતી. કિશોરના મનમાં અનેક તર્ક વિતર્ક થઈ રહ્યા હતા. રાત્રિ પડી ચૂકી હતી. કિશોર અને સાધુ મહારાજ વાતો કરી રહ્યા હતા. મોડી રાતે મહમદ આવ્યો અને લાં બેઠો. કિશોરે કમળા વિશે પૂછ્યું. મહમદે જણાવ્યું કે કમળા મહંતની આજ્ઞાથી આ મંદિરના એક એકાન્ત ગૂપ્ત ઝોરડામાં પૂરાઈ છે. તેને બહાર નીકળવાનો હુકમ નથી. હું તેને મળીને આવ્યો છું. તેને તમારા આગમનના સમાચાર જણાવ્યા છે. તે તમને જોવાને ઘણી વ્યાકુળ બની રહી છે.

કિશોરે પોતાને ત્યાં લઈ જવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. મહમદે થોડીવાર પછી જઈશું એમ જણાવ્યું. વાતોમાં મધ્યરાત્રિ થઈ. મૂકિત મંદિરનાં તમામ જનો નિદ્રાવશ થએલાં હતાં. મહમદે તપાસ કરી તો કોઈ જાગતું જણાયું નહિ. આથી તેણે કિશોરને પોતાની પાછળ આવવાનું કહ્યું. તરત કિશોર ઉભો થયો અને મહમદની પાછળ આવ્યો. બન્નેજણા મંદિરના એક મોટા ઝોરડા આગળ આવ્યા. આ ઝોરડાને બહારથી તાળુ વાસેલું હતું. મહમદે તાળું ઉઘાડ્યું, તે

ઝોરડાની સામી બાજુએ એક બીજો નાનો ઝોરડો આવેલો હતો. તે આ વખતે બંધ હતો. મહમદે ધીમેથી તેનું બારણું ખખડાવ્યું. તરતજ ઝોરડાનું દાર અંદરથી ઉઘાડવામાં આવ્યું. દાર ઉઘાડનાર કમળા હતી. તેનું મુખ ફિક્કું પડી ગયું હતું. એક જાંબો દીપક પ્રકાશી રહ્યો હતો. કમળાએ કિશોરને ઓળખ્યો.

તેની આંખો અશ્રુથી ઉભરાઇ, હૃદય પણ ભરાઇ આવ્યું; આંખોએ તમ્બર આવ્યા અને મુખથી “મારા પ્રભુ આખરે પધાર્યા” એટલું બોલી તે કિશોરના પગ આગળ બેસી ગઇ; અને થોડીવારને માટે અસ્વસ્થ બની. કિશોરની પણ બહુ ઝેરી અવસ્થા થઇ રહી. તેની આંખોમાંથી અશ્રુ પ્રવાહ વહેતો હતો. બન્નેનું કરણ મિલન હતું. મહમદનું હૃદય પણ કરણથી ઉભરાયું. કિશોરે કમળાના કપાળે કર મૂક્યો. કમળા સાવધ થઇ. પતિ-પત્ની ધણી વર્ષે મળ્યાં. આ મિલન અપૂર્વ આનંદમય હતું. કેટલીક વાતોને અંતે કિશોરે કમળાને થોડાક દિવસ ધિરજ ધરીને રહેવાનું સૂચવ્યું. કમળા પ્રિય દર્શનથી આનંદ પામી. તે પછી કિશોરે તેને કેટલીક ગૃહ સુચના આપી મહમદ સાથે ત્યાંથી ગમન કર્યું.

પ્રકરણ ૩ જું.

માર્ગમાં મેળાપ.

કૃષ્ણપુરની સરહદપરના જંગલમાં એક વડવૃક્ષ નીચે બેઠેલા બગવાંધારી સાધુઓ બેઠેલા હતા. આ બે સાધુઓ અન્ય કોઈ નહિ પણ છત્રીસગદથી નીકળેલા રણમલસિંહ અને કનુભાઇ હતા. બન્નેએ વિશ્રાન્તિ અર્થે આ જંગલમાં આવી મૂકામ નાખ્યો હતો. તેમના બે અરવો નજીકમાંજ ચરતા હતા, સાંજ પડવા આવી હતી. મરમી ઝોઘી થઈ હતી. જંગલ રળીયા-

મણ્ડ જણાવું હતું. પવનમાં થીતળતા આવી હતી. રણમલ અને કનુભાઈ મધ્યાહ્નકાળે આ જંગલમાં આવ્યા હતા. સાંજસુધી વિશ્રાન્તિ લીધી. સાંજનો સમય થતાં કનુભાઈએ કહ્યું, —“ આપણે હવે નગર તરફ જવું જોઈએ.”

“ કૃષ્ણપુર હવે અહિંથી કેટલે દૂર હશે ? ” રણમલે પૂછ્યું.

“ હું અનુમાનથી કહું છું કે બહુ દૂર નહિ હોય. ”

“ આટલામાં કોઈ માણસ પણ નથી કે જેથી તેને પૂછીએ. ”

“ પૂછવાની કંઈ જરૂર નથી. માર્ગ સીધો છે. આપણે રાત્રિ પડતાં પહેલાં નગરમાં પહોંચી જઈશું. ”

“ રાતના સમયે કોને ત્યાં જઈશું ? ”

“ તેની ફીકર અત્યારથી જ્ઞાને કરવી જોઈએ ? ત્યાં જતાં સૌ થઇ પડશે. ”

“ આખું ગામ ઠગ અને ચોરાથી ભરેલું છે. આપણને રહેવાની મુશીબત નડશે. ”

“ આ ભગવાં કપડામાં એવો ચમત્કાર છે કે ચોરા અને ઠગ લોકો પણ અંભ્ર જાય. ”

“ ત્યારે શું આપણે તેવાઓને ત્યાંજ ઉતરવું ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે ? ”

“ આપણે તો આપણા માનવંતા મિત્રને ત્યાંજ જવાનું છે, ”

“ કયા મિત્રને ત્યાં ? ”

“ જોળખોછો છતાં જ્ઞાને પૂછો છો ? ” કનુભાઈએ હસીને પૂછ્યું.

“ અમાત્યજી ! અત્યારે તમે કંઈકે રંગમાં ચઢ્યા હો એમ જણાય છે. ”

“ મારા રાજજી રંગમાં હોય તો અમાત્યજી કેમ ન હોય ? ”

“ રણમલે હસતા વદને પૂછ્યું, “ કૃષ્ણપુરમાં રહેતા મિત્રનું નામ જણાવશો ? ”

“ તમે નથી જાણતા ? ”

“ ના. ”

“ તમે નજરે જોયો છે ને ? ”

“ કોને ? ”

“ કૃષ્ણનંદનને. ”

“ શું તે આપણો મિત્ર થાય ? ”

“ હા, તે આપણો મિત્ર શત્રુ થાય. આપણે તેની સાથેજ હવે પ્રસંગ પડવાનો છે. ”

“ એ તો ખરું, પણ તે કદાચ આપણને ઝોળખશે તો ? ”

“ જો ઝોળખ્યા તો આપણા પણ રામ રમી ગયા સમજવા. ”

“ તે ચાલાક છે, આપણને જરૂર ઝોળખશે; કારણ કે આપણા અને તેનો મેળાપ આ સાધુ વેશમાંજ થએલો છે. ”

“ આપણે ભગવો વેશ ઉતારી નાખીશું. ”

“ અને પછી ? ”

“ મુસલમાન ફકીરો બની જઈશું. ”

“ કેવી રીતે ? ”

“ હું સઘળો વેશ સાથેજ લાવ્યો છું. એ લીલી કફનીયો મારી પાસે છે. આ ભગવી કાઢી નાખીશું અને તે લીલી કફનીયોને પહેરી કૃત્રિમ દાઢી મૂછ બાંધી દેશું અને બાષા હિંદુસ્તાની બોલીશું. બોલો પછી તે આપણને કેવી રીતે ઝોળખી શકશે ? ”

“ બરાબર છે, આપણે ફકીરજ બનવું જોઈએ. ” રણુમત્તે અનુમોદન આપ્યું.

બન્ને ફકીર સ્વાંગ ધારણ કરવા તૈયાર થયા, પણ એટલામાં એક અજાણ બનાવ બન્યો. જે જંગલમાં કોઇને આવી શકવાનો સંભવ જણાતો નહોતો, તે જંગલમાં માણસોના આવવાનો પગરવ સંભળાયો. રણુમત્ત અને હનુમાઇએ લાંબી નજરે જોયું તો જણાયું કે કેટલાક શોડેસ્વારી અને પગપાળા માણસો પોતે જ્યાં બેઠેલા છે એ તરફ

આવે છે. બન્નેએ વિચાર્યું કે તે માણસો કૃષ્ણપુર તરફ જતા હશે, કારણકે કૃષ્ણપુર તરફ જવાનો રસ્તો આ તરફજ છે. ચાલો સંભાથ થશે.

આવનાર માણસો થોડીવારમાં નજીક આવી પહોંચ્યા. વિકટ જંગલમાં બે સાધુઓને બેઠેલા જોઇ આશ્ચર્ય પામ્યા. આ સઘળા માણસોમાં એક રૂપવાન યુવાન હતો. તેનો દેખાવ રાજવંશી જેવો જણાતો હતો. તેના સુકોમળ મુખપર હજી મુછનો દોરો પણ કુટેલો નહોતો. તેણે માથાપર આસમાની રંગનો ફેટો બાધેલો હતો. તેની કમરે સુવર્ણ મૂઠંતી તલ્વાર ઝુલી રહી હતી. યુવાને વીરવેશ ધારણ કરેલો હતો, પણ તેના મુખપર સુકોમળતા જણાતી હતી. આંખોમાં અજબ પ્રકારનું તેજ જણાતું હતું. આ યુવક કોઇ રાજકુમાર હોય એમ તેના દેખાવપરથી માલૂમ પડતું હતું. સઘળા માણસોને ઉભા રહેવાનું સૂચવી તે યુવાન આગળ આવ્યો અને ઘોડાપરથી નીચે ઉતરી બન્ને સાધુના મુખ તરફ જોવા લાગ્યો. તેને પોતાની તરફ જોતો જાણી સાધુઓ વિસ્મય પામ્યા. સાધુઓને જોઇ-ઓળખી યુવાન પણ આશ્ચર્ય પામ્યો. યુવાનના માણસો સાધુઓની આસપાસ ઘેરો ઘાલીને ઉભા રહ્યા.

થોડીવાર સાધુઓના સામે જોઇ રહી યુવાને પૂછ્યું; “બાપજી! આ જંગલમાં કેમ ગિરાજ્યા છો?”

“અમે વિશ્રાન્તિને અર્થે અત્રે બેઠા છીએ.” રણુમલે જણાવ્યું.

“આપ કોણ છો?” યુવાને પુનઃ હશીને પૂછ્યું.

તેના હસવામાં કનુભાઇને ભેદ ભાસ્યો; પણ તે કંઈ બોલ્યો નહિ.

રણુમલે કહ્યું; “અમે કોણ છીએ તે શું અમારા પહેરવેશપરથી તમે જાણી શકતા નથી?”

“તમારા વેશપરથી તો તમે સાધુ જેવા જણાવ છો. પણ માફ કરજો બાપજી કે મારે તમને કહેવું પડે છે કે સાધુના વેશથી આજકાલ ઘણા ઠગ અને બદમાસો ફરે છે અને ભોળા દુતીયાને ફગે છે; તેવાઓમાંના આપતો નથીને?”

રણુમલનું મુખ ગુસ્સાથી લાલચોળ થયું. કનુભાઇએ ધીમેથી હાથ દબાવી રણુમલને શાન્ત રહેવાનું સૂચવ્યું અને પછી યુવાન તરફ

નેહ કનુભાઈએ કહ્યું “ તમારા કહેવા મુજબ ને કે ધણા સાધુઓ હશે; પણ અમે એવાઓમાંના નથી. ”

“ આપ કઈ તરફ પધારો છો ? ”

“ કૃષ્ણપુર તરફ. ”

“ ત્યાં કંઈ કામ હશે ? ”

“ હા, કંઈક એવું ખરું. ”

“ મહારાજ ! હું આશ્ચર્ય પામું છું કે જે સાધુઓ વિશ્વને વંદ્ય ગણાય છે; તે આવી રીતે અસત્ય બોલતા હશે ? ”

કનુભાઈએ ચમકીને પૂછ્યું, “ એટલે ? ”

“ તમે અસત્ય બોલો છો. ”

“ કોણ અમે ? ” રણુમહે ગુસ્સે થઈ મોટા અવાજથી પૂછ્યું.

“ હા, અને આ વખતે પ્રત્યક્ષ થાય છે કે તમે સાધુ નથી પણ અસાધુ છો. કારણકે જે ખરો સાધુ હોય છે તેના દિલમાં કદિ પણ ક્રોધ કે ગુસ્સો ઉત્પન્ન થાય જ નહિ. મારા બોલવાથી અને પૂછવાથી તમે ગુસ્સે થએલા જણાવ છો એથીજ મને શંકા થાય છે કે તમે ખરેખરા સાધુ નથી. ”

“ અમે ગમે એ છીએ તેમાં તમારે શું ? ” રણુમહે પૂછ્યું.

“ સખજે નિર્બળનું રક્ષણ કરવું એ અમારો ધર્મ હોવાથી અમારે જાણવું નેહએ કે તમે સાધુવેશથી કાષ્ટને પીડા કરવાને તો ઇચ્છતા નથીને ? વળી આ એકાન્ત જંગલમાં તમારું બેસવું શંકાશિલ છે. ”

રણુમહે દાંત કચકચાવ્યા. આ જુવાનને બોલતો બંધ કરી દઉં એમ તેના મનમાં થઈ આવ્યું. પણ તરતજ કનુભાઈએ તેને શાન્ત રહેવાની હામરત કરી. પોતાને કંઈ જવાબ નહિ મળવાથી પુનઃ તે યુવાને પૂછ્યું; “ મહાત્મન ! મારી શંકા સત્ય છે ને ? ”

“ ભાઈ ! તારી શંકા સત્ય હો. યા નહિ તે અમારે જાણવાની જરૂર નથી. તમે તમારે રસ્તે ચાલ્યા જાવ, અમે અમારા રસ્તે ચાલ્યા જઈશું. ” કનુભાઈએ કહ્યું.

“ ઉપરથી સાધુનો વેશ ધારણ કરનારાઓને ઓળખ્યા પછી તેઓને એકલા મૂકી ચાલ્યા જવું એ હું યોગ્ય ધારતો નથી. ”

“ શું તમે અમને ઓળખો છો ? ” રણુમલે પૂછ્યું.

“ હા; હું તમને બરાબર ઓળખી ગયો છું કે તમે બન્ને વેશધારીયો છો. ”

“ પણ ચોર ગણ્યા તો નહિને ? ” કતુભાઇએ પૂછ્યું.

“ વેશધારીયો કદાચ એવા હોય તો નવાઇ જેવું કહેવાય નહિ. ”

રણુમલ ઉશ્કેરાઇ બોલ્યો; “ હું તમને હુકમ કરું છું કે તમે બોલતા બંધ થાવ. તમારું બોલતું વિચિત્ર છે. વધુ બોલવાથી પરિણામ વિપરિત આવશે. ”

“ બસ હવેજ સમજાઇ ચુક્યું. રત્નનો ચળકાટ છુપો રહી શકતો નથી. મને સ્વપ્ને પણ આશા નહોતી કે એક બળવાન રાજા સાહેબ આવી રીતે સાધુ વેશમાં ફરતા હશે. મહારાજ રણુમલ સાધુ થાય પણ હુકમ કરવાનો સ્વભાવ એકદમ ક્યાંથી જાય ? કેમ ખરૂંને મહારાજ ? ” યુવાને મોટેથી હસીને પૂછ્યું.

અબજયો યુવાન પોતાને ઓળખી ગયો જાણી રણુમલના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. રણુમલે કતુભાઇ સામે જોયું. કતુભાઇ પણ વિચારમાં પડ્યો હતો. બન્નેના હૃદયનો ભાવ સમજી યુવાન બોલ્યો. “ મહારાજ હવે વધુવાર દૂષા રહી શકાશે નહિ. તમે અને અમાત્યજી સાધુવેશમાં શું કામ નીકળ્યા છો તે પણ હું જાણું છું. ”

રણુમલે વિસ્મયતાથી યુવાન સામે જોઇ પૂછ્યું, “ તમે કોઇ ઓળખીતા જણાવ છો. તમારા શબ્દોથી તમે અમારા શુભેચ્છક છો એવી અમારી ખાત્રી થાય છે, જે માફ માનવું સત્ય હોય તો તમારી ઓળખાણ કરાવો. ”

“ મારી ઓળખાણ મારા કલા વિના કોઈને નહિ જણાવવાનું વચન આપો તોજ હું તમને માફ સત્ય નામ જણાવું ? ”

“ હો આ વચન. ” રણુમલે વચન આપ્યું.

યુવાને રણમલના કાનમાં ધીમેથી કંઈક વાત કરી, કે જેથી રણમલની અભયશીનો પાર રહ્યો નહિ. તે સપ્તેમ દૃષ્ટે યુવાનની તરફ જોઈ રહ્યો. યુવાને કનુભાઈને પણ પોતાનો પરિચય કરાવ્યો. કનુભાઈએ મનમાં તેની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું, “આવી રીતે નીકળવાનું શું કારણ છે ?”

“જે કામને માટે તમે નીકળ્યા છો, એજ કામને માટે હું પણ નીકળેલ છું.” યુવાને કહ્યું.

“તમે નગરમાં ગયા હતા ?”

“હા; ત્યાં જવાથીજ મને તમારા નીકળવાની ખબર પડી.”

“તમારી સધળી વાત જણાવી શકાશે ?”

“ના, પણ સમય આવે બધું જણાવીશ.”

“તમારી સાથેના આ બધા માણસો કોણ છે ?”

“આ સધળા પ્રથમ તો ભયંકર હાંડારા હતા, પણ મારા સહવાસમાં આવી તેઓ સુધર્યા છે. તેઓએ તેમના ધંધાનો સદાને માટે ત્યાગ કર્યો છે. તેઓએ નીતિને માર્ગે ચાલવાના સોગન ખાવાથી મેં સધળાને મારી નાંકરીમાં રાખ્યા છે.”

“તેઓનો સરદાર કૃષ્ણનંદનજ હશે ?”

“હા, પણ હવે હું છું. મારા આ દોસ્તોની મદદથીજ હું તે ભયંકર ઠગને પકડીશ.”

“તમે શું ગોઠવણ કરવા ધારી છે ?” રણમલે પૂછ્યું.

“આ સધળા માણસો અત્યારે કૃષ્ણપુર તરફ જશે અને કૃષ્ણનંદનને એક શ્રીમાન ગૃહસ્થના આગમનની ખબર આપશે.”

“આ માણસો બેવકા થયા છે એવું તેના જાણવામાં આવશે તો ?”

“ના આ સધળા માણસો એવા તો ચાલાક છે કે કૃષ્ણનંદનને કદિપણ એવો બહેમ ઉત્પન્ન થશે જ નહિ. કૃષ્ણનંદન હજી આ લોકોને વફાદારજ માને છે.”

“વાર પછી ?”

“પછી હું રાજકુમારના વેશથી ત્યાં જઈશ અને કેટલાક દિવસ તેના મકાને રહીશ. ”

“ પછી ? ”

બાકીની વાત યુવાને ઘણાજ ધીમા અવાજે કરી કે જેથી બીજાના સાંભળવામાં આવી નહિ. યુવાનની હિંમત અને કરવા ધારેલી કાર્ય વ્યવસ્થાથી રજુમલ અને કનુભાઈથી યુવાનને ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહેવાયું નહિ.

પુનઃ કનુભાઈએ પૂછ્યું, “ તમારો વિચાર આ સઘળા માણસોને જણાવ્યો છે ને ? ”

“ મારા વિચારથી સઘળા જાણીતા છે. કેમ વર્તવું એ પણ મેં તેમને જણાવી દીધું છે. ”

“ ત્યારે હવે તેમને વિદાય કરો. પછી આપણે પણ જઈએ. ”

“ તમારે અને રાજ સાહેબને શ્રમ લેવાની શું જરૂર છે ! આપ નગર પ્રત્યે સિધાવો. હું સઘળું કાર્ય પૂર્ણ કરી નગરમાં આવીશ. ”

“ અમે તમારી સાથેજ રહીશું. અમારો ધર્મ તમારી સાથે રહેવાનો છે. પાપાત્મા પ્રયત્ન છે. અમારી મદદ કદાચ ઉપયોગમાં લાગે. ”

યુવાને સઘળા માણસોને વિદાય કર્યા. તે પછી યુવાને કનુભાઈ અને રજુમલ પ્રત્યે કહ્યું.

“ તમારે સાધુવેશ ઉતારી નાખવો પડશે. ”

“ આ પળેજ અમે ઉતારી નાખીએ છીએ, બીજાં વસ્ત્ર અમારી પાસે છે. ”

કનુભાઈ અને રજુમલે સાધુ વેશ ઉતારી એક ગૃહસ્થને ડાળે એવો પોશાક પરીધાન કર્યો. ત્રણે જણાએ પહેરેલાં કપડાં ઉપર ગળામાં હોરા મોતી અને સુવર્ણના કંઠા નાંખી દીધા. આંગળીયો પર વેદ અને વીંટીયો પહેરી લીધી. હાથના કંઠાપર સુવર્ણની પહોંચીઓ ચળકવા લાગી. સંપૂર્ણ વેશ ધારણ કરી કનુભાઈ બોલ્યો, “ હવે આપણે બરાબર નગરજોઈ બન્યા. ”

“ કૃષ્ણનંદન આપણને જોતાંજ ગાંડો બની જશે. ” રજુમલે કહ્યું.

“ જરૂર. આપણા જેવા માલદાર મહેમાન તેને કદી મળ્યાજ નહિ હોય. ” યુવાને જણાવ્યું.

“ આપણું સ્વાગત ધણી સારી રીતે થશે. ”

“ સ્વાગતમાં કંઈપણ ખામી આવશે નહિ. ”

પરસ્પરમાં વાતો કરતા ત્રણે જણા ઘોડેસ્વાર થયા. કૃષ્ણપુર જવાનો રસ્તો ત્યાં આવેલો હતો. રાત્રિ પડ્યા પહેલાં કૃષ્ણપુર પહોંચી જવાની ઇચ્છાથી ત્રિપુટીએ કૃષ્ણપુરના માર્ગે ઘોડાઓને ઝડપથી દોડાવી મૂક્યા.

પ્રકરણ ૪ થું.

પૈસાદાર પરોણા.

સાચાં કાળની સમાપ્તિ થઈ ચૂકી હતી. ગૃહોમાં દીપકો પ્રકાશી રહ્યા હતા. વાળુ વખત ચએલો હોવાથી ધંધાથ ગયેલા લોકો ઉતાવળથી ઘર તરફ જતા હતા. ઘર કામવાળા લોકો વાળુ પાણીથી નિવૃત્ત થઈ પરસ્પરમાં વાતો કરી રહ્યા હતાં.

કૃષ્ણનંદનના નોકરો કામકાજથી નિવૃત્ત બની ખુલ્લા યોગાનમાં એકત્ર થઈને બેઠા હતા. આ વખતે કૃષ્ણનંદન અને તેની પુત્રી કપટકળા મકાનના પાછળના ભાગમાં આવેલા એક એકાન્ત ઓરડામાં બેઠાં હતાં. કપટકળાના મુખપર ઉદાશીનતાની છાયા પ્રસરેલી હતી. તેની ઉદાશીનતાનું કારણ એ હતું કે તેની પાસે રહેલો છોકરો કે જે બલ્યાના નામથી ઓળખાતો હતો તે આજે ચાર દિવસ થયા અદૃશ્ય થઈ ગયો હતો. તે કથા વિના ગયેલો હોવાથી તે ક્યાં ગયો છે તેની પણ કોઈને ખબર નહોતી. તે છોકરાએ કપટકળાને સ્નેહ સંપાદન કર્યો હતો. કપટકળા તેને જેઠું આનંદ પામતી. છોકરો પણ આલાક હોવાથી કપટકળાને આનંદમાં રાખતો. કપટકળાનો તેનીપર સારો પ્રેમ હોવાથી બીજા નોકરો બલ્યાની ઉપર ઈર્ષ્યા રાખતા હતા. કપટ-

કળાના જાણવામાં આવતાં તેણે નોકરોને ઘણા કપડા આપ્યો હતો. બહો ચાર દિવસથી ગુમ થઇ જવાથી કપટકળાની દીલગીરીનો પાર નહોતો. તેનો પતો મેળવવાને તેણે ઘણા માણસોને આસપાસ મોકલ્યા હતા; પણ કોઇ સ્થળેથી તેનો પતો લાગ્યો નહોતો. જ્યારે કપટકળા દિલગીર થઈ રહી હતી, ત્યારે કૃષ્ણનંદન હડા વિચારમાં પડ્યો હતો. બલાતું એકાએક ગૂમ થવું તેને બેદમ્ય ભાસતું હતું. પિતા પુત્રી બલાની વાતો કરતાં આ એકાન્ત ઓરડામાં બેઠાં હતાં. કૃષ્ણનંદન બલાનો શોક દૂર કરવાને માટે કપટકળાને સમજાવતો હતો; પણ કપટકળાના હૃદયમાં પિતાના શબ્દો અસર કરી શકતા નહોતા. કૃષ્ણનંદન તેને બેદ-બરેલો છોકરો માનતો; ત્યારે કપટકળા તેને બહો અને બોળો માનતી. તેના મનમાં અનેક શંકાઓ થતી.

વાતોમાં ઘણો સમય વિત્યો. એવામાં એક નોકર ત્યાં આવ્યો અને બોલ્યો; “આપણા માણસોમાંથી કેટલાક આવ્યા છે. તેમનો નાયક આપને મળવા માગે છે.”

“નાયકનું નામ?”

“શાર્દુલસિંગ.”

“જા તેને અહિં લઇ આવ.”

સેવક ચાલતો થયો. તેના ગયા પછી કૃષ્ણનંદને કપટકળા પ્રત્યે કહ્યું, “શાર્દુલસિંગ આપણો માનીતો સરદાર છે. મારા ધારવા મુજબ તે કંઈ સારા સમાચાર લાવ્યો હશે.”

“એમજ હોવું જોઈએ. તેનું એકાએક આગમન આશ્ચર્ય આપે છે. પણ પિતાજી! હાલમાં કેમ કોઈ પૈસાદાર પડેલા આવતા નથી?” કપટકળાએ પૂછ્યું.

“આપણું નામ જાહેરમાં આવી ચૂક્યું છે? પૈસાદારો હુંદાઈ જવાની બીકે ન છુટકેજ મુસાફરી કરે છે. વળી કંપની સરકાર તરફથી મોટી જાહેરાતો નીકળી છે. તેમાં અમારી ટોળાયોનું ઘણું બચં-કર વર્ણન કરેલું છે.”

“પેલા સત્યવીર અને વીલીયમને માટે હવે શું વિચાર ધાર્યો છે?”

“જહનમમાં મોકલી આપવાનો.”

“ત્યારે શું તેઓ તમારું કહેવું નહિ માને?”

“ના. તેઓ બહુજ હઠીલા છે. ધણું સમજાવ્યા, ધણી ધમકીયો આપી; પણ બધું નકામું. હવે તેમને મારી નાખ્યા સિવાય છૂટકો નથી.”

કપટકળા કંઈ કહે એટલામાં શાર્ડુલસીંગ ત્યાં આવી ઉભો. તેણે સરદારને સલામ કરી.

કૃષ્ણનંદને તેના સામે જોષ હસ્તા વદને કહ્યું, “કાં શાર્ડુલ! અત્યારે એકાએક ક્યાંથી આવ્યો?”

શાર્ડુલ કૃષ્ણનંદનની નજીક ખેસતાં બોલ્યો, “સરદાર સાહેબનાં દર્શનની ઇચ્છાથી આજે આ તરફ ખેંચાઈ આવ્યો.”

“તમારો ટોળીનો મુકામ હાલ ક્યાં છે?”

“આપની પાસેજ. હું આપણા દરેક માણસો સાથે અહિં આવ્યો છું.”

“કેમ કંઈ લાભ થયો છે કે નહિ?”

“થોડો, કંપની સરકારનો જખ્તો દહાડે દહાડે વધતો જવાથી અમે ફાવી શકતા નથી.”

“હવે શું વિચાર છે?”

“હાલ તો આપની પાસે રહેવા વિચાર છે.”

“તારા અત્રે રહેવાથી મને ધણોજ આનંદ થશે. શાર્ડુલ! આજકાલ સમય બારીક થઈ પડ્યો છે. કંપની સરકારના માણસો આપણી ટોળીયોને પકડવા ચારે તરફ ફરે છે. મને પકડવાને માટે છાપાંઓમાં મોટાં ધનામો જાહેર થયાં છે. મારાથી એક સ્થળે ધણા દિવસો રહી શકતું નથી. આપણા ધંધો ધીમે પડ્યો છે. ધણા દિવસ થવા આવ્યા પણ કંઈ માલ મળ્યો નથી. હું કંટાળ્યો છું. નશીબ ફરેને એકાદ દાવ આવી જાય અને કોઈ માલદાર શીકાર મળી જાય તો બેડો પાર. બસ પછી છેવટની સલામ કરી અહિંથી આલી નીકળતું અને કોઈ મોટા શહેરમાં જઈ રહેવું. પણ નશીબદેવી મારી

આપે તોજ મનની મુરદ પૂરી થાય. ” કૃષ્ણનંદને કહ્યું.

“ સરદાર સાહેબ ! આપનું કહેવું ખરૂં છે. નસીબમાં હોય તેજ મળે છે. આપણે ધણાં વર્ષોથી આ ધંધો કરીએ છીએ; પણ આપણે માલદાર થયા નહિ. પણ હવે એક જખરો અને છેવટનો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે કે જેથી આપણને હવે પછી મુંઝાવાનું રહે નહિ. આ વખતે આપણો પ્રયત્ન જરૂર સફળ થવો જોઈએ. ” શાફીએ કહ્યું.

“ પણ પ્રયત્ન કરવો ક્યાં ? કંપની સરકારે સધળે ઠેકાણે સખત બંદોબસ્ત રાખેલો છે. ” કૃષ્ણનંદને કહ્યું.

“ કંપની સરકારની આંખોમાં ધૂળ નાખવા આપણે સમર્થ છીએ. નામવર ! ગમરાવાનું કંઈ પણ પ્રયોજન નથી. હું સારા સ-માચાર લખતેજ અહિં આવ્યો છું. ”

“ શું ખરૂં કહે છે ? ” કૃષ્ણનંદને આનંદથી પૂછ્યું.

“ હા. ”

“ જલ્દીથી કહી દે કે જેથી મને શાન્તિ થાય ? ”

“ એક મોટો માલદાર શીકાર હાથ લાગ્યો છે. ”

“ કાણ છે ? ”

“ એક રાજકુમાર. ”

“ તેની પાસે માલ છે ? ”

“ પુષ્કળ. શરીરપર ઝવેરાત અને સોનાના દાગીનાનોતો પારજ નથી. ”

“ તેઓ ક્યાં છે ? ”

“ આપણા નગરથી થોડેક દૂર. ”

“ ચાલો ત્યારે આપણે તેમને સત્કારીએ ? ”

“ હું સધળો બંદોબસ્ત કરીનેજ અહિં આવ્યો છું. ”

“ મને બરાબર સમજાવ ? ”

“ સાંભળો. જાણે એમ બન્યું કે હું મારી ટાળીનાં માણસો સાથે એક જંગલમાં પડાવ નાખીને પડ્યો હતો. એવામાં એ રાજ-કુમાર તેની સાથેના માણસો સાથે થોડેસ્વાર થઇને અમારા મુકામ

આગળથી નીકળ્યો. મેં તેને પ્રેમથી બોલાવ્યો. મારો વેશ તે વખતે નગરશેઠ જેવો હતો. મેં તેને પૂછ્યું કે આમ ક્યાં જવ છે ? ત્યારે તેણે જણાવ્યું કે હું દેશાટન કરવા નીકળ્યો છું. આથી મેં તેને કહ્યું કે આલો થોડેક સુધી આપણે સંગાથ થશો. અમારે કૃષ્ણપુર જવું છે વગેરે મેં તેની સાથે ધણી વાતો કરી. તે ભોળવાયો. અમે તેની સાથે નીકળ્યા. રસ્તામાં મારે જે જાણવાનું હતું તે સઘળું મેં જાણી લીધું. મને ખાત્રી છે કે તેને ફસાવતાં ધણું ધન મળશે.”

“ તેના દાગીના ઉતારી લઈ પછી રોકડ નાણું શી રીતે મેળવવું ? ”

“ તે કામ આપણા કરતાં કપટકળાખાઈ સારી રીતે કરી શકશે ? ”

“ અને કદાચ પેલા સત્યવીર જેવું થયું તો ? ”

“ એમ થાયજ નહિ. રાજકુમાર શૌખીન છે એમ મેં તેની સાથેની વાતચીત પરથી જાણી લીધું છે. મારા ધારવા મુજબ તે રાજકુમાર કપટકળાખાઈને જોતાંજ આંધળો બીંત જેવો બની જશે.”

“ તે રૂપ રંગમાં કેવો છે ? ” કપટકળાએ પૂછ્યું.

“ કામદેવનો અવતાર. તમે તેને જોતાંજ અજાણ થશો. પણ જોજો, સંભાળજો, તેને ફસાવતાં તમે પોતે ફસાવ નહિ. આપણો ધંધો શું છે તેનો તે વખતે ખ્યાલ કરજો.” શાફુએ કહ્યું.

“ મને કંઈ પણ શીખવવું પડે એમ નથી.” કપટકળાએ કહ્યું.

“ તેની સાથે ખીજા જે માણસો છે તે કાણ છે ? ”

“ એક તો તેનો મિત્ર અને ખીજો તેનો મુનીમ.”

“ તેમના શરીરપર કંઈ દાગીના છે કે ? ”

“ જેટલું ઝવેરાત અને સોનું કુમારના શરીરપર છે તેટલું તે બન્નેના પર છે.”

“ તેઓ ક્યારે અહિં આવશે ? ” કૃષ્ણનંદને અધીરાઈ બતાવતાં પૂછ્યું.

“ તેઓ હવે થોડી વારમાંજ આવવા જોઈએ. મેં તેમને બરાબર ઠેકાણું આપેલું છે. વળી ગામને પાદરે કે જ્યાંથી આપણા

મકાને આવવાનો રસ્તો છે, ત્યાં આપણા બે માણસોને બેસાડવા છે. કે જેથી તે બે માણસોમાંથી એક કુમારશ્રીના આગમનની આપણને ખબર આપશે. ”

“ શાખાજી છે તને. તેં ધણી અગમચેતી વાપરી છે. વાઈ તે કુમારજી નામ શું છે ? ”

“ કુમારશ્રી બાનુદેવ. ”

“ નામ તો સુંદર છે. ”

“ રૂપગુણમાં પણ અજબ છે. ”

“ તેઓને ઉતારો ક્યાં આપીશું ? ”

“ મકાનની પાછળના બાગમાં. ”

“ ત્રણેને જુદા રાખશું ને ? ”

“ હાસતો. ”

“ કુમારને કપટકળાના શૃંગાર સદનમાં રાખીશું અને બાકીના બેને એક બીજી કોટડી આપીશું. ”

“ બરાબર છે. ”

આ પછી કૃષ્ણનંદને પોતાના માણસોને બોલાવી કેમ વર્તવું તેની સૂચના આપી દીધી. બાદ કૃષ્ણનંદને કપટકળા અને શાર્દૂલ સાથે થોડીકવાર ખાનગી મસલત ચલાવી. એવામાંજ એક માણસે આવીને ખબર આપી કે મહેમાનો આવી પહોંચ્યા છે.

કૃષ્ણનંદનના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે ઉભો થયો અને એક મોટા દરબારને છાજે તેવાં વજાણુપણુ ધારણુ કરી શાર્દૂલ અને કપટકળા સાથે મહેમાનોને મળવા આવ્યો.

દશ્યુમંજી ગામતી બાજોળે આવી આવનાર મહેમાનોની રાહ જોવા લાગ્યું. થોડોક વખત વિતતાં મહેમાનો આવી પહોંચ્યા. શાર્દૂલસીંહે કૃષ્ણનંદનને મહેમાનોની સુલાકાત કરાવી. સુવર્ણદાગીના અને ઝવેરાત ધારણુ કરેલા પૈસાદાર પરાણુઓને જોઈ કૃષ્ણનંદનના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે હસ્તાવધને મહેમાનો સાથે હાથ મેળવી રામ રામ

કર્મી. બાદ જલ્લે ધણા દિવસનો સ્નેહ હોય એવી રીતે વાતો કરતો કૃષ્ણનંદન સધળા સાથે મકાને આવ્યો. મહેમાનોને રહેવાને માટે અમા-
ઉથી તૈયારી કરી મૂકેલી હતી. એક સુંદર ઝોરડામાં રાજકુમારની સાથે
આવેલા રણમલ અને કનુભાઈને ઉતારો આપવામાં આવ્યો. કૃષ્ણનંદને
મહેમાનોનું સારી રીતે સ્વાગત કર્યું. પૈસાદાર પરોણા આવવાથી ઠગ
લોકોના આનંદની સીમા નહોતી. કપટકળા યુવાન રાજકુમારને જોતાંજ
દિગ્ભ્રૂત બની હતી. યુવાનનું ગૌરમુખ નિહાળતાંજ તે બ્યાકુળ બની
હતી. સૃષ્ટિમાં આ યુવાનજ સુંદર છે એમ તેના મનમાં થઈ રહ્યું હતું.
આ યુવાનને હું મારા પ્રેમ પાસમાં સપડાવીશ અને જો તેની ઇચ્છા
હશે તો હું તેની ધર્મ પત્ની થઈ રહીશ. પછી અમે આનંદમાં
દિવસો નિર્ગમન કરીશું. કપટકળાના મનમાં આવા વિચાર થઈ રહ્યા
હતા. એ સાથે એ પણ વિચાર થતો હતો કે, એ 'યુવાન કદાચ પેલા
સત્યવીર જેવો નીકળશે તો ? ના, ના; બધાય એવા હોય નહિ.' મહે-
માન ચાલાક છે, તેની ચપળ આંખોપરથી સમજાય છે કે તે શોખીન
હશે. તેણે મારા બાપુની સાથે હાથ મેળવતાં મારી સામે જોઈ હથી
દીધું હતું. અહા ! શું તેના હાસ્યની અને જોવાની છટા ? આવે અલ-
ભેલો યુવાન મારા નશીબેજ અહિં આવ્યો હશે. પણ પિતાના વિચાર-
સ્તું શું ? થઈ પડશે. જો તે મારી સાથે પ્રેમ બાંધશે તો પિતાને પણ
સારા પૈસા મળશે. મહેમાન રૂપવાન યુવાન છે અને સાથે દ્રવ્યવાન
છે એટલે ફિકર નથી. આજ સૂધી ધણા મહેમાનો આવી ગયા પણ
આના જેવો મહેમાન હજી કોઈ દિવસ આવ્યો નથી. બસ હવે હું તેને
મારા પ્રેમનો વિહારી એક બે દિવસમાં બનાવી દઈશ." કપટકળા આવી
રીતના વિચાર તરંગમાં ચઢી હતી. રાત્રિ વિતી હતી. સઘળાં નિદ્રાને
શરણ થયાં હતાં. કપટકળાને યુવાનના વિચારથી નિદ્રા આવતી નહોતી.
કૃષ્ણનંદન અને શાર્દૂલસિંહ પણ હજી જગતા હતા. તેઓ મહેમાન
સંબંધીનીજ વાતો કરતા હતા. મોડીરાત સૂધી તેમણે વાતો કરી. પછી
શાર્દૂલસિંહ તેના અવનસ્થાને જવાને ઉઠ્યો. કૃષ્ણનંદન પણ ધરની
બંદર આવ્યો ગયો.

શાદુલસિંગ અચનસ્થાને જતાં પહેલાં કપટકળાની પાસે આવ્યો. કપટકળા જાગતી હતી. શાદુલે પૂછ્યું, “કાં હજી જાગે છે કે?”

“હા! આજે ઉંઘ આવતી નથી.” કપટકળાએ કહ્યું.

“આ કારણથી ઉંઘ આવતી નથી?”

“વિચાર.”

“શાના?”

“મહેમાનના.”

“એમાં વિચાર શા? મહેમાન તમારા પંજામાં ફસાઈ ચૂક્યો સમજો.”

કપટકળા હસી. તે કંઈ બોલી નહિ. પુનઃ શાદુલે પૂછ્યું, “કેમ ખરું? બોલો હવે કે કામ ક્યારથી શરૂ કરવું છે?”

“કાલ સવારથીજ.”

“સંભાળજો. આપણો ભેદ કળાઈ જાય નહિ.”

“તે વાતથી તમે બે ફિકર રહેજો. બલભલા મારી માયાવી જાળમાં ફસાઈ ચૂક્યા છે તો આના બાર શા? હું તેને જોત જોતામાંજ મારે તાબે કરીશ અને તમામ ઘણીના ઉતરાવીશ.”

“તમારી અને પૂર્ણ ખાત્રી છે. તમારા પંજામાંથી હજી કોઈ પણ શીકાર છટક્યો નથી. પણ આ સાથે મારે કહેવું જરૂર છે કે એ રાજકુમાર ધણો ચાલાક છે. તેની સાથેના માણસો પણ વિચિત્ર છે.”

“ફિકર નહિ. ચાલાક માણસ મારી આગળ પલકવારમાં ચાલાકી મૂકી દેશે અને મારા ગ્રેમને ચામવાને માટે મને કરગરશે.”

“હ્યો ત્યારે હું રજા લઉં છું.”

“હા, પધારો.”

“શાદુલસિંગ મનમાં હસ્તો હસ્તો ત્યાંથી ચાલતો થયો.”

કપટકળાએ પાસાં ધર્યાં પણ તેને ઉંઘ આવી નહિ. તે ઉઘી ચઢ અને રાજકુમારની સાથે આવેલા બે મહેમાનો જ્યાં સુતા હતા

ત્યાં આવી. બન્ને નિદ્રામાં પડેલા હતા.

ત્યાં અંધકાર વ્યાપેલો હતો. તરત કપટકળા ત્યાંથી પાછી ફરી રાજકુમારના ઓરડા આગળ આવી. ઓરડાનાં દાર બંધ હતાં. અંદર ઝીણો દીવો પ્રકાશી રહ્યો હતો. કપટકળાએ બારણાની ફાટમાંથી જોયું તો તેને જાણાયું કે કુમાર હજી જાગે છે. દીવાની નજીક બેસી તે કોઈક પુસ્તક વાંચી રહ્યો છે. કપટકળા આશ્ચર્ય પામી ધણી વાર સુધી ત્યાં ઉભી રહી.

પ્રકરણ ૫ મું.

મોહનજી કે કપટનજી ?

કપટકળા બારણાની ફાટમાંથી ધણીવાર સુધી અંદર જોધ રહી. રાજકુમાર મોડી રાત સુધી વાંચે છે જાણી આશ્ચર્ય પામી. દીપકનો પ્રકાશ કુમારના સુખપર પડી યુવાનની સુંદરતા વધારી રહ્યો હતો. કુમારે કંઠમાં ધારણ કરેલા સુવર્ણ અને મોતી-માણિકના દાગીના દીવાના પ્રકાશથી ચળકી રહ્યા હતા. કપટકળા યુવાનના સૌન્દર્યથી મોહમુગ્ધ બની. આ યુવાનને ગમે એ પ્રકારે પ્રેમ પાસમાં સપડાવવો એવો તેણે મન સાથે દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો. અત્યારે અંદર જાઉં કે નહિં ? તે આજેજ આવ્યો છે. આટલી રાત્રે મને તેની પાસે જોધ તે તેના મનમાં શું વિચારશે ? ગમે એમ થાય પણ મારે અત્યારેજ તેની મુલાકાત કરવી. યુવાનને કેમ સમજાવવો તે મને સારી રીતે આવડે છે. એના બાર નથી કે તે માફ કહેવું કમ્બલ કરે નહિં. આંખના એક કટાક્ષથીજ તેને પાણી-પાણી કરીશ અને પછી મારી મોહનજીમાં ફસાવીશ. કુમાર મોહનજીમાં ફસાતાં બે કામ પૂરાં થશે. એક તો મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે અને બીજું મારા બાપુને મનમગ્નું દ્રવ્ય મળશે. કુમાર પુસ્તકો વાંચવાનો

ધણે શોખીન લાગે છે. પુસ્તકોમાં શૃંગારરસ હોય છે, તે સ્સના વાંચનથી યુવાન અનન્યો નહિ હોય. ચાલ ત્યારે હવે હિંમત ધરી હું તેની પાસે જઈ અને મારા કાર્યની શરૂઆત અત્યારે જ કરું.” વિચારને અંતે આવો નિશ્ચય કરી કપટકળા અંદર જવાને ઉત્સુક થઈ. તેણે ધીમે રહી બારણું ઉઘાડ્યું. યુવાન ચમક્યો. ઠગ પુત્રીને નિહાળી કંઈક આશ્ચર્ય પામ્યો. પણ તરતજ કંઈ જાણતો નથી એમ દેખાવ કરી ચોપડી વાંચવા લાગ્યો. કપટકળાતું અત્યારે આવવું તેને બેદમ્ય લાગ્યું. કપટળા ધીમે પગસે ચાલી આવી ધીમેથી બોલી, “કુમારશ્રી?”

ભાનુદેવે ચમકવાનો ઢોંગ કરી તેના સામે જોયું અને આશ્ચર્યતા દર્શાવતાં કોમળ અવાજે પૂછ્યું, કેમ? તમે કાણ છો?”

“શું તમે અને નથી જોળખી શક્યા?” કપટકળાએ મંદ હાસ્યથી પૂછ્યું.

“પરીચય વિના તમારાં જેવાં રમ્ય રમણીને એકદમ કેવી રીતે જોળખી શકાય?” કુમારે અલંકારીક બાષાથી હસ્તામુખે પૂછ્યું.

કપટકળાને કુમારનું બોલવું અને હસવું મોહક લાગ્યું. તેને પોતાની મનકામનાતું મંગળાચરણ સાફ જણાયું. તેણે આંખોતું કાતીલ કટાક્ષ ફેંકતાં કહ્યું, “હું કૃષ્ણનંદનની પુત્રી છું.”

“એમ! ધણેજ આનંદ થયો. તમારું નામ કપટકળા કે?” કુમારે પૂછ્યું.

“હા.”

“તમારી પ્રશંસા મેં ઘણી સાંભળી છે.”

“શું?”

“તમે ઘણાં સુંદર છો અને ચાલાક છો.”

કપટકળા કંઈ પણ બોલી નહિ. પણ મનમાં વિજય નક્કી છે એમ સમજવા લાગી.

કુમાર બોલ્યો; “તમારા જેવી સર્વોચ્ચ સુંદરીને આજે પ્રત્યક્ષ જોવાથી અને પરીચય થવાથી હું પોતાને મહા બામવાન સમજીશું.”

“ અને હું પણ તમારી જેવા સુસુ-મનમોહક કુમારશ્રીના પરી-
ચયથી મને પોતાને કૃતાર્થ થએલી માતું છું. ”

“ અત્યારે અહિં આવવાની જામાટે તકલીફ લેવી પડી ? ”

“ મહેમાનની ખબર કાઢવા. ”

“ શી ખબર લેવી હતી ? ”

“ મહેમાન જાગે છે કે ઉઘે છે. ”

“ કોઈ નોકરને મોકલવો હતો ? ”

“ અમારા ઘરમાં એવો રીવાજ છે કે સાધારણ માણસની તહે-
નાતમાં નોકરને સોંપાય છે અને આપના જેવા શ્રીમાનોની સરભરા
અમે પોતેજ કરીએ છીએ. આપની સરભરાતું કાર્ય મારા શિરે હો-
વાથી મારે મારા શ્રીમાન માનિતા મહેમાનની જાતેજ ખબર
લેવાની જરૂર પડી. ”

“ ઠીક, હવે તો ખબર લીધીને ? ” યુવાને હસીને પૂછ્યું.

“ હા, અને આશ્ચર્ય પામું છું કે કુમારશ્રી હજી જાગે છે અને
ચોપડી વાંચ્યા કરે છે. ”

“ મને પુસ્તકો વાંચવાનો ધણો શોખ છે. કોઈ કોઈ વખતે તો
હું એક સવાર સૂઈ વાંચ્યા કરું છું. ”

“ પુસ્તકનો શોખ એવોજ હોય છે. વાંચવાનો મને પણ પૂરો
શોખ છે. ”

“ એમ, ત્યારે તો આપણ બન્નેને એકજ જાતનો શોખ છે. ”
યુવાને મોહક નજરે કપટકળાના મુખ તરફ એકાગ્રતાથી નિહાળી કહ્યું.

“ હા, એકજ જાતનો શોખ અને વિચારવાળા મનુષ્યોના સ-
માજમાં કવચિતજ અવાય છે. કુમારશ્રી ! અવિનયને માટે ક્ષમા
આપશો, પણ મારે કંઈક જાણવું છે તેથી આપને પૂછું છું કે આપને
કેવી જાતનું વાંચન પસંદ છે ? ” કપટકળાએ યુવાનની આંખો સાથે
આંખો મેળવી પૂછ્યું.

કુમાર માનુદેવ આલાક હતો. તેણે કપટકળાનું હૃદય જાણી લીધું
અને તરતજ તેણે પૂછ્યું.

“પુસ્તકમાં અનેક પ્રકારના વિષયો વાંચવામાં આવે છે. તેમાંથી જે મનને પસંદ પડે તેમાં સારો આનંદ મળે.”

“હું એમ જાણુવા માહું છું કે તમને કયો રસ વધારે પ્રિય લાગે છે ?”

“સત્ય કહું ?” કુમારે મજાકના ભાવથી પૂછ્યું.

“હા.”

“તમે મારી મજાકરી તો નહિ કરોને ?”

“શા માટે ? આપણે તો એક બીજાના હૃદયથી હવે પૂરેપૂરાં માહિતગાર થયાં છીએ. પ્રભુકૃપાએ જેમ દિવસો જરો એમ વધુ નિકટના સંબંધમાં આવશું. આપણે એક બીજાની ખાનગી વાત પણ જાણી લેવી જોઈએ. હું તો મારા ખુસ્લા અને સાફ દિલથી પૂછું છું અને કહું છું; પણ પછી તમારા હૃદયમાં કંઈ જુદું હોય તો તમે જાણો ?”

“કપટકળા ! સુંદરતાની દેવી ! તમે આમ જ્ઞાને બોલો છો ? તમારું હૃદય જેવું સાફ છે એવુંજ મારું હૃદય પણ નિર્મળ છે. મેં તમારાં વખાણુ ધણી વખતે સાંભળ્યાં હતાં અને તેથીજ તમારી સાથે ખુસ્લા દિલથી વાત કરું છું. સુંદરી ! મને તમારા નિર્મળ મન માટે માન છે; પણ પુરૂષો ધણા શરમાળ હોય છે એ તો જાણો છો ને ?”

“શું પુરૂષો શરમાળ હોય છે ?” કપટકળાએ પૂછ્યું.

“હા, હું પોતે તો એવી માન્યતાવાળો છું.”

“બૂલો છો. સ્ત્રીઓ ધણી શરમાળ હોય છે કે જેથી તે બિચારી પોતાના મનની વાત બળાકારેજ બહાર કાઢી શકે છે. તમે ધણી વખતે પુસ્તકોમાંથી પણ વાંચ્યું હશે કે નવદંપતિમાં પતિ પોતેજ પત્નિની લજ્જા અને શરમ મૂકાવે છે. કુમારશ્રી ! આપણે અન્ય વાતોપર ઉતરી પડ્યાં. મેં પૂછ્યું એનો હવે જવાબ આપો ?”

“જવાબ આપી ચૂક્યો છું.”

“શા ?”

“ તમે નથી સમજી શક્યાં ? ”

“ ના. ”

“ સ્પષ્ટ જણાવું ? ”

“ હા. ”

“ મને શુંગાર વાંચવો. ધણેજ ગમે છે. હું તે વાંચતાં તસ્લીન બની જાઉં છું. ”

“ ખરેખર હું પણ એમજ ધારતી હતી. હું પણ એજ રસની શોખીન છું. ”

“ એમજ હોવું જોઈએ. જો એમ ન હોત તો તમારામાં આવી રસતા કદાપિ હોતજ નહિ. ” કુમારે પણ હાંકે રાખ્યું.

કપટકળા મૌન રહી. તે મનમાં સમજી ગઈ કે ધારેલું કાર્ય પૂર્ણ કરતાં વધુ વિલંબ થશે નહિ. મારા બાએજ આવો રૂપ શુભ-વાળો કુમાર અહિં આવ્યો હશે. કપટકળા આમ વિચારતી હતી. યુવાન તેના સુખ તરફ નજર કરી રહ્યો હતો. અપૂર્વ શાન્તિ વ્યાપેલી હતી. થોડીવારે યુવાન બોલ્યો, “ સુંદરી ! હવે સિધાવી જવું. મધ્યરાત્રિ થવા આવી છે. ઉજાગરાથી તમારી તબીબત બગડશે. વધુ વાતો આપણે હવે કાલે કરીશું. ”

“ જો મારી હાજરીથી આપને કંટાળો આવ્યો હોય તો હું આ પગેજ જવાને ખુશી છું. માફ કરજો કે મેં આપને નાહકનો કંટાળો આપ્યો. ” કપટકળાએ ચાલવા માંડ્યું. તેને બોલું લાગ્યું સમજી તરતજ તે યુવાને તેના માર્ગ રોકી કહ્યું; “ ઉભાં રહો; મારે તમને કંઈક કહેવું છે ? ”

“ ના, મને જવાદેવો. ” કપટકળા આગળ વધી અને યુવાનના શરીર સાથે અથડાઈ જવા લાગી.

ચાલ્યા યુવાને તેનો હાથ પકડી ઉભી રાખી. કપટકળાના આખા અંગમાં રોમાંચ પ્રકટ્યો. તેણે કૃત્રિમ રોષ ધારણ કરી કહ્યું; “ કુમાર! તમે ધણી નિર્લજ્જ છો ? ”

“હું છું કે તમે તેના તમે પોતેજ વિચાર કરી જુવો ?”

“પુરૂષે સ્ત્રીના સ્પર્શ કરવા જોઈએ નહિ.”

“મેં ક્યાં સ્પર્શ કર્યો છે ?”

“ત્યારે આ શું કર્યું છે ?”

“હાથ પકડ્યો છે.”

“હાથ કોનાથી પકડાય એ કંઈ સમજો છો ?”

“હા, પતિથી અને પરીચિતથી.”

“પરીચિતથી હાથ પકડવાનું સાહસ થાય જ નહિ. મારો હાથ મૂકી દેવો.”

“હો બસ ?” યુવકે હાથ મુકી પૂછ્યું, “મારી પર ગુસ્સે થશો નહિ. હું સુંદરીયોને ગુસ્સે કરવા ખુશી નથી.”

“તમે કંટાળો અને હું ગુસ્સે થાઉં એ સરખું જ.”

“હું સુંદરીયોની સાથે અનેક રાત્રિઓ જમ્યું પણ કદી કંટાળું જ નહિ. મારા કહેવાનો અર્થ તમે બરાબર સમજ્યાં નથી. મેં વિચાર્યું કે રાત્રિ મણી વિતવાથી તમને કંટાળો આવતો હશે; પણ મારી આગળ જવાની ધ્રુવા દર્શાવી શકતાં નથી; આથીજ મેં તમને એમ કહ્યું હતું.”

“બરાબર ત્યારે તો હું જુદું જ સમજી ! હો મેં પણ હવે ગુસ્સાને હાંકી મૂક્યો.” કહી કપટકળા પાછી ફરી અને ઝોરડામાં બિછાવેલી ગાદીપર બેઠી. કુમાર પણ તેજ ગાદીપર કંઈક દૂર બેઠો. યુવાનના મનમાં અને કપટકળાના મનમાં પરસ્પરને બોભાવવાના વિચાર ચાલી રહ્યા હતા. યુવાનના મનમાં એમ હતું કે કપટકળાને બોભાવવાથીજ ધારેલા કાર્યની પૂર્ણાહુતી થઈ શકશે.

કપટકળાના મનમાં હતું કે યુવાનની સાથે પ્રેમ બાંધવાથી પિતાને પૈસા મળશે અને બિવિધમાં સુખ ભોગવાશે. કપટકળા રામલાલથી કંટાળી હતી. તે તેનાથી છૂટવાને ઝઢાતી હતી. જે રામલાલ તેને પહેલાં પ્રિય લાગતો હતો તેજ હવે તેને અપ્રિય થઈ પડ્યો હતો.

રામલાલ પણ કપટજાળને મનથી ધિક્કારતો હતો. કપટજાળને અન્ય પુરુષોની સાથે છૂટથી હરતી-ફરતી જાણી તે મનમાં મનમાં બળી મરતો; પણ કૃષ્ણનંદનની બીકને લીધે જાહેર રીતે કપટજાળને કંઈ પણ કહી શકતો નહોતો. રામલાલ અપ્રિય થઈ પડવાથી કપટજાળ ભવિષ્યના આશંકની શોધમાં હતી; એવામાંજ તેને આ રાજકુમારનું મિલન થયું.

કપટજાળ અને યુવાન વચ્ચે અનેક પ્રકારની વાતો ચાલી. પરીચય થતાં હજી વધુ વિલંબ થયો નહોતો પણ જાણે ધણું વર્ષોનાં સંબંધી હોય એવી રીતે વાતો કરી રહ્યાં હતાં. બન્ને જણાં મુદ્દાની વાત એક બીજાને જણાવવાને તૈયાર હતાં; પણ પહેલ કરી શકતાં નહોતાં. કપટજાળએ મનની વાત કઢાવવાને ધણાએ પ્રયત્નો કર્યા, પણ યુવાને મનની વાત છેડી નહિ. છેવટે કપટજાળએજ કહ્યું, “કુમારશ્રી! આજે આપણે ધણી વાતો કરી આપણાં એક બીજાનાં હૃદયથી પરીચિત થયાં છીએ એ, પણ હજી એક અગત્યની વાત જાણી શક્યાં નથી.”

“તે વળી શું?” યુવાને અજાણતાં દર્શાવી પૂછ્યું.

“તમે પરણેલા છો કે કુંવારા?” કપટજાળએ સ્પષ્ટ પૂછ્યું.

“આ પૂછવાનું શું પ્રયોજન છે?” યુવાને મીઠું હસીને પૂછ્યું.

“કારણ સિવાય કોઈ પૂછતું હશે કે?”

“પણ તમે જી છો અને હું પુરુષ છું. વળી રાત્રિ અને એકાન્ત છે. આવી વાત કાઢતાં પરીણામ શું આવે તેનો વિચાર તમારા મનમાંજ કરી જુઓ. આ વાત છેડતાં આપણી વચ્ચે રહેલી મર્યાદા જતી રહેશે અને કદાચ અગ્નિ અને ધૂતનો સંયોગ થતાં મોટો બડકો બહુકી ઉઠશે.”

“તેમ થશે તો શું ફીકર છે? જીવતેજોડું મળ્યું છે. આપણા સુખની જગતને અદેખાઈ આવશે.”

“અરે! તમે આ શું બોલો છો?” કુમારે આશ્ચર્યતા દર્શાવતાં પૂછ્યું.

“ મારા હૃદયમાં જે છે તેજ હું ખુલ્લું કંઈ છું. ”

“ પણ કોની આગળ ? ”

“ મારા માનીતા આગળ ? ”

“ હેં ! આ શું ? ”

“ શામાટે ચમકો છો ? શામાટે ડરો છો ? તમે શુંગારી છો, હું પણ તેવીજ છું. આપણી જોડી જગતમાં જડવી સુસ્કેલ છે. ”

“ પણ તમે..... ” યુવાન અચકાયો.

“ બોલો, કેમ અચકાયા ? મારા મનમોહન ! મનમાં કંઈ રાખસો નહિ. મનમાં જે હોય તે કહી દ્યો. હું તમારાથી જુદાઈ જાણતી નથી. તમારા રૂપચુલ્લની હું શુદ્ધાત્મ બની ગઈ છું. તમારા મિત્રા શબ્દોએ મને લોભાવી છે. તમારી આંખના વિનાની કાળી આંખોએ મને ધાયલ કરી છે. હું તો તમને માફ સર્વસ્વ માની ચૂકી છું. ”

“ શું તમે આ બધું સાચું બોલો છો ? ”

“ હું મારી બહાલામાં બહાલી વસ્તુના સોગન ખાધને કહું છું કે હું જે કહું છું તે સાચુંજ કહું છું. ”

“ પણ તમે પરણેલાં હશો ? ”

“ ના; હું તો હજી કુમારીકાળ છું. મારા લાયક સર્વ ગુણ-સંપન્ન વર નહિ મળવાથી હું હજી અવિવાહીતાજ રહી છું. મારા પિતા પણ મારા વિચારને મળતા છે. હું ધણી વખતથી મારે લાયક પ્રેમી ખોળતી હતી. આજે મારી મહેનત સફળ થઈ છે અને મારા બાળે તમે આવી મળ્યા છો. ”

“ પણ હું પરદેશી છું તેનો કંઈ વિચાર કર્યો ? ”

“ હું તમારી સાથે આવી પરદેશી થઈશ. બહાલા ! બોલો; તમારા દિલની વાત કહી દ્યો. બોલો, તમે પરણેલા છો કે કુંવારા ? સાચું બોલજો ? મારી આશા તમારીપરજ છે. ”

“ સુંદરી ! હું પણ હજી તારી માફક અવિવાહીતજ છું. મન-પસંદ સુંદરીની શોધમાં હું દેશાટન કરવા નીકળ્યો છું; અને અંતે

તારા જેવી રમ્મરમણીના સહવાસમાં આવ્યો છું. સુંદરી ! તારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવા અરે તને મારા સર્વસ્વની માલીક બનાવવા હું અત્યંત માતુર છું; પણ આ વાતમાં તારા પિતા સંમતિ દર્શાવશે કે કેમ ?”

“જરૂર. મારા પિતાને તમારા જેવો રૂપ ગુણસંપન્ન શ્રીમાન માર્છ બીજો ક્યાંથી મળવાનો છે ? મારા પિતા મારી ઇચ્છાનેજ અનુસરનારા છે. આપ ખરા હૃદયથી જણાવી દ્યો કે જેથી હું મારા પેતાને સવારના પ્હોરમાંજ આ ખુશ સમાચાર જણાવું ?”

“કપટખાના ! હું તારા સોગન ખાધને જણાવું છું કે તારા સમાન આ વિશ્વમાં મને કોઈપણ પ્રિય નથી. હું તારા જેવી રસમ અને દરતાની દેવીને પ્રાપ્ત કરી જીવતાંજ સ્વર્ગ સુખનો અનુભવ કરીશ. સુંદરી ! આપણા પ્રેમની એક્યતા થઈ ચૂકી છે. આપણું દિલ એકત્ર થઈ ચૂક્યું છે. આપણે આનંદની સીમાએ પહોંચ્યાં છીએ. પ્રાણુવ-ભા ! લે; આપણી એક્યતાના આ શુભ પ્રસંગે આ નજીવી બક્ષીસ વીકાર.”

બાનુદેવે ગળામાંથી મોતીની માળા ઉતારી સ્વહસ્તે કપટખાનાના કંઠમાં પહેરાવી.

કપટખાના ખુશ-ખુશ બની ગઈ. સ્વર્ગ નજીકમાંજ દેખવા લાગી. મદનના તાપથી તેનું મુખ લાલચોળ બન્યું. આંખો ચળકવા લાગી. તે બોલી, “રસીકરાજ ! હવે ક્યાં સૂઈ આ રસીકને ટળવળાવશે ? પ્રેમતમ ! મારી આશા પૂર્ણ કરો. મનમોહન ! તમે મારા.....” માગળ કંઈ નહિ બોલતાં કપટખાના યુવાનને આલિંગન આપવા હિસ્ટક ઇ. પણ તરતજ યુવાને તેને તેમ કરતી અટકાવી કહ્યું, “કપટખાના તારા જેવી ગુણુગુણુવંતીએઆવી રીતે અકળાઈ જવું યોગ્ય નથી. માનંદ હવે સમિપમાંજ છે.”

“હું ધણા દિવસથી અકળાએલી છું. મદનના મારથી મરી જી છું. મારીપર દયા કરો.”

“હતાં પણ ધિરજ ધરો. તમારા પિતાની સંમતિ મળતાંજ

હું તમારી આશા પૂર્ણ કરીશ અને પછીજ આપણે ધામ ધૂમથી પરણીશું.”

“મારા પિતાની આજ્ઞા કાલે મળી જશે.”

“તે પછીજ તમારી અને મારી મન કામના પૂર્ણ થશે.”

“ત્યાં સુધી તો નહિજને?” કપટકળાએ આંખો નચાવતાં પૂછ્યું.

“મારું મન એમજ કહે છે.”

“તમારું મન કઠોર છે.”

“સુંદરીની શોધ કરતાં તે થાકેલું હોવાથી કંઈક કઠોર થયું છે ખરું, પણ જ્યારે શ્રીમતી કપટકળા મારા મનની માલીક બનશે ત્યારે તે કંઈક નિર્મળ થશે.”

“મનની માલીક તો થઈ ચૂકી છું.”

“પણ દુનિયાં જાણતી નથીને?”

“થોડા દિવસમાં જાણશે.”

“બસ તે પછીજ રસસાગર રેલશે.”

“અને નિરાશ કરો છો?”

“ના, અમ્મર આશા તમારા મનમાંજ છૂપાઈ છે. નિરાશ તો હું થાઉં, કારણકે તમારા જેવી ધિરજ અમારામાં છે નહિ.”

કપટકળા કંઈ બોલી નહિ. થોડીવાર મૌન પ્રવર્ત્યું. પણ એટલામાં કંઈ વિચાર આવતાં યુવાને કહ્યું. “સુંદરી! તમારો હાથ લાવો. મોતીના હારની સાથે મારે સ્વર્ણસુદ્રા પણ આપવી જોઈએ. હું મારા હાથેજ આ હિરાની વોંટી તમારી આંગળીએ પહેરાવું.”

કપટકળાએ તરતજ હાથ લાંબો કર્યો અને બોલી, “આપની કૃપા છે એજ મારે મન સર્વસ્વ છે.”

યુવાને કપટકળાની આંગળીએ વોંટી પહેરાવી. આમ કરતાં કપટકળાએ યુવાનનો હાથ પકડ્યો, દબાવ્યો અને તેની પર સુખન પ્રધ મૂકી દીધો. કુમાર હસ્યો. કપટકળાને તેવું હસવું મધુર લાગ્યું. તે બોલી, “રાત્રિ કેટલી ગમ્મત હશે?”

“ મધ્યરાત્રિ વિતી ચુકી છે. કેમ ઉઘ આવે છે ? ” યુવાને પૂછ્યું.

“ ના, ઉઘ તો આજે જતી રહી છે, તમને મૂકીને જવું પડશે એ વિચાર મને દુઃખ ઉપજાવે છે. ”

“ ફક્ત થોડા દિવસનીજ આપણે જીદાઈ વેઠવાની છે. તે પછી તો આપણે સદા જોડે રહેવાનું છે. સુંદરી ! જાવ, આજની રાત સુખેથી નિદ્રા લ્યો. બાનુકુમારે સુખ મલકાતી કહ્યું. ”

“ ત્યારે હું રજા લઉં છું ? ”

“ હા, કહો તો નીચે સૂધી મૂકવા આવું ? ”

“ મારે શામાટે તમને તકલીફ આપવી જોઈએ ? ”

“ પ્રિયાને માટે તકલીફ હોય જ નહિ. ”

“ હજી હું ક્યાં તમારી પ્રિયા થઈ છું ? ” કપટકળાએ પૂછ્યું.

“ મારા મનથી તો તમે થઈ ચૂક્યાં છો. ”

“ એમકે ? ” કપટકળાએ હસીને પૂછ્યું.

“ હા. ”

“ જાઉં છું ? ” પુનઃ કપટકળાએ કહ્યું.

“ સુખેથી પધારો. ”

“ સવારમાં આપનાં દર્શનાર્થે આવીશ. ”

“ હું પણ એમજ ઇચ્છું છું. પ્રાતઃકાળમાં તમારું સુંદર મુખ જોવાને ઝહાઉં છું. ”

કપટકળા આનંદના આવેશથી પગ ઉપાડતી ચાલતી થઈ, જતાં જતાં તેણે ધણી વખત પાછું વાળીને જોયું. બાનુકુમાર તેની પીઠ પાછળ જોઈ રહ્યો હતો. તેના અદસ્ત થયાની સાથેજ તેનાથી બોલાઈ જવાયું કે : “ મંગળાચરણ તો ઠીક થયું. ”

બાનુકુમાર ઝોરડામાં આવી શેઠ્યામાં સુતો અને મોડી રાત્રે નિદ્રા દેવીને જોઈ પડ્યો.

પ્રકરણ ૬ હું.

વાતો અને નિશ્ચય.

બાનુદેવ નામક રાજકુમાર અને તેની સાથે આવેલા રણુમલ તથા કનુભાઈને કૃષ્ણપૂરમાં આવી રહે આજે પાંચ દિવસ પૂરા થતા હતા. કૃષ્ણનંદને સ્વાર્થને ખાતર મહેમાનોની સર-બરા કરવામાં લગીર પણ કસર રાખી નહોતી. કપટકળા પણ તેની કપટજળ પાથરી ચૂકી હતી. બાનુકુમાર પણ પ્રપંચ વિદ્યામાં પ્રવિણ હતો. તે આ ઠગ ભોકોથી ઉતરે એમ નહોતો. ચોરને ઘેર ચોર પરાણુ આવે તેવો ઘાટ થઈ પડ્યો હતો. કપટકળા અને બાનુદેવનું મિલન થયું. બન્ને પ્રેમ વચનથી બંધાયો. બાનુદેવે તેને કિમતી બેઠા આપી વગેરે બાબતોથી કોઈ અજાણ રહ્યું નહોતું. કપટકળાએ કુમાર સાથે થએલી વાતચીત અને તેણે આપેલી અમૂલ્ય બક્ષીસની વાત કૃષ્ણ-નંદનને જણાવી હતી. પુત્રીએ મેળવેલી ફતેહથી કૃષ્ણનંદન ઘણોજ ખુશ થયો અને કપટકળાને જણાવ્યું કે, જો તારી ઇચ્છા તેની સાથે પરણવાની હોય તો હું ઘણો ખુશી છું. પણ મને સારી રકમ મળવી જોઈએ કે જેથી મારે બવિષ્યમાં પૈસા સંબંધી ચિંતા કરવાનું રહે નહિ.

છેવટે પિતા પુત્રીએ ખૂબ વિચાર કરી નિશ્ચય કર્યો કે બાનુદેવ પાસેથી ગમે તે પ્રકારે રૂપીઆ ત્રીસ હજાર મેળવવા. આ રકમ અપાવ-વાને કપટકળાએ માથે લીધું. કપટકળા તેનો ઘણો સમય બાનુદેવના સહવાસમાં ગાળવા લાગી. બાનુકુમાર પણ તેને પ્રેમ બતાવવામાં કંઈ પણ કસર રાખતો નહિ. પરિણામે બન્નેનાં દીલ મળી ચૂક્યાં હતાં. કપટકળાએ પિતાની ઇચ્છા જણાવી. બાનુકુમારે એટલા રૂપીઆ આપ-વાની હા પાડી. કપટકળા પ્રસન્ન થઈ અને એ ખુશખબર તેણે તેના આપને પણ જણાવી. ઠગ સરદારના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ.

બાનુકમાર ધરના માણસ જેવો થઈ પડ્યો. બાનુકમારના કાર્યથી રણમલ અને કનુભાઈને સંતોષ થયો. આજે સાંજનો સમય હતો. બાનુકમાર રણમલ અને કનુભાઈ એકત્ર થઈ વાતો કરી રહ્યા હતા. એ અરસામાં શાર્દૂલસિંહે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો અને ત્રિપુટીની સમક્ષ બેઠો. બાનુકમારે તેના સામે જોઈ હસી દીધું. શાર્દૂલસિંહ મુખ મલકાવી બોલ્યો: “કેમ હવે વરરાજ ક્યારે બનવું છે ?”

“તે હું જણાવું છું. પણ તે પહેલાં તમે તપાસ કરો કે આપણી વાતો સાંભળવાને આટલામાં કોઈ છૂપાઈ રહ્યું તો નથીને ?” બાનુકમારે કહ્યું.

શાર્દૂલ બોલ્યો, “ના, આટલામાં કોઈજ નથી. હું સઘળી તપાસ કરીનેજ અહિં આવ્યો છું. કૃષ્ણનંદન અને તેનાં માણસો મકાનની બીજી બાજુએ છે. કહી દ્યો કે હવે ઘોડે ક્યારે ચઢવું છે ?”

“તમારી મજા હોય ત્યારે ? મારા એકલાથી કંઈ ઓછુંજ વરરાજ બનવાનું છે ?” બાનુકેવે કહ્યું.

સઘળા હસી પડ્યા. શાર્દૂલ બોલ્યો, “તમે પણ બારે કરી હોં ? કપટકળાને પાણી પાણી કરી દીધી. વાંદ તેની પાસેથી જાણવા જેવું કંઈ જાણી લીધું કે નહિ ?”

“જાણવા જેવું સઘળું જાણી લીધું છે. દ્રવ્ય-દાગીનાનો ખંડાર ક્યાં આવેલો છે તેની પણ માહિતી મેળવી લીધી છે. હવે આપણે છેવટનું કામ કરવાનુંજ બાકી રહ્યું છે.”

“જો તમારી મજા હોય તો તે કામ આજ રાત્રેજ પૂરું કરીએ ?” શાર્દૂલે પૂછ્યું.

“તમે તમારું કામ પૂરું કર્યું ?” બાનુકમારે પૂછ્યું.

“હા, હું ગઈ કાલેજ ભોંયરામાં ગયો હતો.”

“તમારી સાથે કોઈ આવ્યું હતું ?”

“હા.”

“કોણ

“ રામલાલ. ”

“ તે તમારી સાથે આવ્યો જાણીને હું આશ્ચર્ય પામું છું. ”

“ એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈજ નથી. તમે જેમ કપટ-
કળાને વશ કરી તેમ મેં તેને મેળવ્યો. ”

“ પણ કેવી રીતે ? ”

“ ધનની લાલચથી. ”

“ સ્પષ્ટ સમજાવો ? ”

“ કપટકળા અને તમારાં લગ્ન હવે થોડા દિવસમાં થવાનાં છે એવું સર્વના જાણવામાં આવ્યું છે. આ સમાચારથી રામલાલને ઘણું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું છે. કપટકળા તમારી પત્નિ બનશે સાંભળી તેના માથાપર જાણે પહાડ ટૂટી પડ્યો હોય એમ તેને થયું છે. એ તકનો લાભ લઈ હું તેને મળ્યો અને યુક્તિપૂર્વક તેની સાથે વાતો કરી તેના મનની વાત જાણી. તે કૃષ્ણનંદન, કપટકળા અને તમારી ઉપર ઘણોજ ગુસ્સે થયો છે. તેણે તમારું અને કપટકળાનું ખુન કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી છે, તેના એ કાર્યમાં તેણે મારી મદદ માગી છે. મેં તેને જણાવ્યું કે જો તું મારા કામમાં મદદ કરે તો હું તારા કામમાં મદદ-માર થાઉં અને તે ઉપરાંત તું સુખી થાય એટલું ધન પણ અપાવું. રામલાલે મને વચન આપ્યું, મેં તેને જણાવ્યા જેટલી વાત જણાવી. તે કંબુલ થયો. અમે બંને ભોંયરામાં ગયા અને ત્રણે કેદીઓને મળ્યા. તે પછી રામલાલને કોટડીની બહાર તપાસને અર્થે ઉભો રાખી મેં વીલીચમ સાથે વાતો કરી. તેમને આજ મધ્ય રાત્રે તૈયાર થઈ રહેવાનું જણાવ્યું છે. આ પછી હું રામલાલ સાથે બહાર નીકળ્યો અને પછી આપણાં માણસોને સૂચના આપી અહિં આવ્યો. ”

ભાનુકુમારે થોડીકવાર મૌન રહી રણમલ સામે જોઈ પૂછ્યું,
“આપનો હવે શો વિચાર છે ? ”

“ આપણે આજ રાત્રેજ કામ પૂરું કરવું. જો વધારે દિવસ ગુમાવીશું તો આપણું પોક્ષણ પ્રકાશ થઈ જશે. તમે કપટકળાને જે

દાગીના આપ્યા છે; તે કેવા છે તેનો વિચાર કરે ? સોના પર છીણી મૂકતાં અંદરનો બેદ પકડાઈ જશે. આમ ન થાય તેને માટે આપણે આજે જ કામની પૂર્ણાકૃતિ કરવી જોઈએ. વળી આપણા માણસોને પણ આજ રાત્રે કાર્ય પૂરું કરી નાખવાની સૂચના મળી ચૂકેલી છે. મધ્યરાત્રિ થતાં જ ગરબડ મચી રહેશે.”

બાનુકુમારે પણ પોતાની સંમતિ દર્શાવી. શાફુલે મનક રૂપે કહ્યું, “તમે પણ જાણરા હમ નીકળ્યા ? ચોરને ઘેર ચોર અને સાપને ઘેર સાપ પરાણા જોવો ઘાટ તમે કર્યો છે.”

“એટલે ?”

“મોટા હાને પણ ઘોળે દિવસે હાગ્યો.”

“શું હાગ્યો ? એનું મેં શું પકાવી લીધું ?” બાનુકુમારે પૂછ્યું.

“તેની પુત્રીનું દિલ ચોરી લીધું. તેને મોટા દાગીના આપી લલચાવી અને તેની પાસેથી કૃષ્ણનંદનની તમામ શુભ ખીનાઓ જાણી લીધી. કહો આ હાગ્યા વિદ્યા નહિ તો ખીજું શું ? તમારા જેવા સુસ ઝાની કુમારને આવું કરવું ઉચિત છે કે ?” શાફુલે કહ્યું.

“બાનુકુમારે બારે કરી છે. કૃષ્ણનંદનના ઘરમાં પેશી તેનું જ મૂળ કાઢવા માંડ્યું છે.” કનુભાઈ બોલ્યા.

“એ સધળો પ્રતાપ આ શાફુલસિંહનો છે. જો તે મારા મદદગાર થયા ન હોત તો આપણું કામ ઘણું જ મૂશ્કેલ થઈ પડત. હવે તો પ્રભુ કરે ને આપણા મિત્રો છૂટા થઈ જાય એટલે ગંગા ન્હાયા.”

“પ્રભુ કૃપાએ તેઓ પણ આજ રાત્રે જ છૂટા થઈ જશે અને પાપાત્મા કૃષ્ણનંદન તેના સાથિતો સાથે જીવતો જ કેદ પકડાશે.” શાફુલસિંહ બોલ્યા.

“હમ સરદારના મકાનમાં તો લમની તૈયારીયો ચાલી રહી છે.” કનુભાઈએ કહ્યું.

“કેમ ન ચાલે ? બાનુકુમાર જોવો રૂપાળો અને પૈસાવાળો જમાઈ તેને ખીજે ક્યાંથી મળવાનો છે ?” રથુમલે કહ્યું.

“ કપટકળાને લાયકજ કુમારશ્રી છે. ” કનુભાઇ બોલ્યા.

“ કપટકળા બાઇ તો હજી કૌમારાવસ્થામાં છે. ” બાનુકુમારે હસ્તા વદને કહ્યું.

“ એમાં નવાઇ શું ? ધન્ય ભાગ્ય તેનાં કે તેણે અનેક પુરૂષો સામે રંગરાગ માણ્યા અને કુંવારી કહેવાઇ ? કળીયુગની સતી સદા કુમારી અને સૌભાગ્યવતીજ કહેવાય છે. જે તે એકનુંજ ઘર માંડે તો ભવિષ્યમાં કદાચ વિધવા થવું પડે. પણ કપટકળા જેવી શાણ્વી-સ્વરૂપવંતી સુંદરી શું કરવા એકને પતી તરીકે સ્વીકારી બેસી રહે ? પુરૂષને એક કરતાં વધુ સ્ત્રીઓ કરવાની છૂટ અને સ્ત્રીયોને નહિ. એ વાત કપટકળા જેવી શોખીન સુંદરીને ક્યાંથી રૂચે ? આ કુમારશ્રી જેવા વિદ્વાન પતી મેળવી તેણે ધણું સાફ કર્યું છે. હું કુમારશ્રીને પણ આવી સદા સૌભાગ્યવતી અને સર્વશુભ સંપન્ન કળીયુગની કુમારીકા મળવાને માટે ખરા જીગરથી સુખારકબાદી આપું છું. ” કનુભાઇએ લંબાણ વિવેચન કર્યું. સધળા ખડખડાટ હસી પડ્યા. બાદ કેટલીક અન્ય વાતો કરી રજુમલ અને કનુભાઇ ત્યાંથી ચાલતા થયા. ચાર્લ્ડલસિંગ થોડીકવાર બાનુકુમારની પાસે બેઠો. બાનુકુમારે તેને કેટલીક ખાનગી સૂચનાઓ આપી જવાનું સૂચવ્યું. ચાર્લ્ડલ ઉભો થયો, એટલામાં કુમારને કંઈક યાદ આવતાં પૂછ્યું, “ રાત્રે અને મળી શકાશેને ? ”

“ હા, હું બરાબર બાર વાગેજ તમારી પાસે આવીશ. ”

“ રામલાલનું શું કરશો ? ”

“ તેને અગાઉથી આગળ વિદાય કરી દઇશ. ”

“ ઠીક; જાઓ અને આપણા માણસોને જણાવો કે તેઓ ગફલતમાં રહે નહિ. ”

“ એ તો મેં સધળાને જણાવી દીધું છે. પણ તમે કપટકળાનું જલ્દીથી પતવી નાખજો. ”

“ તમારા આવવા પહેલાંજ તેને તાબે કરી લઇશ. ”

“ એટલે ? ”

“ બંધીવાન બનાવીશ...”

“ શું અબળા પર જુલમ ? ” શાહુલે ગંભીર મુખે પૂછ્યું.

“ અરે એ તે અબળા કે પ્રબળા ? ”

“ પણ તમારું તો પ્રેમપાત્રને ? ”

“ ખરેખરું વિષપાત્ર.” કુમાર હસ્યો.

શાહુલસીંગ ત્યાંથી ચાલતો થયો. ભાનુદેવ એકલો પડ્યો. તે ત્યાંથી ઉઠ્યો અને ઓરડાની બહાર નીકળી ખુલ્લી અટારીમાં આમતેમ આંટા મારવા લાગ્યો. તેના હૃદયમાં અત્યારે વિચાર માળા ચાલી રહી હતી. ભયાનક લૂંટારો, ગરીબોનાં ગળાં કાપનારો કસાઇ કૃષ્ણનંદન આજે હતો નહતો થઇ જશે અને સસતીર-વીલીયમ બંધી-ખાનેથી છૂટશે. કંપની સરકાર પણ ખુશી થશે. આવી રીતે આત્મ-ગત બોલતો કુમાર અટારીમાં એક સ્થળે ઉભો રહી માર્ગ પ્રતિ નિહાળી રહ્યો.

પ્રકરણ ૭ મું.

ભાનુકુમાર અને કપટકળા.

સાંજ પડવા આવી હતી. રાજકુમાર ભાનુદેવ અટારીમાં ઉભો રહ્યો હતો. રસ્તે આવનાર-જનારની નજર તેની પર પડતી હતી. કૃષ્ણનંદનના મકાનમાં લગ્નની સામગ્રીયો તૈયાર થતી હતી. કપટકળાનાં લગ્ન રાજકુમાર સાથે થવાનાં છે તે સંબંધી અનેક પ્રકારની વાતો થઇ રહી હતી. કૃષ્ણનંદન અને તેના મંડળમાં આનંદ વ્યાપેલો હતો. પણ રામલાલના આંતરીક કષ્ટની સીમા રહી નહોતી. જે કપટકળાને તે અતી પ્રેમથી વહાતો હતો, જેના માટે તે ખરાબખસ્ત થયો હતો અને જેની દરેક ઇચ્છાઓ પૂરી કરવાને તે તૈયાર

રહેતો હતો, તે કપટકળા હવે બીજાની થનાર છે જાણી તેના શોક અને ગુસ્સાનો પાર રહ્યો નહોતો. તે કપટકળાને એ વખત મળી ચૂક્યો હતો. તેણે કપટકળાને એવું પગલું નહિ ભરવા વિશે અનેક પ્રકારે સમજાવી હતી; પણ કુટિલ કપટકળાએ તેના કહેવાની કંઈ પણ દર-કાર કરી નહોતી. ધણી વખતનો જીનો આશક તેને હવે દીડો પણ ગમતો નહિ. કપટકળાએ રામલાલને સ્પષ્ટ જણાવી દીધું હતું કે હું કુમારની પ્રિયતમા થનાર છું; તારાથી થાય એ કરી લેજે. આથી રામલાલ ગુરૂસે થઈ ચાલી નીકળ્યો અને શાર્દૂલને મળ્યો. શાર્દૂલસિંગે તેના મનનું સમાધાન કરી તેને પોતાના પક્ષમાં મેળવ્યો. પણ શાર્દૂલે તેને હજી એમ જણાવ્યું નહોતું કે હું રાજકુમાર બાનુદેવનો સેવક છું. રામલાલે કૃષ્ણપૂરનો ત્યાગ કર્યા પહેલાં કપટકળા અને રાજકુમારનું ખૂન કરી નાખવાનો મન સાથે નિશ્ચય કર્યો હતો. જ્યારે બાનુકુમાર અટારીમાં ઉભો રહી પોતાનું કાર્ય આજે પૂર્ણ થનાર છે વગેરેના વિચાર કરી રહ્યો હતો, ત્યારે રામલાલ પણ આજે ગમે એ પ્રકારે બન્નેનાં ખૂન કરી નાખવાના દ્રઢ નિશ્ચય પર આવ્યો હતો. રાજકુમાર માર્ગ પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી રહ્યો હતો. એવામાં તેની નજર રામલાલ પર પડી. રામલાલ દૂરથી આવ્યો આવતો હતો. તેની નજર પોતાની તરફ છે એમ તરત બાનુકુમારે જાણી લીધું. રામલાલ નજીક આવ્યો અને અટારી આગળ થઈ ઉભો જોતો જોતો ત્યાંથી ચાલતો થયો. બાનુકુમારને તેનું જોવું બયકારક બાક્યું. રામલાલની આંખો ખૂની જણાઈ. બાનુકુમાર તેની એવી સ્થિતિ કદવી હસ્યો અને મન સાથે બોલ્યો, “બચ્ચા રામલાલ ! તારી ખૂની આંખો જોઈ હું તારા મનની ઇચ્છા જાણી ચુક્યો છું. પણ તારી ઇચ્છા પૂર્ણ થનાર નથી. ત્હેં કપટકળા સાથે પ્રેમ બાંધી એક નિર્દોષ ગરીબનો સંસાર સ્મશાન સમાન બનાવ્યો છે. તે અને તારી પ્રિયતમાએ અનેક નિરપરાધી જનોને ત્રાસ આપી હતા ન હતા કરી નાખ્યા છે. બસ હવે તમારો છેલ્લો અંતિમ નજીકમાંજ આવી પહોંચ્યો છે. રામલાલ ! તું જેવો

પ્રપચકળામાં કુશળ છે તેવોજ અગાત છે. તું એટલું પણ સમજી શક્યો નહિ કે જે કપટકળા તેના પતિને ત્યાગી તારી સાથે પ્રેમ બાંધી બેઠી છે; તે સદાકાળ તારી પ્રિયતમા થઈ રહેશે? અરે તેણે તારી જાણમાંજ અનેક વખતે તેનું શીયળ અનેક પુરૂષોને વેચ્યું છે. એવી કળીયુગની સતી કપટકળાને તું તારી પ્રિયતમા માને તેમાં તારી મૂર્ખતા સિવાય મને કંઈ સમજતું નથી. પણ હવે તારી ખાત્રી થઈ ચૂકી છે કે જેને તું દિલ્લદાર માનતો હતો તે તારા દિલ્લને દાહ દેનારી નીકળી છે. જેને તું તારા હૃદયની દેવી સમજતો હતો તેજ હવે જવાળામુખી દેવી બની છે. રામલાલ તું જરૂર એ દેવીની જવાળામાં બળ્મ થવાનો. મને તારું ભવિષ્ય ભુંડું બાસે છે. તારે તારાં પાપકર્મનાં ભુગં શળ ભોગવવાંજ પડશે. તમે બન્ને જણાંએ કિશોર-કમળાને અતી સંતાપ્યાં છે. તે બીચારાંઓને તમે દરીને ઠામ પણ રહેવા દીધાં નથી. તે નિર્દોષ દંપતિનો આંતરિક શ્રાપ તમારી ઉપર ઉતરી ચૂક્યો છે અને તેનું શું પરીણામ આવે છે તે તમારે હવે પછી જોવાનું છે.”

આમ આત્મગત બોલતો બાનુકુમાર શાન્ત થયો. નીચે માણસોનું ટાળું ઉભેલું તેની નજરે પડ્યું. તે સઘળા માણસો પોતાના હતા; પણ અત્યારે કૃષ્ણનંદનના સેવકો જણાતા હતા. સઘળા માણસોએ બાનુકુમાર સામે જોઈ છૂપું હાસ્ય કર્યું. કુમારે તેઓને સંજ્ઞામાં કંઈક સમજાવી દીધું. સઘળા માણસો ત્યાંથી ચાલતા થયા. આજે તેઓના મુખપર હાસ્યની છાયાઓ છવાયેલી હતી. કૃષ્ણનંદન એમ સમજતો હતો કે કપટકળાનાં લગ્ન રાજકુમાર સાથે થવાનાં હોવાથી સાઈ ધનામ મળશે જાણીને મારા સેવકો પણ ખુશી થયા છે. સેવકો સમજતા હતા કે આજે જુના ઠગનું જડમૂળ ઉખડી જશે અને આ-પણે બાનુકુમારના રાજ્યમાં રહી સુખી થઈશું.

બાનુકુમાર ધણીવાર સૂકી અટારીમાં ઉભો રહ્યો. એવામાં તેને કોઈના આવવાનો પગરવ સંભળાયો. બાનુકુમારે અમળીને જોયું તો જાણ્યું કે કપટકળા આવે છે. બાનુકુમારે તેના સામે જોઈ હસી દીધું.

કપટકળાએ પણ સહાસ્ય મુખે કટાક્ષ ફેંકી કુમારના હાસ્યનો સત્કાર કર્યો. કપટકળાએ અત્યારે અપૂર્વ શૃંગાર ધારણ કરેલો હતો. તે અત્યારે કંઈકી જણાતી હતી. તેની પહેાળી આંખો અત્યારે રક્તવર્ણી જણાતી હતી. તેના પગ કંઈક જુદીજ રીતે ઉપડતા હતા. કપટકળાએ મધ પ્રાસન્ન કર્યું હોય એમ તેની મુખમુદ્રા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવતું હતું. આ પહેલાં કપટકળાએ બાલુકુમારને ઘણી વખતે મધ પીવાનો આગ્રહ કરેલો પણ બાલુકુમારે તેને કહેલું કે જ્યારે આપણે પતી પત્ની તરીકે જગતની નજરે જાહેર થઈશું ત્યારે આપણે સાથેજ અતી આનંદથી પીશું. તારે પીવું હોય તો સુખેથી પી, પણ મને હાલ માફ કર. કપટકળાએ તે પછી બાલુકુમારને મધ પિવા વિશે કંઈ પણ કહ્યું નહોતું, આજે મદમસ્ત મહિલાયે વસ્ત્ર-શૃંગાર ધારણ કરી મદિરાપાન કર્યું હતું. બાલુકુમાર સમજી ગયો અને પ્રેમથી કપટકળાને સત્કારતાં બોલ્યો; “ આવો, આવો; આજ તો ખૂબ બન્યાં છો ? ”

કપટકળા નજીક આવી કુમારના ખભે હાથ મૂકતાં બોલી, “ હું આજે કેવી દેખાઉં છું ? ”

“ સાક્ષાત સ્વર્ગની સુંદરી ? ” બાલુકુમારે તેના કંઠમાં કર નાખી કહ્યું.

“ શું સાચું કહો છો ? ”

“ તમારા સોગન, હું સત્યજ કહું છું. ”

“ આજે હું નિશ્ચય કરીનેજ આવી છું. ”

“ શો નિશ્ચય કર્યો છે ? ”

“ મનની ઈચ્છા પૂર્ણ કરવાનો. ”

“ લગ્ન સંધી નહિ ચાલે ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે તો હું પણ મારી મનહરણીની ઈચ્છાને આધિન છું. ”

“ ચાલો ત્યારે આપણે અહિંથી વિલાસ ભુવનમાં જઈ વાતો કરીએ. ”

“ અત્યારે આપણાથી નિરાંતે વાતો કરી શકાશે નહિ. કારણકે તારા પિતાને આપવાના રૂપિયા લેવા આજે મારા મુનીમે મારા રાજ્યમાં જનાર છે. તેઓ આજે મધ્યરાત્રિએ નીકળનાર હોવાથી મારે તેમની સાથે કેટલીક અગત્યની વાતો કરવાની છે. તેઓના ગયા પછી આપણે નિરાંતે આનંદ કરીશું. ”

“ આજે હું તમને છોડનાર નથી. ”

“ ત્યારે હું પણ તને ક્યાં છોડનાર છું? તારા જેવી સ્વર્ગની સુંદરી જ્યારે મારી પર પ્રસન્ન થઈ છે, ત્યારે હું તેનો સત્કાર કરું નહિ એવો હું મૂર્ખ નથી. મારી મનમેહિની! હું તારા દિવ્યદેહારનાં દર્શનથી દિવાનો બની ગયો છું. તેં મને બુરફી નાખી બોળવ્યો છે. મને તારા વિના કંઈ પણ ગમતુંજ નથી. મનમાં એમ થયા કરે છે કે હું તને લઈ મારે દેશ ક્યારે જાઉં? ”

“ હું પણ તમારી સાથે આવવાને કેટલી આતુર છું તે ફક્ત મારું મનજ જાણે છે. બહાલા! ચાલો તમારા ઝોરડામાં. ” કપટકળાએ કુમારનો હાથ પકડી ખેંચવા માંડ્યો.

બન્ને ઝોરડામાં આવ્યાં અને એક સોફા પર જોડાજોડ બેઠાં. બાનુકુમારે કપટકળાનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈ પૂછ્યું. “ કહો દિલદાર! કેટલા વાઝાના સમયે સેવકની સેવા સ્વીકારવા કૃપા કરશો? ”

“ કહો તો મધ્યરાત્રિ પછી આવું અને કહો તો બહેલી આવું? મારા પ્રિય પર હું ધણીજ પ્રસન્ન થઈ છું. મારા હૃદયધારતું દિલ દુભાવવા ઇચ્છતી નથી. ”

“ ત્યારે તો દરેક વાઝાના સુમારે આવજો. ”

“ તે વખતે તમારા મુનીમ હાજર હશે તો? ”

“ કંઈ શંકર નહિ. તમારાથી મારે કંઈ પણ ગુપ્ત રાખવા જેવું છેજ નહિ. હું તમારી રૂબરૂજ મારા મુનીમોની સાથે વાતચીત કરીશ. મારા મુનીમે પણ જાણે કે નવાં શોધણી કેવાં છે? ”

કપટકળા મનમાં ધણી ખૂશી થઈ,

બાતુકમારે કહ્યું, “ પેલો રામલાલ મળ્યો હતો કે ? ”

“ મુઓ; એનું નામ બાળાને ? મુઓ અને દીકો પણ ગમતો નથી.”

“ લોકો કહે છે કે તે તમારો જીનો આશક છે. શું એ વાત ખરી છે ? ”

કપટકળાએ કૃત્રિમ ગુસ્સો ધારણ કરી કહ્યું: “ મુઆ લોકો તો અદેખા છે. હું હજી કુંવારી રહી છું તેથી તેઓ કાવે એમ બોલે છે. વળી આપણાં લાયક અને મન પરમદ લમ થનાર હોવાથી તેઓ મનમાં બળી જતાં હશે. પણ હું તમનેજ પૂછું છું કે તમને શું લાગે છે ? ”

“ હું તો તને તદ્દન પવિત્ર અને આ કળીયુગની સતી સન્મારી સમજું છું. બહેને લોકો શાવે એમ બકે ? તેમાં આપણને શું ? ”

“ એતો જે સમજી છે તેજ સમજી શકે છે. જાણે રામલાલ મારા પિતાનો જીનો નોકર છે. તેની પર મારા બાપનો પૂર્ણ પ્રેમ છે. તેણે જીના વખતથી તે આજસુધી અમારી સારી સેવા કરેલી છે. અમે તેને ધરનોજ માણસ સમજીએ છીએ. જ્યારે લોકોમાં મારી અને તેની વાતો થવા માંડી ત્યારે મારા બાપે તેની સાથે મારાં લમ કરવાનો વિચાર કરેલો અને તે વિષે અને પણ પૂછેલું. પણ રામલાલ અને દીકોએ ગમતો નહિ હોવાથી મેં મારા બાપને ના પાડી, આથી મારા પિતાની દિલગીરીનો પાર રહ્યો નહિ. કારણ કે લોકોમાં મારા વીશે ખરાબ વાતો થતી. હું પવિત્ર છું કે ખરાબ છું એ તો હુંજ જાણું ? જગતનાં લોકો શું જાણે ? હું ઉમ્મર લાયક અને મારો કુમારીકા રહેવાનો નિશ્ચય; આથી લોકો કાવે એમ બોલે. જગત સાઈ કરનારને પણ નિંદે છે અને ખરાબ કરનારને પણ નિંદે છે. હુંતો ‘પ્રથરતું’ કાળજી કરીને ફરું છું. પણ મારા બાપુથી મારી નિંદા સાંભળી શકાતી નથી. તેમણે મને રામલાલ સાથે લમથી જોડાઈ કલંક ટાળવાને માટે ધણીએ સમજાવી. છેવટે તે બિચારા મારી આમળ રહી પડ્યા. એ વખતે મારી મુંઝવણનો પાર નહોતો. મારે માથે ધર્મ

સંકટ આવ્યું. એક તરફ આપું જગત અને બીજી બાજુએ હું એકલી. મારા પિતાની પણ દયાબળનક સ્થિતિ. અને તેમની દયા આવી. મેં રામલાલ સાથે છાસ પછી પરણીશ એમ જણાવ્યું, મારા બાપ ધણા ખુશી થયા. મારાં લગ્ન રામલાલ સાથે થશે એમ સઘળે વાતો થવા લાગી. રામલાલને આનંદ થયો. તે મારી પાસે આવ્યો અને મારી સાથે પ્રેમની વાતો કરવા લાગ્યો. હું ન છૂટકે તેની સાથે વાતો કરવા લાગી. હું મારા મનમાં ધણીજ દુઃખી થતી હતી. છાસ પૂરા થતાં રામલાલ સાથે પરણવું પડશે; અરે અગ્નિ-મૂર્ખ રામલાલ સાથે માઈ જીવન ઝેર જેવું થશે વગેરે વિચાર અને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા. આવી અવસ્થામાં ચારમાસ પૂરા થયા. બાકી બે માસ રહ્યા છે. માઈ મન પ્રભુને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યું. પણ છેવટે પરમ કૃપાળુ પ્રભુએ મારી વિનંતી સ્વીકારી અને તમારા જેવું રતન મને મેળવી આપ્યું. બહાલા! તમે રસીક અને હું રસીકા. આપણું જોડું જગતમાં શોભશે. આપણાં લગ્નની વાત સઘળે ચર્ચાઈ રહી છે. ગામના લોકો આપણી જોડીને વખાણી રહ્યાં છે. મારા પિતાને પણ અતી આનંદ થયો છે. રામલાલ બળી ગયો છે. તેની આશા ધૂળમાં મળી છે.” કપટકળા લંબાણ વાત કરી કુમારની અડોઅડ જઈ બેઠી.

ભાનુકુમારે જાણે તેની વાત ધ્યાનથી સાંભળી હોય અને પોતે પ્રસન્ન થયો હોય એવા દેખાવથી બોલ્યો, “કપટકળા! પ્રભુ ધણીજ દયાળુ હોય છે. દુઃખીયાને સુખીયાં કરનાર તેજ છે. તેં અને મેં ધણીજ મહન કર્યું છે. પણ દુઃખને અંતે આપણું જીવતે જોડું મળ્યું છે. આપણે સુખેથી સંસાર તરીશું. પણ...” ભાનુકુમાર બોલતાં અટક્યો.

કપટકળા બોલી, “પણ કહીને કેમ અટકી ગયા?”

“હજી તમારા પિતાએ તમારાં લગ્ન સંબંધી મને સ્પષ્ટતાથી જણાવ્યું નથી. તેમણે તો ફક્ત રૂપિયાનીજ માગણી કરી છે. રૂપિયા આવ્યા પછી લગ્નનો વિચાર થશે એવું તેમણે કહ્યું. આથી મારી દિલગીરીનો પાર નથી. સુંદરી! મારા મનમાં એમ થવા કદે છે કે

કદાચ આપણા લગ્ન નહિ થાય તો ? જો એમ થાય તો મારે મરવું જ પડે. હું તારા વિચોગથી ઝુરી મરું. તારા જેવું રત્ન હાથથી જાય તો ઝેર ખાધને મરું.”

કપટકળા ખડખડાટ હસી પડી અને ગોલી, “ મારા સ્વામ સુંદર ! શા માટે એવી ખોટી શંકાઓને તમારા મનમાં સ્થાન આપો છો ? તમારા જેવું રત્ન ગૂમાવી દે એવા મારા બાપ મૂર્ખ નથી. તે બિચારા સમજી છે, તેઓ કંઈ પણ લીધા વિના અને પરણાવવાના વિચાર વાળા છે. પણ બિચારા શું કરે ? દેવાના દાસ. દુકાળ પર દુકાળ. બાંધી મૂડી. ખાનદાન ધર. દેવાં કરીને પણ સાલ્લખી રાખવી પડી. આથી બિચારા મારા બાપને તમારી પાસેથી રૂપિયા માગવાની જરૂર પડી. તમારા રૂપિયામાંથી અર્ધા દેવામાં જશે અને બાકીનામાંથી મારો બાપ નિર્વાહ ચલાવશે. તેમના પછી સંધળું આપણું જ છે. ”

“ સત્ય છે. બિચારા ગરીબોને પોતાની ઇચ્છા વિરૂદ્ધ કામ કરવાં પડે છે. સુંદરી ! હું દોલતની દરકાર રાખનાર નથી. તારા બાપે તો જીજ્ઞસુ રકમ માગી છે; પણ જો લાખો રૂપિયા માગ્યા હોત તો પણ હું તારા જેવી સુંદરીને માટે આપત. ”

“ લાયકની કદર લાયકજ કરી ચકે છે. મારા બાપ ભોળો નથી. તેમણે ઉપયોગ જેટલીજ માગણી કરી છે. ”

“ તારો બાપ હવે મને ચોકળે-ચોકળું જણાવી દેતો સાહે. કાચુ કે તારા જેવી સુંદરીને હવે હું એક ક્ષણ પણ મારાથી અલગ રાખવા ઇચ્છતો નથી. ”

“ પરણ્યા પછી મને તમારા ગળે બાંધીને ફરજો. ” કપટકળાએ કુમારના માલપર આંગળીનો સ્પર્શ કરી કહ્યું.

“ એમજ થશે, આજે હું તારા બાપને મળી ખરો ખુલાસો મેળવીશ. ”

“ આપને તરફી ભેવાની જરૂર નથી. મારા પિતા જાતેજ આપની પાસે આવનાર છે. ”

“ ક્યારે ? ” બાનુકુમારે આનંદ દર્શાવતાં પૂછ્યું.

“ આજે અને અભારે. ” કપટકળાએ જણાવ્યું.

બાનુકુમારે આનંદ દર્શાવ્યો.

કપટકળા અને બાનુકુમાર વચ્ચે આવી વાતો ચાલી રહી હતી. તે વખતે તે જ્યાં એકાં હતાં તે ઓરડાની પાછલી બાજુએ અજબ ઘટના બની રહી હતી.

પ્રકરણ ૮ મું.

રામલાલનું ખૂન

સાંચકાળનો સમય થઇ ચુક્યો હતો. જાંબો પ્રકાશ પથરાયેલો હતો. કપટકળા અને બાનુકુમાર નોકાનોડ ખેસી વાર્તાવિનોદ કરી રહ્યાં હતાં. મદિરાથી મદોન્મત બનેલી અને અનંગના તાપથી તપ્ત થયેલી કપટકળા વાતોના રસ ઉપર ચઢી હતી. કુમાર અને કપટકળા વાર્તા-વિનોદમાં તસ્લીન થયેલાં હતાં. તેઓ જે સ્થળે બેઠેલાં હતાં, તેની બાજુમાં એક બારણું આવેલું હતું. તે દાર આ વખતે બંધ કરેલું હતું. અંદરથી સાંકળ વાસેલી નહોતી. તે બારણાની પાછલી બાજુએ એક માણસ ગૂપચૂપ ઉભો રહી ઓરડામાં બેઠેલાંઓની વાતચીત ધ્યાનથી શ્રવણ કરી રહ્યો હતો. આ માણસ અન્ય કોઇ નહિ પણ રામલાલ હતો. તે આત્મારે કપટકળા અને બાનુકુમારનું ખૂન કરવાના ઇરાદાથી આ સ્થળે આવ્યો હતો. તેનો દેખાવ ખૂની જેવો થઇ રહ્યો હતો. તેની આંખો લાલચોળ અને કૂર જણાતી હતી. તેણે આ વખતે મદિરાપાન કર્યું હોય એમ પણ અનુમાનથી જણાતું હતું. તેણે પહેરેલા પહેરણની બાંધમાં લાંબો ચળકતો છરો છૂપાવેલો હતો.

કપટકળા અને બાનુકુમારની વાતો સાંભળતાં રામલાલ વારં-

વાર ઉસ્કેરાઇ જતો હતો અને અંદર દોડી જવાને ઉત્સુક થતો હતો. પણ વળી પાછો કાંઇક વિચાર આવતાં શાન્ત થઇ ઉભો રહેતો. આ વખતે આ ભાગમાં અન્ય નોકર આકરો નહોતા. સાયંકાળનો સમય હોવાથી સઘળા નીચેના ભાગમાં હતા. ઝોરડામાં કપટકળા ભાનુકુમાર અને ઝોરડાની બહાર રામલાલ આ ત્રણ સિવાય અન્ય કોઇ નહોતું. સઘળે શાન્તિ બ્યાપેલી હતી. મોટા અવાજથી વાતો કરતી કપટકળાનો અવાજ ખ્હારની બાજુએ પણ સ્પષ્ટ સંભળાતો હતો. બહાર ઉભેલા રામલાલે બન્નેની વાતો ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી. કપટકળાએ પોતાના વિશે વાપરેલા અપશબ્દો સાંભળી તેનો પિતો ખસ્યો. તેણે બાંજમાં છૂપાવી રાખેલો છૂરો ખ્હાર કાઢ્યો અને તેની ધાર તપાસી. આ પછી તેણે ધીમે રહી બારણું ઉઘાડ્યું. કપટકળા અને ભાનુકુમાર એક બીજાના ગળામાં હાથ નાખીને એકેલાં હતાં. બન્ને જણાં વાતોમાં એટલાં તો તલ્લીન બન્યાં હતાં કે તેઓને રામલાલના કારસ્થાનની ખબર પડી નહિ.

રામલાલ ધીમે પગલે ઝોરડામાં પ્રવેશ્યો અને બન્નેની નજીક ધસી આવી ભાનુકુમારને મારવા છરો ઉઘકર્યો. કપટકળા સાવધ થઇ ગઇ. તેણે વાંધણની માફક છલંગ મારી રામલાલનો છરાવાળો હાથ પકડી લીધો. ભાનુકુમાર પણ ગભરાઇને ઉભો થઇ ગયો. જો કપટકળાએ રામલાલનો હાથ પકડી લીધો ન હોત તો ભાનુકુમારનું આજે આવી બન્યું હતું.

રામલાલે કોઢથી હાથ છોડાવવાનો પ્રયત્ન કરતાં કહ્યું; “અંડાળણી ! હાથ મૂકી દે ?”

“શુભામ ! ખૂતી ! જીભ સંભાળ; આજે તું મ્હોતને મળી ચુક્યો છે. તારૂં કાવતુ પકડાઇ ગયું છે. યાદ રાખજે કે તું જેવો ખૂતી છે તેવીજ આ કપટકળા છે. હું તારો હાથ છોડનાર નથી.” કપટકળાએ કહ્યું.

રામલાલે જોરથી ઝાટક મારી હાથ છોડાવ્યો; અને કૂર કૂં

બોલ્યો; “ હું આજે તમને છોડનાર નથી. ”

“ તારો શું ધરોદો છે ? ” બાતુકુમારે રહેજ ગુસ્સાથી પૂછ્યું.

“ તમારાં ખૂન કરવાનો. ” રામલાલે સ્પષ્ટ જવાબ આપ્યો.

“ શામાટે ? ”

“ તમે મારું નખખોદ વાળ્યું છે. ”

“ એટલે ? ”

“ તમે બન્ને પરણવાનાં છો તેથી. ”

“ અમે બન્ને હજી કુવારાં છીએ. વળી અમારાં મન મળી ગયાં છે; અમે રાજી ખુશીથી પરણીએ તેમાં તારે શું ? ”

“ શું તમે કુંવારા છો ? ” રામલાલે બાતુકુમારને પૂછ્યું.

“ હા. ”

“ અને આ કપટકળા ? ” રામલાલે કૂર નજરે કપટકળા સામે જોઈ પૂછ્યું.

“ તે પણ હજી કુંવારી છે. ” બાતુકુમારે જવાબ આપ્યો.

“ મોટી ભૂલ થાય છે ? ”

“ કોની ? ”

“ તમારી ? ”

“ શું ? ”

“ કપટકળા કુંવારી નથી. ”

“ ત્યારે શું તે પરણેલી છે ? ”

“ હા. ”

“ કોની સાથે ? ” બાતુકુમારે ચમકવાનો ડોળ કરી પૂછ્યું.

“ એ વાત ધણી લાંબી છે. આ દુષ્ટાએ તમને ડગ્યા છે. તેણે તેના પતિનો લાગ કરી તેના ગ્રેમમાં ધણીને ફસાવ્યા છે....”

“ ચૂપ થા ગુલામ. ” કપટકળાએ રામલાલને વધુ બોલતાં અટકાવીને કહ્યું.

બાતુકુમારે કપટકળાને હાથની ધસારતથી શાન્ત રહેવાનું સમવતાં

કહ્યું, “ કપટકળા ! શા માટે અકળામ જવ છો ? આ માણસને જે કહેવું હોય તે ખુશીથી કહેવા દ્યો. ”

“ પણ તે જુદું બોલે છે ? ” કપટકળાએ દાંત કચકચાવી કહ્યું.

“ તે ખરૂં પણ મને સાંભળવા તો દે. ” બાલુકુમારે રામલાલ પ્રત્યે કહ્યું, “બોલ બાઇ ! તું પરમેશ્વરને સાક્ષી રાખી સત્યજ બોલજે.”

“ હું હવે જુદું બોલનાર નથી, મને મારા જીવનનું ખરૂં બાન થયું છે. તમે કોઇ પવિત્ર માણસ લાગો છો. તમે ગમે તે હો તેની મને દરકાર નથી. પણ મારે તમને એટલુંજ જણાવવાનું કે તમે જેની સાથે પરણવાને તૈયાર થયા છો તે એક કુલટા છે. બચાંકર બામિની છે. તેનો બાપ રાક્ષસ છે. જગતમાં તે મહાન ઠગ ગણાય છે. તેને પકડવાને કંપની સરકારનો હુકમ પણ નીકળી ચૂક્યો છે. તમારૂં જે આટલું સ્વાગત થાય છે અને આ પિશ્તાચિણી તમને પ્રેમ પાસમાં સપડાવી રહી છે; તેનું કારણ એજ કે તમને હુંટી લેવાના છે. હું...” રામલાલ આગળ બોલે એ પહેલાં તો કપટકળા કોધના આવેશથી દોડી અને રામલાલના અંગ પર ધસી જઇ જોરથી તેને એક મુકકો મારતાં “ નિમકહરામ ગુલામ ! શા માટે જુદું બોલી રહ્યો છો ? ”

રામલાલ તેને મારવા દોડ્યો. કપટકળા એનાથી જીત એવી નહોતી. બન્ને લઢવાને તૈયાર હતાં. પણ બાલુકુમારે બન્નેને અટકાવી રામલાલને પૂછ્યું:—“ બાઇ ! તું ધીરો થા અને મારી વાત સાંભળ. ”

“ હું હવે કોઇની વાત સાંભળનાર નથી. ”

“ ત્યારે ? ”

“ હું આ શંખણીનું ખૂન કરીશ. ”

“ શા માટે ? ”

“ તેણે મને તેના પ્રેમમાં ફસાવી પાચમાલ કર્યો છે. અરે તેણે મારૂં જીવન ધૂળધાણી કર્યું છે. ”

“ ત્યારે તું પણ હવે તેને તજ દે ? ”

“ શું હું તેને તજી દઉં ? ” રામલાલે ઘાંત પીસી પૂછ્યું.

“ હા. ”

“ હટ, આ જીવ છે સાં સૂધી તો નહિજ. તે મારી માથુક છે. તે ખીજની થાય એ પહેલાંજ હું તેને પૂરી કરી નાંખીશ. આ ૧૬૬૬ બહાદુરરામલાલની માથુક ખીજની થાય એ આ રામલાલ જોઈ શકેજ નહિ. તેથી આજે એ નહિ કાં તો હું નહિ. ”

“ શું તું ઓ હત્યા કરીશ ? ” બાનુકુમારે રોષથી પૂછ્યું.

“ હા, રાક્ષસીનો નાશ કરીશ; એ કુલટાને નર્કમાં મોકલીશ. ”

“ તું બચંકર ખૂની છે. ”

“ તે મારા કરતાં પણ વધુ બચંકર છે. તેણે અનેકને રડાવ્યા છે; અનેકને માર્યા છે. ”

“ ઝોહ ! હું આ શું સાંભળું છું ? ઝો નીચ ! ઝો મેવશા ! તું આ શું બોલી રહ્યા છે ? ” કપટકળાએ કમકમીને કહ્યું.

“ આજે તારા પાપનો પડદો ખુલ્લો કરું છું અને તારા મૃત્યુનો પયગામ જાહેર કરું છું. ચાલ અભાગણી મરવાને તૈયાર થઈ જા. ” આમ બોલતા રામલાલે તેની નજીક દોડી જઈ જોરથી કપટકળાને હાથ પકડ્યો. બાનુકુમાર કપટકળાને છોડાવવા દોડ્યો; પણ રામલાલે તેને ધક્કો મારી દૂર ફેંકી દીધો. કપટકળા રામલાલના હાથમાંથી છૂટવાને જીવતોડ પ્રયત્ન કરવા લાગી. પણ રામલાલના હાથમાંથી છુટી શકી નહિ. રામલાલના શરીરમાં આ વખતે પિશાચે પ્રવેશ કર્યો હોય એમ જણાતું હતું. તેણે કપટકળાને ઉપાડી પૃથ્વીપર પછાડી. કપટકળાએ કારમી ચીસ નાખી. રામલાલે છરો ઉંચો કર્યો. બાનુકુમારે વિજળીની ઝડપે દોડી આવી રામલાલનો છરાવાળો હાથ પકડી લેતાં કહ્યું, “ ખૂની ! છરો છોડીદે. અમળાતું ખૂન શામાટે કરે છે ? ”

“ ચાલ દૂર જા. તારે મારા કામની આડે આવવાની બીલકુલ જરૂર નથી. ” રામલાલે મોટા અવાજથી કહ્યું.

બાનુકુમારે મદદને માટે મોટી જૂમ મારી. કપટકળા પણ કારમી

ચીસો પાડતી હતી. બાતુકુમારે રામલાલનો છરાવાળો હાથ મળ્યુત પકડી રાખ્યો હતો. તે હાથ છોડી દેવાને રામલાલે તેને ધણુએ કહ્યું પણ બાતુકુમારે માન્યું નહિ. રામલાલે તેના બીજા હાથથી કપટકળાને પકડી રાખી હતી. રામલાલ અને બાતુકુમારની રકઝકનો લાભ લઈ કપટકળાએ રામલાલના હાથે જોરથી બચકું ભર્યું.

રામલાલે હાથ ખેંચી લીધો. કપટકળા છૂટી થઈ એકદમ ઉઠી અને ખારણાં તરફ દોડી. કતાંત કાળ રૂપ રામલાલે બાતુકુમારને ધક્કો મારી દૂર કર્યો અને લાગલો કપટકળાની પાછળ દોડ્યો. દારની બહાર નીકળતાંજ તેણે કપટકળાને પકડી. કપટકળાએ હૃદયભેદક ચિસ નાખી. તેની ચીસનો અવાજ ધણે દૂર સુધી સંભળાયો. એકાએક કૃષ્ણનંદન નીચેથી ઉપર દોડી આવ્યો. તેણે એક ક્ષણવારમાં સધળું રહસ્ય જાણી લીધું અને પાછળથી દોડી આવી રામલાલની ગરદન પકડી પૃથ્વીપર પછાડતાં કહ્યું, “શ્વતાન ! બેવશ ! શુભામ.”

આ વખતે યુનઃ પાછો બાતુકુમાર ઓરડામાંથી દોડી આવી રામલાલને વળગી પડ્યો. અંધારું થએલું હોવાથી તેની નજર હજી કૃષ્ણનંદનપર પડી નહોતી. એવામાંજ કૃષ્ણનંદને તેને કહ્યું, “કુમાર ! હું આવી પહોંચ્યો છું. તમે તે પાપાત્માને મૂકી દ્યો. હું તે નિમકહરામને તેના કર્મનું ફળ આ ક્ષણેજ આપું છું.”

બાતુકુમાર કૃષ્ણનંદનની પાસે આવી ઉભો. રામલાલને કૃષ્ણનંદનના આવવાથી મનમાં કંઈક ભય ઉત્પન્ન થયો ખરો; પણ તે નિશ્ચય કરીનેજ આવેલો હોવાથી હિંમતથી ઉભો. કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું “ખૂતી ! આજે તારે મરવાનું છે. બોલ તારે કંઈ કહેવું છે ?”

“હા, મને જવાબ આપો કે માફ ખૂત કરવાની તમારે શી જરૂર છે ?”

“તેં કપટકળાપર શામાટે ખૂતી હુમલો કર્યો ?”

“કપટકળા મારાથી બેવશ થઈ છે.”

“તેમાં તારે શું ?”

“ કેમ નહિ ? તે મારી પ્રિયતમા છે. ”

“ તારી પ્રિયતમા થાય તારી મા. સાળા ગુલામ ! બોલતાં લજવાતો નથી ? ” કપટકળાએ ગુસ્સાથી કંપતાં કહ્યું.

રામલાલ ક્રોધથી બ્યાકુળ બની બાન બૂલ્યો અને પુનઃ તેને મારવા દોડ્યો. કૃષ્ણનંદને મોટા અવાજથી તેને કહ્યું, “ રામલાલ ! જો; આ શું છે ? જો કપટકળાને હાથ લગાડીશ તો ત્યાંજ મુંડદં શધને પડીશ. આ પિસ્તોલ તારે માટેજ છે. ”

“ પરવાહ નહિ. ” રામલાલે જવાબ આપ્યો.

“ એમ તો લે જોઇ લે. ” કૃષ્ણનંદને પિસ્તોલનો ઘોડો દાખ્યો. રામલાલ અસાવધ નહોતો. તેણે નીચે બેસી જઈ ગોળી ચૂકાવી અને પછી તરતજ ઉભો થઈ કૃષ્ણનંદનને ધરે મારવા દોડ્યો. પણ તેના ધરે શરીરમાં ભોંકાય એ પહેલાં તો કૃષ્ણનંદને ઉપરા સાપરી ગોળી ખ્દાર કરી રામલાલને જખમી કરી પૃથ્વીપર સૂવડાડ્યો. રામલાલના શરીરમાંથી લોહીના ડુંવારા ઉડવા લાગ્યા. ગોળી ખ્દારના અવાજથી નીચેનાં માણસો પણ ઉપર દોડી આવ્યાં. રામલાલ તરફડતો હતો. કપટકળા ધરે ઉપાડી મરણકાંઠે પડેલા રામલાલને મારવા દોડી. પણ તત્કાળ બાતુકુમારે તેને તેમ કરતાં અટકાવી. રામલાલે કર્ણ દ્રષ્ટે બાતુકુમાર સામે જોયું. તે કંઈક કહેવા ઇચ્છે છે ધારી બાતુકુમાર તેની નજીક ગયો. કૃષ્ણનંદન દૂર ઉભો રહી કપટકળાને પાસે બોલાવી આશ્વાસન આપવા લાગ્યો. ત્યાં એકત્ર થએલા માણસો રામલાલનું કર્ણ દ્રશ્ય અવલોકી રહ્યા. રામલાલે બાતુકુમારને એક નજીક બોલાવી ધીમે અવાજે કહ્યું, “ કુમાર ! મારી છેલ્લી ધડી આવી પહોંચી છે. એક બહાદુર માણસનું મરણ કુટિલ અખળાની સાથે પ્રેમમાં પડવાના કારણથી થાય છે. તમે અખળ છો. મરણ પહેલાં હું આપને ચેતાવું છું કે કૃષ્ણનંદન હમલોકોના સરદાર છે. તેની પુત્રી રાક્ષસી છે. ખંનને જાણીએ અનેક નિર્દોષજનોના જીવ લીધા છે. તમે સંભાળજો. ચેતજો. વધુ...”

રામલાલ વધુ બોલી શક્યો નહિ. તેનો શ્વાસ રૂંધાવા લાગ્યો.

બાનુકુમારે તેના કનમાં ધીમેથી વાત કરી પોતાના આગમનનો જોદ તેને જણાવ્યો. રામલાલના મુખપર કંઈક સંતોષની છાયા જણાઈ. આ પછી તરતજ તેના આત્માએ જખખી ચલેલા ઢેરીરનો ત્યાગ કર્યો. કૃષ્ણનંદન અને કપટકળા થોડીકવાર વાતો કરી બાનુકુમારની નજીક આવી ઉભાં. બાનુકુમારના મુખપર આ વખતે શોકની છાયા છવાયેલી હતી. સઘળું મંડળ ત્યાં બેઠું. કૃષ્ણનંદનના સેવકો રામલાલના શ્રમ આગળ બેઠા.

રાત્રિ ક્યારનીએ પડી ચૂકી હતી. અંધકારમયી રાત્રિ હોવાથી બહારની બાજુએ સઘળે અંધકાર બ્યાપેલો હતો. બાનુકુમારના ઓરડામાં એક દીપક પ્રકાશી રહ્યો હતો. સઘળે શાન્તિ પ્રવર્તાયેલી હતી. બાનુકુમારે મજવામાંથી ધડીયાળ કાઢી બેઠું. બાર વાગવાને થોડીકવાર હતી. સમય કપાટાખંધ પસાર થઈ ગયો. “આલો આ પશુ ઠીક થયું, નહિ તો મારે નકામી વાતો કરી સમય ગુમાવવો પડત. પાપીનો પ્રલયકાળ હવે નજીક આવી પહોંચ્યો છે. મને જમાઈ કરવા આવેલો કૃષ્ણનંદન અને તેની પુત્રી કે જે મારી પ્રિયતમા બનવા આતુર થઈ રહી છે; તે હમણાંજ બંધિવાન બનશે. એમજ થવું જોઈએ. આવાં બધાનક માણસો પ્રભને બચકારક છે. હમણાં બાર વાગશે. બંદુકના અવાજથી ચેતવણી મળશે અને તરતજ શાફેલસિંહ મારી પાસે આવશે. પ્રભુ કૃપાએ વીલીયમ—સત્યવીર પણ તેની સાથે હશે. આજ ત્યારે હું પણ હવે રૂઝઆત કરું.” આમ વિચારતા બાનુકુમારે ત્યાં બેઠેલા કૃષ્ણનંદનના સેવકો પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી. સેવકોએ પણ કંઈક જૂઠ્ઠી ઇસારત કરી. આ સઘળા માણસો જો કે કૃષ્ણનંદનના સેવકો જણાતા હતા; પણ ખરી રીતે જોતાં તેમ નહોતું. સઘળા શાફેલસિંહના સાથીઓ હતા, અને પોતાના સરદારની આગાથી કૃષ્ણનંદનના સેવકો રૂપે રહેલા હતા. કૃષ્ણનંદન અને કપટકળા વારંવાર બાનુકુમારના મુખ સામે દ્રષ્ટિ કરતાં હતાં. બાનુકુમારના મુખપર છવાયેલી શોકની છાયાથી કૃષ્ણનંદન મનમાં સમજી ગયો કે રામલાલના ખૂનથી બાનુ-

કુમાર શેઠાતુર થયો છે. બ્યારે બાનુકુમાર ધણીવાર સંધી કંઈ બોલ્યો નહિ ત્યારે છેવટે કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું, “કુમારશ્રી! જૈનવ્રત શ્રી કારણથી ધારણ કર્યું છે?”

“કંઈ નહિ, રહેજ.” બાનુકુમારે હુંકો ઉત્તર આપ્યો.

“તમારા મનમાં કંઈક દુઃખ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યું હોય એમ મને સમજાય છે?” કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું.

“તમારૂં ધારવું ખરૂં છે. તમારા આ ભયંકર કામથી મને અત્યારે બેહદ દુઃખ ઉત્પન્ન થઈ રહ્યું છે. રામલાલે તમારા વિશે ઉચ્ચારેલા શબ્દો અત્યારે ખરા થાય છે. તમે હમ લોકના સરદાર છો; ભયાનક ગળાફાંસુ ખૂટી છો. હું અત્રે આવવાથી ધણી પસ્તાઈ છું.”

બાનુકુમારના શબ્દોથી કૃષ્ણનંદન અને કપટકળા ચોકમાં. બન્નેએ એક બીજાના સામે જોઈ કંઈક છૂપી ધસારતો કરી લીધી. કૃષ્ણનંદને મુખ ગંભીર રાખી કહ્યું, “કુમાર! તમારી મોટી ભૂલ થાય છે. રામલાલ મારો જીનો વેરી હતો, તેનું બોલવું સાચું હોયજ નહિ.”

“જે માણસે વફાદારીથી તમારી સેવા કરી છે, જે માણસે તમને વફાદાર રહેવા અનેકનાં લોહી વહાવ્યાં છે; તે માણસને તમે હવે જીડો અને વેરી કહો છો એ ઉપરથીજ તમે પોતે કેવા છો એ જણાઈ આવે છે. કૃષ્ણનંદન! સમજાવે કે તમારાથી હવે પ્રપંચભળ પાચરી શકાશે નહિ. અકાળે મરણને મળી ચૂકેલા રામલાલે તમારાં સંધર્માં કારસ્થાનનો ભેદ ખુલ્લો કરી નાખ્યો છે. હું.....” બાનુકુમાર આમળ બોલતાં એકએક અટક્યો. કારણકે બહારની બાજુએ અમાનક બંદુકનો અવાજ થયો. સંધર્માં બ્યાન એ તરફ ખેંચાયું. બંદુકનો એક અવાજ સંભળાયા પછી તરતજ ઉપરાઉપરી બંદુકોના અવાજ સંભળાવા લાગ્યા.

બાનુકુમારે વિસ્મય પામ્યાનો દેખાવ કરી કૃષ્ણનંદનને પૂછ્યું, “આ મધ્યરાત્રિએ બંદુકોના અવાજ ક્યાંથી સંભળાય છે?”

“શું ખબર પડે?” આમ બોલતાં કૃષ્ણનંદનનાં હાળાં મગ્ની મમાં. તેના મુખપર ભયની વિષાદ છાયા છવાયેલી જણાઈ. કપટ-

કળાતું મુખ પણ ઉતરી ગયું. તે બચાતુર નજરે આમતેમ નજર ફેરવવા લાગી.

બંદુકોના અવાજ થએ જતા હતા. એ સાથે માણસોનો પણ જખરો કોલાહલ મચી રહ્યો હતો. કૃષ્ણનંદનની આંખો રક્તવર્ણી થઈ ગઈ. તે ઉભો થયો અને બારણા તરફ ચાલ્યો; કે તરત બાતુકુમારે ઉભા થઈ તેનો હાથ પકડી કહ્યું, “ક્યાં જાઓ છો?”

“બહાર જઈ તપાસ કરી આવું કે ત્યાં શું તોશન છે.”

“તમારે જવાની કંઈ જરૂર નથી. એક સેવકને મોકલો કે જેથી તે તપાસ કરી આવશે.”

કૃષ્ણનંદને કંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ. પણ તે બહાર જવાને ઉત્સુક થયો; પણ એટલામાંજ તેનો એક વદાહાર સેવક લોહીલવાણ હાલતે ત્યાં દોડી આવ્યો.

પ્રકરણ ૯ મું.

મધ્યરાત્રિ-પાખીની પાયમાલી.

તે દોડી આવનાર જખમી માણસ કૃષ્ણનંદનના પગ આગળ જઈ જમીનપર પડ્યો. તેનું શરીર ધવાએલું હતું. તેણે પહેરેલાં કપડાં લોહી બહેવાથી રંગાઈ ગયાં હતાં. પોતાના માણસની આવી દુર્દશા જોતાંજ કૃષ્ણનંદનને માથે જાણે વિજળી પડી હોય એમ થયું. તે તત્કાળ જમીનપર પડેલા માણસની પાસે બેસી બોલ્યો, “માધુ ! આ શું ! તારી આ દશા કાથી થઈ?”

તે જખમી માણસ કે જેનું નામ માધુ હતું, તેનાથી બરાબર બોલાતું નહોતું છતાં બળાત્કારે બોલ્યો.

“સરદાર ! જીલમ થયો છે. તમે નાચી જવ. શુભ બચાવવા

જતા રહ્યો. પેલા કદીયો છૂટી ગયા છે. ” માધુથી વધુ બોલાયું નહિ. તે બોલતાં થાકી ગયો અને અટક્યો.

પુનઃ કૃષ્ણનંદને પૂછ્યું, “ તું ક્યા કદીયો વિશે કહે છે ? ”

“ વીધીયમ-સત્યવીર વગેરે. ” માધુએ ટુટતા અવાજે કહ્યું.

“ સત્યાનાથ. ” કૃષ્ણનંદને ઉંડી હાથ મારી પૂછ્યું, “ તેમને કાણે છોડાવ્યા ? ”

“ સરદાર ! મારાથી વધુ બોલાઈ શકાતું નથી. અને ધણીજ વેદના થાય છે. મારો અંતકાળ નજીકમાં હોય એમ અને સમજાય છે. સરદાર ! જલ્દીથી તમે અને કપટકળાખાઈ અહિંથી નાશી છૂટો. આપણા ધણા માણસો મરાયા છે અને કેદ પકડાયા છે. નિમકહરામ શાહુલે દગો દીધો છે. તેણેજ કદીયોને છોડાવ્યા છે અને આપણા માણસોને માર્યા છે અને પકડ્યા છે. આહ જીવ જાય છે. તમે જીવ નહિ તો પકડાઈ જશો, દુષ્મનો આ તરફ આવે છે. ઓ-આહ-આપરે.....” માધુ વધારે બોલી શક્યો નહિ. તેના રામ રમી ગયા. તેના સરદારને ચેતાવી માધુ મરી ગયો. કૃષ્ણનંદન ગભરાયો. કપટકળા ધ્રુજવા લાગી. બહારની બાજુએ જઈરો કોલાહલ મચી રહ્યો હતો. બંદુકોના અવાજ બંધ થયા હતા. દુષ્મનોના આવવાનાં પગલાં સંભળાતાં હતાં. કૃષ્ણનંદનને નાશી છૂટવાનું ઉચિત જણાયું. તેણે બાતુકુમાર અને પોતાનાં માણસો સામે નજર કરી કહેવા માંડ્યું, “ આપણા દુષ્મનો ફાળ્યા છે. શત્રુઓનું જોર અને સંખ્યા વિશેષ હોય એમ જણાય છે. માધુના કહેવા મુજબ જો આપણા બહાદુરો પકડાયા હોય અને મરાયા હોય તો હવે આપણે શાવી શકનાર નથી. આપણે માટે હવે એકજ રસ્તો બાકી છે. તે એજ કે અહિંથી નાશી છૂટવું. જો અહિંયા વધુવાર રોકાઈશું તો દુષ્મનોના હાથમાં સપડાઈશું. માટે ચાલો આપણે નાશી છૂટીએ. જીવતા હોઈશું તો કોઈકવાર આપણે વેર વાળીશું. ચાલો; મારા બંધુઓ ! ચાલો આપણે અહિંથી જતા રહીએ. ” કૃષ્ણનંદને પગલું આગળ બર્થ કે તરત બાતુકુમારે તેને અટકાવી કહ્યું, “ સચ્ચર કરો. ”

“કેમ ? વળી તમારે શું કહેવું છે ?” કૃષ્ણનંદને કંઈક કૂર નજરે તેની તરફ જોઈ પૂછ્યું.

“મારે તમારી સાથે થોડીક વાતચીત કરવી છે.”

“વાત કરવાનો અત્યારે ખીલકુલ સમય નથી.”

“છતાં પણ થોડુંક સાંભળો.”

“બોલો ?”

“તમે શામાટે નાશી જાવ છો ?” કુમારે પૂછ્યું.

“જીવ બચાવવા.”

“શું તમારો જીવ જોખમમાં છે ?”

“હા.”

“શાથી ?”

“દુશ્મનોના બચથી.”

“તમારા દુશ્મનો કોણ છે ?”

“તે તમે અત્યારે જાળખી શકો જોમ નથી.”

“તમે કોણ છો એ લો ખરેખર જણાવો ?” કુમારે છેવટનો

અને ખરો પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“હું કૃષ્ણનંદનજ છું.”

“એ તો ખરું, પણ તમારો ધંધો ?”

“હુંદકાઠ, ચોરી અને ખૂનનો.” કૃષ્ણનંદને ગુસ્સાથી તપી

જમ જણાવ્યું.

“ત્યારે શું તમે મને ક્યો ?”

“થોડુંક ઠગાવા છો; વધુ નહિ, ક્યો છેલ્લી સલામ.” કૃષ્ણનંદને કષ્ટકળા સાથે ચાલવા માંડ્યું. કે તરતજ બાતુકુમારે તેમનો માર્ગ રોકી કહ્યું, “ઉભા રહો. તમારાથી નાશી છુટાશે નહિ. તમે ખૂની છો. તમારે પકડાવવું જોઈએ.”

“મને કોણ પકડનાર છે ?” કૃષ્ણનંદને રક્ત નેત્રે પૂછ્યું.

“હું પોતેજ.”

“હા, તારૂં મળું મને પકડવાનું નથી.”

“તેની તમને હમણાંજ ખબર પડશે.” ભાતુકુમારે કહ્યું.

“જો મારા બાપને હાથ લગાવશો તો તરતજ આ ઘરાનો ભોગ થશે.” કપટકળાએ વધુ જણાવ્યું.

“તમારો વિચાર તમારા મનમાંજ સમાસે. તમારી કપટબળ હવે વધુ વખત ચાલી શકે એમ નથી. તમે બમાનક ખૂતી છો. તમને પકડવાનું ફર્માન સરકાર તરફથી નીકળી ચૂક્યું છે અને એ ફર્માનનો અમલ કરવાનેજ હું અહિં આવેલો છું.”

“શું તું અમને કેદ કરવાને આવ્યો છે ?” કૃષ્ણનંદને દંધક બયથી પૂછ્યું.

“હા.”

“ત્યારે શું તું રાજકુમાર નથી ?”

“ના.”

“અફસોસ ! તેં પૂણ અમને ક્યાં છે.”

“તારા જેવા કુળને મેં ક્યો છે તેથી આનંદ માતું છું. વળી વધારામાં તને જણાવું છું કે તને અને આ કપટકળાને મેં જે દાગીના બક્ષીસમાં આપ્યા છે તે પણ તદ્દન બનાવટી છે. વળી ત્હેં તારો ધનભંડાર અને ઝવેરાત ક્યાં છપાવ્યું છે તે પણ મેં જાણી લીધું છે.”

“આહ ! હું આ શું સાંભળું છું ?” કૃષ્ણનંદને કપાળપર હાથ અફાળતાં કહ્યું.

“તારા મ્હોતનો ગયબી અવાજ.” ભાતુકુમારે વધુ જણાવ્યું.

“ખરેખર ત્હેં એક બયંકર શત્રુની ગરજ સારી છે. તેં મારું સર્વસ્વ નાશ કર્યું છે.”

“જ્યાં સૂધી તું હજી જીવે છે; ત્યાં સૂધી તારૂં સર્વસ્વ નાશ થયું નથી.”

“બસ કર. તારા શબ્દો વધુ વખત મારાથી સાંભળી શકાતા નથી. હું આ પગેજ તારા કર્મનો બદલો આપું છું.”

“કાણુ તું?” બાનુકુમારે ગુસ્સાથી પૂછ્યું.

“હા હું.”

“ખૂની! યાદ રાખ કે તારાથી મને કંઈ પણ થનાર નથી. તું ચારે તરફથી સપડાઈ ચૂક્યો છે. જો; આ ધડીયાળ તરફ નજર કર. બાર વાગવામાં ફક્ત થોડીકજ વાર છે. બરાબર બાર થતાંજ તું અને કપટકળા બંધિવાન બનશો.”

“તે પહેલાં હું તને જહનમમાં મોકલી આપીશ.” કપટકળા ઉસ્કેરાઈ છરા સાથે બાનુકુમારની નજીક દોડી આવી.

બાનુકુમાર ખડખડાટ હશી પડી હાથ લાંબો કરી તેને રોકતાં બોલ્યો; “કમળત કુલટા! ત્હેં આજ સધી અનેકનાં ખૂન કર્યા છે; છતાં હજી ખૂનથી ધરાઈ નથી? બરેબર! જે રાક્ષસી હોય છે એ તો સદાય એવીજ હોય છે. ચૂડેલ! તારાં કૂર કર્મોને યાદ કર, તારા પવિત્ર પતિ કિશોરના તેં શા હાલ કર્યા છે તેનો ખ્યાલ કર. એ બધા કર્મના બદલા તને હવે ટુંકમાંજ મળનાર છે.”

કિશોરનું નામ અવણુ કરતાંજ કપટકળા કંપી ઉડી. તેના મુખ પર સ્થામતા છવાઈ મઘ. તેણે તેના બાપને કંઈક ઇસારત કરી. તરતજ કૃષ્ણનંદને ત્યાં ઉભેલા માણસો પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી કહ્યું, “મારા વશદારો! આ હરામખોરને બાંધો અને તેને આપણી સાથે લઇ ચાલો. મારો વિચાર તેને રીબાવી—રીબાવીને મારવાનો છે.”

કૃષ્ણનંદનની આજ્ઞા સધળાઓએ ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી; પણ એક માણસે આજ્ઞાનો અમલ કર્યો નહિ. સધળા જ્ઞાન્તિથી ઉભા રહ્યા. કૃષ્ણનંદન આશ્ચર્ય પામ્યો. તેણે મોટા અવાજથી કહ્યું, “કેમ કંઈ સાંભળતા નથી? બહેરા થયા છો? આને બાંધો.”

તરતજ એક માણસ બોલી ઉઠ્યો; “તમે કોને આજ્ઞા કરો છો?”

“તમને બધાને?”

“અમે તમારા સેવકો નથી.”

“હારે?” કૃષ્ણનંદન બચથી ધ્રુજતાં બોલ્યો.

“ શાઈલસિંગના. ” સધળાએ જવાબ આપ્યો.

“ શાઈલ મારો વફાદાર સેવક છે. ”

“ બૂલો છો. તેણે તમારી તરફની વફાદારીના ત્યાગ કર્યો છે. તે હાલ આ બાનુકુમારનો વફાદાર સેવક છે. અમે તેમની આગ્રાથીજ તમને કેદ કરવાને અહિં ઉભા છીએ. ”

કૃષ્ણનંદનને માથે પહાડ ટૂંકી પડ્યો હોય એમ થયું. તે સધળો બેદ સમજી ગયો. નાશી છૂટવાની આશા નિષ્ણ ગઈ. તેનું માથું ભમવા લાગ્યું. તેની આંખોએ અંધારાં વળ્યાં અને તેથી તે એ હાથે માથું પકડી જમીનપર બેસી ગયો. કપટકળા બચબીત વહેને ચારે તરફ નજર ફેરવવા લાગી. તેના નિસેા ક્યારનાએ ઉતરી ગયો હતો. તેના મુખપર કાળાશ ફરી વળી હતી.

બાનુકુમારે કૃષ્ણનંદન તરફ નજર કરી કહ્યું, “ નિરપરાધિ-એને પાયમાલ કરનાર પિશાચ ! કેમ હવે શાન્ત થઈ નીચે બેસી રહ્યો છે ? તારા માણસોને હુકમ કેમ ફરમાવતો નથી ? પાપાત્મા તારી ધડી હવે ભરાઈ ચુકી છે. તારો પાપકુંભ પણ સંપૂર્ણ ભરાઈ ચુક્યો છે. તે કરેલાં કર્મથી તારે કદાચ ફાંસીએ પણ ચઢવું પડશે. ” આમ બોલતા બાનુકુમારે પોતાના માણસો તરફ જોઈ કહ્યું, “ આ ગૂંહે-ગારને અને તેની પુત્રીને કેદ કરો. ”

કૃષ્ણનંદન ચમક્યો. બાનુકુમારના સેવકો તેની આસપાસ ફરી વળ્યા અને તેને ચારે તરફથી જકડીને બાંધ્યો. બાદ કપટકળાને બાંધવા માંડી. તે બાનુકુમારના ચરણમાં પડી બોલી, “ કુમાર ! મને બચાવો ? ”

“ તારા અપરાધ બચકર છે. તું શિક્ષાની અધીકારી થઈ ચૂકી છે. ”

“ મારી પર દયા કરો. ”

“ સરકારના ન્યાયાસન સમીપ દયાની યાચના કરજો. તારા જેવી બયાનક બામિની પર દયા દર્શાવવાનો મને અધિકાર નથી. ”

“ હું મારાં પાપથી પસ્તાઉં છું. ” કપટકળાએ દીન વહેને કહ્યું.

“ પ્રથમ પ્રજ્ઞાતાપ કર્યો હોત તો અત્યારે આ દશા ન થાત, ચંડાળણી ! તે તારા પુણ્યમાત્રા પતિનું જીવન રદ કર્યું છે. તે બી-આરને દુઃખના ડુંગરા તળે ત્હેં દાટ્યો છે. ગરીબ કમળાના જીવ-નમાં તેં ઝેર રેડ્યું છે. તારા પ્રતાપથી તે બીઆરાં અત્યારે હતાં ન હતાં થઇ ગયાં છે. તે નિર્દોષના આપ તને આ વખતે નકયા છે. તને ભયંકરમાં ભયંકર શીક્ષા થવી જોઇએ અને થશે. ”

“ તે ચંડાળણીને તો જીવતાંજ શુભાંજી ચઢાવવી જોઇએ. ” આમ બોલતા શાદુલસિંગે ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. તેની પાછળ વીલીયમ, સત્યવીર-કુલસીંગ-રણમલ અને કનુભાઈએ પણ ત્યાં આવ્યા. કપટક-જાને બંધિવાન બનાવવામાં આવી. તેની આંખોમાંથી ચોધાર અશ્રુ વહેતાં હતાં, કૃષ્ણનંદન પોતાની પડતી નિહાળી અવાચક જેવો બની ગયો હતો, વીલીયમ-સત્યવીર વગેરેએ ભાનુકુમાર સાથે હાથ મેળવી તેને ધન્યવાદ આપ્યો. કુલસીંગ અશ્વકત હતો. તેણે પોતાના ઉદ્ધારકને આશીર્વાદ આપી. ભાનુકુમારે પોતાનો શ્રમ સફળ થયો જાણી આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો. આ પછી વીલીયમે કૃષ્ણનંદન અને કપટકજાને એક ઓરડામાં કેદ કરવાની અને ત્યાં સખત બંદોબસ્ત રાખવાની પોતાના માણસોને આજ્ઞા આપી. સેવકો પિતા-પુત્રીને લઈ ગયા અને બ-નેને એક ઓરડામાં પૂર્યા. કૃષ્ણનંદનના બીજા સામિતોને પણ કેદ કરી એક સ્થળે પૂર્યા. મધ્યરાત્રિ વીતી ચૂકી હતી. કૃષ્ણનંદનના પકડાયાની ખબર આખા ગામમાં ફેલાઈ ગઈ હતી. કૃષ્ણપૂરમાં અનેક ઠંગ-બદમાસો રહેતા હતા અને તેઓ કૃષ્ણનંદનના મદદગાર હતા. લગભગ આખું ગામ ઠંગ-ચોરથી ભરેલું હતું. આ કૃષ્ણપૂર ઠંગ પાટ-ણના નામથી પણ ઓળખાતું. કૃષ્ણનંદનના પકડાવાથી તેના અનુયાયીઓ ગભરાયા અને ભવિષ્યનો વિચાર કરવાને એક ગુપ્ત સ્થળે એકત્ર થયા. આ વાતની બાતમી સત્યવીરને મળી. તરતજ તે અને વીલી-યમ સાહેબ તેમના મદદગારો સાથે ઘોડે ચઢ્યા અને છૂપા સ્થળ આગળ જઈ હરામખોરોને ઘેરી લીધા. દુખનોની પાસે બંદુકો જોઈ

પાપાત્માઓ ગભરાયા અને સધળાઓએ બચાવને અર્થે વિનંતી કરી. સત્યવીરે સત્તાધિક્ષના અવાજથી સધળાને તાબે થઇ જવાની આજ્ઞા કરી. સધળા શરણુ થયા. વીલીયમે શાર્ફલસિંહને તેજ વખતે નજીકની છાવણી તરફ જઇ સૈનિકોની મદદ લઇ આવવાનું સૂચવ્યું. શાર્ફલસિંગ સાહેબની મિઠી લઇ તેજ વખતે ત્યાંથી રવાના થયો. વીલીયમ-સત્યવીર-રણુમલ વગેરે ભરેલી બંદુકો સાથે પાપીઓને ઘેરી ત્યાંજ રહ્યા. સધળાએ આખી રાત્રિ ત્યાંજ વ્યતીત કરી. પરાંત થતાં શાર્ફલસિંગ સૈનિકો સાથે આવી પહોંચ્યો. સરકારી સિપાહીઓએ ગૂંહેગારોને હાથ કડી નાખી દીધી. વીલીયમે તેઓને સુરત લઇ જવાની આજ્ઞા આપી. સૈનિકો તમામ ગૂંહેગારોને લઇ લાંથી આસ્થા ગયા.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

ભાનુકુઆરનો લેદ.

પ્રાતઃકાળ થયો. ગામમાં શોક વ્યાપી રહ્યો હતો. સત્યવીર અને રણુમલે કૃષ્ણનંદનના બે વિશ્વાસુ માણસોને માફી આપવાનું જણાવી ગામમાં બાકી રહેલા લુચ્ચા લોકોને પકડ્યા અને જ્યાં જ્યાં ઠગ લોકોની ટાળીઓ ફરતી હતી તે સ્થળની માહિતી મેળવી તે ટાળીઓને પકડવા સૈનિકોની ટુકડીઓને રવાના કરી. કૃષ્ણપુરના પોલીસ થાણામાં જે સરકારી માણસો રહેતા હતા કે જેઓ કૃષ્ણનંદનને મળેલા હતા તેઓને પણ પકડી કેદ કરી છાવણી તરફ મોકલાવી દીધા. બે દિવસમાં તો કૃષ્ણપુરમાં રહેતા તમામ ઠગ-ફાંશીયાઓ પકડાઇ ગયા. તેમનાથી ત્રાસ પામેલા અન્ય જનોને આનંદ થયો. કૃષ્ણનંદનની તમામ મિલકત જપ્ત કરી. વીલીયમ સત્યવીર વગેરેએ કાર્ય પૂર્ણ થવાથી પ્રભુનો ઉપકાર માન્યો.

આજે પાંચમા દિવસની રાત્રિ હતી. સવારમાં સઘળાએ ત્યાંથી પ્રયાણ કરવાનો ઠરાવ કર્યો હતો. રાત્રિએ સઘળા કૃષ્ણનંદનના વિજ્ઞાન દિવાનખાનામાં એકત્ર થઇ વાતો કરી રહ્યા હતા. વીલીયમે અને સત્યવીરે પોતાને મૂકત કરવાને માટે શાર્દૂલસિંગનો ઉપકાર માન્યો. શાર્દૂલે બાનુકુમારનો ઉપકાર માનવાનું જણાવી કહ્યું કે; હું તો આ કુમારશ્રીનો સેવક છું. તેમની આજ્ઞા મુજબજ મેં સૌ કાંઈ કર્યું છે.”

વીલીયમે બાનુકુમાર સામે જોઇ પૂછ્યું; “તમારો અમારીપર મહાન ઉપકાર થયો છે. કુમારશ્રી! આપ કયા રાજકુળને શોભાવો છો ?

બાનુકુમારનો જવાબ સાંભળવાને સઘળા આતુર થઇ રહ્યા. રણુમલ અને કનુભાઈ પરસ્પરમાં હાથ દબાવી હસ્યા. બાનુકુમારે રહેજ હસ્તાવધને કહ્યું; “હું મારી ઝોળખાણુજાતે :જણાવી શકું એમ નથી.

“કારણ ?” સત્યવીરે પૂછ્યું.

“કદાચ કંઈક ભેદ હશે ?” કનુભાઈએ કહ્યું.

“આપણે તો હવે મિત્રો બન્યા છીએ. અમારાથી ભેદ રાખવાની કાંઈ જરૂર નથી.” વીલીયમે કહ્યું.

“હું કાણુછું તે આ નામદાર ઠાકોર સાહેબ જણાવી શકશે.” બાનુકુમારે કહ્યું.

બાનુકુમારના બોલવાથી સઘળાને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થયું. જે બાનુકુમારે બહાદુરીનું કાર્ય કર્યું હતું તેને આવી રીતે બોલતો અને શરમાતો જણી સઘળાની વિસ્મયતાનો પાર રહ્યો નહિ. સત્યવીરે રણુમલસિંહને પૂછ્યું. રણુમલસિંહ ગંભીર વદને બોલ્યો; “હું આશ્ચર્ય પામુંછું કે મારા દિવાનજી પોતાના સંબંધીને પણ ઝોળખી શકતા નથી ?

“કયા સંબંધીને ?” સત્યવીરે વધુ આશ્ચર્ય પામતાં પૂછ્યું.

“આ બાનુકુમારને.” રણુમલે કહ્યું.

“શું તેઓ મારા સંબંધી છે ?”

“હું તો એમજ માનુંછું.”

“નામદાર ! આપ મારી મશ્કરી તો કરતા નથીને ?”

“હું તો ખરૂં જ કહું છું, પછી ભલે તમે મસ્કરી માનો. બોલો બાનુકુમાર ! તમે મારા દિવાનજીના સગા થાવ છો કે નહિ ? ”

“ બાનુકુમાર નિરૂત્તર રહ્યો. સત્યવીર ગમરાયો. તેણે ધારી-ધારીને બાનુકુમાર સામે જોઈ કહ્યું, “મને તો આમાં કંઈ પણ સમજ પડતી નથી. નામદાર ! કૃપા કરીને જણાવો કે આ કુમારશ્રી કોણ છે અને ક્યાંના રહેવાશી છે ? ”

કનુભાઈથી હવે બોલ્યા વિના રહેવાયું નહિ. તે તત્કાળ બોલ્યા, “ દિવાનજી ! હું તમને આ પળે જ કુમારશ્રીની ઝોળખાણ કરાવું છું અને તે તમારા સંબંધી છે કે નહિ તે તમારા મુખે જ કમુલ કરાવું છું. બોલો દિવાન સાહેબ ! આપણા શાસ્ત્રમાં સૂર્ય ભગવાનનાં કેટલાં નામ વર્ણવેલાં છે ? ”

“ ધણાં; પણ તેથી શું ? ”

“ એમાં જ આ કુમારશ્રીનો ભેદ છૂપાએલો છે. વાંચે સૂર્ય ભગવાનના એકાદ બે નામ બોલો જોઈએ ? ”

“ એક તો બાનુ. ”

“ વાંચે બીજું ? ”

“ પ્રભાકર. ”

“ ત્રીજું આવડે છે કે ? ”

“ હા. ”

“ શું ? ”

“ સવિતા. ”

“ વાંચે આપને કોઈ સવિતા નામનું સજીવું છે કે ? ” કનુભાઈએ હસીને પૂછ્યું.

સત્યવીર ઝોંક્યો અને આંખો ફાડી બાનુકુમારની સામે જોતાં જ બોલી ઉઠ્યો.

“ આ કોણ સવિતા ? આશ્ચર્ય ? ! ”

વીલીયમ-કુલર્સીંગ અને અન્ય જનો પણ વિસ્મયતાથી બાનુ-

કુમારની તરફ જોઈ રહ્યા. પુનઃ સત્યવીરે પૂછ્યું, “ સવિતા આ બધા શું જોટાળો છે ? ”

“ બીજે તે શા જોટાળો હોય ? પણ તમે એકાએક ખોવાઈ ગયા અને સવિતાબાઈ બાલુકુમાર બની આપને ખોળવા નીકળ્યાં. તે કારણથી આ બધા જોટાળો થયો. ” કનુભાઈએ હસ્તાં હસ્તાં જણાવ્યું.

વીલીમમ સાર્નદાશ્ચર્યથી સવિતાના મુખ તરફ જોતાં જોલ્યો, “ શ્રીમતી સવિતાદેવીએ મહાન બહાદુરીનું કામ કર્યું છે. તેમને ધન્યવાદ ધટે છે. તેમણે એક વીર રમણીને લાયકું કાર્ય કરી અમને બચાવ્યા છે. જે ભારતવર્ષમાં આવી પવિત્ર અને વીર રમણીયો ઉત્પન્ન થાય છે તેને માટે આ ભૂમિને પણ હજારો ધન્યવાદ ધટે છે. સવિતા બહેન ! તમારી સઘળી વાર્તા સાંભળવાને માફ મન અધિક થઈ રહ્યું છે. ”

“ મારી પ્રશંસા સાંભળી હું શરમાઈ છું. મારાથી કંઈ પણ મોટું કામ થયું નથી. મારી વાતમાં સાંભળવા જેવું પણ કંઈ નથી. આપ વડિલો સમક્ષ જોલતાં અને લજ્જા ઉત્પન્ન થાય છે. ” સવિતાએ જણાવ્યું.

રણમલ જોલ્યો; “ સવિતા ! તું અમારી બહેન જેવી છે. બાઈઓથી શરમાવું જોઈએ નહિ. સાહેબની ઈચ્છા તારી વાત સાંભળવાની છે; તો વગર સંકોચે તારી કથા વિદીત કર. ”

“ કપટકળા સાથે પ્રેમ સંવાદ કરતાં કંઈએ શરમાતાં નહોતાં ? અને હવે આ વખતે શાને શરમાવ છે ? ” કનુભાઈએ હસીને પૂછ્યું.

સઘળું મંડળ હસી પડ્યું. સવિતા જોલી, “ દિવાનસાહેબ અને પુલસીંગભાઈના પકડાઈ જવાથી હું તરતજ સાંથી નીકળી અને ઘોડા પર સ્વાર થઈ નાશી છૂટી. મારા નાશી જવાની દુઃખનોતે ખબર પડી નહિ. રાત્રિના અંધકારે અને નાશી જવામાં સારી મદદ કરી. દુઃખનોના પાછળ આવવાનો ભય અને પ્રતિપક્ષે લાગતો હતો. ભયંકર કાળી રાત્રે હું હિંમતથી આગળ વધે જતી હતી. ચારેક દિવસની મુસાફરી કરી હું મુન્દરપૂર ગઈ. ત્યાં જતાં અને

માધમ પશ્યું કે નામદાર ઠાકોરસાહેબ અને કનુભાઈ દિવાનજીની શોધને અર્થે નીકળી પડ્યા છે. મેં થોડાક સૈન્ય સાથે લઈ ત્યાંથી પ્રયાણ કર્યું. મારો વિચાર મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવાનો હતો. દિવાન સાહેબને મેં એક વખતે કહ્યું હતું કે તમારું ખૂન કરવા મંથનનાર પાપીને હું અંધિવાન બનાવી તમારા ચરણમાં રજુ કરીશ. મારા એ શબ્દોની મને વિસ્મૃતિ થઈ નહોતી. દિવાનસાહેબ અને કુલસીંગને કાણે પકડ્યા છે અને ક્યાં લઈ ગયા છે તેની મેં બરાબર માહિતી મેળવી. પ્રથમ મેં કૃષ્ણનંદનની તપાસ કરી તો મને જણાયું કે તે હરામખોર અમરકોટ ગયો છે. કારણ કે અમરકોટના ઠાકોર સૂર્યભલનો તે મિત્ર હતો. મેં અમરકોટ જઈ તેની તપાસ કરી તો તે દુષ્ટ હું ત્યાં ગઈ તેની પહેલાં એ કલાક અગાઉ ત્યાંથી નીકળી ગયો હતો. હું બીજે દિવસે ત્યાંથી નીકળી કૃષ્ણપૂરના પંથે પ્રયાણ કરવા લાગી. ડુંગરાળ પ્રદેશમાં આવતાં માર્ગ ચૂકી અને ભૂલી પડી. હું આસપાસ ફરવા લાગી. મારી ચારે તરફ મોટા ડુંગરો આવી રહ્યા હતા. ઝડી પણ પુષ્કળ આવેલી હતી. જંગલી જાનવરો ધોળે દિવસે દોડી જતાં મારી નજરે પડતાં હતાં. હું માર્ગ મેળવવા ધણુંએ બટકી પણ મને માર્ગ મળ્યો નહિ. રસ્તાની શોધમાં દિવસ પૂરો થવા આવ્યો, હું અને મારો ઘોડો થાકી ગયાં હતાં. રાત્રિ પડશે. આ વિકટ સ્થાનમાં શી રીતે રહેવાશે વગેરે વિચારો મારા હૃદયમાં ભય ઉત્પન્ન કરતા હતા. હું હિંમત રાખી આગળ વધી અને એક નાના ડુંગરા પર ચઢી દૂર નજર કરી તો એક નાની નદી સર્પાકારે બહેતી મારી નજરે પડી. હું ડુંગર પરથી ઉતરી એ તરફ ચાલી અને સાયંકાળ થતાં નદી આગળ આવી. નદી આગળનો પ્રદેશ સપાટ હતો. દૂર ડુંગરાઓની લાંબી હારો આવેલી હતી. આ નદીને કિનારેજ મેં રાત્રિ ગાળવાનો નિશ્ચય કર્યો. હું ઘોડેથી નીચે ઉતરી અને આસપાસથી સૂકાં લાકડાં વીણી આણી દેવતા સળગાવ્યો. દેવતા સળગાવવાનું કારણ એ કે જો કોઈ માણસ હોય તો તાપણથી મારી તરફ આવે

અને બીજું એ કે દેવતા જોઈ વાધ વર પાસે આવે નહિ. મેં નદીમાં સ્નાન કરી સાથે રાખેલું બાતું ખાઈ લીધું. લીધું ધાસ ત્યાં પુરકળ હોવાથી ઘોડો આનંદથી ચરતો હતો. હું સાયંકાળની રમણીયતા જોઈ રહી. પણ મનમાં વિચાર થઈ રહ્યા હતા કે હમણું રાત્રિ પડશે, નિશ્ચયરોતું સામ્રાજ્ય શરૂ થશે. આ વિકટ સ્થળમાં મારી શી ગતી થશે ? આવા વિચાર મને ધુભવી રહ્યા હતા. હું મન સાથે પ્રભુનું રટણ કર્યા કરતી હતી. અંતે રાત્રિ પડી. કૃષ્ણપક્ષ હોવાથી સધળે અંધકાર ફેલાયો. રાત્રિનો ડરામણો દેખાવ મારી નજર સામે આવીને ઉભો રહ્યો.

રાત્રિના બિપણ અંધકારથી વૃદ્ધો અને ડુંગરાઓ. ભૂત સમાન ઉભેલાં જણાવા લાગ્યાં. નિશ્ચાયર પક્ષીઓ અને પશુઓના અવાજ હૃદયમાં ભય ઉત્પન્ન કરવા લાગ્યા. સર્વત્ર નિઃસ્તબ્ધતા વ્યાપેલી હતી. હું પ્રભુનું રમણ કરતી રાત્રિ ગુબ્બરવા લાગી. મારી ચારે તરફ લાકડાં સળગતાં હતાં. આથી હિંસક જનવરો મારી નજીક આવી મને ધબકાઈ શક્યાં નહિ. મેં બે ત્રણ વાર વાધ-વરને મારાથી થોડેક દૂર થઈને જતા જોયા હતા.

આખરે જેમ તેમ કરી રાત્રિ પૂરી કરી. પ્રભાતકાળ થયો. સૃષ્ટિ સૌન્દર્યમયી જણાવા લાગી. પક્ષીઓ મધુરા ટહુકારથી રમણીયતાને વધારી રહ્યાં હતાં. મારો ઘોડો મારી નજીકમાંજ ઉભો હતો. તે અવાચક જનવર આખી રાત મારી પાસેથી લગીર પણ દૂર ખસ્યું નહોતું, મેં તેની પીઠ પર હાથ ફેરવ્યો. તે પછી મેં નદીમાં ઘોડાને નવરાત્રી મેં પણ સ્નાન કરી લીધું. ન્હાવાથી ઉબાગરો કંઈક ઓછો જણાયો. બાદ ઘોડા પર સ્વારી કરી હું નદીના કિનારે આગળ જવા લાગી. નાનકડી નદી સર્પાકારે વાંકી ચૂંકી બેઠેલી હતી. હું જેમ જેમ આગળ વધતી ગઈ તેમ વિકટ રસ્તો આવતો ગયો. બપોર થતાં સુધીમાં તો મેં ધણો રસ્તો કાપી નાખ્યો. વિશ્રાન્તિની કંઈક જરૂર હોવાથી બપોરા ગાળવા હું ઘોડેથી નીચે ઉતરી. ઘોડો ધીસ

ચરવા લાગ્યો. હું વિચારે ચઢી. એવામાં મારે કાને કોઈક માણસનો ધીમે અવાજ સંભળાયો. હું ચમકી અને તરત ઉભી થઈ અવાજ આવતો હતો એ તરફ જોવા લાગી. મારી અલ્પત અજયખીની અંદર મને જણાયું કે કોઈ એક માણસ જમીન પર પડેલો છે, કોઈ દુઃખી માણસ હશે ધારીને હું ઘોડે ચઢી ત્યાં ગઈ અને જોઈ છું તો એક માણસ લોહી લુવાણ થઈને ત્યાં પડેલો હતો. તેનું શરીર ધવા-એલું હતું. તેનું મુખ જોતાં તે માણસ હુંટારા જેવો લાગતો હતો; પણ એ વખતે રાંક જેવો જણાતો હતો, તેને મદદની જરૂર હોય તેવી રીતે તેણે મારા સામે જોયું. મેં ઘોડેથી ઉતરી તેની સારવાર કરી. તેના ધા ઘોઈ નાખી પાટા બાંધ્યા અને પછી મારી પાસેના બાતામાંથી તેને ખાવાનું આપ્યું. સાંજ પડતાં તે કંઈક ટટાર થયો. વિકટ રસ્તાનો ભોમીયો હતો. તે ધીમ રહી ઉભો થયો અને તેને મેં મારા ઘોડા પર ટેકા આપી બેસાડ્યો અને પછી હું ઘોડાને દોરી આગળ ચાલવા લાગી. અમે રાત્રિ પડતાં એક નાના ગામમાં આવ્યાં. આ ગામ નાનું હતું. આશરે આઠીસ પચાસ ઘરની વસ્તી હતી. તે ધવાએલો માણસ મને એક નાના ઘર આગળ લઈ આવ્યો, આ ઘર તેનું હતું. ત્યાં પચીસેક માણસો એકેલાં હતાં. તે માણસને જોતાંજ સઘળાંએ આનંદ પ્રદર્શિત કર્યો; અને મને સઘળા ધારી ધારીને જોવા લાગ્યા. એક માણસે ઢાલીયો પાથર્યો. ધવાએલો માણસ તેની પર સૂતો. મેં અનુમાન કર્યું કે આ માણસ આ લોકોનો મુખી હોવો જોઈએ. માફ અનુમાન ખરું હતું. ત્યાં મારી સારી સેવા ચાકરી થઈ. હું ત્યાં છ દિવસ રહી. મારી કાળજીથી તે માણસ ધીમે ધીમે હરતો-હરતો થઈ ગયો. તેણે મારો ઉપકાર માન્યો. મેં તેને ધવાયાનું કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં તે માણસે તેની સત્ત્વ હકીકત જણાવતાં કહ્યું કે હું હુંટારો છું, આ ગામ માફ છે. ગામના બધા લોકોને હું નામક છું. બધા માણસો લૂંટ-ચોરીના ધંધા કરે છે. હું ફક્ત માણસો સાથે લૂંટ કરવા નીકળ્યો હતો અને સરકારી તીજેરી લૂંટતાં અમારે ઝપાઝપી થઈ. સરકારી

માણસો વિશેષ હોવાથી અને તેમની પાસે બંદુકો હોવાથી મારા દસેક માણસો મરાયાં. હું નાસવા લાગ્યો અને સરકારી સિપાહીઓ ગોળાઓ વર્સાવતા મારી પાછળ પડ્યા. છેવટે હું ધવાયો અને તમે જ્યાં જોયો ત્યાં શુદ્ધ વિહિન થઈ પડ્યો. સિપાહીઓ મને પડેલો જોઈ પાછા ગયા. ધણીવારે મને શુદ્ધિ આવી. મારાથી ઉઠી શકાય એમ નહોતું. મારે મદદની જરૂર હોવાથી હું ખૂંસો પાડવા લાગ્યો અને પરીણામે તમે આવી મારી સારવાર કરી.

તેનું બોલવું સાંભળી મેં તે હુંટારાને નીતિ-સત્યના દાખલા આપી હુંટ-ચોરીનો ધંધો તજી દેવાનું જણાવ્યું. હું જ્યાં સુધી તેની પાસે રહી ત્યાં સુધી તેને શુભ ઉપદેશ કર્યાં કર્યો. છેવટે તેનું મન પીંગળ્યું અને તેણે જણાવ્યું કે જો કોઈ સ્થળે સારી નોકરી મને અને મારા માણસોને મળી જાય તો અમે આ ધંધાને છોડીએ. મેં તેને અને તેના સઘળા અનુયાયીઓને નોકરીએ રાખવાનું વચન આપ્યું. મેં તેને જણાવ્યું કે હું રાજકુમાર છું અને તમને સઘળાને આજ્ઞા મારી નોકરીમાં રાખું છું. સઘળા ખુશી થયા. તે હુંટારા સરદારે તેની તમામ વાત મને વિદિત કરી. પોતાનો મુખ્ય નાયક કૃષ્ણનંદન છે એ જણાવી કૃષ્ણનંદનની તમામ વાત તેણે મને કરી. કૃષ્ણનંદનનો માણસ મારો મદદગાર થવાથી મને ઘણો આનંદ થયો; પણ મનમાં ભય રહ્યો હતો કે રખેને હુંટારો ફરી જાય. હું બીજા ચાર દિવસ ત્યાં રહી, મેં મારી પાસેની સોના મહોરો તેને આપી દીધી. પરીણામે તેણે મને વફાદાર રહેવાનું વચન આપી મારા મનમાંનો ભય દૂર કર્યો. પ્રભુ કૃપાએ તે હુંટારાનું મારી તરફ કુદરતી રીતે જ ખેંચાણ થયું. આખરે તે હુંટારો મને તેના સગાભાઈની માફક મહાવા લાગ્યો. તેના સઘળા માણસો મારી આજ્ઞા ઉઠાવવા લાગ્યા. હું પુરૂષ પોશાકમાં હોવાથી મારો ભેદ કોઈના જાણવામાં આવ્યો નહોતો; પણ દિવસો જતાં મારો ભેદ ખુલ્લો થવાની શંકા મને હરપળે થયા કરતી હતી. બચાનક હુંટારો સત્યને રસ્તે ચલ્યો છે. તેને મારા ઉપદેશની બરાબર

અસર થઈ છે તે હવે કદાપિ નીચ ધંધા કરશે નહિ એવી મારી ખાત્રી થઈ ચૂકી હતી. મારો આત્મા પણ સાક્ષી પૂરતો હતો. આથી છેવટે મેં તેને મારો બેદ જણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.

એક વખતે હું અને તે એકાન્તમાં બેઠાં હતાં; તે વખતે મેં તેની પાસેથી વચન લઈ મારો બેદ ખુલ્લો કર્યો. તે ધણું આશ્ચર્ય પામ્યો અને મારી હિંમત તથા સાહસથી પ્રસન્ન થઈ અને પોતાના ધર્મની બહેન કહી આનંદ દર્શાવ્યો. મેં તેને તમામ વ્રાત વિદીત કરી. તે મદદ આપવા તૈયાર થયો, તેણે તેના કાઠપણુ માણસને જણાવ્યું નહિ કે હું સ્ત્રી છું. આ પછી અમે અમારા માણસોને લઈ આ તરફ આવવા નીકળ્યાં.

આ તરફ આવતાં અમે એક સ્થળે મુકામ નાંખ્યો. તે સ્થળે અરણ્ય આવેલું હતું. હું એકલી ઘોડાપર બેસી થોડેક દૂર ફરવા નીકળી. એવામાં મારે કાને કાઠની ધીમી કરણુ ચીસ સંભળાઈ. હું તરત એ તરફ દોડી ગઈ. જ્યાં જઈ જોતાં મને એક મડમસાહેબ ઝાડ સાથે બંધાએલાં જણાવ્યાં. હું.....”

“શું મેમસાહેબ ?” વીલીયમે વચ્ચેજ પ્રશ્ન કર્યો.

“હા; તે આપનાંજ ધર્મપત્નિ હતાં.”

“ઓ માય ગોડ !! પછી ? ”

“મેં તેમને ઝાડેથી છોડ્યાં. પછી તેમણે મને તમારા પકડાઈ જવાની અને પોતાને ઝાડના થડે બંધાવાની વાત કરી.”

“જલ્દીમ હુંટારા ! ” આટલું બોલી પુનઃ વીલીયમે પૂછ્યું, “મેમસાહેબ હાલ ક્યાં છે ? ”

“મેં તેમને મારા માણસો સાથે મુન્દરપુર મોકલી દીધાં છે. ત્યાં તેઓ મઝામાં છે.”

“બહેન સવિતા ! તારો મારો ઉપર મોટો ઉપકાર થયો છે. પ્રભુ તને સર્વદા સુખી રાખે.” વીલીયમે મંગલમય વચન ઉચ્ચાર્યો.

“વારૂ સવિતા ! પછી તમે શું કર્યું ? ” કનુભાઈએ પૂછ્યું.

“ મહમ સાહેબને સુન્દરપુર મોકલાવી હું આ તરફ આવી. કૃષ્ણપુરમાં જઈ કેવી રીતે વર્તવું તેની ચર્ચા મેં મારા મદદગાર સાથે ચલાવી અને પછી નિશ્ચય કર્યો કે તે પહેલાં કૃષ્ણનંદનના ઘરની જુદી બાતમી મેળવવી.

મેં મારા મદદગારને કૃષ્ણપુરની પાસે આવેલી ઝાડીમાં રહેવાનું કહી કૃષ્ણપુર તરફ પ્રયાણ કર્યું. મેં ગરીબ બીખારી જેવો વેશ ધારણ કર્યો. મને વાંસળી વગાડતાં આવડતી હોવાથી એક વાંસળી પણ સાથે લીધી અને પછી કૃષ્ણનંદનના મકાનની પાછળ આવેલા તેના બગીચાના માળીને મળી તેની બાઇબંધી બાંધી. બાદ કપટકળા સાથે બગીચામાં મેળાપ થયો. મેં વાંસળીમાં તેને શુદ્ધતાન બતાવી. તેણે મને નોંધર રહેવાનું કહ્યું. હું બલો નામ ધારણ કરી તેની પાસે રહી અને થોડા દિવસમાં તો મારે જે જાણવાનું હતું તે જાણી લઈ ત્યાંથી રસ્તે પડી. એ પછી અમારી ટોળી જંગલમાં બેઠેલા બે સાધુરામોને મળી અને તેમની સાથે અહિં આવી અમારા કાર્યની પૂર્ણાકૃતિ કરી.”

સવિતાની વાત પૂરી થઈ. સધળા ખુશી થયા અને સવિતાની પર ધન્યવાદનો વરસાદ વરસાવવા લાગ્યા. સત્યવીર તો આમોજ બની ગયો અને દુબ્ધનોને પકડવાની કસેલી પ્રતિજ્ઞા પોતાની પત્નિએ પૂર્ણ જાણી મનમાંજ તેની પ્રશંસા કરવા લાગ્યો. એવામાં વિકીયમને કંઈક યાદ આવતાં પૂછ્યું, “બહેન ! તને મળેલા બે સાધુરામો કોણ ?”

“ આ નામવર ઠાકોરસાહેબ અને આ કનુભાઈ !”

“ એ માઇ લોર્ડ ! શું ઠાકોર સાધુ ?” વીલીયમે ઉદ્ગાર કહ્યા.

“ હા, પણ આ બાનુભાઈએ અમને ધમકી બહુ આપી હતી હો ?” કનુભાઈએ જણાવ્યું.

પુનઃ સધળા હસી પડ્યા. રણુમલ બોલ્યો, “ દેવી સવિતા ! તારો મદદગાર હુંટારો કોણ ? ”

“ આ શાઈલરાજ.”

“ ધન્ય છે તેને. ” સઘળાએ ધન્યવાદ આપ્યો.

શાહુલે સઘળાની આગળ શીર ઝુકાવ્યું. રણુમલે તેને સરદાર પદે સ્થાપ્યો અને કૃષ્ણનંદનના મકાનમાંથી મળેલો માલ તેને અને તેનાં માણસોને વહેંચી આપ્યો. આ પછી સઘળાં મુન્શરપુર પ્રતિ પ્રયાણ કરવાની તૈયારી કરવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

છત્રીસગઢમાં.

કૃષ્ણનંદન, ડગ લોકોનો નાયક-બચંકર હુંટારો કેદ પકડાયો. તેની પુત્રી કપટકળા પણ તેની સાથે પકડાઇ. તે ઉપરાંત અનેક ડગ લોકો પકડાયા અને કેદમાં પૂરાયા. કપટકળા અને કૃષ્ણનંદનને લઇ સત્યવીર-રણુમલ વગેરે મુન્શરપુર જવાને નીકળ્યા. છત્રીસગઢ માર્ગમાં આવતું હોવાથી પોતાના આગમન સમાચાર જણાવવા વિલીયમે એક ઘોડેસ્વારને અગાઉથી રવાના કર્યો. કૃષ્ણનંદનનાં મકાનોને તાળાં વસાયાં. યાદ સઘળા ઘોડેસ્વાર થઇ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યા. કૃષ્ણનંદન અને કપટકળાને પણ ઘોડાપર બેસાડવામાં આવ્યાં હતાં. બાપ દિકરીના ઘોડાની આસપાસ ખીન્નઓના અશ્વો હતા. પીતા-પુત્રીનાં મુખ મ્હાન જણાતાં હતાં. તેમના મુખપર શોકની કાળાશ્વ છવાઇ ગઇ હતી. રાત્રિ-દિવસ માર્ગ કાપતું મંડળ છેવટે છત્રીસગઢ આવી પહોંચ્યું. છત્રીસગઢના રાજાને અગાઉથી ખબર મોકલી હોવાથી આવનાર મહેમાનોના સત્કારની સારી વ્યવસ્થા થઇ રહી હતી.

નગરના પાદરે આવી સઘળા આગળ વધતા અટક્યા. રણુમલે સત્યવીરને નજીક બોલાવી તેના કાનમાં કંઈક કહ્યું. સત્યવીર હસ્યો. પોતાના હસવાનો ભેદ તેણે વિલીયમ અને સવિતાને જણાવ્યો. સવિ-

તાએ મર્મ શબ્દો રણુમલને સંભળાવ્યા. આ પછી રણુમલ અને કનુ-
ભાઈ ત્યાંથી છૂટા પડ્યા. તેઓ ક્યાં ગયાં કેમ ગયા તેની
આગળ ઉપર ખબર પડશે. બન્નેના ગયા પછી વીલીયમે અને
સત્યવીરે ધણીવાર સૂધી વિચાર કરી કૃષ્ણનંદન અને કપટકળાને
સુજરપુર મોકલી આપવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ કામ શાફુલસિંહને
સોંપાયું. શાફુલસિંહ અને તેનાં માણસો બન્ને કેદીઓને લઈ સુજ-
રપુર તરફ જવા ઉપડી ગયા.

વીલીયમે એક ઘોડેસ્વાર દોડાવી પોતાના આવવાના સમાચાર
દરબારને મોકલાવ્યા. છત્રીસગઢના રાજા સાહેબ અને તેમનો દિવાન
માણેકચંદ દરબારી મંડળ સાથે સામા આવ્યા અને સાહેબ તથા
સત્યવીર વગેરેનો પ્રેમથી સત્કાર કરી નગરમાં લઈ ગયા. સઘળા
રાજમહેલે આવ્યા. સઘળાનું કુશળ પૂછાયું. રાજાએ મહેમાનનું સારું
સ્વાગત કર્યું. સત્યવીરે ઠગ સરદારના પકડાયાની વાત જણાવી. રાજા
અને દિવાન ઘણા ખુશી થયા. દિવાને સત્યવીર અને વીલીયમને
જોવા લાયક સ્થળો બતાવ્યાં. આખા નગરમાં પણ ફેરવ્યા. રમણીય
સ્થળ અને રાજ્યની સુવ્યવસ્થા જોઈ વીલીયમ પ્રસન્ન થયો. દિવાને
કિશોરે સ્થાપેલું ગૌઆશ્રમ બતાવ્યું. તેમાં હજારો ગાયો હતી.
સઘળા શરીરે ઝડપ-પુષ્ટ હતી. આ સ્તુત્ય કાર્યને માટે વીલીયમે
કિશોરનાં વખાણ કરી મુકામે આવી દિવાનને પૂછ્યું; “કિશોરલાલ
પંડીતને હું ઝોળખું છું.”

“હા, તેઓ પણ મને કોઈ કોઈ વખતે કહેતા હતા કે સાહેબ
સાથે મારે પરીચય છે.” દિવાને કહ્યું.

“તે કિશોર હાલ ક્યાં છે?”

“તે થોડાક દિવસથી બહાર ગામ ગયા છે.”

“કઈ તરફ ગયા છે તેની કંઈ ખબર છે કે?” સત્યવીરે પૂછ્યું.

“હા, મારા સમજવા પ્રમાણે સુજરપુર તરફ ગયા છે.”
દિવાને જણાવ્યું.

“ શું સુનકરપુર ? ” સત્યવીરે કંઈક આશ્ચર્ય દર્શાવતાં પૂછ્યું.

“ હા, તેમને ખબર મળી છે કે કમળા ત્યાં છે. ”

“ શું કમળા સુનકરપુરમાં છે ? ” પુનઃ સત્યવીરે પૂછ્યું.

“ હા, એક મહમદ કરીને કોઇ માણસ આવ્યો હતો; તેણે જણાવ્યું હતું કે કમળા સુનકરપુરમાં આવેલા કોઇ મહંતના મંદિરમાં છે. ”

“ અમારા નગરમાં એકજ મહંત છે અને તે સુકિત મંદિરનો માલીક છે. ”

“ તેજ મહંતના કબજામાં કમળા છે. મહંતના અત્યાચારથી અકળાએલી કમળાએજ મહમદને આ તરફ મોકલ્યો હતો. ”

“ ખરેખર એમજ હોવું જોઈએ. તે મહંતના વિશે અનેક પ્રકારની વાતો ચાલે છે, પણ આજ સુધી મેં એ તરફ ધ્યાન આપ્યું નહોતું. ધર્મના ખંડાને એ સ્થળે પાપાચાર થાય છે અને સુકિત મંદિર પાપમંદિર છે એવું ઘણા માણસો મને કહેતા હતા; પણ હું માનતો નહોતો. પણ હવે માફ મન શંકાશિલ બને છે. ગરીબ બિચારી કમળા દુનીયામાં જન્મ લઇ બહુ દુઃખી થઇ છે. પ્રભુ તેને સુખી કરે. ”

“ કમળાએ પ્રથમ આપની તપાસ કરાવી હતી, પણ આપ અને ઠાકોરસાહેબ નગરમાં નથી એવું જાણીનેજ તેણે મહમદને આ તરફ મોકલ્યો હતો. ”

“ એમજ હોવું જોઈએ. કમળા મારી ખંડે છે. હું સુનકરપુરનો દિવાન છું એવું તે સારી રીતે જાણે છે. પણ કિશોર અહિં છે એવી તેને શ્રી રીતે ખબર પડી ? ”

“ સુકિત મંદિરમાં એક વર્તમાન આવે છે. તેમાં કિશોરનો ગૌરક્ષા સંબંધીનો લેખ છપાએલો હતો. તે લેખ કમળાના વાંચવામાં આવ્યો અને તે લેખની ભાષા-શૈલી અને કિશોરનો ગૌમત્તી પર પ્રથમથીજ પ્રેમ હોવાનું જાણી કમળાએ અનુમાન કરેલું કે કિશોર

ત્યાંજ હશે. વળી તેણે મહમદને એક ચિઠ્ઠી લખી આપી હતી. તે ચિઠ્ઠી મહમદે કિશોરને બરાબર જોળખ્યા પછીજ આપી હતી.”

“આ સધળી ખીના તમે મહમદ પાસેથીજ જાણી હશે ?”

“હા.”

“કિશોરચંદ્ર એકલા ગયા છે કે તેમની સાથે ખીનું કોઇ ગયું છે ?”

“એક સંન્યાસી તેમની સાથે છે.”

“સંન્યાસી ?” અત્યાર સૂઝી શાન્તિથી શ્રવણ કરી રહેલા વિલીયમે પૂછ્યું.

“હા, કોઇ એક બધ સંન્યાસી હતા.”

“નક્કી એજ.” વિલીયમે સત્યવીરને કહ્યું, “તે દિવ્ય મૂર્તિના દર્શન કરવાને હું અધીરો થઇ રહ્યો છું. આપણે જશ્દીથી મુજદરપુર પહોંચી જવું જાઇએ.”

“આપણે પરમ દિવસે સાંજના ઉપડી જઇશું.”

“કમળા અને કિશોરને પણ જશ્દીથી મદદ કરવાની ઘણી જરૂર છે.”

“હું જાણું છું. મુક્તિ મંદિરનો સાધુ નર રાક્ષસ છે.”

“મેં તેને કનુભાઇ પર ચિઠ્ઠી લખી આપી છે.” દિવાને જણાવ્યું.

“કનુભાઇ અને ઠાકોરસાહેબ અમારી સાથેજ હતા.”

“તેઓ અહિં આવવાના હતાને ?” માણેકચંદ્રે પૂછ્યું.

“તેઓ કાલ સાંજ સંધીમાં અત્રે આવવા જોઇએ. અમારે અહિંથી સાથેજ નીકળવાનું છે.”

“અમારા રાજસાહેબ આપના નામવર ઠાકોરસાહેબને મળવાની ઘણી ધનંદા ધરાવે છે.”

“તેમની ધનંદા આજકાલમાં જરૂર પૂર્ણ થશે. વળી અમારા ઠાકોરસાહેબ અને કનુભાઇ પણ અહિં આવવાને ઘણાજ આતુર છે.” સત્યવીરે સહાસ્ય વદને કહ્યું.

સત્યવીરના બોલવાનો ભાવાર્થ માણેકચંદ સમજ્યો હોય એમ જણાયું. તે બોલ્યો, “ મહારે આપની સાથે એક અમત્યની વાત કરવી છે અને તેમાં આપની સલાહ-મદદની જરૂર છે. ”

“ આપને જે અમત્યની વાત કરવાની છે; તે હું કંઈક સમજી શક્યો છું. છતાં આપને પૂછવું હોય તે ખુશીથી પૂછો. હું તમારો મિત્ર છું. મારે તમને મદદ અને યોગ્ય સલાહ આપવી એ મારી ફરજ છે. ”

“ માણેકચંદ ! તમારે જે કહેવું હોય તે કહો. તમે તો અમારા મિત્ર છો. ” સાહેબે ઉત્તર્યું.

“ મારા હૃદયની વાત દિવાનસાહેબ સમજ્યા હોય એમ તેમના બોલવા પરથી અનુમાન થાય છે. વળી તે વાત ધણી દિવસથી ચર્ચાઈ પણ ચૂકી છે. હવે તે વાત સ્પષ્ટ કરવાનો સમય નીકટ આવી પહોંચ્યો છે. સત્યવીરભાઈ ! મારા રાજસાહેબનો વિચાર રત્નાવતી જ્ઞેનને રણમલસિંહ સાથે પરણાવવાનો છે અને મારી પુત્રી હું કનુભાઈને આપવા ઇચ્છા ધરાવું છું. આ કાર્યમાં આપ અમને મદદ કરશો એવી મારી આશા છે. ”

સત્યવીર અને સાહેબ મોટેથી હસી પડ્યા. તરતજ સાહેબે કહ્યું, “ અમારી મદદ પૂરેપૂરી છે. રણમલ અને કનુભાઈ અહિં આવે એટલે તમે તેમને પકડી પરણાવી દેજો. ”

દિવાન અને સત્યવીર હસ્યા. સાહેબની સંમતિ જણી માણેકચંદ પ્રસન્ન થયો. સત્યવીરે કહ્યું, “ મારા નામવર ઠાકોરસાહેબ મનપસંદ કન્યા રત્નની ઇચ્છાએ કરોનેજ આજપર્યંત અવિવાહિત રહ્યા છે. પણ રત્નાવતી તેમના લાયક છે એવું તેમના જાણવામાં આવ્યું છે અને તેઓશ્રી રત્નાવતી જ્ઞેનને જાતે પણ મળ્યા છે. ”

“ શું આ સત્ય છે ? ”

“ હા, ઠાકોરસાહેબ અને કનુભાઈ સાધુવેશથી રાજકન્યા અને લલ્લીતાની સાથે અહિં આવી રહ્યા હતા. ”

“બરાબર, હવેજ મને ખબર પડી. તે સાધુઓએ બંને બાલીકાઓને અંશુદીયો પણ આપી છે.”

“બસ એથીજ સમજી જવ કે લક્ષ્મણું નક્કી થઇ ચૂક્યું.”

“પ્રભુનો ઉપકાર. આ ખુશ ખબર મારે રાગજીને આપવી. જોઇએ. હું રજા લઉં છું.” માણેકચંદ આલતો થયો. થોડીવારે સવિતા ત્યાં આવી. તેણે હવે પુરૂષ પોશાક ઉતારી પોતાનો પોશાક ધારણ કર્યો હતો. તેને આવેલી જોતાંજ સાહેબ બોલ્યાં. “મી. સત્યવીર ! જુઓ આપના બાલુકુમાર આવી પહોંચ્યા.”

સવિતા કંધક રોષ દર્શક અવાજે બોલી; “કૃપા કરીને મને એ નામથી હવે ન બોલાવો તો સારું.”

સાહેબ અને રણમલ હસી પડ્યા. સત્યવીરે માણેકચંદ સાથે થએલી વાતચિત તેને જણાવી. સવિતા ખુશી થતાં બોલી; “આપણા અત્રેના નિવાસ દરમિયાન મેં રાજકન્યાતું અને લલીતાતું હૃદય પારખી લીધું છે. તેઓ પરણવાને ખુશી છે. રાજકન્યા તો રણમલ-સિંહની ખાળાજ જપી રહ્યાં છે.”

“બંને બાળાઓ ચતુર અને ગુણવાન છે. તેમની પ્રશંસા મેં અનેક વખતે સાંભળી છે. પ્રભુ કૃપાએ લાયકને લાયકજ મળશે.” સત્યવીર બોલ્યો.

“પેલાઓ હજી કેમ આવ્યા નહિ હોય ?” વીલીયમે પૂછ્યું.

“કોણ ?”

“તમારા નામવર ઠાકોર અને કનુભાઇ.”

“તેઓ આજે આપણને આવી મળવા જોઇએ.”

સવિતા બોલી; “બંને ઠગ છે. મુદ્દાના કારણસરજ તેઓ આપણાથી વિખુટા પડ્યા છે.”

આ અરસામાં એક દાશી ત્યાં આવી અને સવિતાની સામે નિહાળી બોલી, “રતનાવતીબહેન આપને બોલાવે છે.”

“આલો.” સવિતા દાશીની સાથે ચાલતી થઇ. સત્યવીર અને

વીલીયમ રાજસાહેબની પાસે ગયા અને મળ્યા. રાજાએ પોતાની ઇચ્છા વિદિત કરી. વિલીયમ રાજાની ઇચ્છાને અનુમોદન આપ્યું.....

સવિતા-રત્નાવતી અને લલીતા બગીચામાં આવ્યાં. બગીચાના મધ્ય વિભાગે આવતાંજ ત્રણેની નજર ત્યાં બેઠેલા બે સાધુઓ પર પડી. બન્ને સાધુઓ યુવાન અને તેજસ્વી હતા. આસો પાલવના વૃક્ષ નીચે આવેલી એક પથ્થરની બેઠક પર બેઠેલા હતા. તે બન્ને ભગવાં ધારીઓને બેતાંજ સવિતા ચમકી. તે આત્મગત બોલી ઉઠી કે, “વાહરે ઠગ.”

રાજકન્યા અને લલીતા પણ વિસ્મય થયાં. રાજકન્યા બોલી, “લલીતા! આતો પેલાજ સાધુઓ કે જેમણે આપણું રક્ષણ કર્યું હતું અને અહિં મૂકવા આવ્યા હતા.”

“હા બહેન. તેઓ એજ છે. તેમણે આપણને અકેદી વીંટી પણ આપેલી છે.” લલીતા બોલી.

સવિતા અબજાણણાના દેખાવથી ઉભી રહી. રાજ્યબાળાએ તેને સાધુઓ સંબંધી વાત કરી. પછી ત્રણે બાળાઓ સાધુઓની પાસે આવી ઉભી. સાધુઓ અને સવિતાની નજર એક થઈ. સવિતાથી મનમાં હશી જવાયું. સાધુઓએ પણ સ્થરમથી મુખ નીચાં નમાવ્યાં.

રાજકન્યા અને લલીતાએ પ્રણામ કર્યાં. કનુભાઈએ મુખથી કંઈ પણ નહિ બોલતાં હાથ ઉઠા કરી આશિષ આપવા જેવો દેખાવ કર્યો.

લલીતાએ પૂછ્યું. “આપ ક્યારના પધાર્યા છો?”

“થોડીકવાર થઈ.” કનુભાઈએ ધીમેથી જવાબ આપ્યો. બન્ને સાધુઓ સવિતા અહિંથી દૂર જાયતો ઠીક એમ ઇચ્છવા લાગ્યા. સવિતા પણ સાધુઓના મનનો ભાવાર્થ સમજી ત્યાંથી કંઈક દૂર જઈ ઉભી. રણમલ અને કનુભાઈ સાધુવેશમાં અહિંજ બિરાજ્યા છે જાણી સવિતા મનમાં કંઈક ખુશી થઈ અને બોલી, “સાગર સરિતાનો સંગમ ઠીક થઈ ગયો.” આટલું બોલી તે એ તરફ જોઈ રહી.

કનુભાઈને જવાબ સાંભળી રાજકન્યા બોલી, “ મહેલે પધારવાની કૃપા કરશોને ? ”

“ અમારે મન મહેલ અને આ સ્થાન સમાનજ છે. ” રણુમલે કહ્યું.

“ સવિતાથી મનમાં બોલાઈ જવાયું કે, “ અરે વાહરે ઠાકોર-સાહેબ ! તમે પણ ખૂબ કરી. ખરેખરા ત્યાગીનોજ જવાબ આપ્યો. વાહરે પ્રપંચી. ”

રાજકન્યા બોલી; “ આપને મારા બાપુ પાસે તો આવવુંજ પડશે. ”

“ કેમ કંઈ કામ છે ? ” કનુભાઈએ પૂછ્યું.

“ ત્યારે શું તમે તેમને મળ્યા વિનાજ જશો ? ”

“ અમારે તેમને મળવાની કંઈ જરૂર નથી. અમને તમે મળ્યાં એટલે બસ છે. ” રણુમલે કહ્યું.

રાજકન્યાને આ બોલવામાં સમજ પડી નહિ. પણ લલીતા તરત સમજી ગઈ કે સાધુએ માર્મિક શબ્દ ઉચ્ચાર્યા છે. તરત તે બોલી; “ મહાત્મન ! આજે આપનું બોલવું કંઈક જુદીજ તરેહનું છે. ”

“ હું તો જે સત્ય અને મારા મનમાં હોય છે તેજ બોલું છું અને કહું છું. એથી કદાચ તમને મારું બોલવું જુદી તરેહનું લાગેજ. ” કનુભાઈએ કહ્યું.

“ એતો જાણે ઠીક; પણ તમારે મહેલે આવ્યા વિના નહિ આલે ? ” લલીતા બોલી.

“ તમારી ઈચ્છા એવી છે તો અમારે આવવુંજ પડશે. બાળાઓ એસો, આપણે સાથેજ જઈશું. ”

બન્ને બાળાઓ ત્યાં સમીપમાં બેઠી. એવામાં રતનાવતીની નજર દૂર ઉભેલી સવિતા તરફ ગઈ. તત્કાળ તે બોલી: “ બહેન ! ત્યાં કેમ ઉભાં છો ? ”.

“હું તમારા લીધેજ અહિંથી દૂર જમને ઉભી રહી હતી?” તાએ નજીક આવી કહ્યું.

“અમારે લીધે એટલે?” લલીતાએ પૂછ્યું.

“આ સાધુઓને હું ઝોળપું છું. તેઓ વિદ્વાન અને જ્યોતિષ જ્ઞાત્રમાં નિપુણ છે. એવું તમે જાણતાં હો અને તમારે તેમને કંઈક પૂછવું હોય અને તમે કદાચ મારાથી શરમાવ એથીજ હું દૂર જમને ઉભી હતી.” સવિતાએ ચાતુર્યતાથી જવાબ આપ્યો.

“આ સાધુઓ પવિત્ર છે એવું અમે જાણીએ છીએ. પણ તેઓ જ્યોતિષ જાણે છે એવું અમે જાણતાં નથી. તેમ તેઓશ્રીએ પણ અમને એવું કંઈ જણાવ્યું નથી.” રાજકન્યાએ કહ્યું.

“ત્યારે હવે તો જાણ્યુંને? તમારા મનની વાત તેમને પૂછો એટલે તેમની વિદ્વાતાની તમને તરતજ ખાત્રી થશે.” સવિતાએ ગંભીર મુખ મુદ્રાએ આટલું બોલી બન્ને સાધુઓના સામે જોઈ ધ્રુવું હાસ્ય કર્યું. બન્ને સાધુઓ પણ સવિતાની ચાલાકીથી અજાણ થયા; પણ મનમાં તો અતિ પ્રસન્ન થયા. એવામાંજ લલીતા સાધુઓને ઉદ્દેશી બોલી, “મહાનુભાવ મહાત્માઓ! તમે અમારા શુભ નશીબથીજ અત્રે પધાર્યા છો. અમે આપને પ્રણામ કરીએ છીએ અને આપની પાસેથી કંઈક જાણવાની ઇચ્છા રાખીએ છીએ.”

“બાળાઓ! તમારા પ્રેમથી અને મીઠા શબ્દોથી અમે ધણી પ્રસન્ન થયા છીએ. તમારે જે પૂછવું હોય તે વિના સંકોચે પૂછો.” કનુભાષએ જણાવ્યું.

અમારાં આ રાજકન્યાના હૃદયમાં અત્યારે શું વિચાર થઈ રહ્યો હતો?” લલીતાએ પૂછ્યું.

કનુભાષએ થોડીક ક્ષણ મૌન રહી મહાન આકંબરથી કહ્યું; “રાજકન્યા સાથે તમારા મનના વિચાર પણ મેં જાણી લીધા છે. બાળાઓ! તમે પ્રશ્ન પૂછતાં શરમાવ છો. પણ શરમારો નહિ. હું તમારા વિચાર આ પગેજ જણાવું છું. તમે બન્ને ઇચ્છિત પતિ મેળ-

વવાના વિચાર ધરાવો છો. બોલો સત્ય છે કે નહિ ?”

રાજકન્યાએ શરમાઇને નીચે નિહાળ્યું; પણ લલીતાએ સ્પષ્ટ કહી દીધું કે; “આપનું ધારવું સત્ય છે. આપે અમારા અંતરનીજ વાત જણાવી છે. મહાત્મન ! અમને એ વર મળશે કે નહિ ?”

“જરૂર. તમારા ગૃહ જોતાં તમે આજેજ તેઓને મળો.”
કનુભાઈએ કહ્યું.

“શું આજેજ ?” બન્ને બાળાઓએ ચમકીને પૂછ્યું.

“હા, આજેજ અને વળી થોડી વારમાં.” સવિતાએ વચમાં બોલી દીધું.

બન્ને બાળાઓએ આશ્ચર્યયુક્ત વદને સવિતાના સામે જોયું. સવિતા બોલી, “બહેનો ! આજે તમારા સૌભાગ્યનો ઉદય થયો છે. તમે તમારા ઇચ્છિત પતિનાં દર્શન કરી ચૂક્યાં છો.”

“એટલે ? સ્પષ્ટ સમજવવાની કૃપા કરો ?” લલીતાએ પૂછ્યું.

“આ સાધુઓ જેવા વિદ્વાન છે તેનાથી અધિક ઠગ છે. મને અત્યાર સુધી તેમના વિશે બરાબર ખબર પડી નહોતી; પણ જ્યારે અહિં નજીક આવી ત્યારે બરાબર સમજ પડી અને મેં તમને જણાવ્યું કે તેઓ જ્યોતીષ શાસ્ત્રમાં નિપુણ છે. એવું કહેવામાં મારો ઉદ્દેશ્ય એ હતો કે તેઓ પૂરા ઠગ પણ છે. તેમણે એક મોટા ઠગને ઠગ્યો છે. અને ખરૂં પૂછાવો તો તમને પણ ઠગ્યાં છે.”

“શું આ સત્ય છે ?” બાલિકાઓએ પૂછ્યું.

“મારા શબ્દોની ખાત્રી ન થતી હોય તો આ સાધુઓનેજ પૂછો.” સવિતાએ જણાવ્યું.

લલીતા અને રાજકન્યા સાધુઓની સામે જોઈ રહ્યાં. રણમલ અને કનુભાઈ પણ ગમરાયા. બન્નેએ શરમથી માથાં નીચાં નમાવ્યાં. લલીતાએ થોડીક ક્ષણ વિચાર વશ રહી સવિતાને પૂછ્યું. “સવિતા બહેન ! અમને કંઈ સમજણ પડતી નથી. પ્રભુને ખાતર અમને ચોક્કસ જણાવી દ્યો, અમને વધુવાર બહેમમાં ન રાખો.”

“ તમે શરમાશો તો નહિને ? ”

“ અમારે શામાટે શરમાવું જોઈએ ? ” લલીતાએ પૂછ્યું.

“ પતિદેવતાનાં દર્શન કરવાથી તમે કદાચ શરમાવ. ”

“ પણ તેઓ ક્યાં અહિં છે ? ”

“ અરે અહિંજ છે; તમારા નીકટમાં છે. ”

“ ક્યાં ? ” બન્ને બાળાઓ ગભરાઈને આમતેમ જોવા લાગી.

“ તમે ન ગભરાશો. તમે વીર યોદ્ધાઓનાં સંરક્ષણમાં છો. ખેન તમે આ સાધુઓનાં દર્શનથી પવિત્ર થયાં છો અને સાથેજ ભાગ્યવાન પણ થયાં છો. આ સાધુઓ અન્ય કોઈ નથી પણ તમારા સૌભાગ્ય-મંદ્ર છે. ”

સવિતાના શબ્દો સાંભળી બન્ને બાળાઓના આશ્ચર્યની સીમા રહી નહિ. બન્ને એક બીજાના સામે જોઈ રહી. સાધુઓ મંદ મંદ હસવા લાગ્યા. લલીતા શંકાશિલ બની બોલી; “ સવિતા ખેન ! તમારા શબ્દો ભેદમય છે. સ્પષ્ટ ખુલાસો કરો કે આ સાધુઓ કોણ છે ? ”

“ તમે જેને હૃદયથી ચાહો છો તેજ આ મહાપુરૂષો છે. ” સવિતા હસવા લાગી.

“ શું આ સત્ય છે ? ” બન્ને બાળાઓએ શરમાઈને નીચે દષ્ટિ કરતાં પૂછ્યું.

“ મારા કહેવાથી ખાત્રી થતી ન હોય તો આ મહાપુરૂષોને પૂછી ખાત્રી કરી લ્યો. ” સવિતાએ કહ્યું.

રાજકન્યા નીચું જોઈ રહી; પણ લલીતા જ્ઞાન્ત રહી ચક્રી નહિ. તેણે સાધુઓ સામે જોઈ પૂછ્યું, “ આપ કોણ છો ? ”

“ અમે સાધુઓ છીએ. ” કનુભાઈએ કહ્યું.

“ લલીતાએ સવિતા સામે જોઈ પૂછ્યું, “ ખેન ! આતો કહે છે કે અમે સાધુઓ છીએ. ”

“ ખરેખરા સાધુઓ નહિ પણ ઠગ. લલીતા ! તને જવાબ

આપનાર તારો ભાવી પતિ છે.”

“ તમે સાચું ન બોલો તો તમને ઇશ્વરના સોગમ છે. ”
લલીતાએ કનુભાઈને ઉદ્દેશી કહ્યું.

“ લલીતા ! સંશયમુક્ત જાને થાય છે. સવિતા સત્ય કહે છે. ”
કનુભાઈએ કહ્યું.

“ અમને ઇમવાતું કારણ ? ” લલીતાએ પૂછ્યું.

“ સ્નેહમાં વૃદ્ધિ કરવા. ”

“ આપની સાથેના આ સાધુરામ કાણ છે ? ”

“ નામવર ઠાકોર સાહેબ. ”

“ આશ્ચર્ય ! તમે બન્ને તો પૂરેપૂરા ઇમ નીકળ્યા. ” લલીતાએ
રોશનમય મુખે કહ્યું.

“ શું કરીએ ? જ્યારે તમે સખ્ત દિલનાં થયાં ત્યારેજ અમારે
આ નાટક ભજવવું પડ્યું. ”

“ તમે જ્યારે વીંટીઓ આપી ત્યારે મને સ્હેજ સંકેત ઉત્પન્ન
થઈ હતી; પણ મુખથી સંકેત પ્રદર્શિત કરી સફા નહોતી. ”
રાજકન્યા બોલી.

“ બાળાઓ ! જે તમે ધ્યાનપૂર્વક તે વીંટીઓ તપાસી હોત
તો તમને તરતજ અમારી જોળખાણ પડત, પણ પ્રજ્ઞ કરે તે સારાને
માટેજ. બાળાઓ ! આનંદમાં તો છોને ? ” રણમહે પૂછ્યું.

બન્ને બાળાઓએ કંઈ પણ જવાબ આપ્યો નહિ. કનુભાઈએ
અને રણમહે ભગતી કંથાઓ દૂર કરી. રાજવંશી પોશાક પહેરેલા
બન્ને યુવાનો અપૂર્વ ભાસવા લાગ્યા. લલીતા અને રાજકન્યા શરમથી
નીચું નિહાળી રહ્યાં. બન્ને બાળાઓને શરમાતી જાણી સવિતા બોલી,
“ બહેનો ! શામાટે શરમાવ છો ? તમે જેને ચાહો છો તે વગર બોલાવે
તમારી પાસે આવ્યા છે; તો આ વખતે તમે શરમાવ એ ઠીક નહિ.
વગર બોલાવે આવેલા અતીથીઓનો તમારે સત્કાર કરવો જોઈએ.
તમે બુદ્ધિવાન છો, સદ્ગુણમયી છો. તમે.....” સવિતા આગળ

બોલતાં અટકી. મહારાજ, દિવાન-વીલીયમ અને સત્યવીર આવતા જણાયા. તરતજ લલીતા બોલી, “બહેન! બાપુ આ તરફજ આવે છે.”

“પૂરેપૂરાં બન્યાં.” રાજકન્યા બોલી.

“આ રમણીય સ્થળ સર્વના મિલનથી નંદનવન સમાન જોભરે. જંગલમાં મંગળ થશે.” સવિતાએ જણાવ્યું.

મહારાજ વગેરે નજીક આવી પહોંચ્યા. રણુમલ-કનુભાઈને જોતાંજ વીલીયમે કહ્યું, “અરે! આતો અહિંજ છેને ?

સર્વ આનંદથી મળ્યા. મહારાજ અને દિવાન રણુમલસિંહ તથા કનુભાઈને મળ્યા. પરસ્પર કુશળ વર્તમાન પૂછાયા. લલીતા અને રાજકન્યા સવિતા સાથે રાજમહેલે ચાલ્યાં ગયાં. તે પછી મહારાજ સર્વને લઇ મહેલે આવ્યા. રણુમલ અને કનુભાઈનું સાઈ સ્વાગત થયું. સત્યવીરે રાજ અને દિવાનની ઇચ્છા રણુમલને જણાવી. વીલીયમે પણ પોતાની અનુમતી દર્શાવી. રણુમલે અને કનુભાઈએ મહારાજની ઇચ્છાને માન આપ્યું. સર્વના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. તે પછી દરબાર ભરવામાં આવ્યો. મહારાજએ દરબારી મંડળને પોતાની ઇચ્છા જાહેર કરી. દરબારી મંડળે અતી આનંદથી સંમતિ દર્શાવી. આખા નગરમાં શુભ સમાચાર ફેલાઇ રહ્યા. રાજકન્યા અને લલીતાને ઇચ્છીત પતિ મળવાથી અતી આનંદ થયો. થોડા દિવસ પછી લગ્નને માટે શુભ દિવસ નક્કી કર્યો.

રણુમલ અને કનુભાઈ રાજમહેલના એકાન્ત વિભાગમાં બંને બાળાઓને મળ્યા. પરસ્પર વાતો કરી હૃદય ખુલ્લાં કર્યાં. પ્રેમીઓની વાતચીત સ્વર્ગસુખનો અનુભવ કરાવી રહી હતી.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

સમાચાર અને પ્રયાણ.

બીજે દિવસે સધળું મંડળ મુજશરપૂર જવાને તૈયાર થયું. આ અરસામાં એક ઘોડેસ્વાર રાજમહેલ આગળ આવ્યો. આવનાર ઘોડેસ્વાર સરકાર તરફનો હતો. તેના હાથમાં કાગળનું એક બંધ પાકીટ હતું. સરકારના ઘોડેસ્વારને જોઈ રાજમહેલના સિપાહીઓ આશ્ચર્ય પામ્યા અને તેની આસપાસ શરી વળ્યા. ઘોડેસ્વારે વીલીયમ સાહેબને મળવાનું જણાવ્યું. એક સિપાહી અંદર દોડ્યો અને જ્યાં વીલીયમ સાહેબ બેઠો હતો ત્યાં જઈ સ્વારનું આગમન જણાવ્યું. આ વખતે મહારાજ, દિવાન, સત્યવીર વગેરે લાંબ હતા. સરકારના ઘોડેસ્વારનું એકાએક આવવું તેમને શંકામય ભાસ્યું. વીલીયમે ઘોડેસ્વારને પોતાની પાસે લઈ આવવાની પરવાનગી આપી.

સિપાહી આવ્યો ગયો અને ઘોડાવારે આવનાર સ્વારની સાથે ત્યાં હાજર થઈ બાજુપર ઉભો રહ્યો. આવનાર ઘોડેસ્વાર ઝુકીને સલામ ભરી અને પોતાની પાસેનું પાકીટ વીલીયમની આગળ મૂક્યું. વીલીયમે પાકીટ ઉપાડતાં સ્વારને પૂછ્યું. “તું ક્યાંથી આવ્યો છે?”

“કાનપુરથી.”

“મોટા સાહેબ ક્યાં છે?”

“લાંબ છે.”

“તેમણે તને અહિં મોકલ્યો હશે?”

“હાજી.”

“કેદીયો સહીસલામત ત્યાં આવી ગયા છેને?”

“હાજી.”

વીલીયમે પાછીટમાંનો પત્ર ઉઠેલી વાંચ્યો. પત્ર વાંચતાં તેનું આનંદી મુખ ગંભીર થઇ ગયું. સધળાની દૃષ્ટિ તેના મુખ પરજ હતી. વીલીયમના મુખપર ગંભીરતા છવાયેલી જોઇ સધળાના મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો ચલાગ્યા. પત્ર પૂરો વાંચી વીલીયમે રજુમલ સામે જોઇ કહ્યું, “ ઠાકોર સાહેબ મારે હવે આપનાથી જુદા પડવું પડશે ? ”

“ એટલે ? ” રજુમલે પૂછ્યું.

“ મારાથી આપની સાથે મુજદરપુર આવી શકાશે નહિ. ”

“ કારણ ? ”

“ હ્યો આ પત્ર વાંચ્યો. ” વીલીયમે રજુમલના હાથમાં પત્ર આપ્યો.

પત્રમાં અંગ્રેજી લખાણ હતું. તેમાં નીચે મુજબ લખેલું હતું.
મી. વીલીયમ !

આ પત્ર મળતાંજ તમારે અમરકોટ જવું. તમારી સાથે હથીયારખંધ સો ઘોડેસ્વારોની ટુકડી લઇ જવી. અમરકોટના રાજ્યમાં અશાન્તિ વ્યાપી રહી છે. અન્યાયનું સાંભાળ્ય શરૂ થયું છે. ધનાઢ્યો ધનહીન બન્યા છે. ઠાકોર અને તેના અમલદારોના પ્રતાપે અનેક માણસો મરાયાં છે અને અનેક કેદખાનામાં પૂરાયા છે. આપણી મદદ માગવાનો વિનંતીપત્ર ત્યાંના પ્રજાજનો તરફથી આવેલો છે, તેથી તમારે તે નિર્દોષ પ્રજાનું રક્ષણ કરવા વગર વિલંબે અમરકોટ જવું અને છત્રીસગઢના મહારાજના સૈનીકોની મદદથી ત્યાંના ઠાકોર સૂર્યમલ અને તેના મિત્ર દેવીડ ઉર્ફે દેવીસિંહને કેદ કરી કલકત્તે મોકલી આપવા અને કેદમાં પૂરાએલા તમામ જનોને મુક્ત કરી પ્રજાની ઇચ્છાનુસાર રાજ્ય વહીવટ સલાવવા કોઇ વિદ્વાન અનુભવીને રાજ્યસિંહાસન સોંપવું. અને પછી અમરકોટના રાજ્યને આપણું આશ્રીત જાહેર કરવું. આપણી તરફથી રાજ્ય વહીવટમાં સલાહ આપવા કર્નલ સ્ટીલને એ રાજ્યમાં રાજ્યના ખર્ચે રહેવાનું આગ્રાપત્ર આપ્યું છે. તે થોડાક દિવસમાં ત્યાં આવશે. આ કાર્ય પૂર્ણ કરી તમારે તમારું અને તમારા

સેનિકેલું ખર્ચ પણ પ્રજાજનો પાસેથી વસુલ કરવું. બીજી સૂચનાઓ પાછળથી મળશે. માટે આ પત્ર મળતાં તમારે તુર્તજ પરોપકારનું કામ કરવાને ઉપડી જવું.”

પત્રને પૂરો વાંચી રણમહે વીલીયમના હાથમાં આપ્યો. સૂર્યમલ રાજ્ય ચલાવવાને નાલાયક નીવડ્યો અને છેવટે નામદાર નવી સરકારને તેના રાજ્યમાં હાથ ધાલવો પડ્યો. જાણી શકાતાની દિલગીરીનો પાર રહ્યો નહિ.

વીલીયમે મદદને માટે ઘોડેસ્વારો આપવાની મહારાજાને પ્રાર્થના કરી. મહારાજાએ તરતજ દિવાનને મોકલી ઘોડેસ્વારોને તૈયાર થવાની સૂચના આપી. વીલીયમને મિત્રોથી છૂટાં પડતાં ધણું લાગી આવ્યું. રણમહે મદદમાં આવવાની પોતાની ઇચ્છા જણાવી; પણ વીલીયમે સવિનય ના પાડી.

સત્યવીરે પૂછ્યું, “ત્યાંનો બંદોબસ્ત કરી મુજદરપુર આવશેને ?”

“જરૂર.”

“તમારા આવ્યા સિવાય ઠાકોર અને કનુભાઈનાં લાભ થનાર નથી.” સવિતાએ જણાવ્યું.

“હું પણ એમજ ઇચ્છું છું.”

“સૂર્યમલ નાલાયક નિકળવાથીજ આ પરીણામ આવ્યું.”

“આ સંબંધ કરનાર તેના મિત્ર દેવીડજ છે.”

“એમાં એ બિચારો શું કરે ? બૂખમરો વેડી કમાવાની લાલચે હિંદુસ્થાનમાં આવ્યો અને ઠાકોરની મિત્રાચારી કરવામાં ફાળ્યો. ધનનો દગલો જોતાં કેલું મન ના ચળે ? ધન સાથે સત્તા મળી અજ્ઞાનને સત્તા, પછી શું બાકી રહે.” રાજાએ કહ્યું.

“રાજા પોતાનો ધર્મ ચૂકે તો તેને સહન કરવુંજ પડે. જે પ્રજાના પ્રતાપે સૂર્યમલના પિતા અને તેના પિતા સર્વ પ્રકારે સુખી હતા; તે પ્રજાને પામમાલ કરતાં તેનો પુત્ર તેનું પરીણામ બોમ્બે એ કુદરતનો કાયદો છે. જે સૂર્યમલ સારી રીતે આલ્યો હોત તો નવી સરકારને વચ્ચે પડવાની જરૂર નહોતી. પણ બ્યારે નિર્દોષ

પ્રજાની ફરીયાદ અને મદદની પ્રાર્થના આવી ત્યારે ન છૂટકેજ વેપારી સરકાર પરીપકારનું કાર્ય કરવાને તત્પર થઈ. તે પોતાનું કામ બરાબર બજાવશે. ” વીલીયમે કહ્યું.

“ નવી સરકાર આવાં પરમાર્થનાં કામ કરશે તો જતે દિવસે બહોળી રાજ્યસત્તા મેળવશે. ” સત્યવીરે મર્મમાં કહ્યું.

વીલીયમે ગંભીર દ્રષ્ટે સત્યવીરના સ્હામે જોઈ કહ્યું. “મી. સત્યવીર ! તમારા જાણેતા મર્મ હું કંઈક સમજી ચૂક્યો છું. આપના કહેવા મુજબ જરૂર થશે. કારણ કે આજકાલ કુર્સેપ અને અસંતોષ સર્વત્ર જોવામાં આવે છે, નાની તકરારોને લઈ પરસ્પરમાં તસ્વારો ખેંચાય છે, એક બીજાની સાથે લડવામાં તમારા લોકોમાંના કોઈ અમારી તો કોઈ ફ્રેન્ચ-વલંદાઓની મદદો મેળવે છે. અમે પરદેશી છીએ, અમે બ્યાપારાર્થે આ દેશમાં આવ્યા છીએ. અમે અમારા સ્વજનોથી વિખુટા પડીને કેટલે દૂર આવ્યા છીએ અને કેટલું સાહસ ખેડી રહ્યા છીએ એ સૌ કોઈ જાણે છે. તો અમે વિના સ્વાર્થે કંઈ પણ કામ કરીએ એ બનેજ નહિ. પણ સ્વાર્થની સાથે પરમાર્થ રહેલો છે. અમે સ્વાર્થની સાથે પરમાર્થ કરીશું તો પ્રભુ જરૂર અમને વિજય અપાવશે. ભારતનું બવિષ્ય અંધકારમય છે. દેશમાં કુર્સેપ-છાપ્પાની આગ જોરથી સળગી રહી છે. અન્ય સત્તા સિવાય શાન્તિ સ્થાપવી મુશ્કેલ છે. જો અમારા બાગ્યમાં વિશેષ રાજ્યસત્તા હશે તો અમે મેળવીશું અને અત્યાચારથી પિડાતી પ્રજાને પાળી પોષી પૂર્ણ સુખી કરીશું. પ્રભુ અમારી શુભ બુદ્ધિ રાખે અને નિર્દોષ જનોને રક્ષવાની હિંમત અને બળ આપે. ” વીલીયમે લંબાણ વિવેચન કર્યું.

“ તમારા જેવા વિચાર ધરાવનારા જો દરેક માણસો હોય તો આ પૃથ્વીપર શાન્તિસુખ ચિરકાળને માટે રહી શકે. ” કનુભાઈએ કહ્યું.

વીલીયમ કંઈ પણ બોલ્યો નહિ. એવામાં રણુમલને કંઈક યાદ આવતાં પૂછ્યું. “ ઠાકોર સર્પમલને કલકતે મોકલવાનું શરમાન થયું છે. પછી તેનું શું થશે ? ”

“ તેને કોઈ સારી જગ્યાએ રાખવામાં આવશે અને દરમાસે તેને અમૂક રકમ આપવાનું નક્કી થશે. ”

“ તેની સાથે કેટલાં માણસો રહી શકશે ? ”

“ બે નોકરો અને બે રસોયા સાથે તેની એકાદ-બે રાણીઓ સિવાય વધુ માણસો તેનાથી રાખી શકાશે નહિ. ”

“ તેને હરવા ફરવાની છૂટ મળશેને ? ”

“ અમારા સિપાહીઓની દેખરેખ નીચે તે જ્યાં રહેતો હશે ત્યાં તેનાથી છૂટથી હરી-ફરી શકાશે. ”

“ એક સ્વતંત્ર રાજની એવી દશા થશે જાણી અને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. ”

“ આપણા હૃદય દયાથી બરેલાં છે એટલે આપણને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિકજ છે. પણ સૂર્યમલના અસામાર જાણનાર-જોનાર અને અનુભવનારના દિલમાં તેની પ્રત્યે કદાપિ દયા હોય તો પણ નાશ પામે. જે અમારે બદલે કોઈ બીજી સરકાર હોત તો જરૂર તેને ફાંસીને માંચડેજ ચઢાવત. ” વીલીયમે કહ્યું.

“ દેવીડનું શું થશે ? ”

“ તેની માલ મિલકત જપ્ત કરી તેને તેના દેશ મોકલી આપવામાં આવશે. ”

“ ત્યારે તો તે બીચારો ધણીજ કંગાલ હાલતમાં તેને દેશ જશે. ”

“ તેણે તેનાં પાપનાં ફળ ભોગવવાંજ જોઈએ. તેણે આ દેશમાં આવો ધણો ખરાબ વર્તણૂક ચલાવી અમારા દેશને કલંક લગાડ્યું છે. તેના જેવા માણસોની આ પવિત્ર દેશમાં જરૂર નથી. ” વીલીયમે જણાવ્યું.

આ વખતે દિવાન માણેકચંદ આવીને જણાવ્યું કે આપની સાથે આવવાને સો ઘોડેસ્વારો તૈયાર થઈને ઉભા છે.

વીલીયમે સૈનિક પોશાક ધારણ કરી જવાની તૈયારી કરી. મિત્રોની સાથે હાથ મેળવી સલામ કરી વીલીયમે વિદાય લીધી.

રાજમહેલના ચોગાનમાં તેને માટે ઘોડો તૈયાર હતો. વીલીયમે રાજ-
મહેલની બહાર આવી ઘોડા પર સ્વારી કરી. સૌ હથીયારબંધ
ઘોડેસ્વારોએ તદ્વારે ઉઘડી તેને સલામી આપી. બાદ મિત્રોના મંગળ
સૂચક શબ્દો વચ્ચે વીલીયમે અને તેના ઘોડેસ્વારોએ ત્યાંથી ગમન કર્યું.

વીલીયમના ગયા પછી રણુમલ વગેરે પણ મુજશરપૂર જવાને
તૈયાર થયા, સહળાના જવાથી મહારાજ-દિવાન અને રાજકન્યાને
મળું લાગી આવ્યું. સત્યવીર રણુમલ કનુભાઈ સવિતા વગેરે ઘોડે-
સ્વાર થયાં અને સ્નેહિજનોને મળી બેઠી મુજશર જવાને ઉપડી ગયા.

પ્રિય પાઠકો ! વીલીયમ સાહેબ અમરકોટ પહોંચે તે પહેલાં ચાલો
આપણે અમરકોટમાં પહોંચી જઈ ત્યાંના બનાવનું અવલોકન કરીએ.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

અમરકોટમાં અશાન્તિ.

અમરકોટનો ઠાકોર સૂર્યમલ સત્તાથી મદોન્મત થઈ પ્રજા પર
અસીમ અત્યાચાર કરી રહ્યો હતો. જેવો રાજ
તેવા અમલદાર એ પ્રમાણે તેના અમલદારો પણ થયેલ વર્તન ચલાવી
રહ્યા હતા. સૂર્યમલનો પ્રિય મિત્ર દેવીડ ઉર્ડે દેવીસિંહ દિવાન પદે હતો.
સ્વાર્થાધ દેવીડ સૂર્યમલને નિશામાં ચક્ર્યૂર રાખી તેને પુતળાની માફક નચા-
વતો હતો. સૂર્યમલ અનેક પ્રકારનાં વ્યસનોમાં ચક્ર્યૂર રહેતો. સવા-
રમાં ઉઠતાં તે કમ્બુબાનું સેવન કરતો. આઠ વાગે ખાનગી મિત્ર મંડ-
ળમાં ગાંજો-ચરસ કુંકાતો; મધ્યાહ્ને બાંગ લુંટાતી. બાદ સાંજના
મદિરનું પાન થતું. તેના સલાહકારો અને અમલદારો રાજની ખુશા-
મદ કરી હાજી હા કરનારા હતા. રાજ અને દિવાને અમલદારોને પુશ્કળ
સત્તા આપી હતી. ખર્ચ રાજ્ય કરનારા તો અમલદારોજ હતા. પ્રજાને
મારવા જીવાડવાનું અમલદારોના હાથમાંજ હતું. ખોટાં ખર્ચનો સમાર

નહોતો. વસ્તુઓ અને વિલામતી દારૂમાં દ્રવ્યનો બચ પાણીની માફક થતો. નાચ-તાન-ગાન નિરંતરનો વ્યવસાય હોય એમ જણાતું. કમાવાની આશાએ હજારો ગાઉ દૂરથી આવેલો દરજી સાહેબ મોટો પસાદાર થયો અને અમરકોટનો માનીતો દિવાન બન્યો. ઠાકોર તો ફક્ત નામનોજ હતો. ખરો રાજ દેવીડ હતો. સર્વત્ર તેનીજ આજ્ઞા વર્તાતી. રાજ્યમાં નવા નવા સુધારા કરવામાં આવ્યા હતા. દેશી દારૂને બદલે વિલામતી દારૂ વાપરવાનો અને સ્વદેશી કપડાંને બદલે વિદેશી કપડાં વાપરવાનો કાયદો જાહેર કરવામાં આવ્યો હતો. અમલદારોને અને દરબારમાં આવનારાઓને કોટ-પાટલુન પહેરીને આવવાનો કાયદો હતો. આ કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરનારને સખ્ત સજા કરવામાં આવતી. આવી રીતના રાજ્ય અમલથી પ્રજા કંટાળી; પણ શું કરે ? જો કોઈ વિરુદ્ધતા દર્શાવે તો તેના ભોગ મળતા. આ ઉપરાંત અનેક પ્રકારના જુસ્મી ક્રુર-દાઓથી પ્રજાજનોને જકડવામાં આવ્યાં હતાં. લખલુટ ખર્ચથી ત્રીજેરીનું તળીયું ખાલી થવાથી પ્રજાજનો પર જુદી-જુદી જતના કર નાખવામાં આવ્યા હતા. કોઈને ત્યાં બાળક જન્મે, કોઈ મરે; કોઈને ત્યાં સાંઝં ખોટું ખર્ચ કરે તો અચુક કર રાજ્યને આપવો જોઈએ. દિવાના દિવાને વેપાર પર, આવક પર પણ કર નાખ્યા. પ્રજાજનોના ઘરમાં કેટલી રોકડ કેટલા દાગીના અને કેટલાં વાસણુ છે તેનો હિસાબ દરેક પ્રજાજને દરમાસની અચુક તારીખે દિવાન સાહેબ પર મોકલી આપવો જોઈએ. આવા અમાનુષી જુસ્મથી પ્રજા કંગાલ થતી ગઈ. પ્રજાજનોમાં અસંતોષ ફેલાઈ રહ્યો. રોકડી પ્રજા ત્રાણ-ત્રાણ પોકારવા લાગી. અધીકાર ઉપર હલકા લોકો હોવાથી ન્યાયનીતિનું પ્રતિપળે ખૂનજ થતું હતું. ધોળે દિવસે આબરૂદાર કુટુંબની વહુ દિકરીઓની લાજ લુંટાવા લાગી. ઠાકોર અને અમલદારો રાક્ષસી વર્તન ચલાવતા. રંક પ્રજા પ્રજા સિવાય ફરીયાદ ક્યાં કરે ? અમરકોટમાં અંધેર આવી રહ્યું હતું. દેવીડ દિવાનના પ્રતાપે અનેક ફિરંગીયો રાજ્યમાં આવીને રહ્યા હતા. કેટલાક મોટા હોદ્દા પર હતા તો કેટલાક બાપારી હતા. ટુંકાણમાં પ્રજા કંગાલ થઈ, લોકો ચૂસાઈ ગયું. સૂર્યમલ રાત્રિ દિવસ

નિશ્ચાથી ચક્રચુર થઇ જનાનામાં પડી રહેતો. તેને ધણી રાણીયો હતી. પટરાણી સિવાય તેની દરેક રાણીયો પણ તેના જેવીજ વ્યસની હતી.

રાજ્યમાં આવું અંધેર જોઈ પટરાણીને અપાર દુઃખ ઉત્પન્ન થયું. રાણી પવિત્ર અને પ્રજા ભક્ત હતી. તેણે રાજને શીખ દેવામાં કંઈ પણ બાકી રાખ્યું નહિ; પણ પરીણામે તેને રાજના કોપને પાત્ર થઇ એકાંત વાસમાં રહેવું પડ્યું. છેવટે રાણીએ પ્રજાના કષ્ટનો નાશ કરવાનો દ્રઢ નિશ્ચય કર્યો. તેણે નગરના વિદ્વાન અને આગરદાર માણસોને ખાનગી રીતે પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને હિંમતથી રાજ્યની સામે થવાને ઉશ્કેર્યા. પ્રજાને આગેવાનની જરૂર હતી. રાણી આગેવાન થઇ. અમરકોટની બહાર આવેલા એક મોટા વિશાળ મયદાનમાં પહેલી સભા થઇ. રાણીએ અને અન્ય વિદ્વાન જનોએ જીરુસા બંધ બાંધણી કરી રાજ્યના જીવંત કાયદાઓ અને અત્યાચાર સામે થવાને પ્રજાજનોને સમજાવ્યાં. દુઃખથી દીન બનેલાં પ્રજાજનોમાં હિંમત આવી. મરવું પણ જીવંતને તાબે ન થવું એવી પ્રતિજ્ઞાઓ થઇ. એવી રીતે દરેક સભાઓ થવા લાગી. પ્રજાજનો દ્રઢ નિશ્ચય પર આવી ગયા. રાજ્યના અમલદારો ગભરાયા. દિવાનની આગાથી પ્રજાઓના આગેવાનોને એક પછી એક કેદ કરી કેદખાનામાં પૂરવામાં આવ્યાં. પ્રજાજનો ગુલામીમાંથી છૂટવાને માટે કેદખાનાને પવિત્ર સ્થાન માની હસ્તે મુખડે કેદખાનામાં સિધાવા લાગ્યા. દિવસો વિતતાં અમરકોટનાં જેલખાનાં પ્રજાજનોથી ભરાઇ ગયાં. લોકો મરણીયા થયા. રાજ્ય સત્તાને ખુલ્લો અનાદર થવા લાગ્યો. રાત્રી દોડીયું પણ કોઇ કર દાખલ આપતું નહિ, મારપીટ-કેદ સહજો જીવંત પ્રજાજનો ધિરજથી સહન કરી રહ્યાં. જેલખાનાં ભરાઇ જવાથી બંદોબસ્ત જાળવવો પણ મુશ્કેલ થઇ પડ્યો. ખોરાક પણ ખૂટ્યો. અમલદારો વધુ ગભરાયા. વધુ રાક્ષસી બન્યા. પ્રજાજનો અને રાજ્ય કર્મીઓની વચ્ચે ઝપાઝપી થવા લાગી. પ્રજા સશસ્ત્ર હોવાથી રાજ્યના રીપુઓની સામે ટકર ઝીલવા લાગી. અમરકોટમાં ખૂના મરફી ચાલી રહી. લોકોનાં અને પ્રજા-

જનોનાં મુકદ્દાં રસ્તા વચ્ચે રજાવા લાગ્યાં. પ્રજાજનોનું આગેવાન પદ રાણીએ લીધું હતું. ઠાકોર-દિવાન અને અન્ય અમલદારો રાણીને જીવતી પકડવા ચા મારવા આતુર થઈ રહ્યા હતા. અમરકોટના રાજ્યમાં રાક્ષસી ક્યો થઈ રહ્યાં હતાં. રાજ્યની સામે ધણા દિવસ ટકી શકશે નહિ ધારીને રાણીએ પ્રજાજનોની સંમતિથી કંપની સરકારને એક પત્ર લખી પ્રજાને જીવનમાંથી છોડાવવાની મદદની પ્રાર્થના કરી. પરી-ણામે કંપનો સરકારે વિલીયમને આગ્રા પત્ર મોકલી આપ્યો અને તેથી વિલીયમ અમરકોટની પ્રજાની બહારે ચઢ્યો. વિલીયમ અમરકોટમાં આવે તે પહેલાં રાજ્ય મહાલયમાં એક અજળ ઘટના બની રહી હતી. ઠાકોર અને તેના સલાહકાર સરદારો-અમલદારો મદિરાથી મદમસ્ત બની રાજમહેલના દિવાનખાનામાં આમોદ-પ્રમોદ કરી રહ્યા હતા. એક નાચનારી વારાંગના રાજ્ય મંડળને ગાન-નાચથી મુશ્ક કરી રહી હતી. આ તકનો લાભ થઈ અમરકોટની બહાદુર રાણીએ ઠાકોર અને તેના દિવાન-અમલદાર વર્ગને જીવતા પકડી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો, કંપની સરકારના થોડાક સૈનિકો પણ આવી પહોંચ્યા હતા. સઘળા સૈનિકોને છાપો મારવાનું સૂચન કરી રાણી તૈયાર થઈ. રાજ્ય મહેલમાં બેઠેલું મંડળ નાચ-ગાન સાંભળી રહ્યું હતું. નાચ ગાન સમાપ્ત થઈ પરસ્પરમાં ઠૂઠા મસ્કરીયો આલવા લાગી. આ પછી વધુ આનંદ મળે એ હેતુથી દિવાન દેવીડ સાહેબે કેદખાનાની કોટડીમાં કેદ થયેલા એક વૃદ્ધ આખરદાર માણસને ત્યાં પકડી મંગાવ્યો અને તેને એક થાંભલા સાથે બાંધી તેનું મુખ લાલ રંગથી રંજ્યું અને તેના ગળામાં એક પાટીયું લટકાવવામાં આવ્યું. તે પાટીયાપર દેશભક્તા એમ લખેલું હતું. થાંભલા સાથે બંધાએલા વૃદ્ધ દેશભક્તાની તરફ જોઈ સઘળા હસવા લાગ્યા અને શવે તેમ બોલવા લાગ્યા. રાણી અને પ્રજાજનોને ખરાય શબ્દો સંભળાવવા લાગ્યા. આ પછી ઠાકોર સાહેબે થાંભલા સાથે બાંધેલા વૃદ્ધને જીવતા સળગાવી મૂકવાની આગ્રા કરી. દિવાને ઠાકોરના ન્યાયી હુકમની પ્રશંસા કરી. વૃદ્ધ પુરુષ નિઃશરતાથી ઉભો રહ્યો. તેણે મરવાનો દ્રઢ સંકલ્પ કરેલો હોવાથી તેના મુખ પર

ભય-શોકનું કશું પણ ચિન્હ જણાતું નહોતું. વૃદ્ધની આસપાસ જઈને સળગી ઉઠે એવા પદાર્થ એકત્ર થવા લાગ્યા. સઘળું મંડળ નીચાથી ચક્રચૂર બનેલું હતું. આ અરસામાં રાજ્યના ધર્મગુરૂએ એકાએક ત્યાં પ્રવેશ કર્યો. આ ધર્મગુરૂ કેટલાક મહીનાથી દેશાટને ગયો હતો.

તે હાલમાં બે દિવસથી પાછો આવ્યો હતો. તેણે રાજ્યની તમામ ખીના જાણી. તેને ધણું દુઃખ ઉત્પન્ન થયું અને છેવટે ઠાકારને સમજાવવાની પ્રવૃત્તિથી તેનું આ વખતે દિવાનખાનામાં આગમન થયું. ધર્મગુરૂએ દિવાનખાનામાં આવતાંજ સઘળું દ્રશ્ય અવલોક્યું. પવિત્ર પુરૂષનું હૃદય કંપી ઉઠ્યું. ધર્મગુરૂનો વિચિત્ર દેખાવ નિહાળી ત્યાં બેઠેલું મંડળ ખડખડાટહસી પડ્યું. જે ધર્મગુરૂનું સાદું સન્માન થતું હતું, જેને ઠાકાર પ્રભુરૂપ માનતો; તે ધર્મગુરૂનું આજે હાસ્ય થયું. ગુરૂને ધણું લાગી આવ્યું. તેણે રોશનિય મુખે ઠાકારને ઉદ્દેશી કહ્યું, “રાજન ! આ શો અત્યાચાર છે ?”

“કાણુ ગુરૂરાજ ! અરે ! તમે તો આજે ધણુ દિવસે દેખાવ દીધો ? ગીરનારની ગુફામાંથી ક્યારે પાછા આવ્યા ?” સૂર્યભક્ષે મસ્કરીરૂપે પૂછ્યું.

ગુરૂએ વિકળ વદને કહ્યું; “તારાં પાપકર્મની પ્રવળતા જાણી મારે અહિં આવવું પડ્યું છે. ઠાકાર ! બોલ જવાબ આપ કે આ વૃદ્ધ પુરૂષને થાંભલા સાથે શામાટે બાંધવામાં આવ્યો છે ?”

“મહારાજ ! એના ગળામાં લટકાવેલું પાટીયું વાંચો એટલે તેનું કારણ આપને આપોઆપ સમજશે.” દિવાન દેવીડ સાહેબે કહ્યું.

“પાટીયામાં તો દેશભક્ત લખેલું છે.”

“બસ એથીજ તેને આજે સળગવાનું છે.”

ગુરૂએ ગુસ્સાથી કંપતાં કહેવા માંડ્યું, “ઠાકાર ! તારી વિપરીત બુદ્ધિ થઈ છે. તારા પિતાના રાજ્ય અમલને યાદ કર ? તે વખતે પ્રજા કેવી સુખી હતી ? પ્રજા સુખી હતી તેથીજ તારા પિતા સ્વર્ગ સુખ ભોગવતા. પણ ત્હેં તારા સુખનો જાતેજ નાશ કર્યો છે. તને

સુખ આપનારી પ્રજાનો તું ધાતક થયો છે. બસ એજ તારા સર્વ નાશનું કારણ છે. કહેવત છે કે જગરાય જ્યારે રૂંદે દુષ્ટિ ત્યારે સૂઝે એ તદ્દનુસાર તારી બુદ્ધિ વિપરીત થઈ છે. પ્રજાનો અસંતોષ પ્રચંડ બળાળામુખી છે તેમાં તું અને તારા દુષ્ટ કર્મચારીઓ પલ-કમાં બળીને બખ્ત થશો. માટે હજી સમજ. તારી આસપાસના પિશાચોને દૂર કર. તારા હૃદયમાં બરાએલા શ્વેતતાનનો નાશ કર.”

ગુરૂદેવી ગંભીર વાણી ગુસ્સાના રૂપમાં બદલાઈ ગઈ. રાજા અને અન્ય મંડળ પણ સ્તબ્ધ બન્યું. પણ તત્કાળ દેવીડ બોલી ઉઠ્યો, “મહારાજ ! હવે બહુ થયું. તમારે ઠાકોર સાહેબને શીખામણ આપવાની કંઈ જરૂર નથી. શીખામણ દેવાનો સમય હવે આલ્થો ગયો છે. તમારા જેવાઓની શીખામણોથીજ રાજાઓ રાંક બની ગયા છે, તમે તમારા સ્વાર્થને માટે રાજા અને પ્રજાને અવળે રસ્તે દોરેલ છે; પણ હવે સંધળું રહસ્ય સમજાઈ ચૂક્યું છે. ઠાકોરસાહેબ અત્યાર સુધી તમારા ધર્મના ઢોંગી હતા; પણ તે હવે સાચા ધર્મના અનુયાયી થયા છે, મારા પ્રભુ ઇશુખ્રીસ્તે તેમનાં પાપ માફ કર્યા છે. માટે તમારે હવે કંઈપણ વિવેચન કરવાની જરૂર નથી. તમે જો તમારું માન સાચવવા ઇચ્છતા હોતો છાના માના અહિંથી આત્મા બચ.”

“શું સૂર્યમલ ખ્રીસ્તી થયો?” ગુરૂએ બવાં ચઢાવી પૂછ્યું.

“તેઓશ્રીનેજ પૂછીને ખાતરી કરો.” દેવીડે જણાવ્યું.

“ઠાકોર ! આ શું કહે છે?” ગુરૂએ ગુસ્સાથી પૂછ્યું.

ઠાકોર બોલ્યો; “મારો દિવાન સાચુંજ કહે છે. તમે અને આજ સુધી અંધારામાં રાખી ઠગ્યો છે. પણ મારા સુભાગ્યે આ વિદ્વાન અને કાર્યદક્ષ દિવાનના સહવાસથી મને સાચા ધર્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. મને તારનાર મળ્યો છે. ભગવાન ઇશુએ મારો ઉદ્ધાર કર્યો છે.”

“ઓ દિવાન ઠાકોર ! તારી મંદબુદ્ધિ તારા મૃત્યુનું કારણ છે. જો તું સાચા ધર્મનો અધિકારી થયો હોત તો હું ખુશી થાત. પણ તું અને તારો દિવાન ખાખંડી છો ? તને અને તારા દિવાનને ઇશુ-

ખ્રીસ્તના એક પણ બોધવચનનું સ્મરણ હોય એમ મને જણાતું નથી. તમે.....”

ગુરૂને આગળ નહિ બોલવા દેતાં દિવાન બોલ્યો; “હું માફ શાસ્ત્ર સારી રીતે જાણું છું. તમે પાખંડી વગેરે શબ્દો ઉચ્ચારી ગુન્હો કર્યો છે. એક રાત્રી અને તેના દિવાનનું હડહડતું અપમાન કર્યું છે, પણ તમારી અગાઉની પદ્ધતિ અને માનનો ખ્યાલ કરતાં મારે મારા ગુસ્સાના છુંટકા ગળી જવાની જરૂર પડે છે.”

“જે તું તારા ધર્મને યથાર્થ જાણતો હોય તો જણાવ કે ભગવાન ઇશુખ્રીસ્તે શાસ્ત્રમાં શું કહ્યું છે ? શું તેમણે એમ કહ્યું છે કે ખૂનામરડી ચલાવવી ? શું તેમણે દારૂ-બ્યભીચારની આજ્ઞા કરેલી છે ? શું તેમણે પરસ્પરમાં વૈર કરવાનું ફરમાન કરેલું છે ? શું તેમણે લોહીની નદીયો વહાવાની સૂચના કરી છે ? ઓ અધમ ! બોલ, જવાબ આપ ? તું જાણતો નથી એના કરતાં હું તારું શાસ્ત્ર કંઈક વિશેષ જાણું છું. ઓ શયતાન ! સાંભળ ! ઇશુખ્રીસ્ત દયાનો સાગર હતો. તેણે આજ્ઞા કરી છે કે તમે જેમ પોતાને ચાહો તેવીજ રીતે તમારા પડોશીને પણ ચાહો, કોઈને દુઃખ ઉત્પન્ન થાય એવું કદાપિ કરો નહિ. શયતાનથી દૂર રહો. સત્યને ચાહો, ખીજના ઉદ્ધારના અર્થે જીવ આપો વગેરે પવિત્ર આજ્ઞાઓ તે પવિત્ર પુરૂષે ફરમાવી છે. પણ આજે તે આજ્ઞા-ઓનો શું ઉપયોગ થાય છે એ હું અત્યારે પ્રલક્ષ અવલોકી શકું છું. ઓ ધર્મના નામે પાખંડ ફેલાવનાર ! વિચારી જો ? તે દયામય દેવનાં બોધ વચનોનું સ્મરણ કર. તેણે પારકાઓના કલ્યાણને માટેજ પોતાના બહાલો પ્રાણ આપ્યો હતો. તમારા ઉદ્ધારને અર્થે તેને વધસ્થંભ પર ખીલાથી જડાઈ જીવ આપવો પડ્યો હતો. ઓ દુષ્ટ ! વિચાર કર-સમજ ખ્રીસ્તી કેને કહે છે ? જેનામાં દયા શ્રદ્ધા ક્ષમા અને સેવાના ગુણ હોય છે તેજ સાચો ખ્રીસ્તી કહેવાય છે. બાકી ‘મા ગુણોથી વિરૂદ્ધ વર્તનારા પાખંડી છે. પવિત્ર ખ્રીસ્તના નામને કલંક લગાડનારા છે. મને અફસોસ થાય છે કે મહાન ખ્રીસ્તના ધર્માવલંબીના પાપમય

હૃદયમાં શયતાન ભરાયો છે અને તેથીજ આ ઠાકોરનું અને તેની પ્રજનનું અનિષ્ટ થવા બેઠું છે.”

દેવીડ છેડાઇને ઠાકોર પ્રત્યે કહેવા લાગ્યો, “નામદાર! આના શબ્દો હું હવે વધુ વખત સહન કરી શકીશ નહિ. આને અહિંથી કાઢી મૂકો, નહિ તો પરીણામ ગંભીર આવશે.”

ઠાકોરે નીસાના જોરમાં અદ્રહસ્ય કરી કહ્યું, “મહારાજ! મારો દિવાનજીને શા માટે ગાળો દયો છો? તે ધણા સારા માણસ છે. ભગવાન ઇશુના ભક્ત છે. મારા રાજ્યનો ઉદ્ધાર કરવાને હજારો ગાઉ દૂરથી અહિં આબ્યા છે. તેમણે મારી આંખો ઉઘાડી છે. પ્રજામાં શયતાન ભરાયો છે. શયતાનનો નાશ કરવો એ ઇશુની આજ્ઞા છે. મહારાજ! તમારે હવે વિશેષ ઉપદેશ આપવાની જરૂર નથી. મેં આજ સુધી આપનું માન જળવ્યું છે. તેના બદલામાં તમે મારી વિરૂદ્ધ વર્તી અને દબાવો છો. બસ—આજથી તમે મારા ગુરૂ નથી. હું સત્ય ધર્મના અંગીકારથી અને આ મારા ગોરા મિત્રની કાર્યદક્ષતાથી બળવાન બન્યો છું. એવકા રાજદ્રોહી પ્રજાનો નાશ કરવો તે મારી પ્રથમ ફરજ છે. રાજ ગમે એવો હોય પણ તેને અને તેના અમલદારોને પ્રજાએ પ્રભુતુલ્ય માનવાજ જોઈએ. પણ પ્રજા તેથી ઉલટે રસ્તે ચઢી છે અને તેથી તેનો નાશ થવો એ ઉચીતજ છે.”

ગુરૂદેવે ઠાકોરના ઉદ્દગાર સાંભળી નિઃશ્વાસ નાખી કહ્યું, “ઠાકોર સાહસ થાય છે. તારી વિપરીત બુદ્ધિથી તારા મૃત્યુનો ઘંટાનાદ વાગી રહ્યો છે. તારે મારી શીખામણ માનવી યા ન માનવી તે તારી મરજીની વાત છે. પણ આ રાજ્યની—મારી જન્મભૂમિની લાગણી મારા મનમાં હોવાથી તારાં પૈશ્વનિક ક્રોધી હૃદય દુભાય છે; અને તેથીજ આ હૃદયમાંથી કહવા શબ્દો નીકળે છે. અફસોસ! તું બૂલ્યો છે. એક અજ્ઞાની વિદેશીના સહવાસથી શયતાન બન્યો છે. તે તારી શક્તિનો દુરુપયોગ કર્યો છે. જે પ્રજાના પ્રતાપે તું સુખી છે, તે પ્રજાનો નાશ કરવા તું તૈયાર થયો છે એથી મને સમજાય છે કે તારો ઉપર દૈવજ રહ્યો છે.”

ઠાકોર ક્રોધથી ગળ્ળ ઉઠ્યો, “બસ કરો—ચુપ થાવ. તમારાં નિર્માલ્ય વચનો અને વધુ વખત ન સંભળાવો. હું બગવાન છું અને હવે ધાંડું તે કરવાને શક્તિવાન છું.”

“ખરેખર! તારા જેવા પ્રજાપીડક કંગાલોએજ આ પવિત્ર ભૂમિને અપવિત્ર બનાવી છે. તારા રાક્ષસી હૃદયમાંથી પ્રજા પાલનનો ધર્મ સદાને માટે વિલુપ્ત થઇ ગયો છે. અફસોસ! જ્યારે તારા જેવા નામનાં પુતળાં—પ્રજાનું રક્ત પિનારા રાગજ્યો આ પૃથ્વીપર પાકશે ત્યારે આ પવિત્ર વસુધરા ધ્રુવશે. પણ નક્કી સમજજો કે પ્રજાની વ્હારે શ્રીમગવાન જરૂર ચઢશે. જો; તારી આસપાસ જો, કે અત્યારે શું થઇ રહ્યું છે? અત્યાચારી જનોના ત્રાસથી પીડાતી પ્રજાને અત્યારે કાણ ઉદ્ધાર રક્ષણ કરે છે? એજ શ્વેત વર્ણના ભોકો પરાપકારના સિદ્ધાંતથી પ્રજાની વ્હારે ચઢ્યા છે. પ્રભુ તેમની મદદે છે. ન્યાય—સત્યના પાલનકર્તાઓમાં દેવનો અંશ હોય છે અને તેથીજ તેઓ જ્યાં જાય છે ત્યાં વિજય મેળવે છે. જો તેઓનામાં દયા—ન્યાયપ્રિયતા અને પરાપકાર યુદ્ધિ ના હોત તો તે વેપારીઓ આજે ભુપતિ બની શક્યા ન હોત. તમારા કુસંપથી, તમારા અતી ત્રાસથી તમે જતે દિવસે કંગાલ બની જશો અને જો પરાપકારી ભોકો કે જેઓ અત્યારે વેપારીઓ તરીકે ઝોળખાય છે તેઓ આખા હિંદુસ્થાનના મહારાજાધિરાજ કહેવાશે. તેઓ તમારા જેવા અધમોનો નાશ કરી પૃથ્વીનો બાર ઉતારશે અને પ્રજાનું રૂડી રીતે પાલન કરશે. મદાંધ થએલા ભૂપતિઓ તેઓના ગુલામ બનશે. ઠાકોર! આ મારી ભવિષ્ય વાણી છે. જે થવાનું છે તે હું અત્યારે પ્રત્યક્ષ અવલોકી શકું છું. પરમાત્મા! તે પરાપકારી વિદેશીઓને વિજય આપો અને તારા જેવા નરપિશાચોનું નિકંદન નિકળો.”

“આહ! ” ઠાકોર ક્રોધાકાન્ત બની બોલી ઉઠ્યો; “અરે હું આ શું સાંભળું છું?”

“તારા મ્હોતનો પયગામ.” ગુરૂએ ક્રોધથી જવાબ આપ્યો.

“ હું તમારું ખૂન કરીશ. ”

“ રાક્ષસનો એજ ધર્મ છે. ”

“ આહ ! એક બળવાન ઠાકોરનું આ કેવું અપમાન ? ”

“ તું ઠાકોર નથી પણ શયતાન છે. ”

“ શું હું રાજ નથી ? ”

“ ના. ઓ મૂર્ખના શિરોમણી ! સાંભળ ! રાજ કોનું નામ ? જે પોતાની પ્રજાને પુત્રવત્ પાળે અને તેને ઉન્નતિના શીખરે ચઢાવવાનો પ્રયત્ન કરે તેજ ખરેખરો રાજા; બાકી તું તો ઠાકોર નામને કલંક લગાડનારો અને પ્રજાના લોહીનો તરશ્યો એક ભયંકર પિશાચ-રાક્ષસ છે. ”

“ બસ કર; જીવ બચાવવો હોય તો અહિંથી ચાલ્યો જ. ”

“ અને મારવાને કોઈ શક્તિવાન નથી. ”

“ હું આ પળેજ તારો નાશ કરીશ. ”

“ કોનો ? ”

“ તારો. ”

“ મારા શરીરનો નાશ થશે; પણ આત્મા કાયમ રહેશે. અને તે આત્મા તને સુખેથી રહેવા દેશે નહિ એ ખચીત યાદ રાખજે. હું દેહના નાશનો વિચાર કરીનેજ તારી સમિપ ઉભો છું. તારાથી થાય એ કરી લે. બ્રહ્મહત્યાનું મહાન પાપ જલ્દી મારે લપ્ત લે. ”

ચુરના શબ્દોથી ઠાકોર છેડાયો. નીસાની ધૂતમાં તેણે તલ્વાર ખેંચી; પણ એજ પળે એક સરદાર ખુસ્લી તલ્વારે અંદર દોડી આવ્યો અને ઠાકોરને રોકતાં બોલી ઉઠ્યો; “ આ શું ? એક પવિત્ર સાધુ પુરૂષનું ખૂન કરવાનું કારણ શું છે ? ”

એ આવનાર માણસ રાણીનો વક્ષાદાર સેવક હતો. તેનું નામ જયમલ હતું. ઠાકોર બાન વીસરી ગયો હતો. તેણે જયમલને ઉદ્દેશી કહ્યું; “ આ સાધુ રાજદ્રોહી થયો છે. હું તને આગા કરું છું કે તું તેનો વધ કરી નાખ. ”

“કોનો ? શું આ પવિત્ર મહાત્માનો ?” જયમલે ઉશ્કેરા-
ધને પૂછ્યું.

“હા, તેનો.” દિવાન દેવીડે પણ જણાવ્યું.

“તેમનો ચુન્હો ?”

“તે મેં તને જણાવી દીધું છે.”

“હું માની શકતો નથી.”

“તું તારી ફરજ બજાવ.”

“હું મારી ફરજ શું છે તે યથાર્થ સમજું છું.”

“શું તું રાજની આજ્ઞાનો અનાદર કરીશ ?”

“રાજની આજ્ઞા કરતાં પ્રભુની આજ્ઞા પાળવી એ મારી પ્રથમ
ફરજ છે.

“પરમાત્મા વળી કોણ મુઝો છે ?”

“તમારા જેવા દુષ્ટોનો નાશ કરનાર અને નિર્દોષોનો રક્ષણ
કરનાર.”

“શું તું મારો સેવક નથી ?”

“ના.”

“ત્યારે ?”

“શ્રીમતી રાણીસાહીબાનો.”

“બસ, આ સધળો પ્રપંચ તેનો જ છે. તમને આ પળેજ
રાજદ્રોહનું ફળ મળશે. હું....” રાજ આગળ બોલે એ પહેલાં જ દિવાન-
ખાનામાં અસંખ્ય સશસ્ત્ર માણસો ધસી આવ્યાં અને ઠાકોર તથા
તેના સામ્રાજીને ઘેરીને ઉભા રહ્યા. વીરવેશથી શામતી રાણી આગળ
આવી બોલી, “તમારાં હથીઆર મૂકી દે.”

ઠાકોર-દિવાન અને અન્ય ફરમારીઓ રાણીને અને તેના
સેનિકોને જોઈ ધોળાપુણી જેવા બની ગયા. ઠાકોરે ખૂબ મારી કહ્યું,
“રાણી ! તું આ સાઈ કરતી નથી.”

“તે મારે સમજવાનું છે.”

“ તું મારી આજ્ઞા કરી પાપની ભોક્તા થાય છે. ”

“ તમે પવિત્ર-ન્યાયી હોત તો હું તમારી દરેક આજ્ઞા પાળત; પણ પ્રજા પ્રત્યેના તમારા અમાનુષી જુદમથી મારે તમારી સામે તત્વાર ઉચ્ચકવાની જરૂર પડી છે. તમે રાજના નામને લાયક નથી. માટે હથીઆર મૂકી શરણુ થઇ જાવ. ” આટલું બોલી રાણીએ પોતાના સૈનિકોને કહ્યું; “ દરેકનાં હથીઆર ખુંચાવી લઇ કેદ કરો. ”

સૈનિકો ઠાકાર અને તેના સલાહકારોની આસપાસ ફરી વળ્યા, તેઓના હાથમાંથી હથીઆર ખુંચાવી લેવામાં આવ્યાં. ઠાકાર-દિવાન અને અન્ય સરદારોનાં મુખ કાળાં થઇ ગયાં. ઠાકાર અને દિવાન વગેરેના કેદ થયાની વાત વાને વેગે ઉડી. સ્વાર્થી અમલદારો અને સરદારોએ ઠાકારને છોડાવવા હથીઆર ઉચ્ચક્યાં. કેદીઓને લઇ રાણી મહેલની બહાર નીકળી કે તરતજ રાજના સેવકોએ રાણી અને તેના સૈનિકો પર હુલ્લો કર્યો. પ્રજાજનો પણ હથીઆરો સાથે રાણીની મદદે દોડી આવ્યા. રાજમહેલનું મેદાન રણગણુ જેવું થઇ પડ્યું. ઝપાઝપી શરૂ થઇ. મારો કાપોના ઝનુની પોકાર સર્વત્ર સંભળાવા લાગ્યા. પાપ કર્મથી પાપી બનેલા અમલદારો અને સરદારો રણમાં મૂવા લાગ્યા, લડાઇએ ઉઠી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું. પણ પ્રજાના સુભાગ્યે વીર વીલીયમ તેના રસાલા સાથે આજ વખતે-ખરા અણીના સમયે આવી પહોંચ્યો. સરકારી વાવટો હવામાં ફરતી રહ્યો હતો. વિદેશી સરકારના સરદારે જોરથી બુગલ ડુંકર્યું. શત્રુઓનાં હાંજાં ગગડી ગયાં. પ્રજામાં નવચેતન આવ્યું. વીર વીલીયમે રાણીની પાસે આવી નમન કર્યું. રાણીએ ખરા સમયે આવી પહોંચવાને માટે આભાર દર્શાવ્યો. પ્રજા પીડકો નાસવા લાગ્યા. પ્રજાએ અને વીલીયમના ઘેડેસ્વારોએ કેટલાકને કેદ કર્યાં. ઘણા નાશી છૂટ્યા. રાણીનો વિજય થયો. ઠાકાર અને તેના દુષ્ટ સલાહકારોને રાજગઢમાં કેદ કર્યાં. નગરમાં શાન્તિનો ઢંઢેરો પીટવામાં આવ્યો. પ્રજાજનોના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. સૌ કંપની સરકારની જય ગર્જના પોકારવા લાગ્યાં. બીજો દિવસે વીલીયમે દમ-

દુબાઈ દરબાર ભર્યો. પ્રજા વત્સલ સરદારો અને નાગરીકોની સંમતિથી રાણીને રાજ્યાભિષેક કર્યો. રાણીએ રૂડી રીતે પ્રજાનું પાલન કરવાના અને સરકારને વશદાર રહેવાના સોગન લીધા. કેદમાં પૂરા-એલા સધળા પ્રજાજનોને મુક્ત કરવામાં આવ્યાં. સ્વાર્થાધ થએલા અમલદારો અને સરદારોને પશ્ચાતાપ કરવાથી માંડી મળી. બાદ-ઠાકોર અને તેના દિવાનને ઘટતા ગ્રંથાગ્રસ્ત સાથે કલકતે મોકલી આપવામાં આવ્યા. ઠાકોરની રાણીએને માશીક પગાર બાંધી આપ્યો. જુના નોકરોની જગાએ નવા નોકરોને નીમ્યા. સરકાર તરફથી રાજ્યને સલાહકાર પણ આવી પહોંચ્યો. રાજ્યના ખર્ચે તે અમરકોટમાં રહ્યો. રાણીએ વીલીયમને અને સરકારને યોગ્ય બદલો આપ્યો. આ પછી વીલીયમ રાણીની રજા લઈ તેના રસાલા સાથે મુંબઈરપુર જવા ઉપડી ગયો.

પ્રકરણ ૧૪ મું.

મહંતના મંદિરમાંથી કમળાનું મુક્ત થવું.

૬ મુંબઈરપુરમાં આવેલા મુક્તિમંદિરથી થોડેક દૂર એક નાનું મંદિર આવેલું હતું. તે મકાનની આસપાસ ગરીબ લોકોનાં ઘર આવેલાં હતાં. તે ઘર કેટલાક દિવસથી કિશોરે બાડે રાખ્યું હતું. કિશોર અને સંન્યાસી મહારાજે મુક્તિમંદિરનું તમામ રહસ્ય જાણી લીધું હતું. ધર્મને નામે ચાલતું ધર્મીંગ જાણી સંન્યાસી અને કિશોરને ઘણું લાગી આવ્યું અને મુક્તિમંદિરના પાખંડી સાધુ-રામ પર તેમને તિરસ્કાર પ્રકટયો. બાદ બન્ને ઘર બાડે રાખીને રહ્યા અને લોકોને સત્ય ધર્મને ઉપદેશ આપવાનું તેમણે શરૂ કર્યું. તેમના ઉપદેશની અસર સામાન્ય અને ગરીબ માણસો પર સારી થઈ. કિશોર અને સંન્યાસી

જનસમાજને નીતિ-સત્ય-કર્તવ્ય-જીવન-સેવા વગેરેનો સહ ઉપદેશ સમજાવવા લાગ્યા. ઉપદેશની અસર સારી થઈ. ઘણાં લોકો કિશોરના અનુયાયી થયા અને તેને શુદ્ધ તુલ્ય માનવા લાગ્યા. સારા ગણાતાં લોકો-વિદ્વાનો અને રાજ્યના અમલદારો પણ એ બંને ઉપદેશકોના જ્ઞાનામૃતનું પાન કરવા ઉપદેશ સમયે આવતા. થોડા દિવસ વિતતાં કિશોર અને મહાત્મા મુજફરપુરમાં દેવતુલ્ય ગણાવા લાગ્યા. મુક્તિ-મંદિરનો મહાંત તેમની પ્રશંસા સહન કરી શક્યો નહિ. તે ગુસ્સે થયો અને બંને પવિત્ર ઉપદેશકોની શરૂઆત એમ નિંદા કરવા લાગ્યો. તેણે પોતાના ભક્તમંડળને તેમના ઉપદેશમાં નહિ જવાની સખ્ત આજ્ઞા પ્રમાવી. બંનેને સતાવવામાં પણ બાકી રાખ્યું નહિ. તોશની લોકોને પૈસાની લાલચો આપી બંને જણાને માર મરાવાના પ્રયત્નો પણ તેણે કરી જોયા. પણ સત્ય આગળ સર્વ આશ્વતો લાચાર છે. બંને પવિત્ર પુરૂષો પોતાના કામમાં અડગ રહ્યા અને પરીણામે અનેક જનોના મુક્તિ ગણાવા લાગ્યા.

બાકે રાખેલા ઘરમાં આજે કિશોરચંદ્ર વિચારાવસ્થામાં બેસી રહ્યો હતો. સંન્યાસી મહારાજ આજે એ દિવસ થયા કંઈક ચાલ્યા ગયા હતા. તેઓ ક્યાં ગયા એની કિશોરને પણ ખબર નહોતી. સંન્યાસીના એકાએક ચાલ્યા જવાથી કિશોરના હૃદયમાં અનેક તર્ક વિતર્ક થઈ રહ્યા હતા. આજે કમળાને લીલા કરવાના એકાન્ત ભુવનમાં લઈ જવાની હતી. કમળાના મૃત્યુ-જીવનને માટે આજે છેલ્લો જ દિવસ હતો. આજે કમળાના ભાગ્યમાં મરવાનું કે ભ્રષ્ટ થવાનું નિર્માણ થયેલું હતું. સાધુએ આપેલી મુદતનો આજે છેલ્લો જ દિવસ હતો. મુક્તિ મંદિરના એકાન્ત ભાગમાં આજે રાસક્રીડા થવાની હતી તેમાં કમળાને આજે રાધિકાજીનું પદ મળવાનું હતું. આ સર્વ બીના કિશોર જાણતો હતો; પણ રાસક્રીડાના સમયને જાણતો નહોતો. આજે ગમે તે ઉપાયે કમળાને મુક્ત કરવી જોઈએ; એવા નિશ્ચય પર કિશોર આવ્યો હતો. વિચારમાં તે કોઈના આવવાની પણ રાહ જોઈ રહ્યો.

હતો. તેની પાસે આ વખતે કોઈ નહોતું. બપોરનો સમય હતો. ગરીબ મહેસ્લામાં શાન્તિ વ્યાપેલી હતી.

આ અરસામાં એક મુસલમાન એ મહેસ્લામાં આવ્યો અને આસપાસ નજર કરી કિશોરના ઘરમાં પ્રવેશ્યો. કિશોર વિચારમાં હોવાથી તેનું આગમન જાણી શક્યો નહિ. તે મુસલમાને કિશોરની છેક નજીક આવી કહ્યું; “પંડિતજી?”

કિશોરની વિચારમાળા ટૂટી. તે સાવધ થઈ બેઠ્યો; “કાણુ મહમ્મદભાઈ?”

“હા.”

“સાંઈ થયું કે તમે આની પહોંચ્યા. હું તમારાજ વિચારમાં હતો.” કિશોરે જણાવ્યું.

“એ તો મનોમન સાક્ષી છે. જોલો હવે શું કરવું છે?” મહમ્મદે પૂછ્યું.

“હું તો છેલ્લા નિશ્ચયપર આવ્યો છું. આપણે ગમે એમ કરી કમળાને આજે મુક્ત કરવી.”

“મારો પણ એજ નિશ્ચય છે. હું આજે તમામ તપાસ અને જોઈવણ કરીને અહિં આવ્યો છું. કમળાને મુક્ત કરવામાં આપણને આજે વધુ મુશ્કેલી વેઠવી પડશે નહિ.”

“હું તમારો સદને માટે ઉપકારી છું. જે કામ સગો ભાઈ ન કરી શકે એ કામ તમે પરધર્મીએ બજાવ્યું છે. તમે મારા સગા ભાઈ સમાન છો. આપણે દુનિયાની નજરે ધર્મથી જુદા દેખાઈએ છીએ; પણ આપણાં હૃદય-આત્મા એકજ છે. બન્ને દુનિયાં તમને જુદા જાણે; પણ હું તો તમને મારા આત્મા-ભાઈજ સમજું છું. તમે પણ એમજ સમજો છો. તમારી સાથેના વ્યવહારમાં હું કોઈ જાતનો અધર્મ જોતો નથી. હું હિંદુ-મુસલમાનની ભેદતા ભાગવા છાજું છું. હિંદુ મુસલમાનમાં કુર્સપની આગ સળગી રહી છે તેને દૂર કરવા આહું છું. બંન્ને સ્વીકારી હિંદુ અને મુસલમાન પોત પોતાના ધર્મનું સત્ય

તત્ત્વ સમજશે નાંહ ત્યાં સુધી બંનેમાં ઐક્યતા થવાનો સંભવ જોણો છે. જ્યારે બંને કામ ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ સમજશે ત્યારે જોક ખીજને ભાષના પ્રેમથી ભેટશે અને સારેજ આ હિંદુસ્થાનમાં મંગળ ભાતુનો ઉદય થશે. એવું સત્ય જ્ઞાન પ્રવર્તાવનારા સાચા ઉપદેશકોની ધણી જરૂર છે; અને તે થશે એમ મારે અંતરાત્મા સાક્ષી પૂરે છે.”

મહંમદ થોડીવાર મૌન રહી બોલ્યો; “આપના કહેવા મુજબ જરૂર થશે. પ્રભુ સત્ય જ્ઞાન આપ્યા જગતપર ફેલાવશે. પંડિતજી ! આપણે આ બાબતની ચર્ચા આગળ ઉપર કરીશું. માટે હાલ તો આપણે જે કરવાનું છે તેની પર ધ્યાન આપવાની ખાસ જરૂર છે.”

“તમે શું કરી આવ્યા ?”

“હું આજે ઘણું અગત્યનું કામ કરી આવ્યો છું. ઠાકોર સાહેબ અને દિવાન સાહેબ આજે નગરમાં આવી ચૂક્યા છે. એકાએક ચાલ્યા ગએલા સંન્યાસી મહારાજ પણ તેમની પાસે છે. હું તેમને મળીનેજ અહિં આવ્યો છું.”

“શું સંન્યાસી મહારાજ ઠાકોર સાહેબના મહેલે છે ?” કિશોરે આનંદ દર્શાવતાં આશ્ચર્યથી પૂછ્યું.

“હા, હું તેમને મળ્યો છું. ઠાકોર સાહેબના જાણવામાં પણ સઘળી વાત આવી છે. તેઓશ્રી ધણાજ ગુસ્સે થઈ ગયા છે અને તે પાંખડી સાધુને સખ્ત નશીયત આપવાનો પોતાનો ઇરાદો તેમણે જાહેર કર્યો છે. મેં તે નામદાર સમક્ષ મેં કરવા ધારેલી ગોઠવણ જાહેર કરી છે. આથી તે નામદાર ધણા પ્રસન્ન થયા અને તેમણે જણાવ્યું કે તે સમયે તું અહિં આવજે. આપણે સાથેજ ચાલીશું.”

“શું નામવર ઠાકોર સાહેબ જાતેજ ત્યાં આવશે ?”

“હા, મારે વિચાર તેમને રાસલીલાનાં દર્શન કરાવવાનો છે.”

“પણ તે કેવી રીતે બનશે ?”

“એ બાબતની તમારે ફિકર કરવી નહિ. મેં સઘળી ગોઠવણ કરી રાખી છે. તે પ્રમાણે કરીશું તો આપણે ફાવીશું અને મહંતનું

કાળું કામ ખુલ્લું કરી તે દુષ્ટને કેદ પકડાવીશું.”

“તમે શું કરવા ધાયું છે?” કિશોરે આતુરતાથી પ્રૂછ્યું.

“સાંભળો. આજે મંદિરના એકાન્ત ભાગમાં રાસલીલા થવાની છે. લીલાનો સમય મધ્યરાત્રિનો છે. તે એકાન્ત ભાગથી હું જાણીતો છું. આજે સપ્તળું મંડળ એ એકાન્ત ભાગમાં ભેગું થશે. સમય થયા અગાઉ એટલે લગભગ નવ વાગ્યાથી ભક્ત મંડળ ત્યાં જઈ દિવા-પુષ્પો વગેરેથી તે ભાગને શણગારશે. મહંત અને મહામાયા શૃંગાર સજવામાં રોકાશે. સુક્ત મંદિરમાં એ વખતે એકાદ-બે ચોડીદારો સિવાય અન્ય કોઈ પણ રહેનાર નથી. જે બે ચોડીદારો બહાર રહેનાર છે તે મારા સાગ્રીત છે અને તેમને મેં સમજાવેલા છે. એ તકનો લાભ લઈ આપણે મંદિરમાં જવું અને કમળાને મળવું. તે પછી તમારે કમળાનાં કપડાં પહેરી ત્યાં રહેવું. કમળાને તમારાં કપડાં પહેરાવી હું મારી સાથે લઈ જઈશ અને મહેલે મૂકી આવીશ. બાદ ઠાકોર સાહેબને અને મહંતના ચમદૂતોને લઈ તમને છોડાવવા રાસ ક્રિડાના રથને બરાબર સમયે જ હાજર થઈશ. બોલો મારી આ ગોઠવણુ આપને પસંદ છે કે નહિ?”

“તમારી આ ગોઠવણુથી હું ધણો જ અજબ અને ખુશી થાઉં છું. મારો આત્મા તમને ધન્યવાદ આપે છે. આ ગોઠવણુથી આપણે આપણા કાર્યમાં જરૂર વિજય મેળવીશું અને એક પાખંડી સાધુને ઉધાડો પાડીશું.”

“ત્યારે હવે હું રજા લઉં છું. સમય થતાં હું તમને બોલાવા આવીશ. તમે તૈયાર રહેજો.”

“બહુ સાડું.” કિશોરે આભાર સૂચક શબ્દોએ કહ્યું.

મહંતદ આલ્સો ગયો. કિશોર તેની પાછળ જોઈ રહ્યો. મહંતદ અદ્રશ્ય થતાંજ તેનાથી સહસા બોલાઈ જવાયું કે; “શાખાશ, મુસ-લમાન વીર! તને સાખાશ છે. તું એક હિંદુના માટે કેટલો શ્રમ કરી રહ્યો છે? શું હિંદુનું હૃદય મુસલમાન પ્રત્યે આવું હશે-થશે?”

કિશોર ધરની બહાર નીકળ્યો અને નજીકમાં આવેલી એક ગરીબની ઝૂંપડીમાં જઈ એક નાના બાળકને રમાડી આનંદ અનુભવવા લાગ્યો.

સાંજ પડી. પૂર્ણિમાના પૂર્ણચંદ્રનો આકાશમાં ઉદય થયો. કામ ધંધે ગએલા ગરીબજનો વાળુ પાણી કરી પરવાર્યા અને ધરના આંગણમાં બેસી બાળકોને રમાડી આનંદ કરવા લાગ્યા. કિશોર મહમદની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. રાત્રિ ઉજવળ ભાસતી હતી. કિશોર ધરના ઓટલા પર બેઠો હતો. ઓટલામાં એક માણસે પૂછ્યું, “પંડીતજી! આજે વાપ્યાન આપવાનું નથી?”

“ના.”

“કેમ વાઈ?”

“આજે મારે એક અગત્યના કામ માટે જવાનું છે.”

“અત્યારે?”

“હા.”

“કંઈ તરફ જવાનું છે?”

“ઑટલામાં જ.”

“મારી જરૂર હોય તો હું સાથે આવું?”

“ના; મારી સાથે મહમદ આવનાર છે.”

“પાછા ક્યારે પધારશો?”

“પરોઢ પહેલાં તો આવી જઈશ.”

“સવારમાં દર્શન થશે ને?”

“હા.”

આમ વાતચીત ચાલતી હતી, તેવામાં મહમદ આવ્યો. તત્કાળ કિશોર ઉભો થયો અને પેલા પડોશીને ધરની સંભાળ સોંપવાનું સૂચવી મહમદની સાથે ચાલ્યો. થોડેક દૂર જઈ કિશોરે પૂછ્યું; “કમળાને મળ્યા છો કે નહિ?”

“હું તેને મળીનેજ તમારી પાસે આવ્યો છું.”

“મહંત ક્યાં છે?”

“મહંત અને મહામાયા મંદિરના છેક છેલ્લા ભાગમાં છે. બંને એ આજે ખુબ મદિરાપાન કર્યું છે.”

“કમળાની કોટડી આગળ કેટલા માણસો છે?”

“એ, પણ તેઓ આપણા મદદગાર છે. કમળાની સાથે તેઓ મંદિરને છેલ્લી સલામ કરી ત્યાંથી નીકળી આવનાર છે. પંડીતજી ગભરાવાનું કારણ નથી. આ વખતે ખુદ ખુદા આપણી મદદ છે. તેથી આપણે જરૂર ફતેહ મેળવીશું અને નાપાક-પાખંડી મહંતનું પોકળ પ્રકાશ કરી તેને ગીરજતાર કરીશું.”

“જે પળે થવાનું છે તે એની મેળેજ થઇ રહેશે. પ્રભુ જે કરે છે તે સાફજ કરે છે.”

આવી રીતે વાતો કરતા મહમ્મદ અને કિશોર મુક્તિ મંદિરના મોટા દરવાજા આવ્યા. દરવાજાનાં દ્વાર આ વખતે બંધ હતાં. બહાર અંધ્રિકા ચળકી રહી હતી. મનુષ્યોના અવર-જવર બંધ થઇ ગયો હતો. નિઃસ્તબ્ધતા વ્યાપેલી હતી. મહમ્મદે ધીમે રહીને બારણાં ઉઘાડ્યાં. અંદર પણ સઘળું ચુપચાપ હતું. કોઇ માણસ નજરે પડતું નહોતું. બંને જણા કમળાની કોટડી આગળ આત્યા. એ ચોટીદારો ત્યાં બેઠા હતા. તેઓ આ બંનેને આવેલા જોઇ ઉભા થયા. મહમ્મદે તેમાંના એકને ધીમા સ્વરે પૂછ્યું; “કોઇ આવ્યું હતું કે?”

“હા.”

“કોણ?” મહમ્મદે ઉત્સુકતા દર્શાવતાં પૂછ્યું.

“મહામાયા.”

“કેમ આવી હતી?”

“કમળાની પાસે.”

“તેનું બોલવું કંઈ સંભળાયું હતું?”

“હા, તે કમળાને એમ કહેતી હતી કે હું તને બોલાવાને એક કલાક પછી આવીશ. તે પહેલાં તું તૈયાર થઇ રહેજે અને આવના-લંકારથી તારું શરીર સુંદર બનાવજે. આટલું કહી તે અહિંથી આવી ગઇ હતી.”

“ વાઈ બીજું કંઈ ? ”

“ સધળું મંડળ અંદરના ભાગમાં એકત્ર થયું છે. ”

“ તમને કંઈ સુચના મળી છે ? ”

“ અમને બરાબર સંભાળ રાખવાની આજ્ઞા થઈ છે. ”

“ મોટો દરવાજો આજે અંદરથી બંધ કેમ કર્યો નથી ? ”

“ તેને બંધ કરવાની આજ્ઞા પણ અમને થયેલી છે; પણ તમે આવનાર હોવાથી અમે સાંકળ દીધી નહોતી. ”

“ ત્યારે હવે તૈયાર થાવ. ”

“ અમે તો તૈયારજ છીએ. આ રાક્ષસી સ્થાનમાંથી નીકળી જવાને ધણીજ આતુર છીએ. ”

મહમ્મદે અને કિશોરે કમળાની કોટડીમાં પ્રવેશ કર્યો. કમળા તૈયાર થઈ બેઠી હતી. દીપક પ્રકાશી રહ્યો હતો. કિશોરને જોતાંજ કમળાના મુખથી બોલાઈ જવાયું, “ પ્રભુ ! પધાર્યા ? ”

“ હા, દેવી ! ઉઠો. આ પરોપકારી બાઇના પ્રયાસથી આજે તમે દુઃખ મુક્ત થયાં છો. હોય; આ મારાં કપડાં પહેરી તમે મહમ્મદબાઈની સાથે અહિંથી પસાર થાવ. ”

“ અને તમે ? ”

“ હું તમારી જગાએ અહિં રહીશ અને પ્રભુ કૃપાએ તમને સવાર સૂંધીમાં આવી મળીશ તમે મારી કંઈ પણ ચિંતા કર્યા વિના મહમ્મદબાઈ સાથે જાવ. હું અહિં શામાટે રહું છું તે તમને બહાર નિકળ્યા પછી મહમ્મદબાઈ જણાવશે. ”

કમળા ઉભી થઈ. તેણે સ્ત્રી પોશાકનો ત્યાગ કરી પુરૂષ પોશાક પરીધાન કર્યો. શરીરે સુકાઈ ગયેલી કમળા પુરૂષ પોશાકથી કંઈક જુદીજ ભાસવા લાગી. કિશોર તેના સામે જોઈ હસ્યો. આ હસવું ધણી વખતે હતું. પતીતું હાસ્ય કમળાને આનંદજનક લાગ્યું. જાંઘડીમાં પ્રથમ વાર કમળાના મુખપર પણ હાસ્યનું ચિહ્ન જણાયું. મહમ્મદે કિશોરને કેટલીક સૂચનાઓ આપી ત્યાંથી જવાની ઇચ્છા દર્શાવી. કિશોરે જઈદીથી

નીકળી જવાની સંમતિ આપી. મહમ્મદે એક સિપાહીને ત્યાં રહેવાનું જણાવી તેને કિશોરની સાથે આવવાનું કહ્યું.

મહમ્મદ-કમળા અને ચોડીદાર ત્યાંથી ચાલતાં થયાં અને મુકિત મંદિરની બહાર નીકળી રાજમહેલ તરફ જવા લાગ્યાં. અંદ્ર પ્રકાશી રહ્યો હતો. રસ્તાએ જન શૂન્ય જણાતા હતા. મહમ્મદે કિશોરના રહેવાનું કારણ કમળાને જણાવ્યું. ત્રિપુટી રાજમહેલે આવી. દીપકો ઝમમગી રહ્યા હતા. મહમ્મદે એક સિપાહીને મોકલી પોતાનું આગમન જણાવ્યું. ચોડીવારમાં જ અંદર પ્રવેશવાનો હુકમ મળ્યો.

દિવાનખાનામાં રણમલસીંહ-સત્યવીર-કનુભાઈ-સવિતા વગેરે મંડળ બેઠેલું હતું. મહમ્મદે કમળાની સાથે ત્યાં પ્રવેશ કરી ઠાકોર સાહેબને નમન કર્યું. કમળાને જોતાંજ સત્યવીરથી બોલાઈ જવાયું કે, “બહેન! તું આવી?”

કમળાથી બોલી શકાયું નહિ. તે સવિતાની પાસે નીચે બેસી ગઈ. તેની આંખોમાં અશ્રુ ઉમરાયાં. રણમલે તેનું શાન્તવન કર્યું. સવિતા અને કનુભાઈએ પણ તેને શાન્તવન આપ્યું. ઠાકોર સાહેબે મહમ્મદને ધન્યવાદ આપ્યો. આ પછી ઠાકોર-સત્યવીર મહમ્મદની સાથે જવાને ઉભા થયા. પચીસ હથીઆર બંધ માણસો સાથે લીધા. સઘળાએ ઉપરથી સાધારણ માણસોના જેવા પોશાક પહેરી લીધા અને પછી તરતજ મુકિત મંદિર તરફ જવાને રવાના થયા.

પ્રકરણ ૧૫ મું.

સાધુ સપડાયો.

મુકિતમંદિરના ઝોરડામાં કિશોર ચોડીકવાર શાન્તિથી બેસી રહ્યો. તે પછી તેણે તત્કાળ સ્ત્રી પોશાક ધારણ કરી લીધો. મહામાયા કમળાને જે વસ્ત્રાલંકાર આપી ગઈ હતી; તે સર્વ કિશોરે શરીર પર ધારણ કરી લીધું. કિશોરનું મુખ ગૌર અને ગાળ

હોવાથી જીવેશ તેને સુંદર લાગવા માંડ્યો. મુખની ગૌરતામાં વૃદ્ધિ કરવાને માટે કિશોરે સફેતો પણ લગાવ્યો. કારણ કે આજે રાસકીડનો અલબ્ધ લાભ લેવા ઇચ્છનારી ભાવીક બામાઓ મુખપર સફેતો લગાવીનેજ ગોપી સ્વરૂપ ધારણ કરતી. કિશોર ખરેખરી જીસમાન શોભવા લાગ્યો. તે વારંવાર આપનામાં મુખ નિરિક્ષણ કરી હસવા લાગ્યો. કિશોર દુઃખથી ઘડાયેલો હતો. તેને ઘણા અનુભવ મળ્યા હતા. દુઃખમાં-આફતમાં કેમ વર્તવું વગેરે બાબતથી તે હવે અજાણ નહોતો. તેણે મહંતને આજે ઉધાડો પાડવાનોજ નિશ્ચય કર્યો હતો. બરાબર ગોપીકા વેશ ધારણ કરી કિશોર મહામાયાની રાહ જોઈ રહ્યો. લગભગ એક કલાકે મહામાયા કિશોરની પાસે આવી. કિશોરે આધુ ઓઢી મુખ ઢાંક્યું. મહામાયા પણ આ વખતે અલખેલી બની હતી. ગૌરવર્ણી યોગિની અત્યારે મનોહર સ્વાંગ ધારણ કરવાથી સાક્ષાત સ્વર્ગની અપ્સરા સમાન શોભી રહી હતી. તે મદમદ હસતી કિશોરની છેક પાસે આવી અને બોલો; “કમળા ! આલો; આનંદના ધામમાં જવાનો સમય થઈ ચૂક્યો છે. પ્રભુજી પણ તૈયાર થઈ રહ્યા છે. આપણા ગયા પછી તે થોડી વારેજ ત્યાં પધારનાર છે.”

“હું તો તૈયારજ છું.” કિશોરે જવાબ આપ્યો.

“આજે તારો અવાજ બદલાયેલો કેમ લાગે છે ?” મહામાયાએ પૂછ્યું.

“સેંથામાં સિંદુર નાખતાં સીંદુર વાળી આંગળી અચાનક મુખે અડી ગઈ અને તેથી સીંદુર ગળામાં ગયું, તેથી મારો અવાજ તમને ભારે લાગતો હશે ? વળી આજે મેં વાંચવામાં પણ વખત ઘણો ગાળ્યો છે.” કિશોરે જણાવ્યું.

“એમજ હોવું જોઈએ. પણ અત્યારે તે આધુ કેમ ઓઢ્યું છે ?”

“ન સમજ્યાં ? આ સઘળું પ્રણયલીલાની શરૂઆતને માટે છે. હું આજ સુધી એમ સમજતી હતી કે તમારા ધર્મમાં ધત્તીંગ છે;

પણ ખૂબ વિચાર કરતાં મને સાફ સમજાઇ ચુક્યું છે કે તમારા ધર્મમાં જેટલો આનંદ અને સુખ મનાય છે એટલું અન્યત્ર ક્યાંય પણ નથી. આમ સમજી તમે મોકલાવેલાં વસ્ત્રાલંકાર હું ધારણ કરી તૈયાર થઇ છું. પ્રભુજી સાથે રાસલીલા રમવાને હું કેટલી આતુર થઈ રહી છું; તે ફક્ત માફ મનજ નાણે છે. ”

“ એ બધા પ્રતાપ તારાં પૂર્વજન્મનાં પુણ્યનોજ છે. તારાં શુભ કર્મોના પ્રતાપથીજ તારી પર કૃષ્ણ સ્વરૂપ ગુરૂજીની સંપૂર્ણ કૃપા ઉતરી ચુકી છે. બાકી અનેક અબળાઓ-બાળાઓ ગુરૂજીની કૃપા પ્રાપ્ત કરવાને મથી મરે છે, પણ તેમનાં પુણ્ય વિના કૃષ્ણની કૃપા તેમનીપર ક્યાંથી ઉતરે ? ફક્ત તુંજ સૌભાગ્યમયી છે. ”

“ પ્રભુજી મને કોનું પદ આપશે ? ”

“ રાધીકાજીનું. તું અને પ્રભુજી એક ખીજના કંઠમાં કર આ-રોપણ કરીનેજ રાસમંડળમાં રમશો. ”

“ ખરેખર પ્રભુજીએ મને કૃતાર્થી કરી છે. ”

“ એમજ પણ હવે આધુ’ એટલું દૂર કર અને તારૂં ચંદ્રસમાન ગૌરમુખ મને બતાવ કે જેથી હું ખાત્રી કરું કે આ રા-ધિકા કૃષ્ણને તરત વશ કરશે કે નહિ ? ”

“ મહામાયા ! મને માફ કરો. મેં અત્યારે એક પ્રતિજ્ઞા કરી છે. ”

“ શી ? ”

“ જ્યારે કૃષ્ણજી મારી પાસે આવી મારો હુંઘટ અલગ કરશે ત્યારે જ માફ સુખ ખીજને બતાવોશ. ”

“ અરે ! એવી તે પ્રતિજ્ઞા કરાય ? ”

“ બન્યું એ બન્યું. પ્રભુજીના પ્યારે એવી પ્રતિજ્ઞા કરાવી દીધી. ”

“ હશે. ચાલ ત્યારે. ”

કમળા મહામાયાની સાથે ચાલી. બન્ને કોટડીમાંથી બહાર નીકળી એક ઝોરડામાં આવ્યાં. આ ઝોરડામાં રાધા કૃષ્ણની ભૂતિયા

જોકાજોડ ઉભેલી જણાતી હતી. ધીના બે દીપકો પીતળની બે મોટી દીવીઓ પર પ્રકાશી રહ્યા હતા. ચારે તરફ સુવાસ ફેલાઈ રહી હતી. પુષ્પોતો પમરાટ મગજને આનંદ આપી રહ્યા હતા. આ મંદીરની બાજુની દિવાલ પર એક લાલરંગનો રેશમી પડદો લટકતો હતો. આ પડદાની પાછળ કંઈ પણ આવેલું હોતું જોઈએ એવો ખ્યાલ જોનારને તરત જ આવે. એમજ હતું. એ લાલ રંગના પડદાની પાછળ આવેલી દિવાલમાં એક બારણું આવેલું હતું. આ બારણું છૂપાદારના નામથી ઓળખાતું. એ દ્વારમાં થઈને જ લીલા કરવાના એકાન્ત સ્થાનમાં જવાતું. આ એકાન્ત સ્થાનની માહિતી મહંતના સાચા વક્ષાદાર ભક્તો સિવાય બીજા કોઈને હતી નહિ.

મહામાયા થોડીકવાર આ સ્થળે અટકી ઉભી રહી. તેણે રાધા કૃષ્ણની મૂર્તિને પ્રણામ કર્યા. કિશોરે પણ તેમ કર્યું. મહામાયા કંઈક વિચારવશ જણાઈ, કિશોરે પૂછ્યું ? “ શું વિચાર કરો છો ? ”

“ હું એક અગત્યનો વિચાર કરું છું. ”

“ આપણે હવે ક્યાં જવાનું છે ? ”

“ સ્વર્ગના સ્થાનમાં. ”

“ પણ તે ક્યાં છે ? ”

“ ત્યાં લઈ જવાના વિચારમાં જ છું. ”

“ એમાં વિચારની શી જરૂર છે ? ”

“ અન્નપૂજા માણસને ત્યાં લઈ જતાં પહેલાં ધણો વિચાર કરવાની જરૂર છે. ”

“ આપણા બેમાં અન્નપૂજું કોણ છે ? ”

“ તું. ”

“ શું હું અન્નપૂજી ? ”

“ હા. ”

“ હજી મારા પ્રત્યે બેદખાવ ? ”

મહામાયા બોલી નહિ.

પુનઃ કિશોરે કહ્યું:—“ હું આજ સુધી એમજ સમજતી હતી કે તમે મારી પ્રત્યે બેદબાવ રાખતાં નથી. પણ આજે તમારા શબ્દોથી મારી ખાત્રી થઇ ચૂકી છે કે તમારા મનમાં મારી પ્રત્યે હજી અ-વિશ્વાસ છે. અફસોસ કે મેં કંઈ પણ વિચાર કર્યા વિના મેં મારો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ તમારામાં મૂક્યો છે. ”

“ કમળા ! તારો મોટી ભૂલ થાય છે. હું આ રાધા કૃષ્ણના સોગન ખાઇને કહું છું કે તારી પ્રત્યે ખીલકુલ અવિશ્વાસ અને બેદબાવ નથી. પણ અમારા ધર્મનો ગુપ્ત બેદ આજે તને પ્રથમ જ જણાવવાનો હોવાથી હું વિચારમાં પડી છું. ”

“પણ મને તો રાધિકાજીનું પદ મળ્યું છે. ત્યારે મને સર્વ બેદથી જાણીતી કરવામાં વિચાર કરવાની શી જરૂર છે ? ”

“ અમારા મંડળમાં દાખલ થનારે લીલાના સ્થાનમાં પ્રવેશ કરતાં અગાઉ આ સ્થળે આ ભગવાનની સમક્ષ સોગન ખાવા પડે છે. ”

“ શા માટે ? ”

“ અમને વક્ષદાર રહેવાને અને અમારા મંડળની વાત બહાર નહિ જણાવવાને માટેજ સોગનની ખાસ જરૂર છે. ”

“ કદાચ ધારો કે કોઇ માણસ સોગન ખાઇને બેવક્ષ થયું તો ? ”

“ હજી સુધી તો એમ બન્યું નથી, પણ :કદાચ કોઇ એવું નીકળે તો અમારા મંડળમાં એવા ચાલાક માણસો છે કે તેઓ સોગન તોડનારને ગમે એ પ્રકારે સોગન તોડવાનો બયાનક બહલો આપે છે. ”

“ પ્રભુ એવી બુદ્ધિ કોઇને પણ ના આપે. ”

“ તારે પણ સોગન ખાવા પડશે. ”

“ રાધિકાજીને સોગન ખાવા પડતા હશે કે ? ”

“ હા. ”

“ તમારા કહેવા મુજબ હું સોગન ભેવાને તૈયાર છું. ”

મહામાયા પ્રસન્ન થઇ તેણે કિશોરની પાસે સોગન ભેવરાવી જણાવ્યું કે તારે લીલાના રહસ્યની વાત કોઇને જણાવવી નહિ.

આ પછી મહામાયાએ આગળ વધી લાલ પડેા ખસેડી નાખ્યો. દિવાલમાં ખારણું જણાયું. કિશોરે આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું. મહામાયાએ ખારણું ઉઘાડ્યું. અંદર જવાનો રસ્તો જણાયો. એક સાંકડી ચાલમાં થઇને મહામાયા અને કિશોર આગળ ચાલ્યાં. સાંકડી ચાલમાં અંધારું હતું. આગળ મહામાયા અને પાછળ કિશોર અંધકાર વટાવી એક નાના ઝોરડામાં આવ્યાં. આ નાના ઝોરડામાં પણ એક છૂંપું ખારણું આવેલું હતું. મહામાયાએ તે દારને ખુલ્લું કર્યું. દાર ખુલ્લું થતાં જ દીવાઓનો પ્રકાશ જણાયો. બન્ને જણાં એક ખુલ્લા ચોગાનમાં આવી ઉભાં. ચોગાનની એક બાજુએ ચાર-પાંચ ઝોરડાઓ લાઇનબંધ આવેલા હતા. આ ઝોરડાઓ સુખ શૈયાના નામથી ઝોળખાતા. લીલામાંથી કામેન્મત થએલાં પશુઓ આ ઝોરડામાં જતાં. આ લીલા સ્થાન હતું. મહંત અને તેના અનુયાયીઓએ કંઈપેલું-માનેલું સ્વર્ગસ્થાન હતું. પવિત્ર જનોના હૃદયને તો આ સ્થાન નર્કસ્થાન સમાન હતું. કારણ કે આ સ્થળે ધર્મના બહાને પશુ લીલા થતી. આ સ્થળે અનેક કૌભારીકાઓનાં કૌભારવૃત્ત નષ્ટ થયાં હતાં. અનેક પતિવ્રતા સ્ત્રીઓનાં શીયળનો સંહાર થયો હતો. આ વખતે આ પવિત્ર મનાતા પાપસ્થાનમાં લગભગ પચાસેક માણસો એકઠાં થએલાં હતાં. તેમાં અર્ધાભાગના પુરૂષો અને અર્ધાભાગની સ્ત્રીઓ હતી. એ માણસો મહંતના ધર્મનાં ચુસ્ત હિમાયતી હતાં. પુરૂષોએ કૃષ્ણ ભગવાનના જીદ-જીદા સ્વાંગ ધારણ કર્યા હતા. સ્ત્રીઓએ પણ ગોપીકા સ્વરૂપ શોભાવવાને ચિત્ર-વિચિત્ર પોશાક પરીધાન કર્યો હતો. દીપકોનો પ્રકાશ આંખોને આંજી નાંખે એવો હતો. રાસ શુશ્રવાના દોર પણ વચ્ચે વચ્ચે લટકતા હતા. બાજુમાં એક મોટો બારે પથ્થર પડેલો હતો. તેની પર વૃક્ષોનાં કુંડાં ગોઠવેલાં હતાં. એ પથ્થરને ભક્તજનો ગોવર્ધન પર્વત કહેતાં. જીદી જીદી જાતનાં વાજાંત્રો પણ આ સ્થળે જેવામાં આવતાં હતાં. આ સમયે જોઈ કિશોરની વિસ્મયતાનો પાર રહ્યો નહિ. કિશોરે હજી ધુમટો ખેંચેલો જ હતો. મહામાયા અને કિશોર

ત્યાં પ્રવેશતાંજ અંદરનું મંડળ તેમની આસપાસ ફરી વળ્યું. તે મંડળમાંની એક સ્વરૂપથી સુંદરીએ પૂછ્યું.

“આ રાધિકાજીએ આજે ધુમટો કેમ ખેંચ્યો છે ?”

મહામાયાએ ધુમટો ખેંચવાનું કારણ સમજાવ્યું. સ્ત્રીપુરૂષોએ ધન્યવાદ આપ્યો અને અત્યુત્તમ પદ પ્રાપ્ત કરવાને માટે તેના ભાગ્યને વખાણ્યું. આ પછી મહામાયાએ સધળા મંડળને નીચે બેસવાનું સૂચવી જણાવ્યું કે, ગુરૂજી આવે ત્યાં સુધી આપણે રાસલીલાનાં ગાયનો ગાઇ આનંદ કરીએ. સધળાંએ સંમતિ દર્શાવી. મહામાયાએ દિલરૂપા હાથમાં લીધું. મહામાયા સંગીતમાં કુશળ હતી. તેનો કંઠ મીઠો અને કોમળ હતો. દિલરૂપા સાથે સૂર મેળવી તેણે રાસલીલાનું એક શૃંગારિક ગાન ગાયું. સધળાં પ્રસન્ન થયાં. બે-ચાર સ્ત્રીઓએ પણ શૃંગારિક ગીત ગાયાં. બે-ચાર પુરૂષોએ પણ દાણુલીલાનાં ગાન ગાઇ પોતાને કૃતાર્થ માન્યા. એવામાં એક મુખ્ય ગોપીકાએ રાધીકાજીને ગાન ગાવાની વિનંતી કરી. મહામાયાએ પણ કહ્યું. કિશોર બોલ્યો; “હું હજી લીલાનાં ગાન શીખી નથી એટલે શું ગાઉં ?”

“તને આવડે તે ?”

“તમે કહો તો હું એક અજળ ગાન ગાઉં ?”

“અજળ એટલે ?”

“સ્વપ્ન ગાન.”

“બરાબર સમજાવ.”

“મને કાલે સ્વપ્ન આવ્યું હતું.”

“પછી ?”

“તેમાં મેં સાક્ષાત પ્રભુજીનાં દર્શન કર્યાં.”

“ધન્ય ભાગ્ય.” મહામાયા બોલી.

“એ સધળો પ્રતાપ ગુરૂજીનો.” બીજી બોલી.

“પછી ?” મહામાયાએ પૂછ્યું.

“પ્રભુએ મને શુભ ઉપદેશ આપી મારી આગળ એક ગાયન ગાયું.”

“ શું પ્રભુએ તારી આગળ ગાયન ગાયું ? ”

“ હા, પણ ગાયન વિચિત્ર હતું. મને બરાબર સમજ પડી નહિ. ”

“ પણ ગાયન તો યાદ છે ને ? ”

“ હા. ”

“ ત્યારે ગા જોઈએ. ”

“ પણ તે પહેલાં પ્રભુએ મને આજ્ઞા કરી છે કે જ્યારે તું આ ગાયન ગાય ત્યારે પૂરું ગાજે. જો અધુરું મૂકીશ તો મહાન પાપી બનીશ. કારણ કે એ ગાન પ્રભુને વિપત્તિરૂપ છે. તેમણે શ્રીમુખેજ પોતાની વિપત્તિ જણાવી છે. ”

“ પૂરું આવડે તો પૂરું ગા. ”

“ પણ કદાચ ગાન તમને પસંદ પડે નહિ અને મારે અધુરું મૂકવું પડે તો ? ”

“ અમે પૂરે પુરું સાંભળીશું ? ”

“ પણ મારી ખાત્રી કયમ થાય ? ”

“ અમે ગુરૂના સોગન ખાઈએ છીએ. ”

“ ત્યારે તો હું આ પળેજ ગાઉં છું. મહાદેવી ! બળવો દિલ-રૂખા. ” કિશોરે દિલરૂખા સાથે સુર મેળવવા માંડ્યો. ”

ઝેરીજમાનામાં વિશ્વ પતિને વિપત્તિ.

નાથ કેસે ગજકે બંધ છોડાયો—એ રાગ.

નાથ કહે છે મુજને મનુષ્યો દુભાવે,

મુજપર જુઠાંજ આળો ચઢાવે.

હું શુદ્ધ ચેતન રૂપે રહ્યો છું પણ જડ જગમાં મનાવે,

ઉત્તમ પદ ધનકાર કરી મારી હલકી પદવી ઠરાવે. નાથ.

કાનુડો કદ્ધીને માઈ ધશ્વર નામ લખાવે,
 બ્યાં ત્યાં ખેલ કરીને મુજને નટની તુલ્ય નચાવે. નાથ.
 બામીનીયો બેળો રઝળાવી લાંપટમાં લેખાવે,
 કપટી પણ કહેતાં નવ ચૂક્યા ચાહન ચોર ઠરાવે. નાથ.
 પશુ થકી પરણાવી માઈ જગમાં હાસ્ય કરાવે,
 ધર્મના નામે દુકાનો માંડી ટકે ટકે વેચાવે. નાથ.
 શંકરનો અવતાર ઠરાવી નાગો જૂત બનાવે,
 મહા વ્યસન મારામાં ટેવી ગાંજે ભાંગ કુંકાવે. નાથ.
 રાક્ષસને હું વગર વિચારે વર દઉં એમ જણાવે,
 યુદ્ધિ શૂન્ય ગણીને માઈ બેળો નામ ધરાવે. નાથ.
 સુખ દુઃખમાં સંભાળું તેનું સારું આમ વળાવે,
 ધીકે ધીકે માનવ દુષ્ટો તમને દારણ દુઃખ કેમ નાવે. નાથ.

* * * *

માનવ મુજને માનવ જેવો બનાવે,
 મારી સધળી પ્રજાતા ત્યજાવે. માનવ.
 જન્મ મરણથી મૂકત રહું છું તોપણ જન્મ ધરાવે,
 નાનકડું બાળક સમજીને પારણીયામાં ઝુલાવે. માનવ.
 તડકો શીત નડે માનવને મુજને વચ્ચે ધરાવે,
 વસવાને મુજ માટે મોટાં મંદિર માળ ચણાવે. માનવ.
 જૂખ તૂષા લાગે નહિ તોપણ મોટા થાળ ધરાવે,
 માઈ નામ દર્ધને દુષ્ટો માલ મલીદા ઉઠાવે. માનવ.
 બ્રષ્ટ થતો જણીને મુજને નિત્ય નિત્ય સ્નાન કરાવે,
 હું છું શુદ્ધ સદાએ તોપણ આમ અવિદ્યા જણાવે. માનવ.
 ઉધ કદી આવે નહિ તોપણ સુંદર સેજ બિછાવે,
 કામ ક્રિકા કરવાને કાળે ગ્રેમ ધરી પરણાવે. માનવ.
 નિર્ધનતા લેખીને મુજને ધર ધર બીખ મગાવે,
 નખોદિયાના માલખજના, મારા નામે ચડાવે—માનવ.

નિર્વિકારી સર્વેશ્વરને, રાગી તુચ્છ ઠરાવે,
 છેક ઉતારી નાખી મુજને પાખંડીજ પૂજવે—માનવ.
 સત્ય સ્વરૂપ અનાદિ માફ કાણુ અરે સમજવે,
 નહિતો આમ અધર્મ વધ્યાથી દુઃખનો અંત ન આવે—માનવ.

ભગવત ભજનાવળી.

સંગીત સમાપ્ત થયું. ગાન શ્રવણ કરનાર ભક્તો આશ્ચર્ય પામ્યાં અને તેમના મુખપર કંઈક ગુસ્સાની લાગણીઓ પણ પ્રકટી નીકળી. મહામાયાનું મુખ પણ ગુસ્સામય જણાયું. મહામાયા કંઈક બોલવાનો વિચાર કરે છે એટલામાં તો કૃત્રિમ કૃષ્ણસ્વરૂપધારી મહંત ફાંકડી ચાલે ચાલતો ત્યાં આવી ઉભો રહ્યો. ભક્તજનોએ તેના નામની જયગર્જના પોકારી. મહંતનો દેખાવ આ વખતે અદ્ભુત અને આકર્ષક હતો. એકાદ પ્રખ્યાત ચિત્રકારે કલ્પના શક્તિથી કલ્પેલારાસલીલામાંના કૃષ્ણ પ્રભાણે મહંત મહારાજે સ્વાંગ ધારણ કર્યો હતો. માથા પર મયુરપીંછનો મુકુટ અને હાથમાં પકડેલી રૂપાની વાંસળીથી મહારાજનો દેખાવ અલબેલો લાગતો હતો. ભક્ત મંડળ એકાગ્ર નજરે મહંતના મુખકમળને અવલોકી રહ્યું. મહંતે મહામાયાને ઉદ્દેશી પૂછ્યું.

“ હમણું સંગીત કોણે ગાયું હતું ? ”

“ તમારી મનોરમાએ. ” મહામાયાએ જવાબ આપ્યો.

“ શું કમળનયની કમળાએ ? ”

“ હા. ”

“ તેનો કંઈ મોહક અને આનંદજનક છે. પણ તેણે ગાયેલું ગાન કઠોર અને ખરાબ છે. ”

“ એ તો અમે પણ સમજીએ છીએ; પણ તેણે ગાયું એટલે શું કરીએ ? ”

“ આવું ગાન તેને ક્યાંથી આવડે ? ”

“ તેને સ્વપ્ન આવ્યું હતું અને તેમાં જ તેણે આ ગાન સાંભળી માફ રાખ્યું હતું. ” મહામાયાએ સ્વપ્નની વાત મહંત મહારાજને વિદિત કરી.

મહંત વિસ્મય પામ્યો. તે મન સાથે થોડીકવાર વિચાર કરી બોલ્યો; “ સાક્ષાત શ્રી કૃષ્ણ કોઇને સ્વપ્નમાં દર્શન આપતાજ નથી. પણ જેના પૂર્વના સંસ્કાર સારા હોય છે તેને આપે છે; પણ કમળાએ ગાયા પ્રભાણેનું ગાન પ્રભુ કદાપિ ગાય જ નહિ. કારણ કે તે સંગીતમાં નાસ્તીકતા છે, અધર્મ છે. કમળા પૂર્વજન્મની શ્રાપ બ્રષ્ટા ગોપી છે. તે કૃષ્ણને ચાહે છે અને આજે રાસલીલાના સમયે કૃષ્ણના પ્રેમની અધીકારી-ભોક્તા થનારી છે એવું જાણીને જ અધર્મના અવતાર કળીયુગે કદાચ કૃષ્ણરૂપ ધારણ કરી તેને સ્વપ્નમાં દેખાવ દઈ ગાન ગાયું હશે ? પણ કમળા પુણ્યમયી છે. આપણા પવિત્ર ધર્મમાં તદુપ બની છે અને થોડીવાર પછી જ એ સાક્ષાત શ્રી કૃષ્ણની પ્રેમમૂર્તિ બની સદેહેજ સ્વર્ગની અધીકારી ધની જશે. પણ વાંચે તે આમ ધુંધટો ખેંચીને કેમ દૂર જઈને ઉભી છે ? ”

“ એ તો આપ શ્રીમુખેજ તેને પૂછો. ” મહામાયાએ મીઠું હસીને જણાવ્યું.

મહંતે કમળા પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરી પૂછ્યું, “ પ્રિયરાધે ? ”

“ કેમ ? શું કહો છો ? ” કિશોરે અવાજ બદલી પૂછ્યું.

“ દૂર કેમ ઉભી છે ? ”

“ મને શરમ આવે છે. ”

“ અને તેથી જ તેં ધુમટો ખેંચ્યો છે નહિ વાંચે ? ”

“ હા. ”

“ ત્યારે તો મારે જ તારા ધુંધટને અલગ કરી તારી શરમ મુકાવવી પડશે. ” કહી મહંત તેની નજીક ગયો કે તરત કિશોરે કહ્યું: “ આધા રહેજો. ”

“ કેમ વાંચે ? ”

“ મારા સ્વપ્નનો ખુલાસો કરો. ”

“ શું ? ”

“ સ્વપ્નમાંના કૃષ્ણ ખરા કે ખોટા ? ”

“ ખોટા. ”

“ ત્યારે ખરા કૃષ્ણનાં દર્શન કરાવે. ”

“ ખરો શ્રીકૃષ્ણ તો આ વખતે તારી સામેજ ઉભો છે. ”

“ કોણ તમે ? ”

“ હા. ”

“ હું કેવી રીતે માની શકું ? ”

“ તારો લુંઘટ અલગ કરીને મારા સ્વરૂપને નિહાળ એટલે ત-
રતજ તારી ખાત્રી થશે. ”

“ એવી રીતે મારી ખાત્રી થશે નહિ. ”

“ ત્યારે ? ”

“ એકાદ લીલા કરો. ”

“ રાસલીલા હમણાં શરૂ થશે. ”

“ પણ મારે રાસ લીલાને બદલે ખીજી લીલા જોવી છે ? ”

“ ખરેખર ! તું બહુ હઠીલી છે. રાધિકા પણ તારા જેવીજ
હઠીલી હતી. બોલ તારે કેવી લીલા જોવી છે ? ”

“ મારે ગોવરધન લીલા જોવી છે. ”

“ શું ગોવરધન લીલા ? ” મહંતે અજબ થઈ પૂછ્યું.

“ હા, તે લીલા જોઈશ ત્યારેજ હું માનીશ કે તમે સાક્ષાત
શ્રીકૃષ્ણ છો. ”

“ પણ ગોવર્ધન પર્વત અહિં લાવવો ક્યાંથી ? ”

“ પેલો રહો. ” કિશોરે દૂર પડેલી ભારે શીલાને બતાવી કહ્યું-
મહંતે એ તરફ નજર કરી કહ્યું, “એતો કૃત્રિમ ગોવર્ધન છે.”

“ હા, એ કૃત્રિમનેજ આપ આંગણી ઉપર ઉપાડો એટલે ત-
રતજ મારી ખાત્રી થઈ જશે. ”

મહંત વિચારમાં પડ્યો. કંઈક સ્તબ્ધ પણ બન્યો અને થોડીવારે
બોલ્યો; “ એ લીલા તને આવતી કાલે બતાવીશ. ”

“ ત્યારે હું પણ આવતી કાલેજ ધુંધટ ખોલી તમને મારું મુખ બતાવીશ. ”

“ શું તું મારી આજ્ઞાનો અનાદર કરીશ ? ”

“ મારે ન છૂટકેજ એમ કરવું પડશે. મારા મનમાં અત્યારે ધણુંજ દુઃખ ઉત્પન્ન થઇ રહ્યું છે. ”

“ શાનું ? ”

“ તમે ગોવર્ધન લીલા બતાવતા નથી તેનું, ”

“ પ્રથમ મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કર. ”

“ ના; તમારે પ્રથમ મારી ઇચ્છા પૂર્ણ કરવી જોઇએ. ”

મહંત જવાબ આપે તે પહેલાંજ મહામાયા ગર્જી ઉઠી; “ એ છોકરી બહુ હઠીલી છે. સાક્ષાત પ્રભુની આજ્ઞાનો પણ અનાદર કરી રહી છે. પ્રભુ ! શું જોઇ રહ્યા છો. જાઓ તેને વળગી પડો અને તેનો ધુંધટ દૂર કરો. તે હવે ક્યાં જવાની છે. ”

“ હા, એમજ કરવું જોઇએ. ” અન્ય મંડળે પણ અનુમતી દર્શાવી.

“ કાં કમળા ! સાંભળ્યું ને ? બોલ; શું વિચાર છે ? ” મહંતે પૂછ્યું.

“ તમે ખરા કૃષ્ણ નથી એતો હું હવે જાણીજ ચૂકી છું. તમે પગલું ભરશો એ પણ મારી અજાણની બહાર નથી. ”

“ તું ખુશીથી નહિ માને ? ”

“ ના. ”

“ ત્યારે તો મારે કંઈક કડક થવું પડશે. ”

“ પરીણામનો વિચાર કરીનેજ પગલું ભરજો, ”

“ એટલે ? ” મહંતે મનક રૂપે પૂછ્યું.

“ કમળા બદલાઇ ગઇ છે. ”

“ એમ; હું પણ જોઉં કે તું કેવી બદલાઇ ગઇ છે ? ” કહી મહંત કિશોરની છેક નજીક ગયો અને કિશોરના ખભા પર હાથ

મૂઠી ધુંધટ દૂર કરવાને ઉત્સુક થયો. તત્કાળ કિશોરે મુખ ખુલ્લું કરી તેને કમ્મરમાંથી પકડ્યો અને જમીનપર પટક્યો. ભક્તમંડળ ગભરાયું. ગુરૂની મદદે દોડ્યું. કિશોરે કટાર કાઢી મહંતની છાતી સામે ઉગામી કહ્યું: ” જો તમારે તમારા ગુરૂને બચાવવો હોય તો દૂર ઉભાં રહો, જો નજીક આવશો તો આ પળેજ તમારા ગુરૂની છાતી આ કટારથી ચિરાઈ જશે. ”

ભક્ત મંડળ આગળ વધતું અટક્યું. આ કમળા ન હોય એવી તેમની પક્ષી ખાત્રી થઈ ચૂકી. દુગો સમજાયો. કમળાને બદલે પુરુષ નીકળેલો જાણી સધળાંના ભયનો પાર રહ્યો નહિ. મહામાયા નોકરોને બોલાવવા દોડી; પણ માર્ગમાંજ એક સેવક ગભરાએલી હાલતે દોડી આવતો મળ્યો. તેણે કહ્યું. ” માતાજી ! આપણું આવી બન્યું છે. દરબારી માણસો આ તરફ આવે છે. આપણા બીજા સેવકોને કેદ કર્યા છે. હું. ” તે આગળ બોલે એટલામાં તો તે સ્થળે દરબારી સિપાહી-ઓ જેવા જણાતા માણસો આવી પહોંચ્યા. આમાં રણુમલસિંહ અને સત્યવીર સામાન્ય પોશાકમાં હતા. આગળ મહમ્મદ ચાલતો હતો. તેણે પણ પોતાનો વેશ બદલ્યો હતો. મહામાયા ગભરાઈને પાછી ફરી. સધળા જ્યાં મહંત હતો ત્યાં આવ્યા. આસપાસનો દેખાવ અવલો-કી સધળાંના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. સત્યવીરે મહંત અને મહા-માયાને કહ્યું. ” તમારા પાખંડી ધર્મનું પોક્કળ આજે પ્રકાશ થઈ ચૂક્યું છે. તમે ધર્મને નામે અનીતિ આદરી છે. લોકોને અનીતિના રસ્તે દોરવાને માટે તમારે જવાબ આપવો પડશે. આ ઉપરાંત તમે બીજા ગુન્હાને માટે પણ અપરાધી છો. ”

“ તે વળી શું ? ” મહામાયાએ પૂછ્યું.

“ તમારા બન્નેની ઉપર ખૂનનો આરોપ છે. આ બદમાશ સાધુએ અત્રેના એક પ્રતિષ્ઠિત માણસ નામે હિરાલાલનું તેની સ્ત્રીના હાથથી ઝેર અપાવી મરણ નીપજાવ્યું હતું. મહામાયા ! તું અત્યારે યોગિની છે, પણ દુનિયાની નજરે ખૂની છે. તારું નામ લક્ષ્મી છે

અને તેજ આ બદમાસ સાધુની સલાહથી તારા પતિને ઝેર દીધું હતું.” સત્યવીરે કહ્યું.

“ ખોટી વાત. અમે એમાં કંઈપણ જાણતા નથી. ” મહામાયાએ કહ્યું.

“જો; ત્હેં જેની પાસેથી વિષ ખરીદ્યું હતું તે માણસ પણ અત્રે હાજર છે. ” સત્યવીરે પોતાની સાથેનાં માણસોમાંથી એકને બતાવી કહ્યું. આ વખતે કિશોર દૂર ખશી એક બાજુએ ઉભો હતો. મહંત વિચારવશ વદને ઉભો હતો. તેણે હવે ઉશ્કેરાઈને કહ્યું. “ તમે કોણ છો ? અને અહિં કેમ આવ્યા છો ? જાવ, અહિંથી ચાલ્યા જાવ. ”

“ તને કેદ કર્યા વિના અહિંથી જનાર નથી. ”

“ અને કોણ કેદ કરનાર છે ? ”

“ નામદાર ઠાકોર સાહેબના હુકમથી અમે તને અને આ મહામાયાને કેદ કરીશું ? ”

“ ઠાકોર સાહેબનો હુકમ બતાવો. ” મહંતે કહ્યું.

“ ઠાકોરશ્રી તારી સમક્ષ જ છે, જો. ” રણુમહે ધારણ કરેલું ઉપરનું વસ્ત્ર દૂર કરી કહ્યું.

મહંતનાં મોતીયાં મરી ગયાં. મહમ્મદ પણ ખુલ્લો પડ્યો. મહામાયા અને મહંત બચબીત થયાં. બન્નેના મુખપર ક્યામતા ફરી વળી. રણુમહેના હુકમથી તેજ પછે મહામાયા અને મહંતને કેદ કરવામાં આવ્યાં, અને અન્ય ભક્ત મંડળમાંનાં સ્ત્રી પુરુષોનાં નામ લખી લઈ ફરેકને ચાલ્યા જવાનો હુકમ થયો. રણુમહે કિશોરને ધન્યવાદ આપ્યો. મહંત અને મહામાયાને લઈ સિપાઈઓ ચાલતા થયા. મુકિત મંદિરને તાળાં વાસવામાં આવ્યાં. ઠાકોર સાહેબ અને તેમની સાથેના માણસો રાજમહેલે આવ્યાં. કિશોર કમળાને મળ્યો. સધળું મંડળ સન્યાસી મહારાજને મળવા આતુર બની રહ્યું. પણ એવામાં ખબર મળી કે સન્યાસી મહારાજ થોડીવાર ઉપર જ રાજમહેલ છોડીને ચાલ્યા ગયા છે. સધળાના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ.

છેવટ.

ખીજ દિવસે વિલીયમની સ્વારી મુજફરપુર આવી. મહંત અને મહામાયાની ન્યાયાસન સમિપ તપાસ ચાલી. ખીજ સાક્ષીઓ અને મહમ્મદના પુરાવાથી મહંતને દશ વર્ષની અને મહામાયાને પાંચ વર્ષની જેલ જત્રા મળી. રણુમલસિંહ અને કતુબાઇનાં મોટી ધામ-ધૂમ સાથે લગ્ન થયાં. વીલીયમે ઠાકોરને સુવર્ણ જડિત તક્વાર બેટ આપી અને કંપની સરકાર તરફથી એક માનવંત સુવર્ણ ચંદ્રક સમર્પણ કરવામાં આવ્યો. કમળાએ પોતાની પાસેનો હીરો રણુમલ-સિંહને આપ્યો. બદલામાં રણુમલસિંહે તેને મોટી જગીર આપી. સુર્યમલ ઠાકોરને બે રાણીયો સાથે કલકત્તાની પાસે આવેલા એક ગામમાં રહેવાનું હતું. તેના પ્રિય મિત્ર દેવીડને હિંદુસ્થાન છોડી તેના દેશ ચાલ્યા જવાનો હુકમ થયો, ગરીબ બિચારો દેવિડ! તેણે એકત્ર કરેલું નાણું બેંકો દુલવાથી ગયું. કમાવાની આશાએ શીવવાનો સંચો લઇ આવેલો દરજી ફક્ત સંચાની સાથે જ દેશમાં જવા વહાણમાં બેઠો અને ગયો.

કૃષ્ણનંદનો કેશ ચાલ્યો. તેને અને કપટકળાને જન્મ દેશનિ-કાલની શિક્ષા થઇ. મિથ્યાબિમાની પ્યારેલાલપર રણુમલે દયા દર્શાવી છોડી મૂક્યો. પાપથી પરતાએલો પ્યારેલાલ તેના શહેરમાં આવી શા-ન્તિથી જીવન વ્યતિત કરવા લાગ્યો.

કિશોરને છત્રીસગઢ રાજ્યમાં અમાત્યની પદવી મળી. દુઃખના ડુંગરા તળે દયાએલાં દંપતિ પ્રભુ કૃપાએ સુખની પરિસીમાએ પહોંચ્યાં.

x x x x x

એક પૂર્ણિમાની રાત્રિએ સઘળું મંડળ મુજફરપુરના રાજમ-હાલયના દિવાનખાનામાં એકત્ર થઇ આનંદમય વાર્તાલાપ કરી રહ્યું હતું. એવામાંજ એક દાર રક્ષકે સંન્યાસી મહારાજના આગમનના સ-માચાર આપ્યા. સંન્યાસીનું એકાએક જવું અને આવવું સર્વને આશ્ચર્ય ઉપજાવવા લાગ્યું. સંન્યાસીએ સર્વની સમક્ષ આવી મંજીર અને

જ્ઞાન્ત મુખમુદ્રાથી સધળાને આશિષ વચન સંભળાયાં. સૌએ બે હાથ જોડી મહાત્માને નમન કર્યું. રણુમસે વિનયથી એકાએક ચાલ્યા જવાનું અને આવવાનું કારણ પૂછ્યું. જવાબમાં સંન્યાસીએ ગંભીરભાવે કહ્યું.

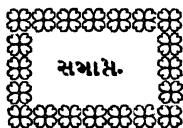
“ મારું જવું અને આવવું સર્વને આશ્ચર્ય ઉપજાવે છે. પણ એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ નથી. સંન્યાસીની પ્રકૃતિજ એવી હોય છે. મારાં આત્મ સ્વરૂપ સજ્જનો ! હું આજે તમને છેલ્લી વારને માટેજ મળવાને આવ્યો છું. હવે પછી તમને આ શરીર કદાપિ પણ નજરે પડશે નહિ. કોઈના મનમાં કદાચ એવી શંકા થતી હશે કે આ સંન્યાસી સંસારી જનો સાથે શામાટે સંબંધ રાખતો હશે ? આ શંકાનું સમાધાન મારે કરવું જોઈએ અને એ ઇચ્છાથીજ મારે અનીચ્છાએ વળી પાછું અહિં ખેંચાઈ આવવું પડ્યું છે. હું સંસારના ત્રાસથી કંટાળી ચરણમાં ગયો, પણ સંસારમાં મૂકેલી એક બાળાના વાત્સલ્ય ભાવે હું પાછો સંસાર તરફ ખેંચાયો. પરીણામે જગતમાં આવ્યો. વીલીયમ જેવા સદ્ગુણી મિત્ર મેળવી કૃતાર્થ થયો અને પ્રભુ કૃપાએ મારાં બાળકોને સુખી જોવાને ભાગ્યશાળી થયો. સર્વતું કલ્યાણ થાય. વીલીયમે બે હાથ જોડી પૂછ્યું. “ આપ કયા બાળકોને સુખી જોવાને ભાગ્યવાન થયા છો ? ”

“ આ કિશોર અને કમળા તેમના સ્નેહથીજ મારે પુનઃ સંસારમાં આવવું પડ્યું છે. પૂર્વાશ્રમમાં હું કમળાના પિતા હરીહરના નામથી ઝોળખાતો. ”

કિશોર અને કમળા સંન્યાસીના ચરણમાં પડ્યાં. સંન્યાસીએ આશિષ આપી અને પછી એક પળ વાર પણ ત્યાં નહિ રોકાતાં તેઓ રાજમહેલ છોડીને ચાલતા થયા. સધળા તેમની પાછળ જોઈ રહ્યા. આ પછી વીલીયમ સધળાને મળી ભેટી કલકતે જવા ઉપડી ગયો. કિશોર કમળા મહમ્મદ વજેરે સધળાંની રજા લઈ છત્રીસગઢ તરફ જવાને રવાના થયાં. ત્યાં આવી કિશોર કમળા કનૈયાલાલ

અને કાન્તાને મળ્યાં-મહંમદ અને તેની સાથે આવેલા બે નોકરો રાજ્યમાં સારી નોકરી પર જોડવાયા.

રણમલને પોતાની ઇચ્છાનુસાર પત્ની મળવાથી પરમ આનંદ થયો. સત્તવીર-સવિતા-કનુબાઇ અને લક્ષ્મી પોતપોતાની યથાર્થ ફરજો બજાવી આનંદથી જીવન વ્યતિત કરવા લાગ્યાં.

અત્યંત લોકપ્રિય વાંચવાલાયક નવલકથાઓ અને લાયબ્રેરી ઉપયોગી પુસ્તકોનું સંક્ષિપ્ત સૂચિપત્ર.

અગત્યની સૂચના.

કાગળ, છપામણી, બંધામણી વગેરેની અસાધારણ મોંઘ-વારીને લીધે ઘણાં ખરાં પુસ્તકોની કિંમતમાં દિવસે દિવસે વધારો થતો જાય છે; જતાં અમે અમારા ગ્રાહક બંધુઓને જણાવવાની રજા લઈએ છીએ કે, દરેક પુસ્તકની અમારા તરફથી બાજબી કિંમત લેવામાં આવશે તથા જથ્થાબંધ ઓર્ડરો ઉપર પણ સાફ કમીશન આપવામાં આવશે. એક વખત ઓર્ડર આપી ખાત્રી કરવાની નમ્ર વિનંતિ છે.

આ સંક્ષિપ્ત સૂચિપત્રમાં દર્શાવેલાં તેમજ બીજાં તમામ ગુજરાતી પુસ્તકો અમારી પાસેથી ઘણી કિંમત કિંમતે મળશે.

 હિન્દુસ્થાન બહાર એટલે અમેરિકા-આફ્રિકા વિગેરે પરદેશ વી. પી. જઈ શકતાં નહિ હોવાથી પુસ્તકોની કિંમતની રકમ ઓર્ડર સાથે અગાઉથી મોકલી આપવી.

 સર્વ પ્રકારનો પત્રવ્યવહાર નીચેને શિરનામે કરવો:—

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળીદાસ.

૬૦ મોટી હામામ.

અમદાવાદ (ગુજરાત.)

તેયાર છે !

સચિત્ર નવલકથા ! !

તેયાર છે !

નવા જમાનામાં નવીન પ્રકાશ.

કાળરાત્રિનું ખૂની ખંજર.

ભાગ ૧-૨ જો. આવૃત્તિ ચોથી. કી. રૂ. પાા.

લેખક, સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

આ અદ્ભુત અને જ્ઞાનમય નવલકથા જનસમાજમાં અતી પ્રિય થઈ પડી છે. સ્વપ્નમાં પણ નહિ આવેલા, કાને નહિ સાંભળેલા. આખ્યોએ નહીં દેખેલા એવા એક એકથી સરસ ચમત્કારીક બનાવોનું વર્ણન આ રસમય નવલકથાની સર્વોત્તમતાનું ભાન કરાવી વાંચકોનાં હૃદય કોમળ અને પવિત્ર બનાવે છે. અખળા કે પ્રયત્ન ? સાસરવાસ કે નરકવાસ ? સફેતપુરૂષ, ઝેરી અંગુડી. કોવતી જવાળા, કોપેલી કાળરાત્રિ, પત્નિ કે પિશાચિની ? નિર્દોષપર ઝડપતું ખંજર, કિલ્લામાં કેદી, ભયંકર આગ વગેરે આકર્ષક અને મનોવેષક પ્રકરણો પ્રથમ ભાગમાં આવેલાં છે. આ નવલકથા બે ભાગમાં પૂરી કરવામાં આવેલી છે. પ્રથમ ભાગના જેવોજ બીજો ભાગ રસમય અને આકર્ષક બન્યો છે. એટલુંજ નહિ પણ પ્રથમ ભાગથી પણ ઉત્તમ બન્યો છે. દેશબંદોનાં અત્યંત વીરતા ભર્યા ચમત્કારીક પરાક્રમો, અડગ વફાદારી દુઃખમાં ક્ષિંબત તેમજ અધર્મીઓની અધમતા, રાક્ષસી રાણીના ભયાનક જીવન, ત્રાસ અને વિષયાધ જનોની દુર્દૃશ વગેરે વાચતાં-વાંચતાં વાંચકો કંઈક ઓરજ આનંદ સાથે જ્ઞાન-નીતિના મહાસાગરમાં ગોથાં ખાય છે. બન્ને ભાગ જીદા જીદા આવેલા છે. પાકું બાઇન્ડીંગ, ગ્લેઝ કાગળ પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૨૦ ના પ્રથમ ભાગની કિંમત માત્ર રૂ. ૨-૮-૦ છે; અને બીજો ભાગ કે જેની પૃષ્ઠ સંખ્યા ૩૫૦ છે તેની કિંમત ફક્ત રૂ. ૧-૦-૦ ત્રણજ છે. જનસમાજની ઉપરાસાપરી માગણીઓના કારણે નવી આવૃત્તિઓ કાઢવી પડે છે ચોથી આવૃત્તિ ખલાસ થવા આવી છે માટે જલ્દી મંગાવી લ્યો; નહિતો નવી આવૃત્તિ થતાંસુધી રાહ જોવીપડશે.

બુકસેલર કચરાલાઇ વનમાળીદાસ પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

મનોરંજક લેખકાચક અને જ્ઞાનોત્તેજક નવલકથા. આજેજ
મંગાવી લેવો, આફકોની જગરી ખમાલ મચી રહી છે.

ઝેરી જમાનો.

ભાગ ૧-૨-૩-૪-૫. કિં. રૂ. ૧૦-૮-૦.

લેખક, સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

આ પુસ્તકનો ફેલાવો ધણોજ થયો છે. લાયસેરીયોમાં, ઘરમાં,
બંગલાઓમાં અને ગરીબોની ઝૂંપડીઓમાં પણ આ પુસ્તક આનંદથી
વાંચાય છે. આ પુસ્તક હજી જેના વાંચવામાં ન આવ્યું હોય તેણે વગર
વિલંબે ખરીદીને વાંચવું જોઈએ. આ અપૂર્વનવલકથામાં અનેક વિધિપ્રસંગોનો
ચિતાર આપવામાં આવેલો છે, ગતકાળમાં થઈ ગયેલા ઠગ-ફાંશીયાઓ
કેવાં બચાનક કામો કરી નિર્દોષ મુસાફરોને દગાથી મારી નાખી દ્રવ્ય મેળવે
છે. મકાનોમાં ફરકમો કરવાનાં ગયબી રચણો, વિકાળદેવીની મૂર્તિ વગેરે
દૃશ્યના વાંચનથી હૃદય પણ ક્ષણબર સ્તબ્ધ બની જાય છે. આ ઉપરાંત
બાળ્યહીન પતિ પત્ની કેવાં અસહ્ય સંકટો સહન કરે છે. બે પત્નીઓના
સ્વામીનો સંસાર કેવી રીતે સ્મશાનવત્ બને છે. લાડી વાડી અને ગાડીમાં
પ્રતા શ્રીમાનોના ઉછૂંખલ પુત્રો ઉપરથી સારા દેખાઈ અંદરથી કેવા પૈશા-
ચિકૃષ્ટિના હોય છે. સતી સાધ્વી સખારીયો દુઃખના ડુંગર તળે દટાવા
છતાં શીયળ કેવી રીતે સંભાળે છે. ઠગ-ફાંશીયા-વાટપાડુ-હુંટારાઓનો
નાશ કરવાને અંગ્રેજ અમલદારો કેવી બહાદુરી બતાવી નિર્દોષ પ્રજાનાં
દુઃખ દૂર કરે છે વગેરે વાંચતાં તમારા હૃદયમાંથી આશ્ચર્યના ઉદ્ગારો
સ્વભાવિક રીતેજ નીકળી જશે. આ નવલકથાના દરેક ભાગ વાંચ્યા વિના
કંઈ પણ કાર્ય કરવાનું સૂઝશે નહિ. જેણે આ પુસ્તક અઘાપિ પર્યંત વાંચ્યું
ન હોય તેને વાંચવાની અમારી ખાસ ભલામણ છે. સુંદર છપાઈ, ઝલેઝ
કાગળો સાથે દરેક ભાગ ફળદાર છે. પ્રથમ ભાગની બીજી સચિત્ર આવૃત્તિની
કિંમત રૂ. ૨-૮-૦ છે. ભાગ ૨-૩ ને બેગા બાંધેલા છે- તેની કિંમત
રૂપિયા ચાર છે અને ભાગ ચાર-પાંચ પણ બેગા બાંધેલા છે. તેની
કિંમત માત્ર રૂપિયા ચાર છે.

લખો:—

બુકસેલર કચ્છરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

આનંદનો અખુટ ઝરો, થાકેલાઓને વિસામો, જ્ઞાનનો મહાસાગર
અત્યંત રસીક ભોધક અને ચિત્તરંજક નવલકથા.

બહાદુર બાળા.

લેખક, સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

આ પુસ્તકમાં વધુ વખાણુ તે સોના ઉપર દોળ ચઢાવવા સમાન છે. બહાર પડે હજી ઘણો સમય વિત્યો નથી એટલામાં તો તમામ પુસ્તકો ખપી જવા આવ્યાં છે. આથીજ તેની લોકપ્રિયતા જણાઈ આવે છે. આ મનહર પુસ્તકમાં શયતાનોની હુમ્મણ, રાઠ મનુષ્યોની શકતા, દુષ્ટોની દુષ્ટતા, પ્રપંચીઓના પ્રપંચ, ધાર્મિક મનુષ્યોની ધર્મપ્રિયતા, સતી સાધ્વીઓની પતિપરાયણતા, કુલટાઓનાં કુકર્મો, સૂરવીરોનું શૌર્ય-વીર્ય, કાયરોનું નામદંપણ, રાજ્યકર્મચારીઓનાં કારસ્થાનો, નિર્દોષ પ્રજાપર થતો જુલમ, સ્વદેશભક્તોની દેશભક્તિઓ હારજીત વગેરે દરેક વિષયો આ પુસ્તકમાં આલેખાએલા છે. જલ્દી મંગાવી લ્યો. સીલીકે ચોડીજ નકલો છે. ફળદાર પુસ્તક, મજાનું બાઈન્ડીંગ છતાં કિંમત માત્ર રૂપિયા ત્રણ છે.

તૈયાર છે. સુધારા વધારા સાથેની સચિત્ર આવૃત્તિ બીજી.

જુલમી જલમી યાને ધુનતી ધરા.

લેખક, સત્યેન્દ્રપ્રસાદ સાંકળેશ્વર મહેતા.

રાજ્યસત્તાના મદમાં મદાંધ યદ જુલમી રાજ અને તેના ખુશા-મતીયા અમલદારો કેવો હૃદયદ્રાવક જુલમ ગુનરે છે, પવિત્ર બાળાઓ આવી પડતાં દુઃખોને કેવી ધિરજથી સહન કરે છે, વીરપુત્રો પ્રાણની પરવાહ નહિ રાખતાં કેવા અપૂર્વ અને આશ્ચર્યજનક પરાક્રમો કરે છે, ભેરવના પુનરી ભેરવાચાર્યનાં અદ્વિજીત કારસ્થાનો અને ભેરવના મંદિ-રના ભેદી ભોંયરામાં બનતા ભયાનક પ્રપંચો વગેરે અનેક રસમય પ્રસંગોનો ચિતાર આપવામાં આવેલો છે. કિંમત માત્ર રૂ. ૩-૦-૦.

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

વીરનરોનાં પરાક્રમોથી પરિપૂર્ણ સચિત્ર નવલકથા.

રણધેલા રજપૂતો

અથવા

સતીઓનું શૂરાતન.

ભાગ ૧-૨ જો. સચિત્ર નવી આવૃત્તિ.

લેખક, રા. પ્રજલાલ જાદવજી ઠક્કર.

આ નવલકથામાં રણશૂરા રજપૂતોનાં જંગવિખ્યાત અને અંતરમાં આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવાં અદ્ભુત પરાક્રમો, સતી સ્ત્રીઓની શૂરવીરતા અને સ્વદેશભક્તિ, અખળાના અંતરનો અદ્વિતીય અનુરાગ, યુદ્ધભૂમિનું પ્રચંડ સ્વરૂપ, યવન શહેનશાહની વિલાસપ્રિયતા; છગકપટના વિવિધ પ્રસંગો, હૃદયને ભેદી નાખે એવા ખૂતી મામલાઓ, યવનોની કુટિલ રાજ્યનીતિ, પ્રણયીજનોનો વિશુદ્ધ પ્રેમ, સ્વદેશદ્રોહિ નરપિશાચનાં કુટિલ કારસ્થાન, વિષય લપટતાનું પરીણામ, સ્વદેશોદ્ધારના સિદ્ધાંત વગેરેથી આ નવલકથા જનસમાજમાં પ્રશંસનીય થયેલ છે. વડોદરાથી પ્રસિદ્ધ થતું 'સાહિત્ય' જણાવે છે કે 'આ જમાનામાં આ નવલકથા દરેક દેશલોકને વાંચવી જોઈએ.' આ પુસ્તકના બે ભાગ છે. બે ભાગમાં વાર્તા પૂર્ણ કરવામાં આવી છે. બન્ને ભાગ પાકા સોનેરી બાઇન્ડીંગથી જુદા જુદા બાંધેલા છે. ગમેઝ કાગળો, સફાઇદાર છપાઇ છે. મનોરંજક આકર્ષક ચિત્રો મુકવામાં આવેલાં છે. પ્રથમ ભાગની કિંમત માત્ર રૂપિયા ત્રણ છે અને બીજા ભાગની પણ કિંમત ફક્ત રૂપિયા અઢી છે. લખો,

યુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

અત્યંત મનોરંજક, ચિત્રહર, જ્ઞાનોત્તેજક અને મોઘક વિષયોથી
પરિપૂર્ણ સુંદર ચિત્રોથી સુશોભિત સામાજિક નવલકથા.

મધુ-માલતી

અથવા

વિસમી સદીનું વિશ્વદર્શન.

ભાગ ૧-૨-૩-૪.

લેખક, શ્રીયુત પ્રજલાલ નદવણ ઠક્કર.

સ્વતંત્રતા અને સુધારાના બાહાડંબરથી એક બાલિકા સંસારમાં
અધર્મચરણ આવરી કેવી સ્વેચ્છાચારી બની જાય છે. ધર્મશુન્ય
કેળવણીનું કેવું અનિષ્ટકારક પરિણામ આવે છે, એક સુશિક્ષિતા
સ્વધર્મપરાયણ બાલિકા પોતાના જીવનની સાર્થકતા કેવી રીતે
કરે છે. વીસમી સદીના અર્ધદૃઢ યુવકો પ્રેમના બદલે માયાની જા-
ળમાં ફસાઈ અંતે કેવા દુઃખી થાય છે. દુંકાળમાં સ્વેચ્છાચારીથી
સુંદરીયોનો સ્વચ્છંદાચાર, આદર્શ વિધવાનું કર્તવ્ય, ધર્મજ્ઞાન શૂન્ય
યુવકોની મોહમાં પડવાથી થતી પામમાલી અને ખાના ખરાબી,
સતી સાધ્વીની સતીત્વપ્રીતિ, મુંઝાણના શરીર બદમાશોનાં હૃદયને
કંપાવી મૂકે એવાં અદ્ભુત કારસ્થાન વગેરે વિષયોથી ભરપૂર છે.
ભા. ૧-૨ બેગા બાંધેલા છે. કો. ૪-૦-૦ તથા ભાગ ૩-૪ બેગા
બાંધેલા કો. ૪-૦-૦.

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

ડિટેક્ટીવ નવલકથા ! બચકર લેદ બરમનો બંડાર !!

ચુડેલનો ચમત્કાર.

લેખક:—વૃજલાલ બદવણ ઠક્કર.

આ નવલકથામાં જે બનાવોનું વિવરણ આપેલું છે તે બનાવો એટલા બધા અદ્ભુત રહસ્યમય અને લેદ ભરેલા છે કે પુસ્તક વાંચવા હાથમાં લીધા પછી પડવું મૂકવાનું મન થશે નહિ. દિગ્વિજયસિંહ સરદારનું સુવિખ્યાત ઇમ્પીરીઅલ હોટલમાં ખૂન થયું, ખૂનીની શોધ કરવા માટે ડિટેક્ટીવ દુર્ગાપ્રસાદે હઠાવેલો અથાગ શ્રમ, ખૂની તપાસ દરમિયાન બીજા ખૂન થયું અને ખૂનીનું અભયબ રીતે અદશ્ય થઈ જવું. પત્નીએ ચુડેલનું સ્વરૂપ ધારણ કરી પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરવાને માટે છેવટ સૂઝી બતાવેલા ચમત્કાર, ક્વી કેશવકાન્તનું આત્મહત્યા કરી મરવા તત્પર થયું અને તે પ્રસંગે આકસ્મિક યોગાયોગથી તેના જીવનનું લેદ ભરેલી રીતે રક્ષણ થયું, ચરીરના યુવરાજનું ભેદી જીવન સભ્ય લુંટારા દિગ્વિજયસિંહે જેલમાં બેઠે બેઠે કરેલાં બહાદુરીનાં કાર્યો વગેરે બનાવોનું લેદ ભરેલું વર્ણન આ નવલકથામાં છે. પુસ્તક પૂર્ણ વાંચ્યા વિના ખની કોણ છે એ સમજી શકાતું નથી. ત્રણ સુંદર ફોટો-ગ્રાફિક ચિત્રોથી આ નવલકથાને સર્વાંગ સુંદર બનાવવામાં આવી છે. પૃષ્ઠ સંખ્યા લગભગ ૩૫૦ પાકું સોનેરી પુઠું મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૩-૦-૦.

એક અપૂર્વ રસમય ઐતિહાસીક નવલકથા.

પેશાવરની પમિની.

લેખક, ધીરજલાલ અમૃતલાલ ભટ્ટ.

આ નવલકથા ઘણીજ બોધપ્રદ છે. સરહદપરના તાલુકાવાળાઓના જુલમ અને આર્યલોકોનાં અદ્ભુત પરાક્રમે વગેરેની ઐતિહાસીક ઘટનાઓ વાંચતાં કંઈક નવુંજ બોલવાનું મળી આવશે. પાકું સોનેરી પુઠું. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૧-૮-૦ હોલ.

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

છપાય છે ! આહક થવા આજેજ નામ નોંધાવશે !! છપાય છે !! !

સાનનો ભંડાર ! લાયજેરીયોને રૂંગાર ! અદ્ભુત અમત્કાર !

વિશ્વની મોહિની.

અત્યંત રસીક સુબોધક અને ચિત્તરંજક આ નવલકથા વાંચવા લીધા પછી પૂરી વાંચ્યા વિના પડતી મૂકવાતું મન થશે નહિ. વીસમી સદીમાં બનતા બનાવોની ચિત્ર વિચિત્ર લીલાઓ, માયાવી મોહનગોથી ઉત્પન્ન થતી ભ્રમણાઓથી મનુષ્યો વિવિધ પ્રકારનાં સારા-ખોટાં કાર્યો કરી જીવન ગુજરે છે. વિશ્વની માયાવી મોહિનીમાં અંધ યજ્ઞેલાં માણસો કેવાં ગજબનાક કર્મો કરે છે. પૈસાપાત્રો-સફેત શાહુકારો ગરીબોનું જીવન જગતમાં નકામું છે સમજી ગરીબો પ્રત્યે કેલું આસુરી વર્તન ચલાવે છે. પૈસાદાર થવાને માટે ગરીબો અને સામાન્ય સ્થિતિના માણસોને સમજવી ફેસલાવી કેવી રીતે નાણાં ભરાવી કંપનીઓ કાઢી પૈસાપાત્ર બને છે. ભણી-ગણી સુધારાના શીખરે ચઢેલી સુધરેલી સુંદરીઓ તેમની પવત્ર અને સુંદરતા કેવી રીતે નષ્ટ કરે છે. સુધરેલા યુવાનો ખરાબ સોબતથી જીંદગીની કેવી પાયમઢી કરે છે; કળીયુગના સાધુરામો કેવા બયાનક ઉત્પાતો મચાવે છે મૈના બહાના નીચે કેવાં ધર્તીંગ ચલાવે છે. અંધશ્રદ્ધાળુઓ સાધુઓની શયતાનીયતમ સાંધ કેવાં દુઃખી થાય છે. ઉપરાંત જનસેવા કરવા ઇચ્છનારા યુવાનોન અમત્કારી કાર્યો, અપૂર્વ દેશભક્તિ, આદર્શ બાળાઓની પવિત્ર પ્રેમભક્તિ સંસારનાં દુઃખથી ત્રાશી હતારા બનેલાંઓને જ્ઞાનોપદેશનાં દેવી દૃષ્ટાંતો વગેરે દરેક વિષયો આ નવલકથામાં આલેખવામાં આવ્યા છે. અવકાશનો વખત જ્ઞાન મેળવવામાં અને નહું શીખવા-જાણવામાં ગુનરવો હોય, અશાંતિમાં શાન્તી મેળવવી હોય, શોકમય સંસારને સુખમય બનાવવો હોય તો આ નવલકથાના આહક થવા આજેજ નામ નોંધાવો. અગાઉથી આહક થનારા ગૃહસ્થો પાસેથી મૂલ્ય માત્ર રૂપીઆ ત્રણ-લખો,

બુકસેલર કચરાભાઈ વનમાળી પટેલ.

મોટી હમામ—અમદાવાદ.

લુવનમોહિની—સચિત્ર ઐતિહાસિક પ્રેમકથા ત્રિલુવનમોહિની
પૂરજહાના રસિક ઐતિહાસિક વિષયને અનુસરી આ નવલકથા લખ-
વામાં આવી છે. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૪-૦.

મરૂભૂમિની મોહિની—અત્યંત ચિત્તહર મનોરંજક ઐતિ-
હાસિક નવલકથા. મૂલ્ય માત્ર રૂ. ૨-૦-૦.

કાશ્મીર અને કેસરી—(ખીજી આવૃત્તિ) રસિક ઐતિહાસિક
નવલકથા પૃષ્ઠ ૨૫૦ પાકું પુઠું કી. રૂ. ૧૧.

પિશાચ મંદિર ભાગ ૧-૨—(સચિત્ર) રેનોલ્ડઝ કૃત
બ્રોન્ઝેસ્ટેચ્યુનું બાપાન્તર. પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે જ્ઞાનાસારસની બાજુ કે સરિતા જ
વહે છે. કિં. ૬૧ રૂ.

ભાગ્યચક્રનો મહામંત્ર—આ સચિત્ર નવલકથા અનેક ઘટના-
ઓથી ભરપૂર છે. પાકું પુઠું કિ. ૨ રૂ.

કંગાલ કેદી અથવા સ્નેહ બંધન (સચિત્ર) ભાગ ૧-૨
આ નવલકથા અનેકવિધ આકર્ષણીય ઘટનાઓથી પરિપૂર્ણ છે. પાકું
પુઠું કી. ૪૧ રૂ.

દગાખાજ દુનિયા—સચિત્ર-રા. પ્રજલાલ ઠક્કરકૃત, વાર્તાની
વસ્તુસંકલના એવી અદ્ભુત, પરંતુ સંભવિત છે કે, પ્રત્યેક પુષ્ટે
વાંચકની જ્ઞાસા વૃદ્ધિગત થાય તેમ છે. કિં. ૨૧ રૂ.

ભાગ્યદેવીની ભયંકરતા—પ્રત્યેક હિંદુ સ્ત્રીને આ નવલકથા
વાંચવાની ખાસ બલામણુ છે. ચાર સુંદર ચિત્રો, પાકું પુઠું કિં. ૧૧

પિશાચિની કે પ્રેમદા ?—ભૂતપ્રેતના ભયંકર ઉપદ્રવને લીધે
ઉપજતું ભ્રમમૂલક દુઃખ વગેરે ઘટનાઓ ધણી રસિક છે. કિં. ૧૧

સ્વર્ગમાં શયતાન—આ નવલકથા અનેક રસિક ચમત્કારિક,
અને આકર્ષક ઘટનાઓથી ભરપૂર છે. પાકું પુઠું. ૧૧

મૃગલોચની અથવાં માયાપ્રાપ્તિ—ભાગ ૧ થી ૧૦ આ
નવલકથા વાર્તાપ્રિય વાંચકોને એક વખત વાંચવાની અમે ખાસ બ-
લામણુ કરીએ છીએ ધણા બેદબરમોથી ભરપૂર છે. કિં. રૂ. ૨૧.

આજકાલનું હિંદુસ્તાન અથવા પ્રાણહારક મૃગજળી—ભાગ
૧-૨-૩ ચાલુ સમયની ખાસ વાંચવા લાયક નવલકથા. અવશ્ય વાંચો.
સચિત્ર. ઠંકુર નારાયણ વિસનજીકૃત ત્રણે ભાગની કિંમત રૂ. ૮-૮-૦

રણુબેલા રજપૂતો—સતીઓનું શરાતન ભાગ ૧-૨ (આવૃત્તિ
ત્રીજી) રજપૂતોની વીરતા, અને કર્તવ્યપરાયણતા જાણવા માટે આ
ઉત્તમ વાર્તા છે. પ્રજ્ઞલાલ જા. ઠંકુરકૃત. બન્ને ભાગની કિં. પાા

મધુ-માલતી ભા. ૧-૨-આ સામાજિક નવલકથામાં સામા-
જિક વિષયોનું ધણું રસિક આલેખન કરેલું છે. પાકું પુંડું કિં. ૪-૦-૦.

મનોહારિણી માયા—આ નવલકથાની વસ્તુસંકલના એટલી
બધી રસિક છે કે એક વખત વાંચવા લીધા પછી પડતી મૂકવાનું મન
થરો નહિ. પાકું પુંડું કિં. ૧૫ રૂ.

તારાસુ'દરી—આર્ય બાળાઓની ધાર્મિકતા તથા કઠોરમાં કઠોર
સંયોગમાં પણ તેમના પાતિવ્રત રક્ષણની કુશળતા જોવી હોય તો
વાંચો કિં. રૂ. ૩ ૭

સંસારસંગ્રામ ભાગ ૧-૨-ધર્મપરાયણા સાધ્વી કેવી અડગ
અને અચળ રીતે પતિભક્તિમાં લીન રહે છે વગેરે વિષયો અપૂર્વ
છે. કિં. રૂ. ૩૫

પરાક્રમની પતાકા (ડિટેક્ટિવ) જાપાનના પ્રિન્સે બેદી
ખૂન શી રીતે કર્યા તથા તેનો પતો છેવટ સુધી શા કારણથી ન
મળ્યો વગેરે જાણવા વાંચો. પાકું પુંડું કિં. ૨૫ રૂ.

લવાનીનો ભોગ ભા. ૧-૨—રજપૂત બાળિકાઓના ધીર
વીરતાના બનાવો વાંચતાં આંખોમાંથી ચોધારાં આંસુ વહેવા માડે છે.
પાકું પુંડું કિં. રૂ. ૩૫

ગોરા—ડૉક્ટર રવીન્દ્રનાથની પદલાલિત્યવાળી અને બાવનામય
લેખિનીથી લખાયેલી આ નવલકથાની પ્રશંસા કરવાની જરૂર નથી.
પાકું પુંડું કી. ૩૫

ખંસરીબાલા—(સચિત્ર) આ સામાજિક નવલકથાની
એક જ વર્ષમાં બીજી આવૃત્તિ થઈ છે એ ઉપરથી તેની લોકપ્રિયતા
સમજી શકાશે. સોનેરી પુંડું મૂલ્ય રૂ. ૩ ત્રણ

કંચન—(ભાગ ૧-૨) આનંદસહિત ઉપદેશ મેળવવાનું આ નવલકથા સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન છે. મૂલ્ય પાકુ પુઠું કિં. ૨-૦-૦

નૌકાકુળી—કિંવા આશ્ચર્યઘટના. જગવિખ્યાત કવીન્દ્ર સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરકૃત નૌકાકુળીનું શબ્દશઃ ભાષાન્તર છે. પાકું પુઠું. કિં ૩. ૩૥

ભેદી ખજનો—ડીટેકટીવ વાર્તા. ખૂની કોણ છે, ચોર કોણ છે અને જસુસ કોણ છે એ આખર સધી સમજાતુંજ નથી. આ ભેદ ભરેલા અનાવોવાળી વાર્તા છે. પાકું પુઠું કિં. ૨૥ ૩.

ગેબી ખુન—ડીટેકટીવ વાર્તા. ખરો ખૂની કોણ છે અને ખૂનો આરોપ કેનાપર આવી પડે છે વગેરે અદ્ભુત અનાવોથી ભરપૂર મૂલ્ય ૩. ૨૥

બાગે શયતાન (તલવારનું તુફાન)—એક શયતાન હુંદારાનાં બીણણ કાવત્રાં આદિ વિષયો વાંચતાં ચક્ષુઓમાંથી અશ્રુજળની વૃષ્ટિ થાય છે. કિં. ૨૥ ૩.

કિશોરસિંહ અથવા દુઃખનો પહાડ—(ભાગ ૧-૨-૩) રેનોલ્ડઝકૃત કેનેથનો અનુવાદ. ઘણા ઘણા રોમાંચકારક અનાવોથી આ વાર્તા ભરપૂર છે. પાકુ પુઠું ત્રણે ભાગની કિં. ૮ ૩.

તરૂણ તપસ્વિની—ભા. ૧-૨ (સચિત્ર) આ પુસ્તકનું વધુ વિવેચન નકામું છે. ચાર આવૃત્તિઓ નીકળી ગઇ છે. અન્ય ભાષાઓમાં પણ ભાષાન્તર થાય છે. જરૂર વાંચો. પાકુ પુઠું કિં. ૬ ૩.

વસંત વિજય અથવા ચડતી પડતીના ચમત્કાર—ભા. ૪—રાજસ્થાનમાં બનતા પ્રપંચો, રાજ્યને માટે થતા કાવાદાવા, વશદારી, રાજ્યભક્તિ-દેશભક્તિ-પ્રેમ-પરાક્રમ વગેરેનો અપૂર્વ અદ્ભુત ચિતાર. ભા. ૧-૨-૩-૪ કિં. ૩. ૧૨-૦-૦.

સંતતે શયતાન અથવા કામાંધનાં કાળાં કામ—ભા. ૧-૨-૩ મુખમાં રામ અગલમાં છુરી લઇ દરનારા, મનુષ્ય પિશાચ તથા માનવી પિશાચિકાનું આ નવલકથામાં એક રસિક અને ચિત્તાકર્ષક ત્રય આલેખવામાં આવ્યું છે. કિં. ૩. ૬.

કલિંદરની કટાર અથવા સંસાર ખાંડાની ધાર ભાગ ૧-૨-૩
 શ્યતાની ચક્કર, બોંયરાનાં બેદ ભરેલાં કુકર્મો, છુપી કટારીનું પરાક્રમ
 આદ સર્વ વિષયો વાંચતાં આ સંસાર એ ખાંડાની ધાર જ છે એવો
 સર્વને ભાસ થયા વિના રહેશે નહિ. ત્રણે ભાગનું મૂલ્ય ૭-૮-૦
 સ્નેહમયી અને વિષમયી—એ વિરોધી સ્વભાવવાળી યુવતી-
 ઝોની આ નવલકથા વાંચવા લાયક છે. પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૨૫

મણી મોહન—ગુજરાતી ભાષામાં પ્રગટ થયેલા વાર્તાનાં
 પુસ્તકોમાં મણી મોહનને પહેલા વર્ગમાં મૂકવામાં આવે છે. એટલું જ
 કહેવાથી એની લોકપ્રિયતા સમજી શકાય તેમ છે. પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૩.

મુરાદેવી ભાગ ૧-૨-૩. નંદવંશનો નાથ કરીને મહાપુષ્કિ-
 માન અને દ્રોણિય વિદ્યાવિશારદ ચાણક્યદેવે મૌર્યવંશની સ્થાપના
 શી રીતે કરી, તે સર્વ વિષયોનું વિવેચન ઘણું જ રસિક છે. ત્રણે
 ભાગની કિં. રૂ. ૬-૦-૦

રાજા દેવીદાસ અથવા રમણીની રણભૂમિ—સતી સાધ્વીની
 શરવીરતા અને બહાદુર બહારવટીઆઓની બહાદુરીવાળા પ્રસંગોથી
 આ વાર્તાનું પાનેપાનું ભરેલું છે. મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.

રાક્ષસોની રતિકીડા—બયંકર ભેદો, લુચ્ચાઓની લુચ્ચાઇઓ,
 તિલસ્માતી મકાનોમાં થતાં કારસ્થાનો, વગેરેનું રસિક વર્ણન છે.
 પાકું સોનેરી મનોહર પુઠું. ૨-૮-૦.

મહાકાળીનું ખડ્ગ—આ નવલકથા અહલુત બનાવેથી ભર-
 પુર હોઇ વાંચકની જીજ્ઞાસા વધારે છે પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૨.

અદલાઉદ્દીનનો ઉદય—આર્ય સનારીઓના શિયળનું રક્ષણ
 કરવા માટે તે વખતના રજપૂત રાજાઓ પોતાનો કેવો આત્મભોગ
 આપતા તેનું વર્ણન ઘણું જ રસિક છે. પાંચ ચિત્રો છે. પાકું પુઠું
 કિં. રૂ. ૨૫

કમનસીબ લીલા (ભાગ ૧-૨)—આ નવલકથામાં સાંસા-
 રિક ઘટનાઓ તાદૃશ્ય દ્રષ્ટિ સમક્ષ ઉભીજ હોય એવું વર્ણન આ-
 લેખવામાં આવ્યું છે. આજેજ મંગાવો અને જ્ઞાન સાથે અપૂર્વ
 આનંદ મેળવો. બન્ને ભાગનું પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૪૫

કુતરો કે કાળ ?—ડિટેક્ટીવ પોતાના કાર્યમાં જે ચતુરાઈ, બહાદુરી અને કુશળતા વાપરે છે તેની ખુબી ઓરજ છે. પાકું પુઠું મૂલ્ય રૂ. ૨)

મધુર મિલન—તમારી પત્નીને આ નવલકથા વંચાવો, તમે વાંચો, પ્રેમની દિવ્યતા શિખો અને તમને પૃથ્વીપર અપૂર્વ આનંદમય સ્વર્ગ દેખાશે. કિં. રૂ. ૨-૦-૦

કલંકિત કાઉન્ટેસ યાને ખુની કોણ ? (ડિટેક્ટીવ નોવેલ) પ્રેમને માટે લક્ષ્મીને તુચ્છ ગણવાની દિવ્યવૃત્તિ, હૃદયની કુમાશ અને પ્રેમાળ હૃદયનું માધુર્ય ધડીબર પ્રેમના રસપૂર્ણ હોજમાં સ્નાન કરાવશે કિં. રૂ. ૩.

સૌન્દર્યવિજય—(ભાગ ૧-૨-૩-૪-૫) રેનોલ્ડઝના રાય-હાઉસ પ્લોટનું અક્ષરસહ ભાષાન્તર. વાર્તા મનોહર અને ચિત્તાકર્ષક છે, પાકું પુઠું પાંચે ભાગની કિં. રૂ. ૧૦૧

દશલાખનો દહલો અથવા રત્નકંકણ—ડિટેક્ટીવ વાર્તા રસપૂર્ણ અને રોમાંચ ઉપજાવે તેમ છે. કિં. રૂ. ૨૧

કલંકીત કુમારિકા—ડિટેક્ટીવ વાર્તા અસંખ્ય બેઠ બરેલા બનાવોથી ભરપૂર છે. પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૨૧

સુન્દર અને વિદ્યાનંદ—આ નવલકથામાં તેના વિદ્વાન લેખકે સાંસારિક ઘટનાઓનું આબેહુબ આલેખન કર્યું છે. પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૧૧

મધુર મધુરી અથવા મુંબઈની મોહિની—રસમય અને ચમત્કારિક બનાવોથી ભરપૂર. આર ચિત્રો સહિત પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૧૧

પંદર લાખપર પાણી—શ્રીમંત ગૃહસ્થે પોતાના દીકરાને આપેલો પંદર લાખ રૂપીઆનો વારસો ફક્ત એક વર્ષના અરસામાં કેવી રીતે ઉઠાવી નાંખ્યો તેનું વર્ણન છે. પાકું પુઠું કિં. રૂ. ૧૧

રત્નમંજરી—આદિથી અંત પર્યંત આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પ્રદેશમાં વિચરી, માયા પટને છિન્ન બિન્ન કરી પરમપદમાં નિયોજી, વિલીન થાય છે. (સચિત્ર) કિં. રૂ. ૨

બેગમહાલ (ભા. ૧-૨)—આ નવલકથાના માધુર્યનું વર્ણન માત્ર શબ્દોથી થાય તેમ નથી. આજે જ વાંચો અને ભાગી કિં. રૂ. ૪

કામાંધ કામિની—હિટેકટીવ વાર્તા. એક ચોર એવું સરસ કામ બજવી બતાવે છે કે તેની બહાદુરી માટે ‘વાહ વાહ’ ક્યાં સિવાય રહેવાતું નથી. પાકું પુઠું કિ. ૨૫

ભકતાણી કે ભામટી ?—આમાં ચાલુ જમાનાનો સારો ચિતાર આપ્યો છે. હાસ્યરસ પણ ભરપૂર છે. પાકું પુઠું કિ. ૩. ૨૫

બગદાદનો બાદશાહ—શયતાનિયતથી ભરેલી સુંદરીઓ સંસારમાં કેવા અનર્થો કરે છે એ ખાસ વાંચવા લાયક છે. પાકું પુઠું કિ. ૩. ૨૫

રાણી પ્રજાસુંદરી—બ્રાહ્મણ કન્યામાંથી રાજરાણી થઈ પતિ કાળા પહાડની રક્ષાએ રણબૂમિમાં ફેદી પડવું વગેરે સભ્ય ઐતિહાસિક ઘટનાઓથી ભરપૂર કી. ૩. ૨૫

ભયંકર ભદ્ર—રેનોલ્ડકૃત ફોસ્ટરનું આ અક્ષરસહ બાષાન્તર નારાયણ વિસનજી ઠક્કરે કર્યું છે. સચિત્ર(ભા.૧-૨)પાકું પુઠું કિ. ૩. ૫૫

રમણી કે રાક્ષસી ?—અખળા જ્યારે મદનના મદથી ઉન્મત્ત બની જાય છે ત્યારે પોતાના વિકારની તૃપ્તિ માટે તે કેવાં બચાનક કૃત્યો કરે છે તેનો ચિતાર છે. કિ. ૨૫ ૩.

નાદીરનો દારૂદમામ નારાયણ વિસનજી ઠક્કરકૃત ઐતિહાસિક નવલકથા કિ. ૩. ૨૫

મારી ભયંકર સંસારયાત્રા—એક નિરાધાર અખળાનો આર્તનાદ ! ઠક્કર નારાયણકૃત સામાજિક નવલકથા. ખાસ વાંચવા યોગ્ય છે. કિ. ૨૫ ૩.

લતા અને લલિતા ભાગ ૧ થી ૫ (સચિત્ર) આ વાર્તાનો દરેક ભાગ અત્યંત રસક તથા મનોહર છે. આ વાર્તા આનંદ સાથે સદુપદેશથી સંપૂર્ણ ભરેલી છે. પાકું પુઠું કી. ૩. ૮૫

કાળરાત્રનું ખૂની ખજૂર—(ભાગ ૧-૨) ધર્મનીતિ, સત્ય અને સ્વદેશપ્રીતિ વગેરેનો અસરકાર ઉપદેશ આપેલા છે. (આવૃત્તિ ૪ થી) કી. ૫-૮-૦.

કુસુમકાન્ત (સંસાર ક્ષેત્રજ)—સંસારમાં બનતા બનાવો સાથે દેશભક્તી અને સ્વધર્મનું જ્ઞાન વગેરે સર્વ વિષયોનું ઉજ્જવલ ચિત્ર. મૂલ્ય ૩. ૨૫

બુદ્ધી બલિમ યાને મુજતી ધરા—સચિત્ર અદ્ભુત કારસ્થાનો અને ભૈરવના મંદિરના બેદી બોંયરાના બયંકર પ્રપંચોનો ચિતાર છે. કિં. ૩. ૩

પદ્મસત્તા યાને કંટકમાં ગુલાબ—(સચિત્ર) ટુંકાણમાં આ નવલકથા સોએ અવશ્ય વાંચવી જ નોંધએ કિં. ૩. ૨-૦-૦.

કલ્યાણી અથવા હજાર વર્ષ પૂર્વેનું હિન્દુસ્તાન—આ એક ઐતિહાસિક વાર્તા પૂર્વનો કોઈ ઓરજ ખ્યાલ આપે છે. પાકું લાયબ્રેરીને શોભાવે તેવું પુકું કિં. ૩. ૨૫.

રતિશાસ્ત્ર કિંવા કોકશાસ્ત્ર. (આવૃત્તી બીજી સચિત્ર) રતિ તથા પુરૂષ કામવાસના, મૈથુન દોષ વર્ણન, રતિપ્રકાર, આસનવિવરણ, ઇચ્છાનુસાર પુત્ર પૂત્રી પ્રાપ્ત કરવાનો ઉપાય, માખાપ કાળાં હોવા છતાં સફેદ બચ્ચાં ઉત્પન્ન કરવાનો ઉપાય, ગર્ભસ્ત્રાવ અને ગર્ભપાત, ચાંદી, બદ, મુત્રરોગ, નપુષકત્વ વગેરે ઘણા ઉપયોગી વિષયોથી ભરપુર છે. પાકું પૂકું મૂલ્ય ૩. ૩

જીવનશિક્ષા—જીવનના ઉંચામાં ઉંચા સિધાન્તોનું આ પુસ્તક છે. આ પુસ્તક વાર્તા નથી પણ જીવનનો પાયો છે. કિં. ૩. ૧-૮-૦

નવદંપતિને શીખામણ—પતિપત્નીઓએ આ પુસ્તક પોતાના નિલના મિત્ર તરીકે સાથે રાખવું નોંધએ. પાકું પુકું કિં. ૩. ૧-૦-૦.

આનન્દઝરણાં—(એક સુંદર કથાગુચ્છ) જગપ્રસિદ્ધ ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરના એક ભાવમયી સંપૂર્ણ વાર્તા સાથે કિં. ૩. ૨-૪-૦.

ધી સેલ્ફ ઇન્ડીશ ઇન્સ્ટ્રક્ટર (રાજસભા) આ પુસ્તક ઇંગ્રેજી ભણનારાઓને એક રત્નરૂપ છે. થોડી મહેનતે અને થોડું થોડું ભણવાથી આ પુસ્તકના આધારે ઇંગ્રેજી શીખી શકાય છે. જરૂર મંગાવો કીંમત ૧-૮-૦.

ધી એન્ડર્લી ડે કોરસપોન્ડન્સ—અથવા રોજનો પત્રવ્યવહાર, આમાં રતેહીઓ, સગાંવહાલાં, અરજીઓ, બલામણુ પત્રો, રેલવે કંપની, પોસ્ટ મંદવાડ મરણુ, વગેરે સર્વ પ્રકારના પત્રવ્યવહારના નોંધયે તેવા તૈયાર નમુના તથા તેનો ગુજરાતીમાં અર્થ સાથે આપેલો છે. કિં. ૩. ૧-૮-૦.

ચેલી કુસુમ—સરસ્વતીચંદ્રનો ગૃહસ્થાશ્રમ, બાળિકા શિક્ષણ. પુનર્જન્ન વગેરે વિષયો ધણી સારા ચર્ચા છે. પાકું પૂઠું કિ. ૨-૦-૦

જીવનચંદ્ર—એક સારો ખ્યાલ આપતી સામાજિક નવલકથા કિ. ૩. ૨.

વ્યવહાર નીતિ દર્પણ—આ પુસ્તક તમે એકજ વખત વાંચશો તો તમારો એક સુખોષક મિત્ર થશે. પાકું પૂઠું ૩. ૨-૮-૦

નારાયણ ગદ્યગંગા—રા. ઠક્કર નારાયણના સાહિત્ય અને ઇતિહાસ વિષયક અત્યંત ઉત્તમ, માર્મિક ગદ્ય લેખોનો સંગ્રહ (સચિત્ર) કી. ૩-૮-૦

લાવણ્યમયી અને પ્રત્યંક જવાળામુખી—આમાં બે ઐતિહાસિક વાર્તાઓ છે. બન્ને રસિક, ચિત્તાકર્ષક અને યુગપ્રદ હોય વાંચવા યોગ્ય છે. ૩. કિ. ૨૫

પીનલકોડ—(ફોજદારી કાયદો) ગુજરાતીમાં દરેક ફોજદારી ગુન્હાઓમાંથી બચવા આ પુસ્તક પ્રત્યેક પોતાની પાસે રાખવાની જરૂર છે. કિ. ૫ ૩.

બુલબુલ—સુપ્રસિધ્ધ મરાઠી નોવેલનો અનુવાદ ધણીજ સરળ અને રસમય ભાષામાં હોવાથી વાંચવા યોગ્ય છે. કિ. ૩. ૩-૮-૦.

ચમત્કારિક ગુફા—ભાગ ૧-૨ (સચિત્ર નવલકથા) સુવિખ્યાત રેનોલ્ડઝે લખેલી ‘લયલા’ નામની લોકપ્રિય નવલકથાનો ગુજરાતી ભાષામાં આ પ્રથમ અનુવાદ છે. ત્રણ રંગનાં અને સાદાં ચિત્રોથી સુશોભિત. સોનેરી પૂઠું કિંમત બન્ને ભાગની ૩. ૫-૮.

કુંજકિશોરિ—(સચિત્ર) દશા શ્રે બુદ્ધી શ્રે એ પ્રમાણે અધમ મનુષ્યો અને તેથી આગળ ઉપર કેવું બચકર પરિણામ આવે છે તેનો અને સલવાદી જનોને શિર અનહદ સંકટો આવી પડવા છતાં હીંમતથી તે સંકટોને દૂર કરી પાપીઓની પ્રપંચબળને કેવી રીતે તોડે છે તેનો અબેહુત ચીતાર ચીતરવામાં આવ્યો છે. કી. ૨-૪-૦

બુકસેલર કચરાલાઈ વનમાળી પટેલ.

ગોટી હમામ—અમદાવાદ.

